

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

BORNHOLMSKE SAMLINGER

BORNHOLMSKE
SAMLINGER

BORNHOLMSKE **SAMLINGER**

UDGIVET AF
BORNHOLMS HISTORISKE SAMFUND

II. RÆKKE - 12. BIND

RØNNE 1978
HAKON HOLM OFFSET

ISBN 87-87042-11-8

I kommission hos William Dams Boghandel A/S, Rønne

INDHOLD

Margrethe Watt

Hellekiste på Krusegårds Mark i Poulsker 9

Ulla Fraes Rasmussen

Bjergely. Bopladsrester fra ældre jernalder 19

Jette Arneborg Pedersen og Per Kristian Madsen

Bornholmske kakkelfund 27

Bodil Tornehave

Bornholmske pottemagere 59

Ebbe Gert Rasmussen

Elever på Bornholms Folkehøjskole i året 1882-83 199

Bent Bergsøe

Svanekebørn på Københavnsrejse i året 1900 229

Henrik Vensild

Nyt fra Bornholms Museum 1977 239

Olaf Hansen

Bornholms historiske Samfund 255

Pris på ældre publikationer 260

Forfatternes adresser 261

FORORD

Hermed fremlægges det nye bind af samlingerne, II. række 12. bind for medlemmerne af Bornholms historiske Samfund.

Som det vil bemærkes af indholdsfortegnelsen repræsenterer det foreliggende bind en stor spredning i både tid og emnevalg. Det er redaktionens håb, at læserne — gamle såvel som nye — vil modtage denne udsendelse godt.

Redaktionen ønsker her på det hjerteligste at takke alle, der har bidraget til at muliggøre udsendelsen. Ikke mindst gælder dette hver enkelt forfatter, som på denne måde vederlagsfrit har ønsket at stille deres viden om bornholmske forhold i fortiden til rådighed for en større kreds af læsere.

På dette sted rettes også en hjertelig tak til ministeriet for kulturelle anliggender, Bornholms Amtskommune og A/S Hasle Bank for velvillig pekuniær hjælp til udgivelsen.

Rønne, den 21. april 1978.

Ebbe Gert Rasmussen
red. af Bornholmske Samlinger

HELLEKISTE PÅ KRUSEGÅRDS MARK I POULSKER

Af Margrethe Watt

Under grustagning på ejendommen Krusegård i Poulsker stødte gårdejer Poul Westh, Ellegård, i maj måned 1977 på store sten, der tilsyneladende dannede ramme om et ildsted.

Fra tidligere udgravninger på Krusegård ved vi, at der netop på dette sted har været bosættelse gennem flere perioder af jernalderen og i den tidlige middelalder¹⁾. Tanken at der skulle være tale om endnu et oldtidsanlæg var derfor ikke fremmed for Poul Westh, som straks satte sig i forbindelse med Bornholms Museum.

Ved den efterfølgende besigtigelse undersøgtes og fjernedes ildstedet med bl. a. lerkarskår fra romersk jernalder, d. v. s. århundrederne lige efter Kristi fødsel, og det viste sig, at de store sten, der omgav ildstedet på tre sider tilsyneladende udgjorde en del af en stenkiste (eller hellekiste), der fortsatte længere ind i grusgraven.

Selvom der i de følgende dage blev taget grus andre steder og man omhyggeligt undgik at berøre området med kisten, stod dette til sidst tilbage på en halvø i grusgraven. Det var klart kun et spørgsmål om tid før kisten ville gå tabt.

En udgravning kom i stand på initiativ af Bornholms Museum med bistand fra Fredningsstyrelsens Fortidsmindeforvaltning, der bl. a. yder økonomisk støtte til undersøgelse af truede oldtidsanlæg. Undersøgelsen foregik i dagene 17.-22. maj 1977 ledet af forfatteren og med bistand af bl. a. O. Rohmann, Nexø.

Under afdækningen af anlægget kunne det hurtigt bekræftes, at det drejede sig om en stenkiste af endda meget anseelige dimensioner. Kisten (fig. 1 og 2) var i sin tid anlagt i en senglacial strandaflejring, altså under flad mark i en nedgravning der strakte sig godt 1,5 meter under den nuværende markoverflade og mindst 70-80 cm under den oprindelige overflade. Kisten var orienteret næsten nøjagtig

Fig. 1: Stenkisten på Krusegård i færdigafdækket stand, set fra vest.

øst – vest og havde en kort, lidt skævt anbragt indgang i vestenden (fig. 2). Overliggere var der ikke spor af. Hele anlægget målte godt 4 meter inklusive gangen, mens selve kammeret indvendigt var omkring 3 meter langt. Kistens sider udgjordes af store plader af kvartsitisk nexøsandsten anbragt på højkant i en nedgravning med stejle sider, der nøje svarede til kistens ydre dimensioner. De 5 stenplader i den ene langside og de 4 i den anden samt en i østenden var lænet op ad nedgravningens sider, hist og her støttet af mindre, flade sten. Mod vest afsluttedes kammeret af et par karmsten og et par kraftige tærskelsten, hvis overkant flugtede med gangens gulv ca. 35 cm over kistens bund.

Straks ved udgravningens begyndelse bemærkedes en påfaldende forskel i højden på de enkelte sidesten på op til 50 cm. Forklaringen på denne ejendommelighed fandt vi øverst i kistefylden. Her lå nemlig 8 store stenplader, hvis form og dimensioner antyder at kisten til dels var bygget i to skifter, hvoraf det øvre senere var væltet ind i kisten.

Allerede i en tidlig fase af udgravningen fik vi mistanke om at andre før os havde »undersøgt« kisten og — skulle det vise sig — endda særdeles grundigt. Hvem disse folk var afslørede af de spredte småskår af forskellige romertidslerkar, der fra tid til anden dukkede frem fra kistefylden. Sammensætningen af fylden var i sig selv usædvanlig for en gravkiste, idet den øverst var pakket med knyttnæve store sten af samme slags som findes i massevis i den omgivende strandaflejring. Flere af dem var dog ildskørnede og blandet med trækulsholdigt ler og grus. Det var øverst i denne fyld stenene fra kistens oprindelige øvre skifte dukkede frem (fig. 2a, c og 3). Herunder og ned til bunden af kisten bestod fylden af lerblandet sand med trækulspartikler og enkelte skår af jernalderlerkar.

Kistens bund var brolagt med flade sandstensfliser omhyggeligt valgt så de dannede et sammenhængende gulv (fig. 1 og 2b).

Af de gravlæggelser som kisten vel oprindelig må have huset var ingen sikre spor. En lille plet af en fedtet, næsten sort substans omtrent midt på kistens bund, kan have været en sidste rest af de oprindelige indvånere.

Indgangen til kammeret var ved tærskelstenene blokeret med et par større flade sten, der nu hældede noget ind i kammeret, og selve gangen, hvis brolagte bund lå 35 cm over kistegulvet, var tæt pakket med større og mindre sten lagt i ler. Overfladisk set kunne fylden her minde om den i kammeret, men indeholdt hverken trækul eller ildskørnede sten — og iøvrigt heller ingen oldsager eller andre fund.

Da der således ikke var dukket genstande op i selve kisten, der kunne give et fingerpeg i retning af opførelsestidspunktet, håbede vi at kistebyggerne måske havde »tabt« et eller andet, da de gravede hullet til kisten. Kisten blev derfor fjernet sten for sten, hvorved det kunne konstateres at bundbrolægningen ikke lå direkte på undergrundsgruset, som måtte synes mest naturligt, men derimod i et ujævnt lag af næsten rent ler. Under afrensningen tegnede sig under dette uregelmæssige lerbundfundament omridset af 6 små, ensartede, lerfyldte stolpehuller, beliggende parvis under kistegulvet (fig. 2b, c). Udenfor selve kistenedgravningen var undergrunden uforstyrret i dette niveau. Det var tydeligt, at jernalderfolkene trods alt ikke havde fundet det umagen værd at brække kistegulvet op, og stolpehullerne må derfor være ældre end, eller senest samtidige med anlæggelsen af kisten. Desværre var der ikke noget i hullerne der kunne hjælpe med til en datering af anlægget. Det synes sikkert at kistegulvets brolægning først blev lagt efter at sidestenene var sat på plads og stolperne trukket op. Dette stemmer godt med at stolpehullerne var fyldt op med ler af samme konsistens som det der var brugt som underlag for bundbrolægningen. Om stolperne har haft en praktisk funktion i forbindelse med anbringelsen af de store sidesten eller har støttet en midlertidig trækiste på stedet eller noget helt tredje må indtil videre blive spekulation.

Hermed var undersøgelsen tilendebragt, og tilbage står nu at forsøge at placere anlægget i en større sammenhæng.

På trods af at kisten ikke længere indeholdt spor af gravlæggelser kan der ikke være tvivl om dens oprindelige funktion som grav. Både på grund af størrelsen og den tydelige gang i vestenden må den være anlagt som fællesgrav beregnet til gentagne gravlæggelser, en udbredt skik i yngre stenalder.

HELLEKISTE PÅ KRUSEGÅRDS MARK I POULSKER

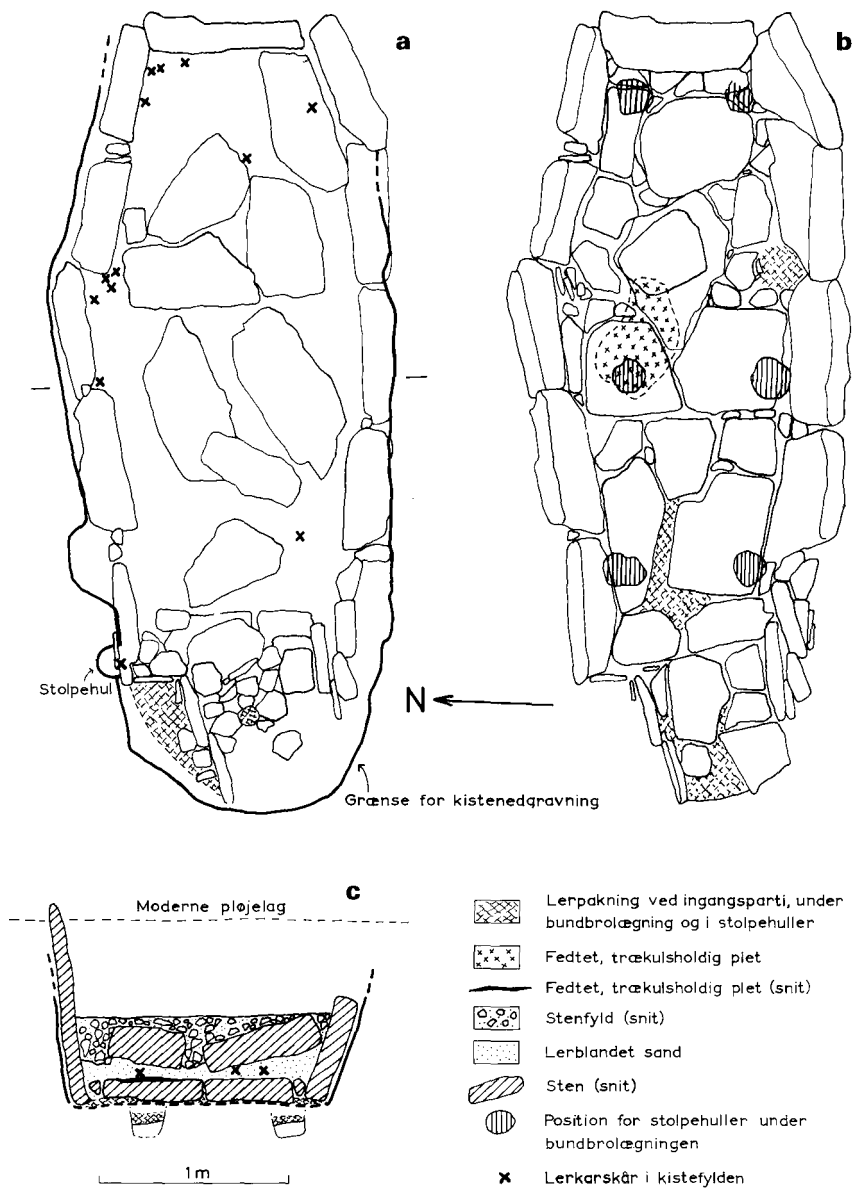

Fig. 2: Planer og snit af stenkisten.

For at nå frem til en datering er vi henvist til en vurdering på grundlag af selve kistens form og orientering. Herved kan vi straks udelukke at den kan stamme fra jernalderen, hvilket lerkarskårene i kisten ellers overfladisk set kunne have antydnet. Stenkisterne fra romertid (århundrederne umiddelbart efter vor tidsregnings begyndelse) er nemlig lukkede kister, d. v. s. uden gang og er på Bornholm altid orienteret nord – syd.

Gravkister af forskellig størrelse både med og uden gang byggedes fra slutningen af yngre stenalder (senneolitisk tid, 2400-1800 før vor tid) og et stykke ind i ældre bronzealder, d. v. s. perioden efter 1800²⁾.

Udenfor Bornholm finder vi stenkister med vekslende orientering både i de nærliggende skånske kystområder og især i Mellemsverige, hvorfra man har kendskab til adskillige hundrede både mandslange og større kister beregnet til flere gravlæggelser. Der kendes således enkelte eksempler på kister med mere end 60 begravelser³⁾. Også Nordjylland kan fremvise et større antal solidt byggede stenkister, der normalt er orienteret nord – syd.

Nære paralleller til Krusegård-kisten findes i Nordsjælland, hvor kisterne har retningen øst-vest, dog her normalt med indgang i østenden. De kunne enten være dækket af en høj eller være gravet ned under flad mark og ofte indeholde rester af flere begravelser. Brolægning af kistebunden, eller hyppigere blot rester heraf, er ikke sjælden, og en egentlig gang, der som ved Krusegård-kisten var lukket med en stenpakning og adskilt fra kammeret med karm- og tærskelsten, støder vi på af og til.

Blandt de bornholmske stenkister fra bronzealderen, der er langt talrigere end de senneolitiske, er der flere der i konstruktionen kan minde en del om Krusegård-kisten, både med indgangsparti og brolægning af kammerets bund. De bronzealderkister vi har kendskab til idag stammer imidlertid alle fra høje, ofte flere fra samme høj⁴⁾.

Ikke blot på Bornholm, men også i det øvrige Skandinavien fortsætter brugen af stenkister ned i ældre bronzealder, hvor de efterhånden bliver mindre og mindre for til sidst at blive afløst af urnegraven.

Fig. 3: Stenkisten under afdækningen af det indstyrtede øvre skifte, set fra vest.

Hverken fra senneolitisk tid eller fra ældre bronzealder kendes paralleler til den specielle opbygning af kammeret i to skifter, så på dette punkt står Krusegård-kisten foreløbig alene. Skårene af jernalderlerkar, der som nævnt fandtes spredt over hele kammeret viser, at det øvre skifte først er væltet ind efter at jernalderfolkene havde endevendt kammeret. Kistefyldens karakter af bopladsaffald gør det rimeligt at antage, at kammeret simpelthen er blevet fyldt op og jævnet ud i højde med det nedre skiftes overkant. Jernalderildstedet, der, som det erindres, var anbragt mellem sidestenene i kistens østende, antyder at man engang i romertid havde bygget et hus på stedet, hvis gulv lå i niveau med det nedre skiftes overkant. De højeste sidesten må derfor have raget et godt stykke op gennem husgul-

Fig. 4: Stensat jernalderbrønd på Krusegård.

vet, vel omkring 30–40 cm. Et lille stolpehul der var gravet tæt opad en af kistens sidesten, og hvori sad en større skårflage af et jernalderkar, kan have hørt til huset.

Der gjordes ingen iagttagelser under udgravningen der kunne antyde, at der skulle have ligget en høj over kisten; tværtimod forekommer det usandsynligt af jernalderfolkene skulle have gjort sig den ulejlighed at udslette ethvert spor af en oprindelig høj for blot at lægge et hus på stedet?

Foreløbig må vi slå os til tåls med en bred datering af Krusegårds-kistens opførelsestidspunkt til århundrederne på begge sider af overgangen mellem yngre stenalder og ældre bronzealder.

Kun få meter fra stenkisten undersøgtes sideløbende en stensat brønd fra jernalderen. Brønden (fig. 4) var opbygget af fire store stenplader, hvoraf de største var noget over en meter lange. Den fremtrådte som en kasse på bunden af en tragtformet nedgravning, der foroven oprindelig har været omkring 5 meter bred. I bunden af tragten, der lå ca. 3 meter under den nuværende markoverflade pibede grundvandet frem og fyldte brønden under udgravningen, som det må have gjort, da den blev anlagt for måske 1500 år siden. Det er fristende at forestille sig, at et par af overliggerne fra stenkisten kan have fundet en ny og praktisk anvendelse her, men det er og bliver naturligvis gætterier.

NOTER

1. Vensild, H., *Nyt fra Bornholms Museum. Krusegårdudgravningen. Bornholmske Saml.* II rk., 7 bd., 1974, 64-69. Vensild, H., *Nyt fra Bornholms Museum. De arkæologiske undersøgelser på Krusegård og Gadegård i Poulsker. Bornholmske Saml.* II rk., 8 bd., 1975, 176-183.
2. Seks stenkister, der i 1878 udgravedes ved Snogebæk ikke langt fra Krusegård, synes ikke at have lignet kisten fra Krusegård idet de var både smallere og spinklere (cf.
3. Stenberger, M., *Det forntida Sverige*, 1964, 128.
4. Således som man endnu kan se det f. eks. ved »Bøsthøj« nær Åkirkeby.
5. Vedel, E., *Bornholms Oldtidsminder og Oldsager*, 1886, 249). Et par af dem indeholdt sager, der synes at sætte dem i forbindelse med svenske bådøkskultur fra sen yngre stenalder (Malmer, M., *Studien über die schwedische Bootaxtkultur*, 1962, 235).

BJERGELY

BOPLADSRESTER FRA ÆLDRE JERNALDER

Ulla Fraes Rasmussen

Ved pløjning i februar 1975 havde Kaj Ancher Myhre på ejendommen Bjergely truffet på en stensamling. Sammen med Otto Rohman fra Nexø havde han frilagt en stenlægning, hvor der også var skår af jernalderkeramik.

Bornholms museum blev tilkaldt, og da anlægget lignede en grav, blev fundet derefter overdraget til Fortidsmindeforvaltningen i København. Den arkæologiske undersøgelse blev først foretaget i april 1976 af hensyn til markafgrøden, og her var de to findere gode hjælpere ved arbejdet.

Ejendommen Bjergely ligger i Pedersker sogn, Sønder herred neden for højderyggen Rispebjerg på jævnt skrånende terræn, fig. 1. Jordbunden på dette sted består af meget leret muld, længere mod syd og nærmere havet findes et mere sandet bælte.

Udgravningsfeltet blev lagt omkring den fundne stenlægning og målte $5 \times 4,5$ m. Ved udgravningen blev der fundet en grube og et bopladslag med sten og skår af mange kar.

Grubens vestende var regelmæssig og afrundet, østenden var afbrudt af bopladslaget, hvor grænsen dog var noget utydelig. Gruben målte $2,3 \times 1,5$ m og var 1,1 m dyb fra den nuværende overflade. Den indeholdt sten, trækul, skår og et jernfragment, sandsynligvis fra en nålestilk. Nærmere bunden blev trækulsmængden større, og der fandtes enkelte, brændte ben af ikke nærmere bestemte dyr.

Bopladslaget var ca. 1,3 m tykt og indeholdt også en hel del skår, lagfølgen ses på skitsen, fig. 2. Et vandret-liggende regelmæssigt lerlag tolkes som et gulvlag, det lå i ca. 1 m' dybde og var dækket af flere kulturlag.

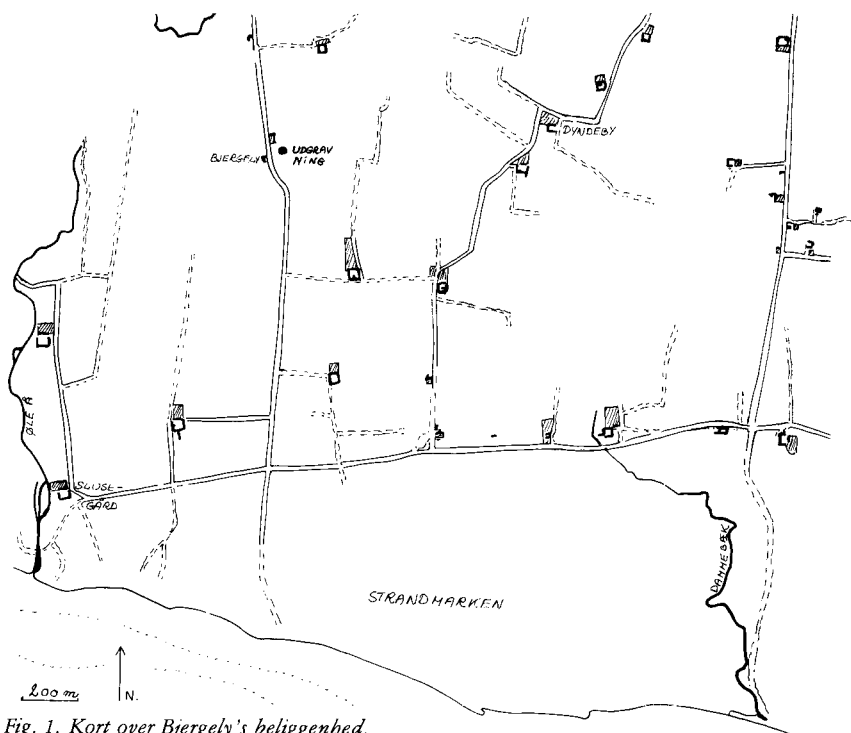

Fig. 1. Kort over Bjergely's beliggenhed.

Det ser ud til, at gruben er gravet først, måske for at komme af med de store sten og andet affald. Kort tid efter er gruben blevet ødelagt mod øst af bopladslaget. Keramikken består mest af skår fra større og mindre bopladskar, se fig. 3, 4 og 5. Skårene er fra ca. 5-10 mm tykke og har mat, gråligt, fra groft til fint magret gods. Det meste keramik er af mindre god kvalitet med en lidt ujævn overflade, især ved sammenligning med den øvrige danske keramik fra dette tidspunkt. Næsten alle skår er uden ornamentik, kun enkelte har en udsmykning med vandrette furer eller en vulst. Randskårene kan være mere eller mindre udsvajede. De bevarede hanker er rektangulære i tværsnit og har en vinklet form, der kan udgå fra selve karranden. Kun ganske få skår er af tyndt, hårdtbrændt gods.

BOPLADSRESTER FRA ÆLDRE JERNALDER

Pløjelag	0 cm
Kulturlag/påfyld? ingen sten eller skår, gulbrunt leret fyld	21 cm
Kulturlag (påfyld) med sten og skår, gråbrunt leret fyld	42 cm
Kulturlag (påfyld) uden sten, med skår, gråbrunt leret fyld	65 cm
Gulvlag med skår, gulbrunt fast ler	91 cm
Kulturlag sort brandlag med meget trækul	103 cm
Kulturlag sort brandlag med noget trækul	113 cm
Undergrund gult ler med grus og sten	120 cm

Fig. 2. En skematisk tegning af kulturlagets lagdeling.

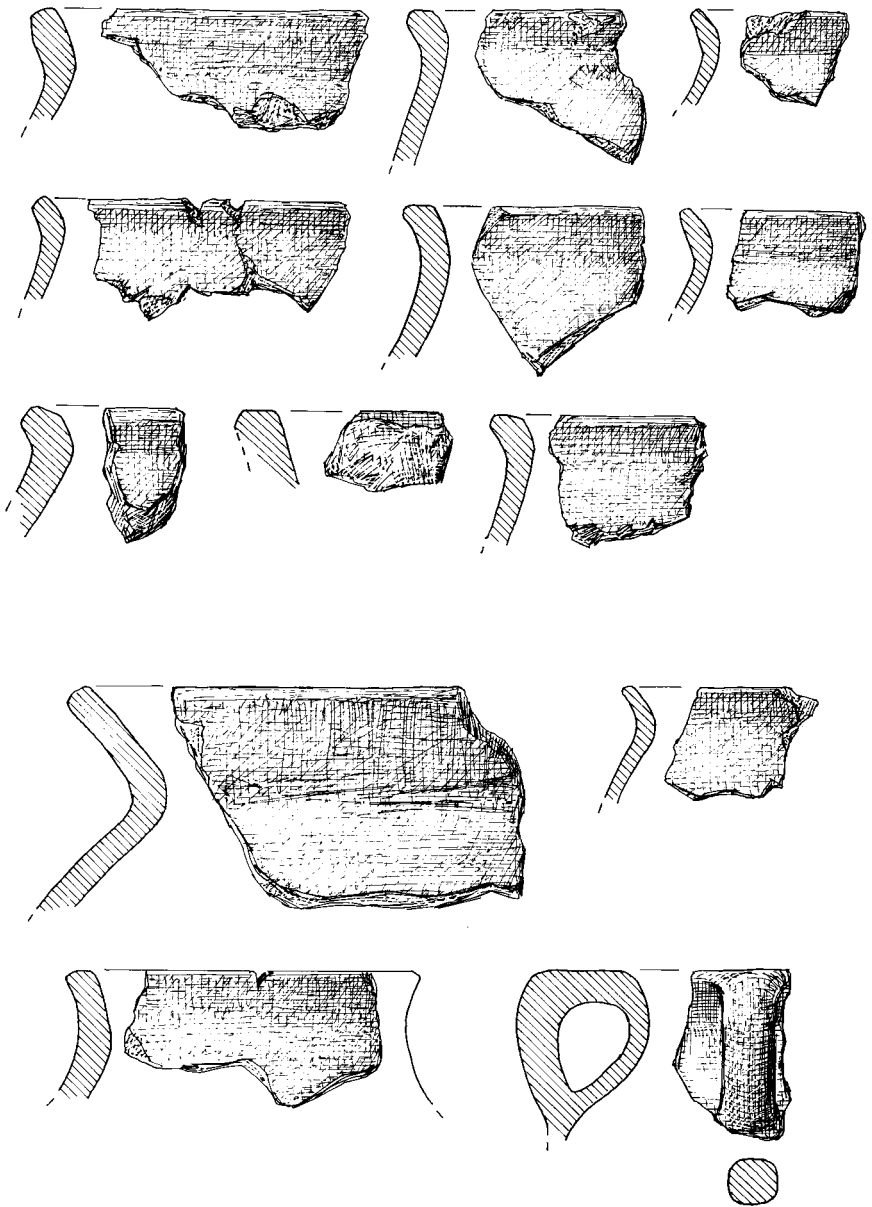

Fig. 3. Skår fra gruben. Ca. halv størrelse. Tegn. af Henning Ørsnes.

BOPLADSRESTER FRA ÆLDRE JERNALDER

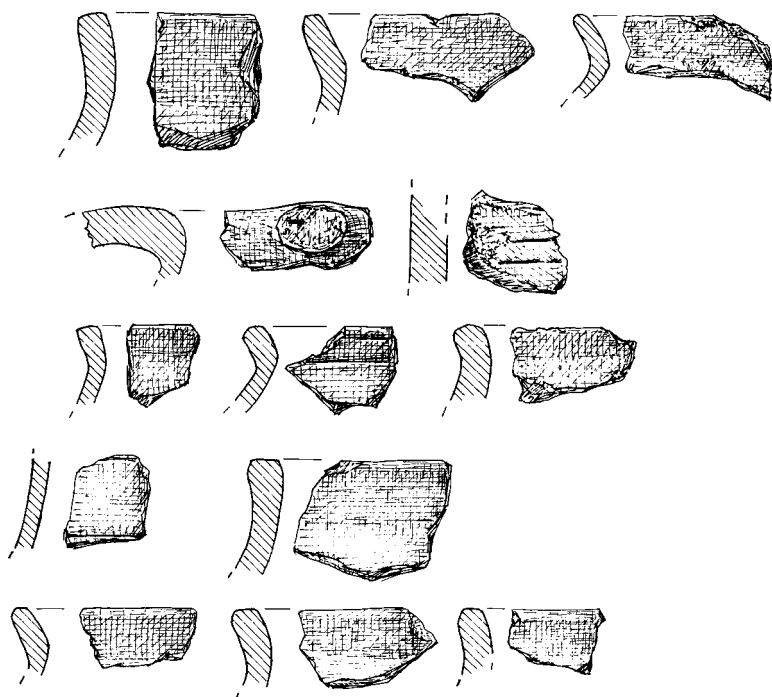

Fig. 3. (Fortsat).

Keramikken må dateres til især ældre romersk jernalder, i tiden omkring Kristi fødsel og de første århundreder af vor tidsregning, en periode på et par hundrede år.

I udgravningsfeltet blev der kun fundet få og ret utydelige stolpehuller, så et eventuelt husgrundrids kunne ikke ses, men de mange skår og tykke kulturlag vidner om en forholdsvis permanent bosættelse. Udgravningen blev ikke udvidet, da marken var tilsået, og det ville blive for kostbart at iværksætte en tilstrækkelig omfattende undersøgelse, da gulvlaget lå i ca. 1 m' dybde. Der er ikke tidligere fundet spor af bopladsmateriale i nærheden, selv om ejeren er meget interesseret og har ledt efter det.

Det interessante ved denne lille gravning var, at der blev fundet

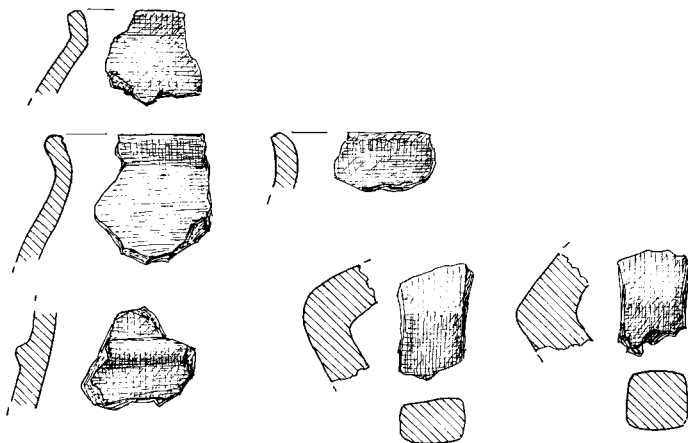

Fig. 4. Skår fra bopladslaget.

bosættelse fra århundredet omkring Kristi fødsel. Der er på Bornholm fundet tusinder af grave samlet på større eller mindre gravpladser, men næsten ingen spor af menneskenes huse fra denne tid. Kun enkelte andre steder er der fundet bopladskeramik, her kan nævnes Dalshøj- bopladsen ved Svaneke og Nymølle ved Neksø.

Manglen på bopladser og især fra denne tid er påfaldende, men kan dog nok forklares. Bopladser er nemlig noget sværere at finde end grave.

Husenes stolpehuller efterlader ikke særligt tydelige spor, og de kan enten som her være dækket af et tykt lag jord eller senere være pløjet mere eller mindre i stykker. Gravene fra samme tid er især brandpletter med oldsager, lerkar og brændte knogler, så den sorte askefyldte plet aftegner sig tydeligt i jorden og vil derfor være lettere at se.

Bopladserne og de mange gravpladser findes de steder, hvor der har været de bedste betingelser for landbrug og handel. Handlen foregik fra naturlige havne med forbindelser til Nordøsttyskland, Polen og Østskandinavien. For der var et behov for jern, som ikke

findes på Bornholm. Ser man på området nær Bjergely, har der været gode betingelser for at have landbrug, da det ligger lidt inde i landet på den mere frugtbare jord noget beskyttet fra havet. Samtidigt har det været nær en naturlig havn eller landingsplads. Stedets mange oldtidsminder fortæller om tidligere menneskers ophold på dette sted. Det største fund er gravpladsen ved Slusegård, som også kan dateres til tiden omkring Kristi fødsel og romersk jernalder. Denne gravplads ligger næsten helt ude ved kysten, ved Øle å's udmunding i havet. Bjergely-bosættelsen ligger ca. 1,5 km nordøst for denne plads og er delvis samtidig med de ældste grave.

Det kan tænkes, at der har været en forbindelse mellem disse to pladser en tid. Bopladsen lå beskyttet lidt inde i landet, men kystbrinken blev foretrukket som gravplads, for her var der en dejlig udsigt over det hav, der fristede til handelstogter. Og stadig ses de gamle hulvejsspor ned til kysten og vadestedet over åen.

HENVISNINGER

- Bjergely: RFF journ.nr. 268/76, NM I journ.nr. 1086/75 og Bornholms museum journ.nr. 142.
 C. J. Becker: Das eisenzeitliche Gräberfeld Nørre Sandegård auf Bornholm. Germania 1962.
 C. J. Becker: Hovedlinier i Bornholms oldtidshistorie. Bornholmske Samlinger 1975.
 O. Klindt-Jensen: Bornholm i Folkevandringstiden. 1957.
 S. Nielsen: En jernalderboplads ved Nymølle i Neksø. Bornholmske Samlinger. 1975.

BORNHOLMSKE KAKKELFUND

Af Jette Arneborg Pedersen og Per Kristian Madsen

Efteråret 1976 gennemførte Bornholms Museum en udgravning af tomten under stuehuset på Damaskegård i Østerlars sogn. Gårdens bygninger var erhvervet af Frilandsmuseet, som i 1975 nedtog stuehuset, der nu er under genopstilling på museet i Lyngby. Ved den arkæologiske undersøgelse viste det sig, at der forud for det nedtagne stuehus havde stået mindst fem andre huse på stedet. Disse er beskrevet i Nationalmuseets Arbejdsmark for 1977 (1).

Foruden hustomterne fremkom der et forholdsvis stort genstandsmateriale, hovedsagelig skår af kar og potter fra gårdens husholdning. En stor del af lertøjet udgøres imidlertid af ovnkakler, og disse skal her behandles nærmere sammen med det øvrige kendte kakkelmateriale fra Bornholm.

Ordet kakkel har dansk fået fra det tyske »Kachel«, som igen er udsprunget af latin »caccus«, som betyder kar. I vore dage bruges betegnelsen om fliser til opsætning på vægge, og det ser ud til, at den oprindelige betydning i almindelighed er gået i glemmebogen. Fra først af anvendtes ordet rimeligvis udelukkende om karformede ovnkakler af brændt ler, som benyttedes ved opmuring af varmeovne — altså kakkelovne. Andre navne var pottekakkelovn eller grydekakkelovn, som begge tydeligt viser de anvendte kaklers form (2).

Brugen af denne type ovnkakler er i Danmark kendt fra i hvert fald slutningen af 1300-årene og helt til forrige århundrede, hvor sådanne ovne endnu kunne ses på afsides steder i Jylland (3). De ældste kakler fundet i Danmark er ret dybe, cylinderformede potter, som anbragtes i varmeovnens lervæg, hvor de på grund af den store overflade afgav mere varme, end lervæggen i sig selv kunne yde. Sådanne kakler er fundet på de kongelige borge Gurre og Søborg i Nordsjælland (4).

I løbet af 1400-årene opstod den type pottekakkel, der i den følgende tid fik stor udbredelse og også kendes fra de bornholmske

Fig. 1a. Rekonstruktion af ovn, opført af pottetekakler. I den murede, firsidede underdel har der været indfyring, rimeligvis efter bilægger-princippet fra et tilstødende rum, idet man må forestille sig ovnen placeret op ad en væg eller i et hjørne. Ef. Liebgott; p. 6. Tegning Birgit Als-Hansen.

b. Udsnit af træsnit, som er udgivet i Augsburg 1532. Man ser ind i en skovhuggers hytte. Selv sidder han ved bordet i gang med sin frokost. Længst til højre står, delvist afskåret af billedets rand, en kakkelovn af lave, firsidede pottetekakler, opført over en sikkert firsidet underdel. Ef. Franz; p. 23.

fund. Nemlig en som regel omkring 10 centimeter høj, drejet og rødbrændt lerpotte, hvis munding er trukket ud i en tilnærmelsesvis kvadratisk åbning. Disse pottetekakler gjorde det muligt at opmure ovnene næsten udelukkende af kakler, som takket være de firsidede munderinger kunne placeres direkte op ad hinanden, som vist på fig. 1. Kaklerne er ofte glaseret med klar eller farvet blyglasur og kan være dekoreret med en roset i bunden (fig. 19). En videre udvikling af

pottekaklen er de såkaldte medaillonkakler, hvor der i pottens munding anbragtes en plade af ler med en cirkulær gennembrydning i midten. I pladens hjørner sættes tit rosetter eller løvværksdekoration.

Ved slutningen af middelalderen opgav man efterhånden helt at give kaklerne den hvælvede bagside og gik over til blot at lade dem bestå af en lerplade, som på bagsiden forsynedes med en liste af ler til støtte ved opmuringen af ovnen (fig. 20). Denne liste kaldes på tysk »Rumpf«, og kaklerne af denne type vil her blive benævnt rumpekakler. Lerpladen, som udgjorde kaklens forside, dannede man ved at presse plastisk ler ned i en lerform af brændt ler, hvorved forsiden af kaklen kunne forsynes med reliefdekorationer af forskellig art. Under denne proces lagde pottemageren som regel et tøjstykke over lerklumpen, mens denne blev presset ned i formen, hvorved der på bagsiden af kakkelpladen fremkom et aftryk af det vævede stof (fig. 4).

Brugen af forme i kakkelfremstillingen muliggjorde produktion af mange ens kakler, ligesom et motiv via indførte forme, som pottemagere på vandring kunne medbringe, lod sig sprede fra land til land. Da man frit og ustraffet kopierede andres arbejde, stod der en vid emnekreds til rådighed for kakkelmagerne, som tillige kunne skaffe sig en ny form ved at tage et aftryk af en kakkelse andetsteds fra. Motiverne til kaklernes relieffer fandt man med forkærlighed i grafiske blade, som udgaves i serier med sammenhængende fremstillinger fra Bibelen eller med portrætter af tidens kendte personligheder. Disse forlæg blev af en billedskærer overført til en træform (positiv), som man derefter pressede ned i vådt ler, hvorved der fremkom et negativt aftryk. Dette fungerede, når leret var brændt, som den færdige form, hvori kakkelpaderne med relief fremstilledes. Udover rumpekakler — samt selvfølgelig de almindelige pottekakler — lavede man især til finere ovne særlige fod- og rammestykker samt gesimser og andre prydelser til ovnens top (fig. 2).

Rumpekaklerne er på ydersiden sædvanligvis overtrukket med et lag hvidligt pibeler, hvorpå blyglasuren lagdes. Denne er i middelalderens senere del og et godt stykke ind i 1500-årene næsten udelukkende stærkt grønfarvet. Pottekaklerne findes foruden med den

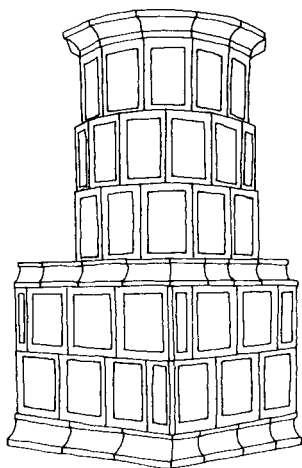

Fig. 2. Rekonstruktion af senmiddelalderlig kakkellovn, bygget af firsidede rumpekakler. Til ildrummet nederst er anvendt kvadratiske kakler, mens den cylindriske overbygning er sat af rektangulære kakler. Ovnene er forsynet med særligt udformede kakler ved foden samt ved dens øvre afslutninger. Ef. Liebgott; p. 13. Tegning Birgit Als-Hansen.

grønne glasur tillige med klar blyglasur direkte på det rødbrændte gods. Sjældnere og fornemme stykker kan være dekoreret med forskellige farver i tinglasurer på pibellersunderlag, men sådanne optræder ikke i noget stort tal i Danmark.

Endelig findes fra slutningen af 1500-årene samt især i 1600-årene uglaserede, rødbrændte kakler og andre ovndeile, som dog har været beregnet til at farves sorte med ovnsværte, så de kunne komme til at ligne de på den tid fremtrængende og mere fornemme jernovne. Tilsvarende laves der kakler med sortfarvet glasur, og det samme motiv kan findes med både den ene og den anden farve. Medvirkende til de sortfarvede kaklers fremtrængen var nok også, at man kunne opstille ovne med underdel af jernplader og overdel af kakler, såkaldte »jernkakkellovne« (4a). De forskellige kakketyper er efter alt at dømme kommet fuldt færdige til Danmark hovedsagelig vel fra Tyskland, men fund fra adskillige danske byer viser, at man i hvert fald fra 1500-årene var i stand til at lave sine egne kakler efter de fremmede forbilleder (5). Der fandt dog tillige en import af kakler sted, frem for alt af de fornemmere typer, som man af tekniske grunde ikke mestrede her.

Det bornholmske kakkelmateriale adskiller sig ikke stort fra det øvrige lands og afspejler de fleste af de i indledningen nævnte forhold; blot lader det til, at der på nuværende tidspunkt hovedsagelig er repræsenteret kakkeltyper fra 1500-årenes senere del og fremefter. Kaklerne er tid efter anden fremkommet enten ved tilfældige jordarbejder rundt om på øen eller ved arkæologiske undersøgelser, der tegner sig for godt halvdelen af det samlede fundmateriale på i alt 410 stykker, hvoraf det meste er fragmenter. Størsteparten befinder sig på Bornholms Museum, og kun fundene fra Hammershus opbevares på Nationalmuseets 2. afdeling (jvf. kataloget p. 53-57).

Fundstederne fordeler sig jævnt over hele øen (fig. 3). De fleste fund, i alt 305 stykker, deraf de 263 fra Damaskegård (jvf. fig. 18), er gjort på gårde eller ved markarbejde. Blandt byerne er kun Åkirkeby (1 stk.) og Rønne (25 stk.) repræsenteret, sidstnævnte dog med flere fundlokaliteter. Endelig stammer en del kakler fra Hammershus (78 stk.), mens kun et enkelt fragment er registreret blandt løsfundene fra Lilleborg. Dette trods alt begrænsede materiale vil næppe kunne danne grundlag for at iagttage holdbare lokale variationer inden for øen i noget større omfang. Kaklerne vil derfor i det følgende blive behandlet under eet med udgangspunkt i fundet fra Damaskegård (kat. 12).

Ved udgravningen af gårdens stuehustomt viste det sig, at skår af pottkakler fandtes allerede fra og med fyldlagene under den yngste hustomt, mens rumpekaklerne først dukkede op i lagene over hus 1's tomt (fig. 18). For begge grupper gælder, at de allerfleste fragmenter lå samlet i netop disse nedbrydnings- og opfyldningslag over hus 1. Stykkerne her må efter al sandsynlighed stamme fra det brændte hus 1 og være ryddet af vejen ved udjævningen af dettes brandtomt. Det viste sig da også, at kakkelfragmenterne herfra i vid udstrækning lod sig samle til næsten hele kakler, der dermed giver et rimeligt grundlag for at forestille sig udseendet af husets ovn (fig. 19 og 20). Imidlertid kender vi ikke den nøjere placering i ovnen af de to kakkeltyper, men formodentlig har pottkaklerne siddet nederst og rumpekaklerne derover, hvor de faldt bedre i øjnene med deres kraftige, grønne glasur. Der kan meget vel have været flere kakler i

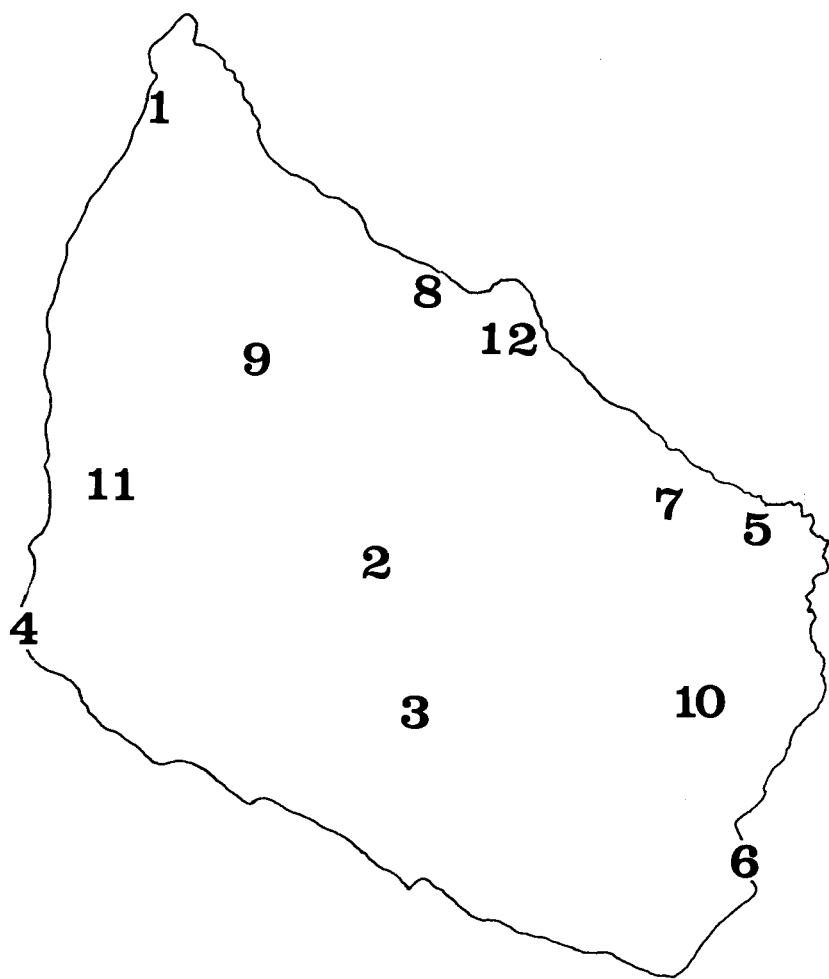

Fig. 3. Kort over Bornholm med de indtil nu kendte kakkelfund. (Marts 1978)

1. Hammershus, 2. Lilleborg, 3. Åkirkeby, 4. Rønne (4 fundsteder), 5. Brændesgård, 6. Snogebæk, 7. Lauegård, 8. Krakkegård, 9. St. Dammegård, 10. Ellegård, 11. Agregård, 12. Damkegård. Numrene svarer til katalogets, hvor det nærmere findested er oplyst, såfremt det kendes.

ovnen end de fundne, men det kan dog ikke udelukkes, at kaklerne har været anbragt spredt i en ovn med lervægge.

Kaklerne må have fungeret i det ældste hus lige til dettes brand og kan teoretisk set stamme fra mere end een ovn, selv om dette ikke forekommer sandsynligt. Ved udgravningen fandtes de nedre rester af husets velbevarede bageovn, op til hvis vestside der i det tilstødende rum var en stensat, askefyldt grube (fig. 21). Over denne grube kan kakkellovnen have været placeret, selv om der i øvrigt ikke fandtes kakkelskår direkte ved denne.

En del af de fundne kakler fandtes sammen med skår af et såkaldt pasglas, en type drikkeglas, som kom på mode med renæssancen i den senere del af 1500-årene, og til den samme tid må kaklerne efter alt at dømme henføres. Fra samme tid stammer sandsynligvis de få kakler, som bar reliefdekoration, nemlig et par stærkt ildskadede fri-sekakler fra ovnens gesims med bladranker og englehoveder på ydersiden, dækket af pibeler og grøn glasur.

Det ældste stuehus er sandsynligvis brændt omkring år 1600, hvorefter det umiddelbart blev afløst af hus 2, som stod i de følgende godt hundrede år, i tidens løb udsat for flere ombygninger og ændringer. I hus 2 fandtes udover en ildsprængt pottekakkel i det yngste bevarede ildsted kun enkelte skår af kakler. Dette kan skyldes, at hus 2's ovn er blevet fjernet og ryddet bort — senest i forbindelse med husets endelige nedrivning og ikke som den ældre ovn i hus 1 er gået til grunde og blevet spredt omkring. I forbindelse med hus 2 er det værd at bemærke, at da huset i 1694 bliver beskrevet i forbindelse med en skifteforretning, siges det, at der i stuen står en rør-tegl kakkellovn (6). Sandsynligvis menes der her en ovn bygget af tagsten, men der er jo intet i vejen for, at den kan have haft en for-gænger af pottekakler.

Sammenligner man kakkelfundene fra Damaskegård med lignende fund fra udgravninger af bondegårde andetsteds i Danmark, er der mange lighedspunkter. Fra den vestsjællandske landsby Store Valby kendes de samme typer glaserede og uglaserede pottekakler, ligesom de brudstykker af rumpekakler, man dér er stødt på, i høj grad svarer til det bornholmske materiale. Også for Store Valbys ved-

Fig. 4. Hammershus (kat. 1 NM 2 D 11299). Henholdsvis for- og bagside af rødbrændt rumpekakkel med klar blyglasur. Bogstaverne I og G på hver side af mandens hoved kan være et værkstedsmærke. Bagsiden har tekstilastryk. Langs randen ses aftryk af den bortbrudte rumpe, der som oftest er brækket af som følge af en utilstrækkelig samling med kakkelpladen.

kommende regner udgraverne med en datering af kaklerne til hovedsagelig 1500-årene (7), men påfaldende er det, at der fra de 5 udgravede gårde i Store Valby øjensynlig ikke kendes så mange kakkelfragmenter som fra Damaskegård alene. En del af forklaringen kan meget vel være det førnævnte forhold, at vi med Damaskegårdkaklerne for størstedelens vedkommende har at gøre med fund fra en brandtomt.

Forskellen i fundomstændigheder må endvidere tages i betragtning, når Damaskegårds-materialet skal ses i sammenhæng med de øvrige bornholmske kakkelfund. På nær kaklerne fra Hammershus (kat. 1) er de alle kommet for dagen ved forskellige jordarbejder eller nedbrydningsforetagender. Det sidste gælder det bortkomne fund på Agregård (kat. 11), hvor man i museumsprotokollen møder formodningen om, at kaklerne skulle stamme fra Hammershus. Det samme skal være tilfældet med murstenene i gårdens nedbrudte gavlb, men medens dette ikke kan udelukkes, er det vel mindre tænkeligt, at man skulle have taget kaklerne med for at anvende dem som afretning af murværket. Det forekommer ikke urimeligt, om man på Agregård såvel som på Damaskegård har skaffet sig kakler til ovne på normal vis, nemlig ved køb fra en pottemager eller måske en handlende med importgods til salg. For Damaskegårds vedkommende må muligheden for, at kaklerne skulle komme fra Hammershus afvises, allerede af den grund, at borgen ikke lå åben for almindelig plyndring i tiden før omkring år 1600, hvor kaklerne jo var i brug på gården.

Damaskegårds-fundet viser således, at en sikkert ikke særlig ualmindelig eller fremragende bornholmsk bondegård i 1500-årene kunne skaffe sig en for tiden ganske moderne opvarmningskilde. De øvrige bornholmske kakkelfund fra landet tyder på det samme og fremviser endda i flere henseender fornemmere stykker end Damaskegårds.

Et af de mest spændende fund er gjort på St. Dammegård (kat. 9, fig. 3) og må stamme fra en hustomt eller eventuelt en affaldskule, man tilfældigvis er stødt på. De bevarede pottekakler, 6 hele i alt (fig. 15) er af de samme to typer som Damaskegårds (fig. 19) og bærer præg af serievis fremstilling, velsagtens på samme værksted. De har på bagsiderne tydelige sodspor fra deres tid i ovnen. Sammen med stykkerne fra Damaskegård og en enkelt potte fra Hammershus (kat. 1, D 11295) er disse de eneste kendte fund af pottekakler fra Bornholm, man må næsten tro, at de lidet iøjefaldende skår af sådanne er blevet overset de fleste steder.

På St. Dammegård fandtes yderligere et par fint udførte rumpe-

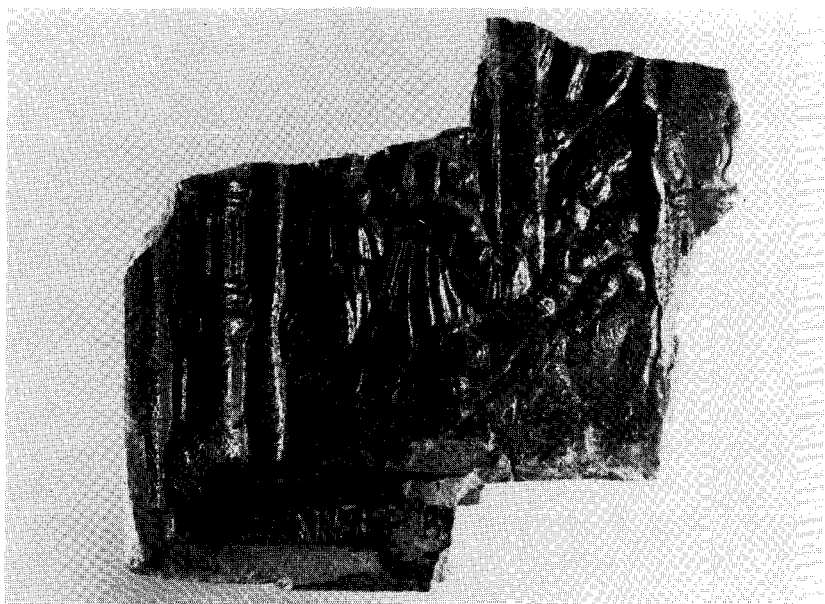
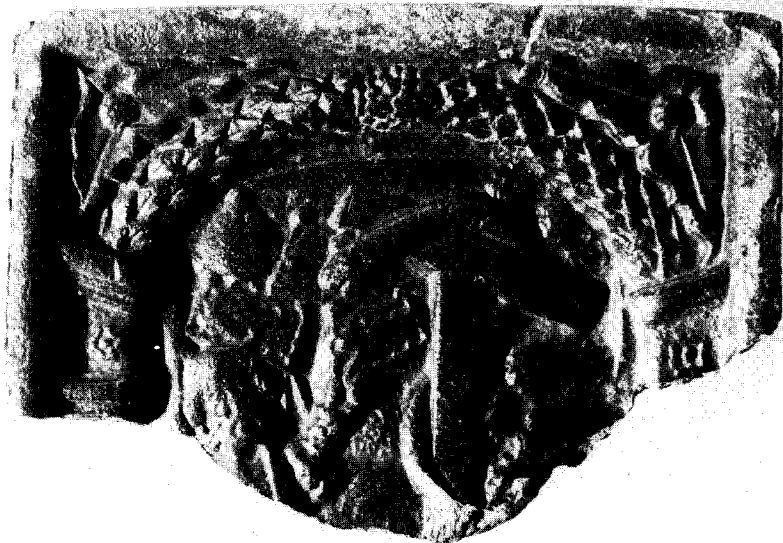

Fig. 5. Hammershus (kat. 1 NM 2 u. nr.). På den øverste del af kaklen ses under buen til højre kobberslangen på sit T-formede kors og til venstre Moses, der peger op mod den. På den nedre del ses korsets fod og til venstre for denne to knælende personer, repræsentanter for de slangebide jøder, men i 1500-årenes dragt. Af signaturen er kun fornavnet bevaret.

kakler, begge dekoreret med bladværk på forsiden og den ene tillige med datering ANNO 1571 (fig. 13 og 14), sikkert det år, hvor formen til kaklen er blevet gjort. Sådanne store kakler har antagelig sidet i ovnens øvre del, som omtalt i indledningen. Fundets stateligste stykke er imidlertid den store kakkelfig. 12 med en fremstilling af Kristus og den blodsottige kvinde, som i kraft af sin tro blev helbredt blot ved at gribe fat i Jesu kjortel (8). Den barfodede Kristus er klædt i et folderigt gevandt samt udmærket med en korsglorie, mens kvinden er i fornem renæssancedragt med fremhævede borter, pufærmer og en spinkel pibekrave. Scenen er indrammet af en arkade, hvis søjler og bue er udsmykket i renæssance-former. Nederst på rammen står navnet HANS BERMAN 1562, således at vi i fundet fra St. Dammegård har hele to årstal til hjælp ved kaklernes datering. Det er næppe urimeligt at sætte det samlede fund til tiden omkring 1600.

Helt den samme indramning og signatur som på den sidstnævnte kakkelfig. 12 findes på en del andre fragmenter af kakler, fra Hammershus (kat. 1), hvorfra de fleste stammer, fra Agregård (kat. 11) samt fra Rønne (kat. 4). I alle disse tilfælde illustrerer kaklernes relieffer en beretning fra Det gamle Testamente om jødernes vandring i ørkenen. På et tidspunkt plagedes folket forfærdeligt af giftslanger, som var sendt mod dem som en straf fra Gud (9). Da israelitterne dernæst angrede, beordrede Gud, at Moses skulle lave en slange, som havde den virkning, at enhver, der var bidt af en giftslange, ved at se på den kunstige slange, ville blive helbredt. Den slange, Moses lavede, og efter forskriften satte op på en stang, var af kobber, og fremstillingen af denne scene kendes under betegnelsen »kobberslangen i ørkenen« (fig. 5). I løbet af middelalderen blev det meget almindeligt at opfatte Det gamle Testaments beretninger som forudsigelser af begivenheder i Det nye Testaments skildring af Jesu liv, og kobberslangen, mente man, viste hen til korsfæstelsen på Golgatha. Korsfæstelsen kan derfor være fremstillet sammen med kobberslangen, som det for eksempel er tilfældet på kakler fra reformationstidens Tyskland. Her er dog tillige vist Isaks ofring, der ligeledes blev opfattet som en hentydning til Kristi gerning. Senere i århundredet

Fig. 6. Åkirkeby (kat. 3 BM hist. afd. 727). Grønglaseret frisekakkel. Reliefmotivet kendes fra flere lignende kakler — dog ikke fundet på Bornholm — men baggrunden for det er uvis.

— i 1570'erne og derefter — findes korsfæstelsen og kobberslangen sammenstillet på støbte plader til jernovne, som fra Tyskland eksporteredes til bl. a. Danmark (10). Motivet har givetvis været af en sådan art, at reformatorerne har kunnet godtage det og anvende det i propagandaen for den rene lære, men dermed er ikke sagt, at fremstillingen på Berman-kaklerne nødvendigvis er opstået i en protestantisk sammenhæng.

Forlægget for disse må dog sandsynligvis oprindeligt gå tilbage til det tyske område. Kakler med navnet Hans Berman og årstallet 1562 er fundet i både Schweiz, det nuværende Tyskland samt i Danmark og Sverige. De træffes såvel grøn- som sortglaserede og overalt med den samme indramning, men med langt flere relief-motiver end de to, som er repræsenteret på Bornholm. Billedprogrammet omfatter især nytestamentelige scener, der alle, så vidt det ses, er af et udtalt fællespræg, så det ser ud til, at der ligger et fælles forlæg til grund for fremstillingerne. De eneste, bevarede ovne, som er bygget af Berman-kakler, står nu på museer i Schweiz, hvor man har ment at

kunne identificere kaklernes Berman med signaturene »1611 BHM« og »1612 HBM« på kakler, som dog er af et helt andet udseende end de omtalte. Disse kakler stammer fra den schweiziske kanton Uri, hvor man følgelig mente, at Hans Berman havde været hjemmehørende og aktiv fra i hvert fald 1562 og til 1612. Skriftlige kilder, som kunne støtte denne antagelse, har man dog ikke kunnet opspore, og der foreligger rimeligvis en sammenblanding af to, eventuelt flere helt forskellige håndværkere (11). En så lang funktionstid som formodet var næppe heller almindelig. Endvidere kompliceres problemet af, at vi ikke kan vide, om Hans Berman er navnet på den, som oprindeligt var mester for forlæggene til kaklernes relieffer, eller måske snarere på den billedskærer, som udførte træformene til dem — fremfor at det, som hævdedet, skulle være pottemageren, der har fået lavet sig en reklame.

Forme til Berman-kakler er fundet så langt fra hinanden som i Basel og i Lübeck, det sidste sted med en fremstilling af Kristus for Pilatus (12). I begge disse byer har der altså på et vist tidspunkt været fremstillet Berman-kakler, og der kan ligeså vel det ene som det andet sted være tale om, at man har arbejdet med indførte forme eller

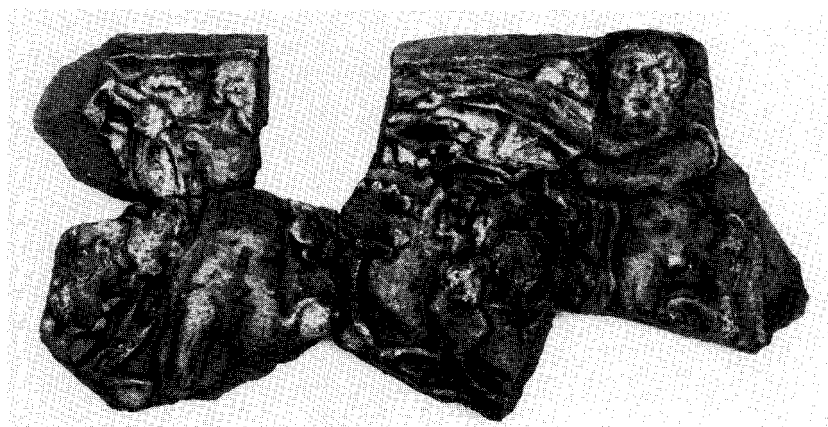

Fig. 7. Rønne, Krystalgade (kat. 4 BM hist. afd. 1180). To putti, omgivet af bladværk. Kropene er mørkegule, mens ansigterne er lysegule. Baggrunden er ligeledes gul og bladværket er grønt.

med kopier. Man kunne på denne baggrund formode, at de bornholmske Berman-kakler, lige som antagelig flere af de andre her omtalte, kan være lavet i Lübeck eller i hvert fald eksporteret til øen herfra. Blot må det undre, at der på nær den enlige kakkel fra St. Dammegård overalt er tale om fremstillinger af kobberslange-historien. Forklaringen kan meget vel være den, at man i det pågældende værksted kun har rådet over få Berman-motiver, som blot er anvendt igen og igen over længere tid. At dette kan være tilfældet, synes at fremgå af, at flere af kaklerne er upræcise i relieffet og virker utydelige, formodentlig fordi formen har været slidt. Endelig optræder kaklerne med undtagelse af den ene fra St. Dammegård og et enkelt hjørnefragment fra Hammershus (kat. 1, D 11291) alle med sort glasering, en mode, som efter alt at dømme først bliver almindelig omkring år 1600.

Teknisk set mere fremskredent end St. Dammegårds-kaklerne er fundet fra Lauegård (kat. 7). I middelalderens Danmark benyttede man kun den gennemsigtige blyglasur, som kunne farves med tilsatte metaliliter, hvorimod man i det sydlige Europa efterhånden var

Fig. 8. Snogebæk (kat. 6 BM hist. afd. 3044.2). De to putti, som rider frem mod hinanden på deres delfiner har engang smykket gesimsen på en kakkellovn. Motivet er også anvendt på lybske brændtlersrelieffer.

Fig. 9. Lauegård (kat. 7 BM hist. afd. 3064). Kaklen har udgjort hjørnet på en ovn, men er nu kun bevaret for den ene sides vedkommende. Relieffet er dekoreret i brogede farver og forestiller muligvis en personificeret dyd, Tapperheden, med sværd i hånden. Lignende motiver kendes både i den lyhske og den lyneborgske produktion af brændtlersrelieffer.

nået frem til at fremstille ugenomsigtige glasurer på tinbasis. På denne glasurs hvide overflade kunne der males med klare glasurfarver, hvad der udnyttedes til dekoration af brændtlersrelieffer og brugskeramik samt sine steder tillige ovnkakler. Med 1500-årene nåede denne teknik Sydtyskland, hvor man især i Nürnberg producerede mange kakler med flerfarvet (polykrom) dekoration. Teknikken er en enkelt gang anvendt i 1500-årenes Danmark, nemlig i Næstved i 1580'erne, men formodentlig ikke på kakler (13), og man må nok gå ud fra, at denne tids polykrome kakler i Danmark og følgelig også på Bornholm er importerede. De behøver dog ikke være kommet så langt borte fra som Sydtyskland. I Lüneburg syd for Hamburg fremstillede man omkring 1550 polykrome brændtlersrelieffer, som blev indsat i husmure, og måske stod de samme værksteder bag denne bys produktion af kakler. Mod slutningen af det 16. århundrede lavede man ovne med flerfarvede, ornamenterede kakler, som det kan

Fig. 10. Laegård (kat. 7 BM hist. afd. 3064). Polykrom rumpekakkel med relief af kvinde på baggrund af vinløv. Hvad den delvist bevarede indskrift sigter til, er uklart.

ses på en endnu bevaret ovn (14). Både reliefferne og denne type ovnkakler har i enkelt-tilfælde fundet vej til Danmark (15).

Ligeledes træffes polykrome kakler i Lübeck, hvis betydelige kakkelproduktion øjensynlig har haft stor betydning for såvel de tyske byer ved Østersøen som for Norden (16). Her fremstilledes ligeledes reliefdekorerede, men uglaserede bygningssten og kaminindfatninger af brændt ler i Statius von Dürens værksted fra omkring 1550–1570, blandt andet til eksport til Danmark (17). Man har endvidere villet hævde, at samme værksted producerede kakler, og henviser her til en omtale af arbejder, Düren i 1560 leverede til Stralsund, hvor det dog nok igen drejer sig om en kaminindfatning (18). Noget holdepunkt for den nævnte antagelse er der næppe, og de ligheder, som kan findes mellem Düren-værkstedets arbejder og visse kaklers udsmykning, må nærmest skyldes brug af fælles forlæg samt udnyttelse af tidens fællesgods inden for dekorationskunsten. Imidlertid antyder Düren-arbejdernes spredning nogle af de veje, hvorad en kakkeleksport fra Lübeck kan være foregået. For Bornholms vedkommende er sådanne forbindelser så meget mere sandsynlige, som Hammershus i årene fra 1525 til 1576 var i hænderne på Lübeck.

Fig. 11. Krakkegård (kat. 8 BM hist. afd. 3086). Topliste med delvist bevaret hjørneskjold, hvorpå formodentlig Lübecks våbenmærke, den dobbelte ørn. Grønglaseret.

Fig. 12. St. Dammegård (kat. 9 BM hist. afsd. 5849). Grønglaseret rumpekakke med Jesus og den blodsottige kvinde. Hun har grebet fat i hans kjortel, og han vender sig velsignende mod hende. Som de øvrige kendte Berman-kakler minder billedet om en træsnits-fremstilling, ligesom rammen er ens på alle kaklerne, uanset om de er grønne eller sorte.

Fig. 13. St. Dammegård (kat. 9 BM hist. afd. 5850) Kaklen er nederst på rammelisten dateret ANNO 1571 og sætter således en nedre grænse for det samlede kakkelfund fra St. Dammegård.

Fig. 14. St. Dammegård (kat. 9 BM hist. afd. 5851). Kaklen minder meget om sin fundkammerat fig. 13, som den rimeligvis er fabrikeret sammen med.

Af kaklerne fra Lauegård er den ene en hjørnekakkel (fig. 9), hvor hjørnet er markeret med en søjle, mens der på den øvrige bevarede del af kaklen er vist en kvinde i blå dragt. I sin højre hånd holder hun en genstand, som kan se ud til at være et sværd, hvad der kunne identificere hende som en af dyderne, nemlig Tapperheden, hvis kendetegn netop er sværdet. Lignende fremstillinger af dyderne, især de kristne, kendes adskillige steder fra og optræder på kaklerne i samlede serier (19). På en anden af kaklerne fra Lauegård er fremstillet en kvinde, hvorunder ses en delvist bevaret indskrift: »..... SSIKE 17«. Tallet kunne eventuelt være sidste del af et årstal, efter stilen i relieffet at dømme snarest 1617 (fig. 10). Den samme indramning og farvelægning findes på et kakkelfragment med relief af et mands-hoved, mens de to sidste kakkelfragmenter fra Lauegårdsfundet er

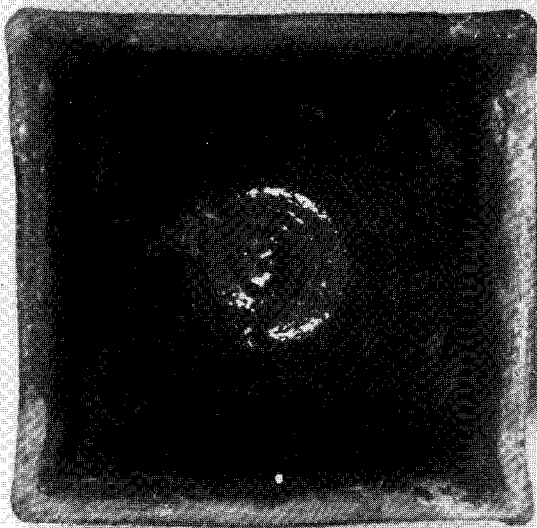
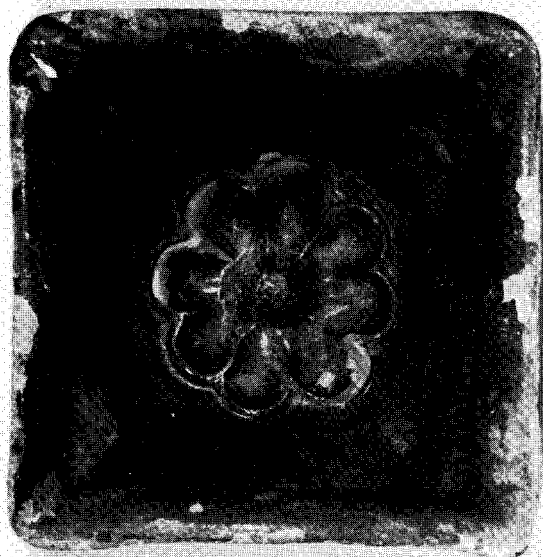

Fig. 15. St. Dammegård (kat. 9 BM hist. afd. 5855 og 5856). To forskellige pottekakler: en grønglaseret med roset i bunden samt en rødbrændt, klart blyglaseret. Begge typer findes også på Damaskegård, fig. 19.

grønglaserede. Der er dog intet i vejen for, at både disse og de polykrome kakler har siddet i den samme ovn.

Kakler med polykrom dekoration er endvidere fundet i Rønne (kat. 4, fig. 7). De polykrome stykker er fundet sammen med flere andre, ret forskellige kakler, deriblandt nogle med Bermans fremstilling af kobberslangen. De nærmere omstændigheder ved fundet kendes ikke, og vi ved ikke, om kaklerne har hørt til den samme ovn. De kan meget vel stamme vidt forskellige steder fra og være bragt tilfældigt sammen i en affaldskule. At kaklerne imidlertid må have været i brug i Rønne by, turde være sikkert, men skønt der kendes endnu et par fund fra byen, kan det dog ikke afgøres, hvor almindelig kakkelovnen har været her omkring 1600.

Fig. 16. Rønne, (kat. 4 BM hist. afd. u. nr.). Fejlbrændt fragment af gesimskakkel med spor af rødlig manganbemaling på ydersiden. Sandsynligvis 1700-årene. Fundet sammen med affald fra pottemagerværksted, fig. 17.

For Hammershus' vedkommende (kat. 1) bør man holde i erindring, at de registrerede kakler i hovedsagen kun stammer fra de lag af nedbrydningsmateriale, som dannedes i borgens store forfaldsperiode i nyere tid. Dette kan forklare, at der mellem de derfra kendte kakkelfund knap nok findes stykker, som kan være ældre end renæssancetiden, for man kan dårligt tro, at ærkebispens borg ikke er blevet forsynet med kakkellovne allerede engang i middelalderen. Fra bispens residensby Lund kendes middelalderlige kakler, så fænomenet har næppe været ukendt for kirkens folk (20).

Fra Hammershus er allerede omtalt Berman-kaklerne med kobberslange-motivet. De fleste øvrige fragmenter er ret små, og mange af dem er kun udsmykket med forskelligt blomster- og rankeværk. Nogle kakler forekommer med samme relief, men dækket af forskellig glasur. Dette er blandt andet tilfældet med fremstillingen af en mand med pibekrave, holdende en handske i sin venstre hånd, rimeligvis fra begyndelsen af 1600-årene (fig. 4). En hel kachel med dette motiv kendes fra København (21), så sandsynligvis står vi overfor et udbredt eksportstykke. Hvem den afbildede herre er, oplyses ikke.

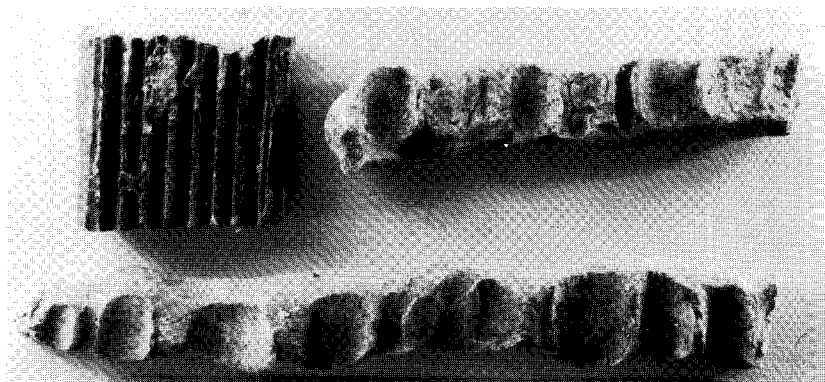

Fig. 17. Rønne, (kat. 4 BM hist. afd. u. nr.). Affald fra pottemagerværksted, hvoriblandt de fejlbrændte kakler fig. 16. De to lange, rødbrændte stykker, såkaldte »pølser«, med fingerindtryk har skullet tætnes ovnen under brændingen. Stykket med riflingen har grønlig glasur og har sandsynligvis været anbragt i ovnen som underlag eller støtte for de ting, som skulle brændes (26).

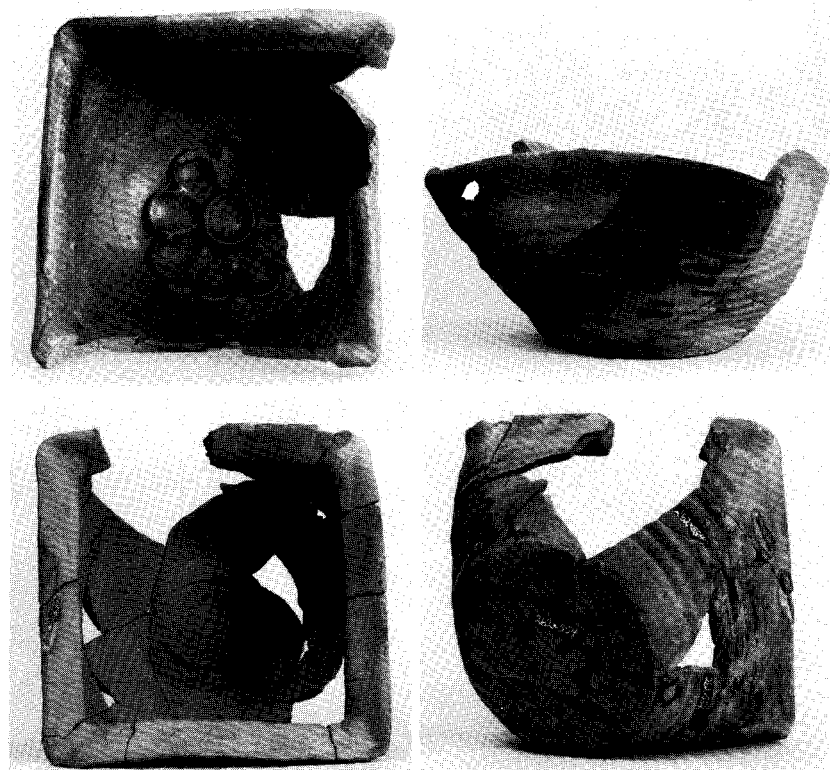

Fig. 19 a-d. Damaskegård (kat. 12 BM 262 × 548 og 262 × 554). De fundne skår af pottekakler fra hus 1 stammer fra mindst 50 kakler. Af disse kunne en halv snes stykker delvis rekonstrueres. Billedet (a) viser en pottekakkel med roset i bunden og klar blyglasur, der pletvist og afsprængt forekommer på indersiden (b). Den rødbrændte, på ydersiden uglaserede pottekakkel (c) har på indersiden glasurpletter (d), vel som følge af, at den er brændt sammen med glaserede ting, hvorfra glasuren er dryppet.

På et andet brudstykke er fremstillet apostlen Paulus med sine attributter, bogen samt det sværd, hvormed han blev halshugget.

Blandt Hammershus-kaklerne er der kun få uglaserede af den type, som var beregnet til af farves sort med ovnsvæarte. En af disse er utvivlsomt et fragment af en top-kakkel med gengivelse af Lübecks

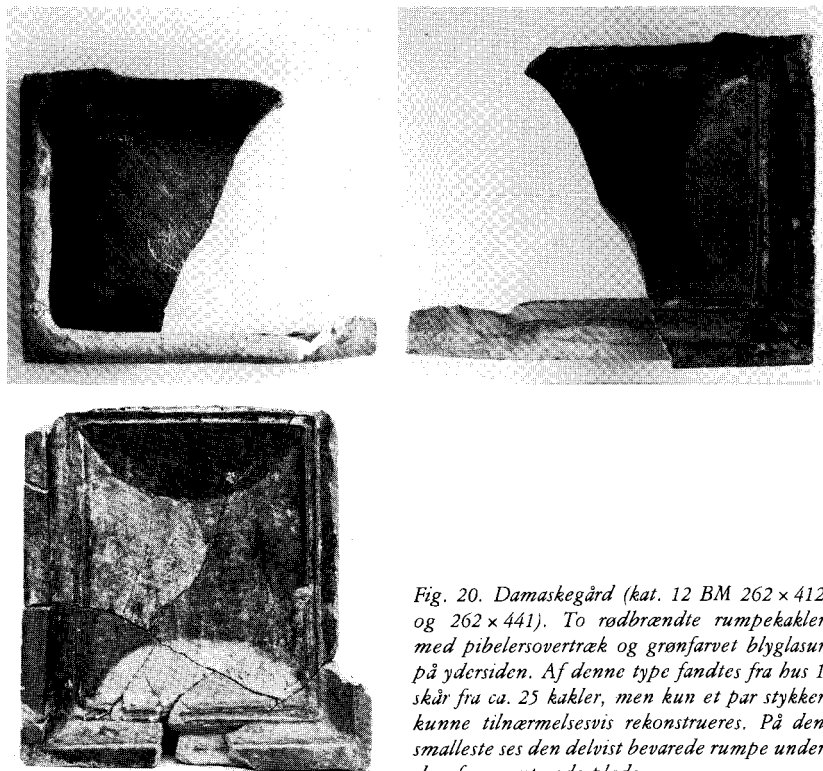

Fig. 20. Damaskegård (kat. 12 BM 262 × 412 og 262 × 441). To rødbrændte rumpekakler med pibellersovertræk og grønfarvet blyglasur på ydersiden. Af denne type fandtes fra hus 1 skår fra ca. 25 kakler, men kun et par stykker kunne tilnærmelsesvis rekonstrueres. På den smalleste ses den delvist bevarede rumpe under den fragmenterede plade.

byvåben i relief magen til fremstillingen på tilsvarende hele kakler fra Lund, København og Køge (22).

Top- og gesimskakler kendes også fra tre andre bornholmske fund. Fra Åkirkeby (kat. 3) stammer dobbeltrelieffet af en mand og en kvinde i renæssancedragter (fig. 6), sandsynligvis fra omkring midten af 1500-årene. Kaklen er grønglaseret og fragmenteret, men findes i hel tilstand med nøjagtig det samme relief, blot i polykrom udgave, fra Malmø (23). De to kakler kan meget vel være lavet i samme form, og man kunne tænke sig, at det pågældende værksted har været leveringsdygtig i begge udgaver, af hvilke den polykrome nok var den dyreste.

Af andre fund skal nævnes en konkav frisekakkal (fig. 8) med en

fremstilling af to delfinryttere, fundet i Snogebæk (kat. 6), og en toplistekakkel fra Krakkegård (kat. 8), der sandsynligvis har båret det lybske våben som vidensbyrd om dens tilblivelsessted (fig. 11). Samme sted må man nok også søge de øvrige stykkers oprindelse, og der er i denne sammenhæng grund til at understrege det bornholmske materiales lighed med det lundensiske, som netop viser stærk afhængighed af Lübeck (24).

Afslutning

Taget under eet, som det bornholmske kakkelmateriale her er blevet, er det påfaldende, at der næppe findes middelalderlige stykker deriblandt. Materialet stammer hovedsagelig fra 1500-årene og begyndelsen af 1600-årene og er, som nævnt, for fåtalligt til at give grundlag for en holdbar vurdering af de forskellige fundgruppers forhold til hinanden. Dog antyder fundene fra gårdene nok et rigere inventar, end man måske ville have forventet.

Kaklerne fortæller mere om øens handelsforbindelser i det pågældende tidsrum, hvor det ikke er overraskende at finde Tyskland og især måske Lübeck blandt disse. På dette område svarer Bornholm til resten af den tids Danmark, dog kan forbindelserne for øens vedkommende meget vel have været livligere og mere direkte, ikke mindst i den periode, hvor lübeckerne sad på Hammershus. Disse forhold har rimeligvis nok haft deres betydning for kakkelproduktion og -handel.

Bornholmerne har dog utvivlsomt selv fremstillet en del af kaklerne. De enkle pottekakler har ikke været vanskeligere at lave end almindelig brugskeramik, og det er svært at tro, at Bornholm ikke har haft aktive pottemagere, som kunne klare efterspørgslen efter sådanne i 15- og 1600-årene. I 1623 og senere hører vi om Jens Pottemager fra Rønne, som flere gange leverer grønglaserede ovne til Hammershus (25), og han har næppe været den første eller eneste, som drev dette håndværk. De eneste indtil nu kendte spor efter kakkelproduktion på Bornholm stammer fra Rønne (kat. 4) og er efter alt at

dømme fra en senere tid. I fundet, som må være del af en pottemagers affaldsdyng, indgår, foruden fejlbrændte gesimskakler (fig. 16), også andre brændtlers-stykker, til dels rester af selve ovnen (fig. 17). Disse ting har dog ikke udelukkende været benyttet ved kakkelproduktionen.

Som det er fremgået, bragte fundet fra Damaskegård en sådan forøgelse af det bornholmske kakkelmateriale, at der er al mulig grund til at formode, at kommende undersøgelser kan føre videre i kendskabet til dette område — meget gerne i form af værkstedsfund, men ikke mindst tillige ved fremtidige udgravninger af bornholmske gårdtomter.

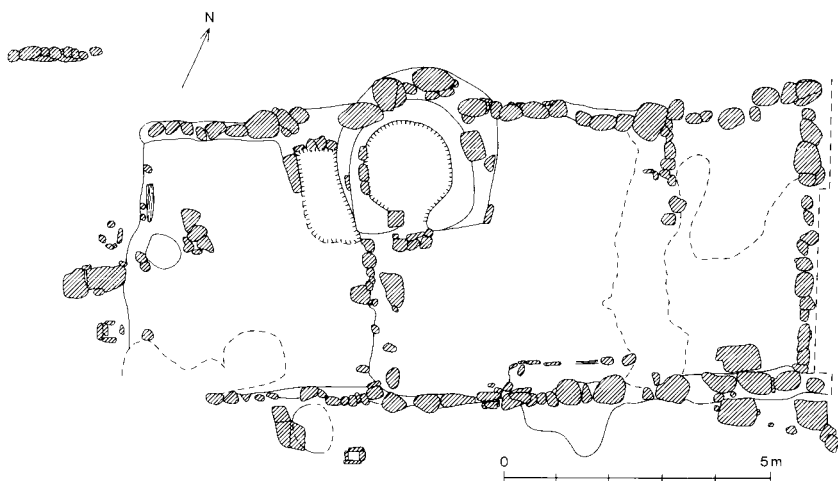

Fig. 21. Damaskegård, plan af stuehus 1. Huset har oprindelig strakt sig længere mod øst, men er her ødelagt af senere forstyrrelser. I det vestligste rum med yderdør midt i gavlen ses i det nordøstre hjørne omridset af den stensatte grube, hvorover kakkellovnen kan have stået. Mere end en formodning er dette dog ikke. I det følgende rum findes op mod skillevæggen husets anseelige bageovn. Opmåling Hans Kapel. Tegning Orla Svendsen.

KATALOG

Bemærkning til kataloget: opstillingen er topografisk, således at de enkelte fundsteders numre svarer til kortet fig. 3. Kakkeltypen er opgivet ved hvert fundnummers begyndelse og gælder hele det pågældende nummer, med mindre andet er anført. For de grønglaserede rumpekaklers vedkommende gælder, at de alle er overtrukket med pibeler før glaseringen. Tekstilafttryk på bagsiden af kaklerne er ikke anført, det forekommer ved næsten alle rumpekaklerne.

Forkortelser:

fr. = fragment/er kat. = katalog

NM 2 = Nationalmuseets 2. afdeling

BM hist. afd. = Bornholms Museum historisk afdeling

Kataloget afsluttet marts 1978.

1. Hammershus, Allinge-Sandvig landsogn, Nørre herred.

Alt på NM 2

D 360 Indkommet 1869, nu bortkommet.

Protokolindførslen lyder: »Nogle mindre Brudstykker af Kakkellovns-Fliser og -Gesimsen af brændt Leer. De ere fundne i Grunden af en Kjælder paa Hammershus Slot.«

Alle følgende fund fra museumsinspektør P. Haubergs gravninger på Hammershus omkring 1900 (se P. Hauberg: Hammershus, i Bornholmske Samlinger 1912, p. 139-158).

D 11289 Rumpekakler —

Uglaseret, rødbrændt fr. (12 × 6,5 cm) med relief af 2 renæssance-putti holdende skjold med (den lübske) dobbeltørn. Topstykke.

Grønglaseret fr. (13 × 7 cm) med brystrelief, kvinde?

D 11291 Rumpekakler —

Grønglaseret fr. (11 × 8 cm) med relief af apostlen Paulus holdende sine attributter: bog og sværd. Fundet 1903 uden for den østlige mur.

Uglaseret, rødbrændt fr. (18 × 10 cm) af topstykke forestillende kronet løve. Rimeligvis skjoldholder.

Sortglaseret fr. (11 × 7,5 cm) med relief af skægget og langhåret mand iført vams.

Sortglaseret hjørnefragment (12 × 8 cm) ornamenteret med bladranker.

Grønglaseret hjørnefragment (8 × 8 cm) med æggestavsbort og relief af mandsho-

ved, ved hvis side et »C«. (Samme motiv D 11299 med sortfarvet glasur).

Grønglaseret hjørnefragment (13 × 6 cm) dekoreret med agern og blade på rammen. Nederst en indskrift: »SAMS (ON)«.

Grønglaseret fr. (11 × 6,5 cm) med relief af mand iført pibekrave og dekoreret vams, holdende en handske i sin venstre hånd. (Samme motiv D 11299 med hendsvis klar og sortfarvet glasur). Se fig. 4.

Grønglaseret hjørnefragment (6 × 8 cm) med rest af bueslag. Fra Berman-kakel, se side 37ff.

D 11292 Fundet uden for Kostaldens sydlige side 1920.

Rumpekakler —

Sortglaseret hjørnefragment (10 × 8,5 cm) med reliefdekoration af ranke- og bladværk.

Sortglaseret fr. (10 × 4 cm) med dekoration som foregående.

Sortglaseret hjørnefragment (7,5 × 4 cm) med rebsnoning og æggestavsbort langs kanten.

Sortglaseret fr. (5 × 6 cm) med relief af mandshoved med krøllet hår, overskæg og pibekrave. (Samme motiv D 11299).

D 11295 uglaseret, rødbrændt pottkakel med firsidet, nu afbrudt munding. Højde 7,5 cm.

Lys-grønglaseret fr. af rumpekakel (10 × 8 cm) med relief af skægget mands-

hoved med baret ved siden af korslignende genstand.

Grønglaseret hjørnefragment (8 × 10 cm) af medaillonkakkel med hjørneroset og rebsnoning omkring det konkave midterfelt.

D 11299 Rumpekakler —

Sortglaseret, rektangulær (17 × 7,5 cm) med relief af vase med ranker.

Sortglaseret fr. af do.

4 sortglaserede fr. med relief af bladværk og dele af personfremstilling.

2 sortglaserede, sammenhængende fr. (samlet bredde 21 cm) af overkanten af rumpekakkel med relief af bueslag og med englehoveder i hjørnerne.

Klart blyglaseret hjørnefragment (13 × 12 cm) med æggestavsbort og relief af mand med pibekrave.

Sortglaseret fr. med æggestavsbort og brystbillede af mand med sin højre hånd på brystet.

Klart blyglaseret, rødbrændt fr. af do.

Klart blyglaseret, rødbrændt hjørnefragment (13 × 16 cm) med æggestavsbort og brystrelief visende en mand med krøllet hår, iført pibekrave og knappet vams, hvorover en skrårem, og med en handske i sin venstre hånd (jvf. D 11291). Mærket »I« og »G« henholdsvis til venstre og højre for mandens hoved. Fig. 4.

3 sortglaserede fr., det ene et hjørnefragment, med søjlebåret bueslag, hvorunder fremstilling af »Kobberslangen i Ørkenen«, (se side 37 og fig. 5).

D 12538 Syd for Bagers, nordvest for Bryggers 1902.

Rumpekakler —

Sortglaseret fr. (17 × 8 cm) af nederste del af kakkel med arkadeindramning og på fodstykket indskriften: »HANS BERMAN 1562«. (Se fig. 5).

Grønglaseret fr. (4,5 × 4,5 cm) med relief af hoved.

3 sortglaserede fr. ikke nærmere bestemmelige.

D13292

3 sortglaserede fr. af rumpekakler med rester af Bermans fremstilling af kobberslange-motivet, se side 37.

Uden nr. Fundet Hammershus 1916

Rumpekakler —

2 sortglaserede fr., henholdsvis øverste og nederste del af kakkel (bredde 17 cm) med relief af Moses og Kobberslangen under arkadebue. På fodstykket indskriften: »HANS B(ERMAN 1562)«. Fig. 5.

Resten af de unummerede fragmenter, 18 grønglaserede og 8 sortglaserede har ikke nærmere bestemmelig relief- og bladdekoration.

D 733/1975 Fundet i Kirken 1895

Grønglaseret hjørnefragment (7 × 5 cm) af rumpekakkel med profileret rand.

D 743/1975 Fundet i Kirken 1895

Klart blyglaseret, pibelersdækket hjørnefragment (7 × 5 cm) af medaillonkakkel med firpasblomst i hjørnet og rebsnoning om den konkave midte. Med mørtelspor.

D 735/1975 Fundet i Kirken 1895

Uglaseret, rødbrændt fr. (9 × 8 cm) af fri-se-kakkel, nederst med reliefbort af buefrise, hvorover ses nederste del af delt spidsskjold omgivet af bladornamenter, med en løve/leopard i hvert felt, springende mod heraldisk højre.

D 796/1975

Sortglaseret rammefragment af rumpekakkel.

D 797/1975

2 sortglaserede fr. af rumpekakkel.

D 798/1975

Sortglaseret fr. (8 × 7,5 cm) af rumpekakkel med relief af 2 knælende personer set i profil, den ene en mand.

D 799/1975

Sortglaseret rammefragment med indskrift: »(HAN)S BER(MAN 1562)«.

D 1092/1975 Fundet vest for Manteltårnet 1900

Grønglaseret fr. (7,1 × 6,4 cm) af rumpekakkel med relief af mand i renæssancedragt, holdende en stav, støttet mod brystet.

2. Lilleborg, Vester Marie sogn, Vester herred. Fundet ved harpning af jordbunker fra udgravningerne på borgen, hvorved der tillige fremkom en del andre moderne ting. BM journal nr. 24. (Jvf. P. Hauberg: Lilleborg, i Bornholmske Samlinger 1911, p. 133-149).

BM. Hist.afd. u.nr.

Grønglaseret fr. af rumpekakkel med relief af kvindeansigt med krone.

3. Åkirkeby, Åker sogn, Sønder herred

BM hist. afd. 727

Grønglaseret, fragmenteret (længde 19,5, bredde 11 cm) frisekakkel med delvist afbrudt rumpe. På forsiden under en dobbeltarkade brystrelief af mand og kvinde, hun med hånden på hans ene arm. Fig. 6.

4. Rønne, Vester herred

BM hist. afd. 1180. Krystalgade, fundet ved kloakarbejde, indkommet juni 1905.

Rumpekakler —

8 sortglaserede fr. med Kobberslangemotivet (se fig. 5).

Polykromt fr. med relief af 2 mørkegult glaserede putti omgivet af grønt bladværk på gul baggrund (fig 7).

6 polykrome fr. med relief af bladværk i gult og grønt.

Grønglaseret fr. af frisekakkel med bladornamentik.

2 sortglaserede fr. med bladornamentik.

Sortglaseret fr. med kvindehoved med opsat frisur og høj krave. Indskrift »A V« ved hovedets højre side.

Sortglaseret fr. med mandshoved.

Sortglaseret hjørnefragment med englehoved.

BM hist. afd. 3666. Grønnegade nr. 21, matr. nr. 1110

Sortglaseret fr. af rumpekakkel med bladornamentik.

BM hist. afd. u. nr. Provstegade, rektorboligen. Indkommet 1953 fra udgravning til rektorboligen.

Grønglaseret fr. af rumpekakkel med ubestemmelig dekoration.

BM hist. afd. un. nr.

Udsmid med fejlbrændinger fra pottemagerværksted af nyere dato. Bl. a. frisekakler. Fig. 16 og 17.

5. Brændesgårds mark, 10. vornedgård, matr. nr. 55a, Ibsker sogn, Øster herred

BM hist. afd. 726

Øvre del af grønglaseret rumpekakkel med profileret ramme og bueslag, hvorunder hovedet af kronet mand.

6. Snøgebæk, Poulsker sogn, Sønder herred

BM hist. afd. 3044.2

Grønglaseret frisekakkel (20 × 11 cm) med konkavt hvælvet forsideside og delvist afbrudt rumpe. På forsiden ses to modvendte, næsten ens putti ridende på hver sin delfin og med fakkel/kølle i hånden. Fig. 8.

7. Lauegård, 27. selvejergård, matr. nr. 33a, Østermarie sogn, Øster herred

Indkommet 1926.

BM hist. afd. 3064

Rumpekakler —

Tin- og blyglaseret fr. (18 × 9 cm) af pibeldersdækket, polykromt dekoreret hjørnekakkel med delvist afbrudt rumpe. Bevaret er kun den ene side med hjørnesøjle, snoet i blåt og hvidt samt en ubetydelig stump af den modstående side. På den bevarede ses i en gul ramme en hvid, blå og gul arkade, hvorunder på gul bund en kvindeskikkelse i blå dragt. I hånden bærer hun (fortmentlig) et sværd. Farverne er flere steder løbet. Fig. 9.

Tin- og blyglaseret fragment (14 × 16 cm) af pibeldersdækket, polykromt dekoreret kakkel. På forsiden i gul ramme en gul, blå og hvid arkade, hvidt englehoved i sviklen. Under arkaden brystbillede

af kvinde i blå dragt med høj, hvid krave, i baggrunden grønligt vinløv. Nederst på rammen indskrift: ».....SSIKE 17. Farverne er flere steder upræcise. Fig. 10.

Tin- og blyglaseret hjørnefragment (9 × 15 cm) af pibelsdækket, polykromt dekoreret kakkell. På forsiden ramme og arkade som foregående. Under arkaden skægget, hvidligt mandshoved med gult hår.

2 grønglaserede hjørnefragmenter med profileret ramme og hjørneroset.

8. Krakkegård, 14. selvejergård, matr. nr. 16a, Rø sogn, Nørre herred. Fundet på parcel, matr. nr. 166, Bøgeskoven i Rø.

BM hist. afd. 3086

Grønglaseret, fragmenteret frisekakkell (20 × 9 cm) med delvist afbrudt rumpe. Forsiden glat med profileret rand.

Grønglaseret, fragmenteret topliste (18 × 8 cm) med del af hjørneskjold. Listen er hulkehlet og på skjoldet, som er kranset af løvværk, ses på den bevarede, øverste del, hovederne af en (lybsk) dobbeltørn. Fig. 11.

9. St. Dammegård, 24. selvejergård, matr. nr. 32a, Klemensker sogn, Sønder herred. Fundet på en mark under dræningsarbejde, indkommet 1946.

BM hist. afd. 5849

Grønglaseret rumpekakkell (28 × 17,5 cm), rumpen og nederste, højre hjørne afbrudt. Under arkade ses Jesus og den blodsottige kvinde. I baggrunden et bjerg med en borg på toppen. Nederst på rammen indskriften: »HANS BERMAN 1562«. Fig. 12. (Arkadeindramningen har samme udformning som på de øvrige Berman-kakler).

BM hist. afd. 5850

Grønglaseret rumpekakkell (18,5 × 16,5 cm) med afbrudt rumpe. På forsiden udsmykket med bladværk indrammet af æggestavliste, som nederst bærer indskriften: »ANNO 1571«. Fig. 13.

BM hist. afd. 5851

Grønglaseret rumpekakkell (29 × 18 cm)

med afbrudt rumpe. På forsiden æggestavsbort som foregående omkring felt med bladværk og englehoved i de øverste hjørner. Fig. 14.

BM hist. afd. 5852

Klart blyglaseret, rødbrændt pottekakkell (13,5 × 13, 5 × 7,5 cm) med roset i bunden.

BM hist. afd. 5853

Grønglaseret pottekakkell 12,5 × 12,5 × 9 cm) som foregående.

BM hist. afd. 5854

Som foregående (14 × 13,5 × 8,5 cm).

BM hist. afd. 5855

Grønglaseret pottekakkell (13,5 × 13,5 × 8,5 cm) med roset i bunden. Fig. 15.

BM hist. afd. 5856

Klart blyglaseret, rødbrændt pottekakkell (12,5 × 12,5 × 9,5 cm). Fig. 15.

BM hist. afd. 5857

Pottekakkell (13 × 13 × 10,5 cm) som foregående, sammenlimet af 8 skår. Med klar blyglasur i bunden.

BM hist. afd. 5858

7 fragmenter af pottekakler, hvoraf 2 har kunnet sammenlimes.

10. Ellegård, 14. selvejergård, Bodilsker sogn, Sønder herred

BM hist. afd. u. nr.

Grønglaseret fr. af medaillonkakkell.

11. Agregård, 20. selvejergård, Nyker sogn, Vester herred

NM 2 D 537 Indkommet 1869, nu bortkommet.

Protokoltæksten lyder: »17 større og mindre Brudstykker af glasserede Kakkelovnsfliser af brændt Leer. Paa 6 af dem, der have været 6¾" høje og 5 7/8" brede og hvoraf kun en enkelt er nogenlunde men dog ei fuldstændigt bevaret, sees Hoftebilledet af en ung Mand med Overskjæg og ved Siden af hans Hoved Bogstaverne C – HZS. Paa 2 andre Brudstykker staae forneden: HANS BERMAN 1562. De ere alle grønne med Undtagelse af en enkelt, der er lysegul

BORNHOLMSKE KAKKELFUND

med forskelligtfarvede Blomsterprydelser. —

De ere overladte Ammand Vedel til Indsendelse til Museet af Gaardeier Bidstrup til Agregaard i Nyker Sogn og ere for nogle Aar siden fundne ved Nedbrydning af en gammel Huusgavl på den nævnte Gaard. Gavlen bestod af de saakaldte »Lybekkersteen« : store røde Mursteen, plyndrede fra Hammershuus Slot, og paa denne Gavls Fodmuur, der var dannet af Kampesteen, fandtes Kakkellovnsfliserne henlagte, for at udjævne

Uregelmæssighederne i Fodmurens Overflade. Det antages derefter for at være i højeste Grad sandsynligt at Fliserne også ere komne fra Hammershuus Slot.—«

12. Damaskegård, 3. selvejergård, Østerlars sogn, Øster herred. Fund fra udgravning 1976 ved Bornholms Museum med støtte af Fortidsmindeforvaltningen, se BM journal nr. 262 med beretning og fundregistrant. De fundne kakkelfragmenter fordelte sig som vist:

	pottekakler klart blyglas.	potk. grøngl.	potk. ugl.	rumpk. grøng.	rumpk. sortgl.	rumpe. frag.	i alt
hus 1 til o. 1600	98	48	29	20	0	6	201
hus 2 o. 1600 – o. 1700	14	6	12	3	1	4	40
hus 3	0	1	0	0	0	1	2
hus 4 til o. slutn. af 1700-årene	4	0	4	0	0	1	9
hus 5 opført beg. af 1800-årene	8	1	1	0	0	1	11
						Total	263

Fig. 18. Damaskegård, (kat. 12). Fordelingen af kakkelfragmenter på de fundne stuehustomter. Mens der rimeligvis i både hus 1 og 2 stod en kakkellovn, vides det ikke, om dette også var tilfældet i hus 3 og 4. I det yngste hus har der næppe nogensinde været denne form for opvarmning. De få kakkelsestumper, som er fundet i forbindelse med de yngre tomters fyldlag, kan meget vel stamme fra de ældre huse og være fremkommet ved gravearbejder på gården.

NOTER

1. Henrik Vensild og Per Kristian Madsen: Udgravningerne på Damaskegaard — et bornholmsk stuehus gennem 400 år, i Nationalmuseets Arbejdsmark 1977, Kbh. 1977, p. 27-41.
2. Ordbog over det danske Sprog, 9, Kbh. 1927; sp. 1078ff.
3. C. Nyrop: Dansk Pottemageri, i Maa-

- nedskrift for tekniske Meddelelser, Kbh. 1882, p. 147-183; p. 148ff.
4. Niels-Knud Liebgott: Kakler. Hovedtræk af kakkellovns historie ca. 1350-1650, Kbh. 1972. Heri er de forskellige også middelalderlige kakkeltypen afbildet og beskrevet. Vi takker museumsinspektør N.-K. Liebgott for tilladelse til at måtte benytte tegninger fra denne bog

- som forlæg for fig. 1 og 2, samt for hjælp i forbindelse med gennemgangen af Nationalmuseets 2. afdelings bornholmske kakkelfund.
- 4a. Chr. Axel Jensen: Om jernkakelevne, i Fra Arkiv og Museum 3. Bd., Kbh. 1905-08, p. 375-376. Jvf. *ibid.* p. 451.
 5. Liebgott; p. 28.
Chr. Axel Jensen: Et københavnsk Fund af Kakelforme, i Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1935, Kbh. 1935, p. 52-58.
Peter Linde: Gamle Kakel-Forme, i Danske Museer. Aarbog for Dansk Kulturhistorisk Museumsforening II, Kbh. 1951, p. 83-89.
Søren Frandsen: Ovnkakler på Køge Museum, i Køge Museum 1970-1973, Køge 1973, p. 3-26; p. 22ff.
 6. Landsarkivet for Sjælland. Bornholms Øster Herred. Tingbog 1693-1703, fol. 134:2.
 7. Axel Steensberg og J. L. Østergaard Christensen: Store Valby I-III, Kbh. 1974; II, p. 14f., p. 260ff.
 8. For eks. Matthæus-evangeliet, kap. 8, 70ff.
 9. 4. Mosebog, kap. 21, 4ff.
 10. Rosemarie Franz: Der Kachelofen, Graz 1969; p. 83ff., Abb. 207ff. Sune Ambrosiani: Ugnshällar av 1500-talstyp i skandinaviska museer, i Rig Bd. 10, 1927, Stockholm 1927, p. 23-58; p. 32f.
 11. Sune Ambrosiani: Kacheln mit dem Namen Hans Berman, i Anzeiger für schweizerische Altertumskunde, Neue Folge, Band XI, 1909, Zürich 1910, p. 69-73.
Ulrich Thieme, Felix Becker (udg.): Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart, 3. Bd., Leipzig 1909; art. Berman, Hans, p. 423.
Linde; p. 84.
Franz; p. 89, Abb. 265ff.
Konrad Strauss: Die Kachelkunst des 15. und 16. Jahrhunderts in Deutschland, Österreich, der Schweiz und Skandinavien II. Teil (neue Folge), Basel 1972; p. 76f., Tafel 76,4.
 12. Ambrosiani, 1910; p. 70.
 13. Kai Uldall: Et Tilløb til dansk Fajancefremstilling i Renæssancetiden. Laurits Pottemager i Næstved, i Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1934, Kbh. 1934, p. 44-54.
 14. Franz; p. 115f., Abb. 367. Også afbildet hos Liebgott; p. 19.
 15. Birthe Marie Ivertsen: Terrakotta-udsmykningen på en vestjysk renæssancegård, i Hardsyssels Årbog 1968, Lemvig 1968, p. 107-130; p. 127.
Mogens Bencard: Nordtyske terracottaarbejder fra Ribe-egnen, i Mark og Montre 1971, Esbjerg 1971, p. 16-25.
Liebgott; p. 20.
 16. Strauss; p. 59ff.
 17. John Eimers: Die Werkstatt des Statius von Düren, i Nordelbingen 1924, Heide 1924, p. 133-277; p. 214, jvf. p. 155.
 18. Strauss; p. 67.
Franz; p. 116.
Eimers; p. 218, jvf. p. 167.
 19. Jvf. Liebgott; p. 30f.
 20. Ragnar Blomqvist: Kakel och kakeltillverkning i Lund under dansk tid, i Kulturen 1936, Lund 1936, p. 180-218; p. 184.
 21. NM 2, D 12191.
 22. Blomqvist; p. 205, 208.
NM 2, D 5694.
Frandsen; p. 20f.
 23. Claes Wahlöö: Keramik 1000-1600 i svenska fynd, Lund 1976; nr. 620.
 24. Blomqvist; *passim*. Hans Schröder: Lüneburger Terrakotten der Renaissance, i Der Cicerone XV, Heft 2, Leipzig 1923, p. 90-100; p. 92.
 25. K. E. S. Kofoed: Hammershus Birks Historie, Allinge 1931; p. 37.
Jvf. Ann-Charlotte Weimarck: Lergodset från Rønne. En studie i hantverkets förvandling, Lund 1975; p. 7f.
 26. Vi takker greve Jørgen Ahlefeldt-Laurvig for hjælp ved bestemmelsen af dette fund.

BORNHOLMSKE POTTEMAGERE

Af Bodil Tornehave

FORORD

Denne redegørelse for pottemageriets historie på Bornholm er anlagt med to hovedafsnit. Det første er formet som en artikel, der skildrer erhvervets udvikling og er forsynet med fulde noter. Andet afsnit har som hovedindhold biografier af de enkelte pottemagere, ordnet nogenlunde kronologisk efter det tidspunkt, hvor de begyndte virksomheden i faget, for de tidligste dog efter det første år, de er fundet nævnt.

Her er medtaget alle »bofaste«, d.v.s. både pottemagere med eget hus og værksted og de få, der stiftede familie uden at opnå egen virksomhed. Afsnittet er suppleret med lister over dels lærlinge og svende, dels huse i Rønne, der har været ejet af pottemagere. Til andet afsnit gives ikke egentlige noter; men de anførte datoer og koderne til kilderne, der vedføjes, gør det muligt at oplede stederne i disse. Som en lettelse er alle pottemagernavne trykt med kursiv, og der er vedføjet et register over alle »bofaste« pottemagere, omfattende begge afsnit.

Materialet er indsamlet dels ved en arkivalisk undersøgelse, dels af min broder Jens Erik Eimose i Køge, der egentlig påbegyndte indsamlingsarbejdet. Han har gennem årene haft mange samtaler med gamle, nu afdøde keramikere og efterkommere efter pottemagere i Rønne. Alle mundtlige oplysninger, der refereres fra disse samtaler, samt alle oplysninger fra de bornholmske aviser stammer fra hans indsamlingsarbejde.

Virum, den 15. februar 1978.

Bodil Tornehave.

Fig. 1: Udvalg af rødbegettet lertøj med lysegul og grøn dekoration og klar glasur. Slutningen af 1700-årene og begyndelsen af 1800-årene. Bb. Mus., 1) stor toøret krukke, uden nr., 2) lille enøret krukke, nr. 194, 3) lysestage, nr. 352. Bb. Mus. fot.

Fig. 2: Udvalg af brunglaserede genstande. Bb. Mus., 1) flødekovse med rødbrun glasur, nr. 5821, 2) stor dunk, lysebrun glasur, nr. 3832, 3) lille dunk eller flaske, grønbrun, uden nr. Bb. Mus. fot.

Bornholm ligger afsides. Endnu idag, hvor vi har hurtige og sikre transportmidler, er øens erhvervsliv påvirket heraf. Langt værre var det i ældre tid, hvor man var helt afhængige af sejskibene, og hvor rejsen til eller fra de øvrige landsdele i ugunstigt vejr kunne vare i dage- eller ugevis. Tilmed var de bornholmske skibe da små med ringe lasteevne. Med disse måtte man andre steder fra hente de fornødenheder, man ikke selv kunne fremstille, foruden de mere luksusprægede artikler til øens embedsmænd og få andre velbeslåede.

Som modydelse udskibedes de varer, øen kunne frembringe. Toldlisterne¹⁾ fra slutningen af 1600-årene og begyndelsen af 1700-årene viser, hvad man da eksporterede: korn, mel, smør, torsk, laks, sild, levende husdyr, huder o. l., foruden øens naturrigdomme såsom blåler, sten, grus og sand. Til disse varer kom i løbet af anden fjerdedel af 1700-årene tre varegrupper, der i de næste 150 år skulle bringe store beløb hjem til Bornholm: det hjemmevævede tøj, pottemagerprodukterne og standurene.

Afsætningen foregik på den simplest tænkelige måde, skipperne købte varerne direkte fra væversken eller håndværkeren og solgte dem, hvor han kom frem, dog hyppigst i København. Hans skibslast bestod gerne af en blanding af varer dels for ham selv og dels for andre købmænd; men de tre varegrupper: hjemmevævet tøj, lerkar og ure, var ialt fald i 1700-årene altid med for hans egen regning. Af tøjet havde han een eller flere ruller, ofte 2-300 alen, men undtagelsesvist helt op til 1000 alen på een gang. Af lerkar 1-2 »ovne«, en »ovn« potter er, hvad en pottemager lavede ved en enkelt brænding. Af ure et eller nogle stykker, i slutningen af 1700-årene dog op til 10-15 stk. pr. gang. Det var næsten udelukkende skipperne fra Rønne, der drev denne handel.

Pottemageriet indtil ca. 1715

Oprindelig var de bornholmske pottemagervarer kun beregnet til lokal afsætning. På det tidspunkt, hvor der i arkiverne begynder at dukke navne op på pottemagere, var et af deres hovedprodukter pottekakler til kakkellovne. De tidligste navne finder vi i Hammershus's

Lensregnskaber²⁾, hvor bl. a. udgifterne til reparationer er anført. Medens almindeligt tømmer- og murerarbejde udførtes af lokale folk, blev arbejdet ved slottets ovne altid udført af pottemagere fra Rønne.

Op gennem 1600-årene var det først skiftende pottemagere, der foretog reparationer eller opsatte nye ovne, fra 1659 at regne er det derimod altid folk fra *Johan Boyes* værksted, vi møder — sidst i regnskabsåret 1674-75³⁾. I 1661 blev der opsat ialt fire »Jern Kackelovn med tilhørende Potter«, en ovntype, der repræsenterede overgangen til de egentlige jernkakkelovne, som senere blev brugt.

Ude omkring på øen varede det længere, før jernkakkelovnen vandt indpas. Rønnes Kirkeregnskaber⁴⁾ viser således, at *Johan Thommesen* i 1684 omsatte en ovn i kammeret i skolen og året efter reparerede kakkelovnen i præstegården med egne pottekakler. Endnu i 1729, da fattighuset Rønne Hospital blev nedrevet og genopført, blev det udstyret med en »Potter Kackelovn af Leersten«⁵⁾, og så sent som i 1747, hvor pottemager *Anders Lunds* hus solgtes på auktion, hedder det i beskrivelsen, at huset havde to potterkakkelovne⁶⁾. Da var ellers så godt som alle huse blevet udstyret med en bilæggerovn af jern.

Endnu en vigtig kilde til opsporing af pottemagernavne er byfogedregnskaberne⁷⁾. Heri anføres, hvem der er blevet idømt bøder for f. eks. slagsmål eller lejermål, d.v.s. var blevet fader til et uægte barn; men det er svært ud fra de nævnte kilder at danne sig et skøn over, hvormange der fungerede samtidig op gennem årene. Lister fra 1600-årene over byens indvånere er kun få. Fra året 1633 findes der lister over alle de bornholmske byers skattepligtige, udfærdiget i anledning af, at udskrivningen af båds mænd blev afløst med en skat⁸⁾. I disse lister, der som regel nævner folks beskæftigelse, er der kun to pottemagere, begge i Rønne. I Jordebogsregnskaberne⁹⁾ findes der en tiendeliste fra 1662, hvor der nævnes een pottemager i Rønne; men *Johan Boye*, som vi ved virkede på dette tidspunkt, er ikke opført, så der har ialt fald været to pottemagere da. Iøvrigt må antallet have varieret en del, for 1600-årene var plagede af krige, pestepidemier og hungerår på grund af misvækst.

Efter år 1700 bliver vi pludseligt bedre stillede. Fra året 1701 har vi Rønne Skattetaxt¹⁰⁾, d.v.s. listen over, hvad hver enkelt husstand skulle betale i skat det år, og samme år er den tidligste af byens tingbøger, som er bevaret, påbegyndt. I denne skulle indføres ikke blot referaterne af de sager, der blev behandlet af tinget, men også skøder og panter som »tinglæste«, foruden at borgerskabserhvervelserne indtil 1766 blev indskrevet her (at de ikke altid blev det, er en anden sag). Fra nu af kan man nøjere følge Rønne bys befolkning.

Skattetaxten viser, at der i marts 1701 var to pottemagere, *Johan Thommesen* i byens østre kvarter og *Jacob Hendrichsen* i søndre kvarter. Allerede samme år må *Nicolai Nielsen* være startet, for han var i året 1702 en af byens stokkemænd¹¹⁾ (d.v.s. bisidder ved bytingets møder, et borgerligt ombud, man blev udpeget til for et år ad gangen). *Johan Thommesen* nævnes ikke mere; men i 1709 optræder *Hans Simonsen* blandt borgere, der aflægger ed for tinget om overholdelse af et påbud¹²⁾, så fra nu af var der i alt fald tre pottemagere i Rønne, alle unge eller yngre.

De må økonomisk have klaret sig ganske godt, for alle tre betalte stolestadepenge for deres egne og hustruernes faste siddepladser i kirken, en luksus senere tiders pottemagere langt fra alle havde råd til. *Nicolai Nielsen* betalte endog for sin piges plads, foruden at han betalte for ekstra ydelser ved et barns begravelse¹³⁾. Han var den mest fremtrædende af dem, han drev købmandsskab ved siden af pottemageriet og ejede en overgang endnu en ejendom samt halvpарт i et skib (jvf. biografien). Det er ikke utænkeligt, at det er på hans initiativ, at eksporten af pottemagervarer blev taget op.

Eksporten begynder og erhvervet blomstrer op

Fra årene 1672-99 er bevaret en række ekstrakter af toldregnskaber fra Bornholm, fra året 1700 en hel toldbog og fra årene derefter sporadiske dele af eller hele ekstrakter af regnskaberne¹⁴⁾. I de tidlige ser vi jævnt hen eksport af blåler, i 1673 således 66 tdr. og i 1674 68 tdr.; men der er overhovedet ikke nævnt nogen eksport af lerkar, derimod af og til en lille import, der angives i skokke (1 skok = 60

stk.): i 1679 9½ skokke og to tønder, i 1689 33 skokke, der kom fra udlandet, i 1691 10½ skokke lerkar, ligeledes fra udlandet. I 1700 viser toldbogen ialt 6 skokke indført fra Lybeck og 1 skok fra Carls-havn. Fra ekstrakterne videre i 1710 1 skok, i 1711 4 skokke, i 1713 4 skokke og i 1721 4 skokke lerkar, alle fra udlandet. Sandsynligvis er de fleste af disse lerkar blevet indført fra Lybeck, Bornholm handlede da stadig meget med denne by.

Der mangler ekstrakter fra årene 1722-25; men i 1726 møder vi pludselig en *udførsel* af lerkar fra Rønne, idet man har afsat 23 skokke til indlandet og 2 skokke til udlandet, d.v.s. ialt 1500 kar, medens ingen er indført. Engang i årene 1722-26, altså kort efter den store nordiske krigs ophør, har man forsøgt sig med at medtage bornholmske lerkar for at afsætte dem i København og andre byer, man kom frem til, begyndelsen til den senere så store afsætning af dette produkt.

Antallet af pottemagere var da lidt øget. *Daniel Melling* tog borgerskab i 1716, og fra o. 1717 virkede *Tobias Michelsen*, han var søn af møller Michel Hansen, en broder til *Hans Simonsens* kone, men døde få år efter. I 1720'erne kom yderligere to pottemagere til, i 1725 *Tobias Michelsens* halvbroder *Mads Michelsen*, gift med *Nicolai Nielsens* datter, og o. 1729 *Anders Hansen*, søn af *Jacob Hendrichsens* kone fra hendes første ægteskab.

Fra 1729 at regne kan pottemagerens virke følges nøjere, takket være, at der er bevaret en næsten fuldstændig række af Rønnes Skattetaxter, begyndende dette år¹⁵⁾. Ganske vist anføres folks erhverv kun sjældent heri; men op gennem 1700-årene findes yderligere en række lister over byens indbyggere, der giver denne oplysning, ligesom erhverv ofte er angivet i skøde- og panteprotokoller, tingbøger o. a. steder. Listerne vil blive anført efterhånden og vil blive brugt til at belyse udviklingen i faget. De er særlig vigtige, da det ikke sjældent skete, at en håndværker virkede uden at have taget borgerskab. Disses udstedelse er altså ikke et tilstrækkeligt grundlag at bygge på.

Rønne er i disse lister opdelt i fire kvarterer. Østre kvarter lå indenfor en linie trukket midt gennem Sct. Mortensgade, tværs over torvet, gennem Skidenstræde (= nuværende Krystalgade), syd over

gennem Storegade til Østergade og derefter østpå midt gennem denne. Søndre kvarter lå syd for linien gennem Østergade og øst for en linie midt gennem Kirkestræde.

Disse afgrænsninger ligger fast i alle listerne. Derimod skete der i 1766 en ændring af skillelinien mellem vestre og nørre kvarter, så herefter alt, hvad der lå vest for linien gennem Kirkestræde, Storegade og Kaistræde, helt op til grænsen til udmarken, hørte til vestre kvarter, og husene øst for denne linie og nord for linien Sct. Mortensgade-Skidenstræde til nørre kvarter. Før 1766 hørte den nordlige ende af Storegade og Grønnegade med til nørre kvarter, et forhold, der kun spiller en rolle i forbindelse med fastlæggelse af beliggenheden af een pottemagerbolig. Denne ændring har været en følge af, at vestre kvarter, takket være beliggenheden, har haft ringe mulighed for udbygning, medens der netop omkring midten af 1700-årene skete en kraftig vækst af byen i nordlig retning langs Grummekulegade (= nuværende Store Torvegade).

I skattetaxten fra 1729 er der fem pottemagere: *Anders Hansen, Daniel Melling, Nicolai Nielsen* og *Mads Michelsen*, alle i sdr. kvarter, samt *Hans Simonsen* i østre kvarter. Alle havde borgerskab, undtagen *Anders Hansen*, der da synes at have bestyret moderens pottemageri efter stedfaderen *Jacob Hendrichsens* død.

Fra 1736 kendes to lister, dels en vurderingsliste over de bornholmske byers huse¹⁶⁾ og dels en liste over alle, der drev borgerlig næring¹⁷⁾. I den sidste anføres, hvorlænge man har haft borgerskab. Adskillige af disse angivelser går tilbage til før 1701, det år, hvor tingbøgerne begynder; men man skal ikke kontrollere ret mange af angivelserne, før man opdager, at de er yderst upålidelige. Folk, især de ældre, har haft svært ved at huske, hvad år de begyndte. Listen understreger det tidligere nævnte om borgerskabserhvervelserne: af ialt 319, der drev borgerlig næring, var der 34, der ikke havde taget borgerskab, heraf var de 10 håndværkere, blandt disse var der dog ingen pottemagere. I listerne er der kun anført tre pottemagere, nemlig: *Daniel Melling* og *Niels Nicolaisen* (*Nicolai Nielsens* søn), begge i sdr. kvarter, og *Carsten Michelsen* i østre kvarter. Det var dødsfald, der havde ramt faget, og sidstnævnte, en broder til *Tobias*

Fig. 3: Stor, grov opbevaringskrukke, udvendig uglaseret, indvendig med klar glasur. Tæt ved bunden et konisk hul til isætning af en aftæpningshane. 1700-årene. Privat eje. Bb. Mus. fot.

og *Mads Michelsen* døde endda kort efter, så man dette år kom helt ned på kun to pottemagere i byen.

Tallet steg imidlertid hurtigt, i en mandtalsliste fra 1743¹⁸⁾ er opført 7 pottemagere i Rønne, hvoraf de 3 dog endnu ikke havde taget borgerskab, og året efter viser en håndværkerliste¹⁹⁾, at der nu var 9. Hertil skal lægges, at der i begyndelsen af 1740'erne virkede en pottemager i Svaneke, han var dog væk inden håndværkerlisten af 1744 blev lavet.

Den kraftige tilgang af unge pottemagere op til dette tidspunkt viser, at pottemagerne i 1720'erne og 1730'erne havde antaget lærlinge i et unormalt stort omfang. Den øgede afsætningsmulighed, den nystartede eksport havde givet, skulle udnyttes.

Alt tyder på, at eksporten af lerkar i begyndelsen var profitabel, ikke blot for skipperne, men også for de pottemagere, der leverede

karrene. *Nicolai Nielsen*, der også var købmand, efterlod sig nok det største bo; men også *Hans Simonsen* har været ret velhavende efter enkens bo at dømme. Ud over hus og indbo viste det sig, at hun havde haft en krukke med g. 121 sl.d. gemt i sengehalmen, hvor sengens køber ved auktionen efter hende fandt dem²⁰⁾. Unge pottemagere som *Mads* og *Carsten Michelsen*, der kun havde virket i kort tid, byggede til deres huse og købte næsten hvert år nye jorder (jvf. biografierne). Nogen egentlig sammenligning er dog ikke gørlig, da skifteprotokollerne kun er bevaret fra 1736 at regne.

Optræk til en hekseproces

Som nævnt var der sket usædvanlig mange dødsfald blandt pottemagerne, ikke mindst de unge. Også samtiden fandt dette påfaldende, og det bevirkede, at der i 1744 blev optræk til noget, der blot 60 år tidligere kunne have udviklet sig til en hekseproces og tidligere i 1600-årene sikkert havde gjort det. Det var ikke længere siden end i 1687, at Elisabeth Markmann, Claus Hermansen Bohns enke i Rønne, blev anklaget for trolddom, en sag, der først endte i 1690 med frifindelse ved højesteret og dom over hendes anklager²¹⁾.

Nicolai Nielsen døde i 1732, hans enke Elisabeth Davidsdatter var vel aflagt og blev gift igen med den betydeligt yngre Hans Jensen Bohn. Der var gnidninger i ægteskabet, og når parterne blev beskændede, brød det ud i skænderier og korporlig overlast. 6/10.1744 bragte Elisabeth Davidsdatter en klage over manden for bytinget²²⁾. Under afhøringerne bliver det nævnt, at ægtemanden beskyldte hende for at have betalt en mand i København for at »fortrolde« pottemagerne i Rønne, som hun var vred på. Byfogeden, der ledede afhøringerne, følte sig foranlediget til at få uddybet denne påstand, og en række pottemagere og andre blev spurgt, om de kendte en sygdom, som havde ramt pottemagerne, men ikke andre.

Rækken af pottemagere, der var døde siden 1720, var: de tre ældste, *Jacob Hendrichsen*, *Nicolai Nielsen* og *Hans Simonsen*, samt ikke mindre end fem unge pottemagere, alle i nær familie med disse, nemlig: de tre brødre *Tobias*, *Mads* og *Carsten Michelsen*, *Anders*

Hansen samt for nylig Elisabeth Davidsdatters egen søn *Niels Nicolaisen*.

Af vidneudsagnene fremgår, at *Hans Simonsen* før sin død var følelsesløs i hænder og arme, og at den nu ældste pottemager, *Daniel Melling*, led af det samme. Symptomet tyder på, at disse to var angrebet af blyforgiftning, unægtelig en sygdom, der især ramte pottemagerne. Sagen ebbede imidlertid ud uden at der blev rejst anklage imod Elisabeth Davidsdatter. Tiden var løbet fra hekseprocesser.

Hvor boede pottemagerne?

Rønnes opdeling i kvarterer er allerede nævnt, og det er blevet angivet i hvilke kvarterer, de enkelte pottemagere boede. Er det nu muligt at bestemme hver enkelts bolig nøjere? — svaret må blive: delvist; men først må vi se nærmere på, hvordan byen så ud dengang.

Som hjælp har vi en række kort over Rønne fra dels 1680'erne, dels o. 1744, alle gengivet i bogen »Rønne-købstad i 650 år«. Fra 1680'erne drejer det sig om Resens kort fra 1684 til hans Danske Atlas samt kortene fra 1687-88, udarbejdet i forbindelse med planerne om befæstning af Rønne, et arbejde, der forestodes af fortifikationsingeniør Peter Poulsen Arboe (se omtalte bog s. 37 og 233-35).

Kortene fra o. 1744 er ligeledes tegnet i forbindelse med befæstningsplaner for Rønne, der da blev genoptaget. De findes både med og uden den påtænkte fæstningslinie indtegnet (se omtalte bog s. 236-37).

Kortene fra 1680'erne viser, at byen da lå langs kysten med ringe udbredelse ind i landet. Øst for en linie midt gennem den nuværende Søndergade, forlænget nordpå, var der næsten ingen bebyggelse. Der lå udmarken med enkelte indhegnede markområder angivet. Nord på fra kirken strakte de to gader sig, der nu kaldes Grønnegade og Storegade, her lå den ene store købmandsgård efter den anden. Omkring den vestlige ende af den nuværende Østergade og syd over var der et virvar af huse og gårde langs smågader, der vel ofte knap nok har haft gadekarakter. Her holdt håndværkere og andre småfolk til, selvom der også ind imellem fandtes større gårde. Her må vi tænke os, at de tidlige pottemagere fortrinsvis boede. På hjørnet af Prov-

stegade og Violstræde har man fundet skår fra et 1600-års pottemagerværksted med bl. a. fejlbrændte kakkelpotter; men ellers er det småt med fund fra denne periode.

I 1688 begyndte byen at ændre sig, idet arbejdet med befæstningen af Rønne faktisk blev påbegyndt, selv om det hurtigt blev opgivet. Kastellet er det eneste stadig synlige vidnesbyrd herom. Arboes befæstningsplan krævede, som det fremgår af kortene derover, at huse i den nordlige del af byen, fra nuværende Laksegade og nordover, måtte rives ned. Det skete og ejerne fik da anvist erstatningsjord på udmarken øst for byen, indenfor den planlagte befæstning. Østergade forlængedes derved, så østre byled blev flyttet øst på til det sted, hvor det ligger på kortene fra o. 1744, omtrent ved Slagtergades udmunding.

Der blev straks bygget huse i det nye område, helt ud til det, der skulle være byens nye grænse mod øst, og to eksempler kan nævnes. I 1748 opstod der uenighed mellem kobbersmed Niels Nielsen Beth og hans nabo om adgangen til den fælles brønd. Striden kom for bytinget, og her vidner bl. a. de tidligere ejere af Beths gård, pottemager *Daniel Melling* og hans hustru²³). Hun fortæller, at hun var 15 år i 1688, hvor huset blev opført på den rene udmark.

I portrummet til Michael Andersens ejendom på Lille Torv er indemuret et buet porttræ, hvori er indskåret de sammenslyngede initialer ELS og ANNO 1688. Det blev reddet som et sidste levn af det oprindelige hus på stedet ved ombygningen efter bombardementet i 1945. Husets ejere kan gennem skattetaxterne følges tilbage til 1729, det ejedes da af avls- og kromand Morten Espersen Onsberg (der hidtil fejlagtigt er blevet opfattet som pottemager ved en sammenblanding af hans og pottemager *Morten Espersens* data). Han var søn af sten- og billedhugger Esper Larsen med tilnavnet Onsberg efter hjemgården 8. sl.gd. i Klemensker.

Esper Larsen var en af de unge mænd, Printzenskjold i sin tid lod føre til Pommeren for at forrette krigstjeneste. Her blev han indlogeret hos en sten- og billedhugger i Stettin og lærte faget ved at iagttage denne. Efter hjemkomsten nedsatte han sig i Rønne.

I sin bibel noterede han alle større begivenheder i familiens liv²⁴).

Her oplyses, at 12/5 1688 blev hans tidligere hus vurderet og 18/5 blev det fuldstændig revet ned. Året efter blev hans datter gift med kgl. fæstningsbygger Otto Johan Poulsen Arboe, Peter Poulsens Arboes broder og medarbejder. Fra dette ægtepar nedstammer den bornholmske gren af Arboe-slægten, blandt hvis medlemmer ikke mindst urmagerne Otto og Peter Arboe blev kendte.

Esper Larsen må i 1688 have fået anvist erstatningsjord på østsiden af det, der nu er Lille Torv, og selv have skåret sine initialer og opførelsesåret i porttræet på sit nye hus. Efter hans død i 1713 er ejendommen så gået i arv til sønnen Morten Espersen Onsberg.

Kortene fra o. 1744 viser, at bebyggelsen i årene 1688-1744 i høj grad var sket i det nye område, selvom den stadig var noget spredt. Hvordan kan vi nu finde de tidlige 1700-års pottemageres boliger? — Problemet er løst, når vi, som det var tilfældet med huset på Lille Torv ovenfor, kan følge ejendommen med dens skiftende ejere i skattetaxterne op til 1781, for dette år indførtes det, man kalder byens »gl. matr. no.« eller blot »gl. no.«, der er identiske med de numre, husene fik ved brandtaxationen i 1781²⁵⁾, og som derefter indtil ommatrikuleringen i 1857 fastholdtes ved grunden. Ved brandtaxationerne i 1761, 1774 og 1781 fik husene hver gang nye numre; men efter 1781 angav man en opdeling af grunden, så den havde flere ejendomme, ved tilføjelse af bogstaver.

Opgaven er vanskeligere end den lyder, for de folk, der udarbejdede skattetaxterne, brød ofte rækkefølgen af husene i disse, ejerskift kunne finde sted uden at blive registrerede i skøde- og pante-protokollen, nyopførte huse blev slet ikke registrerede — og man brugte ikke gadenavne i de første mange år. Først i forbindelse med brandtaxationen i 1761 indførtes konsekvent navne for alle byens gader, af hvilke dog enkelte har gammel oprindelse og er nævnt tidligt i 1700-årene, som f. eks. Søborgstræde (»Suberstræde«), Storegade og Vestergade, medens andre fik navne efter folk, der boede der (Kandegade og Provstegade efter kandestøberen og provsten, Violstræde og Kaistræde efter tilnavnet af en beboer) eller et af byens kendingsmærker (Damgade og Myregade kan i de tidlige skattetaxter hedde »ved Dammen« og »ved Myhren«). Med dette billede af

Fig. 4: To »kællingekrus«, Bb. Mus., 1) kandeformet, med lys brun glasur, dekoreret med indridsede og indstemplede streger og ornament, nr. 87, 2) toøret, ørerne mangler, indvendig og foroven udvendig med mørk brun glasur, foroven er der mellem indridsede dobbeltstreger indridset »PHSH Ao 1795«, nr. 4367. Bb. Mus. fot.

Rønnes udvikling i tankerne, kan vi bedømme de oplysninger, vi får fra de forskellige lister.

Den tidligst kendte brandvurdering med beskrivelse af byens ejendomme er som nævnt fra 1736. *Nicolai Nielsens* tidligere gård ejedes da af Hans Jensen Bohn og bestod af en stuelænge i syd-nord på 8 fag og 7 fag ladehus, ligeledes i syd-nord. Huset havde som flertallet af Rønnes huse lervægge og stråtag og vurderedes til 78 rd.. Det kan følges i skattetaxterne og havde i 1781 gl. no. 41, det lå i Søndergade, på nordhjørnet af Bagergade.

Hans Simonsens enke boede i 1736 i et 13-fags øst-vest-vendt hus, vurderet til 52 rd., dets beliggenhed i østre kvarter er ikke fastlagt.

Jacob Hendrichsen må i 1701 have boet syd for østre byled, antagelig i nordenden af Slagtergade (jvf. biografien). Huset, hans enke

boede i i 1729, lå ligeledes i søndre kvarter; men huset er ikke genfundet i 1736, og dets beliggenhed er ikke kendt.

Daniel Mellings hus sønden ved østre byled havde i 1736 5 fag stuehus med tagsten og muret gavl samt en længe på 7 fag med lervægge og stråtag, vurderet til ialt 68 rd., det svarer til gl. no. 67 på østhjørnet af Østergade og Slagtergade.

I skattetaxterne i 1729 og følgende år optræder »Anders Jensen som fik *Tobias Michelsens* enke« — og dermed også det hus, hun besad. Han betegnes senere som »Anders Jensen Smed ved Myhren« og har boet et sted i trekanten Myregade-Søndergade-Slappegade.

Mads Michelsens hus på 4 fag angives at ligge op til *Daniel Mellings* have, da han købte det i 1726. Enken blev gift igen med Poul Poulsen Hald, i 1736 beskrives det som et øst-vest-vendt stuehus på 9 fag og et 8-fags ladehus, vurderet til ialt 78 rd.. Huset lå i Østergade på vesthjørnet af Slagtergade og svarer til gl. no. 66.

Carsten Michelsens hus, som han nåede at købe, men ikke for alvor at virke i før sin død, var på 2 længer på henholdsvis 5 og 6 fag og vendte mod nord ud til »Byens Plads«. Den nøjere beliggenhed er ikke fastlagt, det har næppe ligget ud til nuværende Store Torv, bebyggelsen på dettes sydside er først kommet til senere.

Niels Nicolaisen boede i 1736 i en gård med 12 fag stuehus og 9 fag ladehus, vurderet til 151 rd., det svarer til gl. no. 65. Det ejedes i 1781 af hans søn skipper Mads Nielsen Wulff og lå på sydhjørnet af Søndergade og Bondegade.

Hovedparten af disse pottemagere har boet i de nye bydele, bebygget efter 1688, og hvor bebyggelsen var ekstra spredt. En del lå direkte i byens udkant. Dette er næppe tilfældigt, der er også senere en tendens til at pottemagerne slog sig ned i de bydele, hvor udbygningen foregik, og som på det givne tidspunkt har ligget i udkanten af byen eller hvor denne var åben. Det gælder således de mange pottemagere, der i årene efter 1750 byggede eller købte huse i Grummekulegade, nuværende St. Torvegade, på et tidspunkt, da byudviklingen gik i den retning. Man gjorde sig klart, at en pottemagerovn var farlig og tog hensyn dertil. På et senere tidspunkt, hvor huset måske havde haft flere generationer af pottemagere som ejere,

har bebyggelsen lukket sig ind om det. I slutningen af 1700-årene og i 1800-årene lå pottemagerierne spredt rundt om i byen, men med en koncentration i de to områder, hvor adskillige pottemagere havde foretrukket at slå sig ned, nemlig langs byens østlige og nordlige udfaldsveje, Østergade øst for Søndergade og Grummekulegade. Betegnende er det også, at i de to lange gadestrækninger i Grønnegade og Storegade, hvor købmændene og skipperne holdt til, har der kun boet pottemagere i Storegades nordligste ende (Storegade fortsatte tidligere i den nuværende Nørrebakke, gadens nuværende udløb i St. Torvegade hørte dengang med til Tverstræde). Derimod kom der i en senere tid til at ligge adskillige fajancefabrikker netop i Grønnegade og i Storegade.

I biografierne er beliggenheden af pottemagerboligerne før 1781 fastlagt efter de i dette afsnit fulgte linier. Enkelte, beboet før 1761, har det måttet opgives at forfølge, efter 1761 lettes opgaven takket være de fra da af benyttede gadenavne.

Pottemagerne i perioden 1740-67

Som nævnt var pottemagerne i begyndelsen af 1740'erne gennemgående unge og nyetablerede. Den syge og aldrende *Daniel Melling* havde nu måttet sælge sin gård og skulle senere blive hospitalslem. Den anden af de to pottemagere, der var igen i 1736, *Niels Nicolaisen*, er den eneste, der på efterfølgende liste, taget fra en mandtalsliste i 1743²⁶⁾, angives at dyrke jord:

Jens Hansen, Potter, ejer lidet Hus. *Daniel Melling*, bebor Philip Raskes Lejevaaning, nærer sig af Pottemager Haandværk. *Niels Nicolaisen*, bebor sin egen Gaard, bruger Pottemager Haandværk og bruger Avling. *Hendrich Jacobsen*, bebor sit eget Hus, bruger Pottemager Haandværk. *Anders Lund*, bebor sit eget Hus, bruger Pottemager Haandværk. *Morten Espersen*, bebor sit eget Hus, bruger Pottemager Haandværk. *Michel Anthoni*, bebor sit eget Hus, bruger Pottemager Haandværk.

Pottemagerne holdt stadig til i søndre og østre kvarter af byen, kun *Michel Anthoni* boede i nørre kvarter.

Fig. 5: To stegesøer, Bb. Mus., 1) lille, med mørkebrun glasur indvendig, nr. 121x36, 2) stor, i bunden indvendig et indridset stort »G«, brun glasur indvendig, nr. 9261. 1800-årene. Bb. Mus. fot.

Af de siden 1736 tilkomne var der kun een, der siden skulle komme til at dyrke egen jord, *Morten Espersen*.

Allerede året efter var der, som det fremgår af håndværkerlisten af 1744²⁷⁾, kommet tre nye til, nemlig *Anders Rasmussen*, *Jens Pedersen* og *Ole Pedersen von Kiempen*, af hvilke kun sidstnævnte kom til at eje jord. *Niels Nicolaisen* mangler på denne liste, han var død — ellers er der kun een væsentlig oplysning, den giver, nemlig at alle pottemagerne opgiver at have lært på Bornholm, også *Daniel Mel-ling*, der var født i Danzig, og *Michel Anthoni*, der var født i Sverige ifølge det ved borgerskabserhvervelserne oplyste.

At den kraftige stigning i antallet af pottemagere havde mindsket den enkeltes indtjeningsmuligheder, røber sig også ved, at tilgangen af lærlinge nu stagnerede, for i de følgende år viser listerne en svag nedgang i faget. I en borgerliste fra 1750²⁸⁾ er opført 8 pottemagere, hvoraf een er ny, medens to var faldet fra. Den nye er *Stephan Jensen*, der som den første slog sig ned ved Grummekulen, et vandhul, der lå, hvor nu husblokken mellem St. Torvegade, Magstræde og Lille Magstræde ligger. I et sjæleregister fra 1753²⁹⁾ over alle beboere o-

ver 12 år er opført 7 pottemagere, een var død i mellemtiden, og ingen nye var kommet til. Det fremgår også, at der kun var to af dem, der havde en fremmed hjælp (lærling eller svend), nemlig *Morten Espersen* og *Stephan Jensen*, begge pottemagere, der da ejede og drev jord.

Herefter må der atter være sket en stærk udvikling, for fra nu af er der en stadig stigning i antallet af pottemagere — og Rønne var ikke mere ene om at have en fast bestand, i 1757 slog *Jørgen Friderichsen* sig ned i Neksø, hvor han var barnefødt, og indtil 1849 var der fortsat pottemagere i denne by.

I begyndelsen af 1760'erne var man oppe på 11 pottemagere i Rønne. Forholdene belyses ved dels brandtaxationen i 1761, dels en mandtalsliste fra 1763 til brug for påligning af ekstraskatter³⁰. I følgende oversigt er samlet oplysninger fra begge lister, så både beboelsesforhold og økonomisk situation for pottemagerne fremgår:

Søndre Kvarter: Søndergade, *Ole Pedersen von Kiempen*, en stuelænge på 10 fag med skorsten og pottemagerovn, en gammel længe på 10 fag med skorsten samt en længe på 5 fag, vurderet til 214 rd. Økonomisk situation: god stand.

Østre Kvarter: Østergade, *Hans Andersen Bergstrøm*, 10 fag hus med skorsten, vurderet til 100 rd. Økonomisk situation: nærer sig. Har een medhjælp. Østergade, *Morten Espersen* pottemager, 11 fag stuelænge med port og to skorstene samt 8 fag længe, vurderet til 193 rd. Økonomisk situation: mådelig stand. Har een medhjælp. Kattesundet, *Jens Larsen Pelle* pottemager, 10 fag hus, to skorstene samt 3 fag tilbygget halvhus med tegltag, vurderet til 200 rd. Økonomisk situation: nærer sig. Har een medhjælp. Kattesundet, *Michel Anthoni* potter, mangler i 1761-listen, da han ikke bor i eget hus. Økonomisk situation: næppe nærer sig. Korsgade, *Henrich Jacobsen* pottemager, 7 fag stuelænge samt 2 fag lyng- og tørvehus, vurderet til 96 rd. Økonomisk situation: nærer sig. Har een medhjælp. Stettestræde, *Anders Rasmussen* pottemager, 8 fag vurderet til 70 rd. Økonomisk situation: nærer sig.

Nørre Kvarter: Storegade, *Niels Jensen* potter, 6 fag hus med en skorsten og pottemagerovn, vurderet til 100 rd. Økonomisk situati-

on: nærer sig. Laxegade, *Lars Andersen Bergstrøm* pottemager, 8 fag hus med skorsten og pottemagerovn, vurderet til 100 rd. Økonomisk situation: nærer sig. Har een medhjælp. Grummekulegade, *Stephan Jensen* potter, 13 fag stuehus med port, to skorstene og pottemagerovn, vurderet til 267 rd. Økonomisk situation: mådelig stand. Har een medhjælp. Nørregade, *Hans Mogensen* potter, 12 fag stuelænge med port, to skorstene og pottemagerovn, 5 fag længe samt 8 fag længe, vurderet til 247 rd. Økonomisk situation: mådelig stand.

Af de 11 pottemagere er der således kun een, der betegnes med »god stand«, 3 betegnes med »mådelig stand«, 5 med »nærer sig« og 2 med »næppe nærer sig«.

Brandtaxationen i 1761 er den eneste, hvor det nævnes, om der er pottemagerovn i huset — og desværre mangler denne oplysning i østre kvarter, hvor de fleste boede. Der har givet på visse tidspunkter været dårligt stillede pottemagere, der fik deres kar brændt hos en anden i nærheden. Det kan dreje sig om folk, hvis huse var så små, at der ikke har været plads til en ovn, eller fattige pottemagere som her *Michel Anthoni*, der ikke mere ejede eget hus.

Af pottemagerne, der havde etableret sig i 1740'erne og især i 1750'erne, var der flere, der havde klaret sig så godt, at de nu ejede og drev jord. Det var også tilfældet med pottemageren i Neksø, om hvem det oplyses:

Neksø, 2. kvarter: *Jørgen Frederichsen*, stuelænge på 9 fag samt ladelænge på 4 fag, vurderet til 202 rd. Hans formue: 20 rd.

Fremgangen i faget viser sig også ved, at der i 1763 var hele 6 pottemagere, der havde fremmed medhjælp (lærling eller svend).

Pottemagernes stigende vanskeligheder

I takt med stigningen i antallet af pottemagere skulle der opstå vanskeligheder for dem. Dette havde flere årsager.

Pottemageren arbejdede ofte alene, kun med den hjælp, kone og børn gav ved at deltage i arbejdet, samt evt. daglejerhjælp, når leret skulle opgraves og køres hjem, eller ved skovning og hjemkørsel af brænde. Han havde altid et par mand til at assistere ved brændinger-

Fig. 6: Skår fra udgravningen i Bagergade, matr. no. 229 i 1975, hvor i perioden 1793–1837 ialt fire pottemagere havde deres virksomhed. Bb. Mus., Bb. Mus. fot.

ne, det var gerne andre pottemagere eller på anden måde egnede personer.

Kunne virksomheden bære det, havde han også en lærling, måske endda en svend til hjælp. Læretiden for en lærling var ansat til 6 år, utvivlsomt for at mesteren skulle få øget udbyttet af hans arbejde; men meget få synes at have udstået læretiden. De unge var blot interesserede i at etablere sig og stifte eget hjem, så de forlod lærepladsen efter nogle få års forløb, og mesteren havde ingen midler til at holde på dem.

Dette gjalt ikke blot for pottemagerne, i alle fag havde man samme problem, for Bornholm havde aldrig haft håndværkerlaug, enhver bornholmer kunne nedsætte sig frit. Denne frihed gav de initiativrige gode chancer for at udfolde sig, som det skete, da brødrene Arboe skabte det bornholmske urmageri; men bagsiden var, at øen havde alt for mange middelmådige til slette håndværkere, der nærmest fortjente betegnelsen fuskere.

Et meget grelt eksempel var *Claus Ipsen*, der i 1763-listen er an-

ført som daglejer der »næppe nærer sig«. Året efter nedsatte han sig som pottemager uden overhovedet at have lært faget, hvilket heller ikke gik særlig godt.

Et andet forhold truede med at sænke fagets standard, det var den stigende afhængighed af de skippere, der købte potterne. Med den lave levestandard, der dengang var på Bornholm, var der ikke langt fra lige at klare sig til at komme ud i den rene elendighed. Det var fristende for en pottemager, der manglede det fornødne til sig og familien, at få varer på forskud hos den skipper, han handlede med. Var han først i gæld til denne, var han i en klemme, han ikke kunne slippe ud af. Skipperen kunne nu lægge pres på pottemageren til at sælge potterne til den pris, han ville give, og ikke til den, en anden skipper måske var villig til at betale. Han kunne også forlange potterne leverede til det tidspunkt, der passede ham — og han var ofte ligeglad med kvaliteten, blot de kunne sælges.

Tingbøgerne røber, at denne proces nu var igang. Pottemagerne tog i stigende grad lån i huset, i jorderne, hvis de havde sådanne, og til sidst også i indboet. Det endte gerne med, at alt blev solgt på auktion. Begyndte en pottemager at drukne sorgerne i brændevin, gik det hurtigt ned ad bakke. Pottemagere som *Lars Bergstrøm* og *Jens Pelle*, der i 1763 begge »nærer sig«, skulle på denne måde tage turen helt i bund, så de måtte leve af tilfældigt arbejde som daglejere, medens kone og børn betlede. De endte som fattiglemmer.

Endnu et alvorligt problem blev det efterhånden at skaffe brænde til brændingen af potterne. Mange bornholmske småskove var ved at blive helt forhuggede på grund af det store forbrug. Både dette og problemet med de mange, der nedsatte sig uden at have lært faget ordentligt, begyndte at forurolige myndighederne. I en brevveksling mellem stiftamtmanden, amtmanden og byfogeden belyses de ovennævnte forhold³¹⁾. Man overvejede, om det skulle forbydes håndværkerne helt at nedsætte sig uden at have taget lærebrev, men veg tilbage herfor, idet der ville opstå en alvorlig mangel indenfor flere fag, hvis det blev gennemført. Pottemagerenes specielle problemer blev også drøftet. Det resulterede i, at der 10/4 1755 på bytinget blev oplæst et brev af 29/3 1755 fra amtmanden, og pottemagerne,

især de unge, var specielt indkaldt til at høre det. Heri blev det henstillet til pottemagerne om i fremtiden at indføre deres brændsel, helst det meste. Samtidig oplæstes en forordning, gældende for alle håndværkerne, om, at der for fremtiden skulle vises et prøvestykke, før man kunne få borgerskab, med mindre man havde lærebrev³²⁾.

En kort overgang derefter blev der faktisk krævet forevisning af prøvestykke; men det gik lige så stille i sig selv igen i løbet af et par år.

Forsøg på at få dannet et pottemagerlaug

Bornholm havde nok ikke håndværkerlaug; men øen havde enkelte håndværkere med laugsmæssig uddannelse, der var amtsmedlemmer af deres laug i København. Kobbersmede som Niels Nielsen Beth i Rønne (borgerskab 20/1 1738) og Carsten Peter Ratken i Neksø (borgerskab 20/3 1755) er eksempler herpå. De uddannede deres lærlinge forskriftsmæssigt, og Ratken lod endog sine lærlingekontrakter læse for bytinget. Her kunne bornholmerne selv erfare, hvad et laug betød for lærlinguddannelsen.

Styrken, det gav at slutte sig sammen, kunne pottemagerne iagttage hos deres handelspartnere, skipperne, der 11/4 1740 havde dannet et skipperlaug med bl. a. ansvar for valg af en havnefoged med to assistenter³³⁾. Skipperne havde herved fået meget stærkere kort på hånden, når de skulle drøfte problemerne om havnens vedligeholdelse og forbedring med myndighederne.

Endelig havde pottemagerne i Odense dannet kongerigets hidtil eneste pottemagerlaug, hvis rettigheder var blevet udstedt 10/9 1742. 23/4 1767 afsendte pottemagerne i Rønne følgende ansøgning til kongen³⁴⁾:

Stormægtige Allernaadigste Arve Herre og Konge!

Da Pottemagerne her i Rønne aarlig formerer sig, som forarsager at Brændet blive dyrere og for at faae saadant afvendt i Tiide er det vi understaaer os, som nuværende Pottemagere udi Rønne allerunderdanigst at udbede os deres Kongelige Mays^{ts} allernaadigste Naade

for os, at os maatte meddeles Laug, ligesom Pottemagerne i Fyen allernaadigst er meddelt dend 10de September 1742. Og at vi allerunderdanigst maae indrette et Laug efter samme Laugs Articlens Indhold, paa det her og kunde blive nu Orden; Thi vi kand ellers ikke holde nogen Orden over Svenne og Drænge, som og at her ey maatte sette sig flere ned her paa Landet end 16ten Pottemagere, og at Drængene maae istæden for 4re Aar Lære her i 6 Aar som brugelig er, men de vil nu ingen Lære Breve tage, hvorved Deres Kongelige Mays^{ts} indtræder af det Stemplede Papier lider Skor. Vi forsikkre allerunderdanigst at vi ikke skal sette Prisen høyere paa vore forarbejdede Leer Kar end som dend nu er og at holde alle tiider Leer Kar fal for Landets indbyggere. Hvorom vi lever i allerunderdanigst Haab om en allernaadigst Bønhøring

Deres Kongl. May^{sts}

Vores allernaadigste Arve Herre og Konges

Allerunderdanigste Arve undersaatte

og troe tienere

Rønne dend 23de April 1767

Paa egne og samtlignes Vegne

Lars (LABS) Andersen Bergstrøm Hans (HIS) Jensen

Niels Jensen Potter

Hans An. Bergstrøm

Af underskriverne var *Niels Jensen* en af de mest fremtrædende af datidens pottemagere. Han tog borgerskab som sådan i 1761 og i 1788 yderligere som købmand. Han drev begge erhverv lige til sin død. I 1772 blev han valgt til byens kæmner og fra 1787 var han en af byens formænd. Værdigheden som eligeret borger skulle senere kun endnu een pottemager opnå. De tre andre underskrivere er brødrene *Hans* og *Lars Bergstrøm* samt *Hans Jensen*, stedsøn til *Hans Bergstrøm*.

De laugsartikler, de ønskede, ville have betydet følgende for Bornholms pottemagere: i det nydannede laug ville de 16 allerede fungerende pottemagere uden videre kunne indtræde. For i fremtiden at nedsætte sig skulle man for at vinde borgerskab dels kunne

forevise lærebrev, dels et godkendt mesterstykke — og den, der ville drive erhvervet, skulle være medlem af laug^{et}.

Dette leledes af en olderm^{and}, som udpegedes af de eligerede borgere og fungerede i 2 år. Sammen med to andre mestre skulle han påse, at ingen drev erhvervet uberettiget.

Foruden svendene skulle også lærlingene indskrives hos olderm^{and}en, og der skulle oprettes k^{ri}ftlige lærekontrakter på 6 år. Efter de 6 års læretid skulle olderm^{and}en og de to andre mestre godkende lærlingens arbejde, før lærebrevet blev udstedt. Herefter skulle den nyuddannede arbejde i mindst 3 år som svend, enten i Rønne eller andet steds, og yderligere i 1 år hos et laugsmedlem som mestersvend, før han selv kunne blive mester. Mesterstykket skulle laves indenfor 4 uger, hvor svenden boede hos olderm^{and}en og betalte denne 1 rd. ugentlig.

Var svenden nu endelig selv blevet mester og indtrådte i laug^{et}, skulle han som den sidst tilkomne betjene de øvrige og betale indgangsspenge samt give et gæstebud. Herefter nød han de rettigheder, laug^{et} gav ham, ikke mindst sygehjælpen og støtten til familien, hvis han døde — og meget vigtigt: en standsmæssig begravelse.

Til behandling af ansøgningen indkaldte kommercekollegiet udtalelser fra stiftamtmanden grev Knuth og byfoged Selmer. Byfogeden³⁵⁾ uddybede de problemer, der berørtes i ansøgningen. Angående vanskelighederne ved at skaffe brændsel fremhæver han, at pottemagerne forlængst var blevet befale^t at hente brænde udefra; men skipperne var ikke særlig villige til at tage brænde med tilbage til Rønne, og gjorde de det, forlangte de højere priser end man betalte i København. Det brænde, de medførte, blev gerne opkøbt af købmandene, der sendte det videre til andet steds. Hvis pottemagerne havde et laug, der kunne stå for fælles indkøb af brænde, ville de lettere kunne skaffe, hvad de behøvede.

Om antallet af pottemagere oplyser han, at da han kom til byen var der kun 5, nu var der 12 i Rønne samt 4 forarmede, foruden een i Neksø, der havde lært i Rønne.

Han fremhæver den dårlige oplæring, der følger af, at selvom læretiden indgås for 6 år, forlader de fleste læren efter 3-5 års forløb

Fig. 7: Eksempler på dekoration af lertøj, inspireret af stengodset fra fabrikken i Storegade. Bb. Mus., 1) rødbegettet halsskår fra stor krukke med guirlande i lysegult og grønt, fra Bagergadeudgravningen, 2) urtepotteskjuler, gulbegettet med guirlande i brunrød og grønt, nr. 663. Bb. Mus. fot. Guirlande-dekoration på lertøj kendes ellers kun fra barselspotter fra fajancefabrikken på Øland, der ledes af Eschild Hansen Bech, der lærte på Storegadefabrikken, og senere hans sønner.

uden lærebrev for at blive selvstændige, og nævner forsøget i 1755 på at hæve niveauet ved at kræve et prøvestykke forevist. Som eksempel på, hvor galt det kunne gå, omtaler han en mand, der nedsatte sig som pottemager uden overhovedet at have lært håndværket, men at han ophørte inden to år (denne kan kun være *Claus Ipsen*). Han anbefaler, at ansøgningen efterkommes, og mener, at antallet af pottemagere i Rønne passende kunne fastsættes til 12.

Det blev imidlertid stiftamtmandens indstilling, man fulgte. Han erklærede kort og godt, at der hidtil ikke havde været laug på Bornholm, og at han ikke kunne se, hvorfor der skulle oprettes et nu³⁶⁾. Herefter blev sagen henlagt.

Nyt forsøg på at danne laug

Pottemagerne har ikke været tilfredse med denne afgørelse. Deres antal voksede stadig, og de så nu kun een udvej for at få bremsed udviklingen, nemlig at begrænse antallet af lærlinge i faget.

Det skete ved oprettelse af en kontrakt af 16/3 1772 mellem pottemagerne med indskrivning i Skøde- og Panteprotokol³⁷⁾ og tinglæsning (for den fulde ordlyd se Hansaage Bøggild, Rønne-potternes kontrakt, Bornh. Saml. II rd., bd. 2, 1966, s. 125-129). Heri forpligtede pottemagerne sig til i fremtiden ikke at tage nogen dreng i lære imod en bøde på 60 rd., hvoraf de 20 skulle betales til de fattige og de 40 rd. til de øvrige pottemagere — dog var det tilladt at tage en søn i lære hos sig uden afgift, denne skulle imidlertid efter endt udlæring være underkastet bestemmelserne i kontrakten. Var der nogen pottemager, der tog arbejde hos andre og ikke ville gå ind på bestemmelserne, måtte ingen af underskriverne antage ham imod en bøde på 10 rd. til de fattige.

Ialt 21 pottemagere underskrev kontrakten, nemlig (her angivet ved deres fulde navne): *Niels Jensen, Morten Espersen, Stephan Jensen, Hans Mogensen, Jens Larsen Pelle, Hans Andersen Bergstrøm, Anders Jensen, Hans Jensen, Mogens Hansen, Jens Pedersen, Mads Jacob Nielsen Hammer, Lars Andersen, Hans Thomasen, Mads Andersen, Hans Christian Poulsen, Jacob Pedersen, Niels Isachsen Grønbech, Rasmus Rasmussen, Diderich Mortensen, Jørgen Anthoni Michelsen Rosmann og Michel Anthoni(sen)*.

Af pottemagere, der levede i Rønne på den tid, mangler kun *Ole Pedersen von Kiempen*, der kort tid efter begravedes, den nu 61-årige *Henrich Jacobsen*, der havde overdraget sit pottemageri til *Anders Jensen*, og den nu helt forsumpede *Lars Andersen Bergstrøm* på listen. Den yderst fattige *Michel Anthoni* var med. Det var således i realiteten samtlige pottemagere i byen, der sluttede op om sagen. Af

de 21 havde de 12 allerede borgerskab, een døde kort efter uden at få det, og 8 fik det senere. Flere af dem har da »arbejdet for penge«, altså været svende.

Hjalp det nu? — til en vis grad, i de følgende år var stigningstakten i antallet af pottemagere virkelig mindre end hidtil; men efter nogle års forløb var det lige galt igen. Dette hænger nok sammen med, at kontrakten kun har skullet være en midlertidig foranstaltning, indtil man fik fuld orden på spørgsmålet, for man gjorde endnu et alvorligt forsøg på at få dannet et laug.

I marts 1775 indsendte pottemagerne i Rønne atter en ansøgning, hvori de ønskede kongelig konfirmation af en mellem dem indgået kontrakt³⁸⁾. De begrundede denne gang ansøgningen med, at lærilngene gerne forlod lærepladsen i utide, og at disse således ringere pottemagere lavede dårligere kar, som de solgte til billige priser til skipperne, til skade for hele faget.

Den kontrakt, det drejer sig om her, er imidlertid langt mere videgående end 1772-kontrakten. Vi kender ikke den originale ordlyd; men af sagsbehandlingen³⁹⁾ ses, at det har drejet sig om følgende punkter: 1) at alle, der nedsætter sig, skal have stået i lære i mindst 5 år, 2) at enhver pottemager, der tager nogen dreng i lære, fremmed eller egen, skal oprette en skriftlig kontrakt med ham, underskrevet af to mænd og eventuelt tinglyst, 3) er det en fremmed dreng, der tages i lære, skal pottemageren betale 40 rd. til lige deling mellem kirken, hospitalet, byens kasse og deres egen lade. Pengene fra deres lade skal bruges i tilfælde af sygdom eller dødsfald blandt medlemmerne samt til fordel for fattige pottemagere. 4) En dreng burde stå i lære i mindst 5 år, 5) at mesteren fritages for at betale de 40 rd., hvis det er deres egen søn eller en anden pottemagers søn, der tages i lære, 6) hvis en pottemager dør, skal de øvrige sørge for, at hans lærilng udlæres. Punkterne 7-9) har vedrørt laugskassen og har bl. a. haft bestemmelser om, at en pottemager, der blev forarmet, skulle tages i arbejde hos de andre til en forsvarlig løn med accord.

Kancelliet sendte ansøgningen til udtalelse hos byfogeden, hvis svar ikke kendes, samt hos stiftamtmanden grev Knuth. Denne stillede sig positivt overfor tanken, men finder, at 40 rd. er for høj en

bøde for at tage en lærling, den burde højst være på 10 rd.. Derimod finder han det nyttigt at sikre oplæringen på den anførte måde, dog synes han, at 5 år er en lidt vel lang læretid i et så simpelt fag. Kommercekollegiet slutter sig dertil, men ser helst, at der slet ikke gives bøde for at antage en lærling. Sagen blev imidlertid henlagt, og da pottemagerne i maj 1776 efterlyste en afgørelse, fik de fra kancelliet det lakoniske svar: forbliver herefter som tilforn⁴⁰⁾.

Der var nu atter fri bane for den fortsatte stigning i pottemagerens antal og den dermed følgende forværring af deres kår.

Pottemagerne havde samtidig rejst endnu en sag, idet de sendte byfogden en klage over skipperne; men dokumenterne herom er væk, så indhold og udfald heraf kendes ikke⁴¹⁾.

Tilbage af anstrengelserne for at få ordnede forhold i faget blev blot de enkelte håndværkeres egen indsats herfor. Her er atter *Hans Bergstrøm* den førende, i 1769 lod han to lærlingekontrakter, indgået i 1765 og 1767, indføre i skøde- og panteprotokollen og tinglyse, og i 1776 og 1781 lod han nyoprettede lærlingekontrakter indføre og tinglyse. Det samme gjorde nogle få andre, nemlig hans tidligere lærling *Mads Jacob Nielsen Hammer* i 1777 og *Gregers Mortensen* i 1781. Også i et andet fag, der kæmpede med de samme vanskeligheder, nemlig hos urmagerne, blev initiativet fulgt op. Her udmærker *Christian Madsen* Due sig ved at lade alle sine kontrakter med lærlingene i årene 1785-99, fem ialt, blive bekræftet på denne måde.

Arbejdsforhold for lærlinge og svende

I de tinglyste lærlingekontrakter får vi lidt nærmere oplysninger om lærlingenes forhold. I kontrakten bandt drengen sig til en læretid på 6 år, dog mindre, hvis han forud havde lært et andet sted. Han skulle bo og have kost hos sin mester og tilsikredes desuden beklædning med f. eks. en ny skjorte hvert år samt en »Klædes Kiol til 1 sl.d.« efter de 6 år (*Rasmus Rasmussens* lærekontrakt⁴²⁾) — eller »2 korte Lærreds Trøjer, 2 Par vie Lærreds Bukser, 2 Par trange dito, tre Par uldne Strømper« samt 7 sl.d., når den halve læretid var gået, desuden en

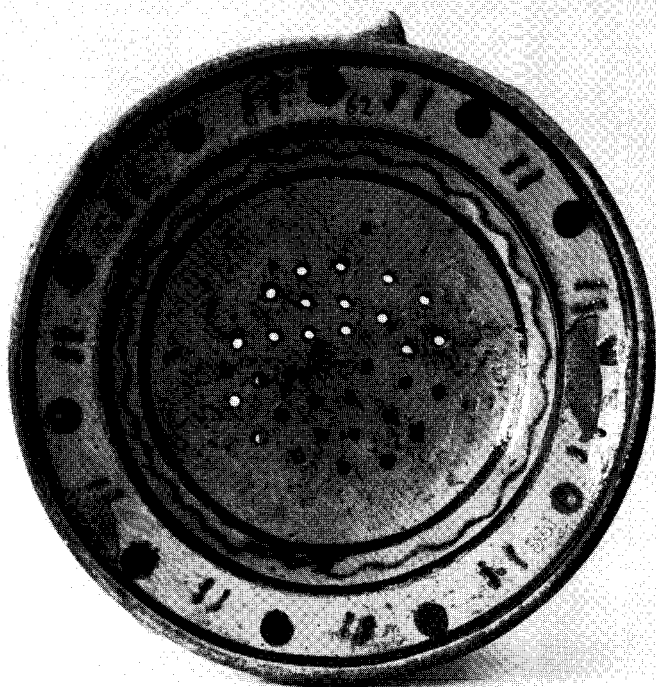

Fig. 8: Eenøret dørslag med lys gul begitning og dekoration i rødbrunt og grønt. Bh. Mus. nr. 62/361. Slutningen af 1700-årene, begyndelsen af 1800-årene. Bh. Mus. fot.

blågarnsskjorte, når han behøvede det, og en skindhue (*Hans Nielsens lærekontrakt*⁴³⁾) — eller: hvertandet år en hverdagsklædning bestående af en lærredstrøje og lærredsbukser, et par strømper og lædersko, desuden så mange træsko, han slider, og en blågarnsskjorte årlig (*Jens Hansens lærekontrakt*⁴⁴⁾). Aflønning her ud over var der ikke tale om.

Drengen var herefter fuldt underkastet sin mester og blev som regel hårdt behandlet. *Gregers Mortensens* søn *Christen Gregersen* havde først lært lidt hos faderen, men indgik kontrakt med *Thomas Tornovius Kum* i Hasle om at stå i lære der. Drengen var ustabil og

gik af og til bort fra sin mester, der straffede ham hårdt med pisken. Hans slægtning *Eschild Hansen Bech*, som han søgte tilflugt hos, gjorde da noget, der på den tid var uhørt, idet han klagede over *Kums* behandling af læredrengen. Der blev 1/3 1799 holdt politiforhør herom i Hasle og 27/3 faldt der dom i sagen, hvor *Kum* havde indgivet modklage⁴⁵⁾. Heri hedder det, at drengen kun havde fået berettiget straf og skulle vende tilbage til sin mester med en forlængelse af læretiden på ½ år for hver dag, han udeblev. *Bech* skulle betale 8 rd. for hver dag, han havde drengen hos sig, og skulle betale sagens omkostninger. Det fremhæves, at *Bech* slipper så let, da han har taget sig af sin slægtnings klagemål »og det ikke er billigt at afskrække den, som tage sig af Læredrenge og saadanne, som finde saa lidet Medhold i det almindelige, og som sjældent finder nogen, der trine frem til deres Forsvar.« *Kum* var imidlertid villig til at overlade *Bech* drengen imod at få 10 rd. for at løse kontrakten. *Bech* indgik derefter 24/7 1799 kontrakt med *Christen Gregersen* om at stå i lære i 5 år, her blev han holdt strengt og under kontrol, f. eks. oplejede *Bech* ham ude i byen, når han blev væk uden tilladelse⁴⁶⁾. Drengen nåede at blive udlært.

Om svendenes arbejdsforhold oplyses gennem nogle klagesager for politiretten, alle fra perioden omkring 1800. Tre af disse vedrører svende hos *Johannes Spietz*, der holdt sine folk strengt og forlangte meget af dem. Det fremgår, at han ansatte sine folk for et år ad gangen med »de sædvanlige Arbejdstimer fra Kl. 6 om Morgenens til Aften Kl. 8, en Time undtagen til Middagsmaaltidet«, og at de arbejdede på accord⁴⁷⁾.

Kontrakter som disse svarer nok til, hvad de bornholmske mestre indgik med deres fuldtidsansatte svende; men desuden synes der ofte at have været tale om deltidsansættelse, idet en pottemager kunne indgå kontrakt med en anden om at arbejde hos denne i 3 af ugens dage, han kunne da de øvrige dage enten arbejde for sig selv eller for en anden mester. Ansættelsesformen har været almindelig på Bornholm, den mødes f. eks. ofte hos urmagerne og forklarer, hvorfor nogle pottemagere kunne komme ned på kun at have 2-3 brændinger i løbet af et år. Det var dog ikke blot pottemagere, der allerede

havde egen virksomhed, der på denne måde blev svende hos andre, også unge ugifte svende kunne ansættes på halv tid.

To eksempler på ansættelsesmåden kan nævnes. I det første drejer det sig om en ung ugift svend. 1/11 1796 blev *Thomas Tornovius Kum* fæstet for et år som svend hos *Morten Nielsen*, hvor han skulle arbejde de sidste tre dage hver uge. Hans mester ønskede dels at få erstattet nogle dage, hvor *Kum* havde været syg, dels skæve helligdage, hvor han ikke havde arbejdet. *Kum* mente sig berettiget til i alt fald at få understøttelse under sygdom⁴⁸⁾.

I det andet tilfælde var det en tidligere selvstændig mester, *Rasmus Poulsen*, der havde indgået kontrakt med *Friderich Brand* om at arbejde hos denne tre dage om ugen. Omkring jul havde *Friderich Brand* ikke villet modtage ham, da der var for streng frost til at arbejde i. *Rasmus Poulsen* krævede kostpenge for de dage, han ikke havde kunnet arbejde⁴⁹⁾.

Pottemagere, der havde måttet opgive deres eget pottemageri, kunne godt indgå kontrakt med en anden pottemager om at blive svend hos denne på de samme betingelser som en ugift pottemager gjorde det, altså med fuldt ophold hos mester. *Peder Hansen Wibes* første ægteskab endte i 1797 med separation og bortsalg af alt, hvad han ejede, samt en gæld på 40 rd.. Han tog derefter arbejde hos *Johan Nielsen*, der i 1800, da Wibe søgte endelig skilsmisse, erklærede, at denne i de tre år, han havde boet og arbejdet hos ham, havde vist sig flittig, forligelig, omgængelig, ædruelig og sparsommelig, og hans gæld på 40 rd. var betalt⁵⁰⁾. *Wibe* blev senere gift igen og fik eget pottemageri.

Når vi i det følgende gør antallet af pottemagere og svende op ifølge folketællingerne, er det vigtigt at have de ovenstående eksempler i tankerne. En mand, der i listerne er opført som pottemager, kunne godt faktisk være svend eller måske være både selvstændig og samtidig svend hos en anden. De, der i listerne står opført som svende, var de unge ugifte, der boede hos mesteren. Hvor mange, der egentlig skulle regnes blandt mestrene, og hvor mange blandt sven-dene, kan ikke afgøres. Tallene i det næste afsnit skal altså læses med dette forbehold.

Fig. 9: Genstande med grøn glasur, Bb. Mus., 1) lille barselspote, grønspættet glasur, nr. A82, 2) stor urtepotteskjuler, dekoreret med to hjerter, det ene med 1802, det andet med »CSLS« (med spejlvendte S'er) og udvendig mørk grøn glasur, tilskrives det Spietz'ske værksted, nr. 355, 3) skål med to runde »ører« og perlebort, uden nr., 4) krus, nr. A83. Bb. Mus. fot.

Pottemageriet kulminerer

Udviklingen i pottemageriet på Bornholm illustreres af følgende tal: ifølge Oeders Efterretninger⁵¹⁾ var der i 1771 16 pottemagere i Rønne, een forhenværende var da brændevinsbrænder. I Neksø var der een.

Brandtaxationen⁵²⁾ i 1771 blev for Rønnes vedkommende udskudt til 1774, da var der stadig 16 pottemagere (hvoraf een var enke), alle med eget hus. Ved brandtaxationen i 1781 var der 24 i Rønne (heraf een enke) og 3 i Neksø, alle i eget hus, bortset fra en af Neksø-pottemagerne, der boede til leje, men kort efter købte huset.

Ved brandtaxationen i 1791 var der 29 i Rønne med eget hus; men i yderligere 3 huse, ejet af andre, angives der at bo og arbejde pottemagere. I Neksø var der nu 2, begge med eget hus. I 1801 anfører brandtaxationen⁵³⁾ 32 pottemagere i Rønne; men det fremgår ikke, hvor mange der desuden boede og arbejdede i huse, ejet af andre.

Yderligere var der stadig de 2 i Neksø, men nu også een i Hasle, hvis hus ejedes af en anden.

Med det stigende antal pottemagere var der kommet et nyt fænomen: pottemagere, der arbejdede i et værksted, ejet af en anden. Forholdene belyses yderligere, når man går til folketællingerne. Den første egentlige folketælling foretoges i 1787, da var der 25 pottemagere i Rønne med eget hus (heraf den ene enke), 2 drev pottemageri i huse ejet af andre (den ene af disse betegnes som pottemager og daglejer og familien betlede), 3 betegnes som pottemager og daglejer, men må have arbejdet for andre, de boede til leje og familien betlede, een tidligere pottemager betegnes kun som daglejer (familien betlede) og een med eget hus anføres som forhenværende pottemager.

Dette er den eneste af folketællingerne, der angiver, hvem der betlede; næsten en sjettedel af Rønnes indbyggere gjorde det da, helt ned til småbørn på 2 år — og for pottemagerens vedkommende afslører den forholdene hos de dårligst stillede, der havde mistet deres eget hjem.

1787-folketællingen viser også, at der er 5 svende ialt, hvoraf 2 er sønner, der bor hos forældrene, og 3 fremmede, der bor hos mesteren. Af lærlinge er anført 6, og kun een pottemager, *Hans Pedersen*, havde 2 lærlinge, hvoraf den ene var hans søn. Der er ingen, der har både en lærling og en svend boende hos sig. I Neksø er anført 2 pottemagere, men ingen lærlinge eller svende.

Ved folketællingen i 1801 er der anført ialt 35 pottemagere i Rønne, hvoraf de 32 ejede eget hus. Der var 10 svende, hvoraf een tidligere havde været selvstændig, og 8 lærlinge. Kun een pottemager, *Johannes Spietz*, havde 2 svende, og een, *Jens Nielsen Schou*, både en svend og en lærling boende. 7 pottemagere havde hver en svend og 7 andre hver en lærling. I Neksø var der 2 pottemagere med eget hus og i Hasle den ene, der boede til leje, der er ikke anført svende eller lærlinge hos disse.

Fra 1805 eksisterer der lister over Bornholms håndværkere⁵⁴). Desværre er de for Rønnes vedkommende meget sjusket udført, blandt pottemagerne er der navne, der er fejlskrevne, en urmager (der var

broder til en pottemager) er fejlagtigt anført hele to gange blandt pottemagerne, og en fisker (ligeledes broder til en pottemager) een gang. Stryges disse navne af listen, er der 34 pottemagere i Rønne, een i Neksø og een i Hasle.

Det højeste antal, der angives for Rønne, er 37 pottemagere, det er amtmænd Thaarus, der nævner dette tal i sin beskrivelse af deres forhold før krigsudbrudet i 1807⁵⁵); men han bygger utvivlsomt på 1805-listen, så tallet er sat for højt. Inden krigen kom, var tallet faktisk faldet lidt, for der var stor bevægelighed blandt dem i disse år. Ifølge Thaarus kulminerede (som vi skal se nedenfor) eksporten af lerkar i 1803, og det er utvivlsomt baggrunden for, at ikke blot unge svende i stigende grad søgte bort, men at også veletablerede pottemagere ophørte og søgte andet steds hen, måske endda gik over i andet erhverv.

I amtmænd Thaarus' redegørelse for de bornholmske pottemageres vilkår i perioden 1801-1808 angives eksportens størrelse med toldbøgernes ekstrakter som kilde som følger:

år	indenrigs	Lybeck	Sverige	ialt
1801	6624 rd.	30 rd.	—	6654 rd.
1802	7568 rd.	—	—	7568 rd.
1803	8317 rd.	50 rd.	20 rd.	8387 rd.
1804	8144 rd.	30 rd.	—	8174 rd.
1805	7033 rd.	50 rd.	42 rd.	7125 rd.
1806	6986 rd.	—	104 rd.	7090 rd.
1807	3859 rd.	—	—	3890 rd.
1808	2170 rd.	—	—	2170 rd.

Som man ser, kulminerede den i året 1803, da der i maj atter udbrød krig mellem Frankrig og England. Det kom hurtigt til at påvirke handelen og sikkerheden til søs og må være baggrunden for nedgangen i de bornholmske skipperes handel med lerkar. Det store fald skete imidlertid, da Danmark med bombardementet af København i 1807 blev direkte indblandet i Napoleonskrigene.

Om indtjeningsmulighederne

Ifølge Thaarup betalte potteskipperen højst 50 rd. for en enkelt ovn potter — hvor mange kar, der var i en ovn, varierede iøvrigt stærkt med størrelsen af ovnene, der afhang af pladsforholdene i husene. En pottemager havde gerne 4-5, måske 6, men sjældent 7 brændinger årligt, enkelte mindre end 4. De fleste siges at have een medhjælper, nogle få 2.

Til hver brænding brugtes 4 læs ler, der med opgravning kostede 4 mk. pr. læs, ialt 2 rd. 4 mk.. Af brænde (der måtte indføres) gik der 1½-2 favne til en pris af 16 rd.; men efter 1807 var priserne stigende. Til glasuren til en ovn potter brugtes 7-8 pd. bly til 1½ rd. pr. pd., ialt for 12 rd., også dette måtte importeres. Udgiften pr. ovn var således 30 rd. og overskudet 20 rd., Med de sædvanlige 5-6 brændinger i årets løb gav det en årlig indtægt på 100-120 rd. — og for disse skulle ikke blot pottemageren og hans familie leve, også evt. medhjælp skulle betales.

Det er ikke sært, at pottemagerne på dette tidspunkt som regel var fattige folk, der måtte supplere indtægten med, hvad der bød sig: fiskeri, hjælp ved strandinger, høstarbejde o. l., det måtte de fleste af Bornholms håndværkere. Potteskipperen tjente mere pr. ovn end pottemageren. Han medbragte ifølge Thaarup højst 2 ovne pr. gang og solgte karrene til 2-2½ skilling pr. stk., d.v.s. at hans udbytte var 25-30 rd. pr. ovn.

Når der trods disse forhold faktisk var pottemagere, der var forholdsvis velhavende og efterlod boer med betydeligt overskud, kan man roligt gå ud fra, at deres midler i alt fald ikke var indtjent ved pottemagervirksomheden alene. Det er blandt disse folk, vi finder de mestre, der kunne beskæftige flere medarbejdere; men også sådanne pottemagerier var trods alt små virksomheder med ringe mulighed for at gøre indehaveren velhavende.

Enkelte af disse bemidlede havde fået en god start ved at have arvede midler at råde over — sine egne og/eller hustruens — så manden ejede hus og jord fra begyndelsen. Det var så hans egen energi og duellighed, der bestemte, om velstanden voksede. Andre ejede ikke jord fra starten, men fik det hurtigt og øgede støt antallet af jor-

der, det gælder pottemagere som *Hans Mogensen* og *Jens Pedersen*, der desuden begge en overgang var medejere af skibe. Jorddyrknin-gen var imidlertid den bibeskæftigelse, der sikrest gav godt udbytte for den driftige mand.

For den drevne var der også muligheder ved at indlade sig på han-del. En, det gik godt for, er den tidligere omtalte fremtrædende pot-temager *Niels Jensen*, der tillige var købmand med handel med grovvarer. Han investerede ikke i jord, men udlånte sine penge mod sikkerhed i huse, jorder o. l.. Ved sin død i 1816 efterlod han sig et bo med et overskud på 2830 rd.. Der var til gengæld andre, der for-søgte sig, men gik fallit på eksperimentet.

Adskillige klarede sig igennem ved at beskæftige sig med flere fag. Specielt var der mange mindre fag, hvori der i perioder overhovedet ikke fandtes faguddannede på øen. Derfor kan man f. eks. møde en urmager, der også bandt bøger ind, eller en bøsse-mager, der også la-vede sølvarbejder. Det er imidlertid tilfældigt, om disse bibeskæfti-gelser røbes i kilderne. Det er også kun takket være en anklage for at have spillet til dans på en søndag, at det vides, at pottemager *Gre-gers Mortensen* tillige var spillemand⁵⁶⁾.

Een bibeskæftigelse drev de alle, hvis de havde råd til at anskaffe remedierne dertil: brændevinsbrænding, og ikke blot til eget brug, man solgte også af den, ja, kunne ligefrem drive værtshus. Kunne en sådan håndværker selv holde sig nogenlunde ædruelig, kunne bræn-devinsfremstilling godt blive profitabel. Det er næppe alene til fremstilling af brændevin til egen husstand, at *Jens Pedersen* ejede et brændevinstøj med et svalekar på 5 ankre, der omtales i hans skifte i 1812. Brændevinspander af kobber var ved siden af jernkakkelovnen det værdifuldeste indbo i huset og blev ofte brugt som sikkerhed for lån.

Om erhvervsskifte og bortflytninger

I fagets opgangsperiode var der i et par tilfælde mænd, der med held gik over til pottemagervirksomhed fra andre beskæftigelser. *Jens Pe-dersens* broder *Hans Pedersen* havde i 1766 giftet sig til en gård i

Fig. 10: Del af lille tallerken i tyndt gods med teglstensrød begitning og lysegul dekoration. Fra et større skårfund i naboejendommen til nuværende Michael Andersens fabrik, hvor pottemager Jens Pedersen havde virksomhed 1772-1813, og muligvis der fra. Privat eje. Bb. Mus. fot.

Knudsker, og han var landmand, indtil han i 1780 slog sig ned i Rønne som pottemager. Han kan ikke have stået regulært i lære, men har sikkert tilegnet sig færdigheden ved at hjælpe broderen i de for en bonde stille vintermåneder. Han ejede dog fortsat jord, som han dyrkede, og efterlod i 1805 et bo til en værdi af 939 rd. og et overskud på 762 rd..

Det andet tilfælde drejer sig om en urmager, der skiftede til at blive pottemager, nemlig *Claus Michael Mogensen*, der efter de ikke helt få bevarede ure at dømme fra hans hånd må have været en dyg-

tig urmager. Før sit giftermål boede han hos svogeren *Friderich Hansen Meisner Brand* og kan der have erhvervet de færdigheder, der i 1794 tillod ham at købe svogerens hidtidige hus og blive pottemager. Han var også dygtig som sådan og efterlod sig tre sønner, der alle gik ind i faget.

Disse skift er udtryk for, at pottemageriet da har været betragtet som lige så lønnende som de erhverv, man forlod. Der kunne også ske skift den anden vej. I 1786 tog *Hans Jensen Grønbech* borgerskab som pottemager, men gik snart over til faderens erhverv som slagter. Måske har han ikke kunnet tåle at beskæftige sig med sit fag. Det var derimod et forlist ægteskab, der i 1793 fik *Anders Hansen Gudhjem Dam* til at stikke til søs. Efter nogle år på langfart vendte han hjem, giftede sig igen og tog borgerskab som skipper i 1805 — men oprettede også et pottemagerværksted, som han stod for til sin død i 1829.

Et andet fænomen er bortflytningen af nylig etablerede pottemagere, der optrådte af og til, navnlig i 1790'erne, men som tog fart efter 1800, hvor bortflytningerne i modsætning til tidligere også kom til at omfatte veletablerede pottemagere.

Der må her skelnes mellem to grupper, nemlig dels pottemagere, der blev ansat ved de af grev Schimmelmann oprettede fabrikker ved Gudumlund sydøst for Ålborg, dels pottemagere, der individuelt søgte bort.

Baggrunden for ansættelserne ved Gudumlund var den af englænderen James Davenport i 1792 oprettede fajancefabrik i Storegade (se Bornh. Saml. II rd. bd. 10, 1976 s. 9-83), der, selvom den kun virkede i kort tid, fik en vis indflydelse på lervareproduktionen på Bornholm. Blandt de ved fabrikken ansatte var der to, der efter dens ophør i 1797 nedsatte sig som pottemagere i Rønne, det var fabrikens mesterpousserer *Johannes Spietz* og *Eschild Hansen Bech*, der havde været hans lærling.

Spietz forsøgte at starte sin egen fabrikation af grove og finere lervarer og havde i de første år svende arbejdende hos sig. Han og de to tyske svende, han en overgang beskæftigede, var det første fremmede element i pottemagerfaget i Rønne. Mest direkte har han nok vir-

ket på de bornholmske svende, han også ansatte, især de unge. Han havde tilsyneladende mindst to svende ad gangen; men han kæmpede med økonomiske vanskeligheder, der forværredes stærkt efter krigsudbrudet. Efter dette tidspunkt arbejdede han alene og isolerede sig i stigende grad fra de øvrige; men han forblev i Rønne.

Eschild Bech kom til at virke i Rønne indtil 1805, da han blev opfordret til at blive mester ved den nystartede fajancefabrik ved Gudumlund gods. Man havde allerede i 1801 oprettet et pottemageri og en kakkelovnsfabrik der, ledet af Peter Martensen, der i årene 1796-98 var bogholder og inspektør ved fabrikken i Storegade og de tilsluttende foretagender, stenkulsbrydningen ved Claus Terkels mølle og teglværket nord for Rønne. Peter Martensen havde taget to bornholmske pottemagere med sig, den da 39-årige *Ole Sørensen* og den 21-årige svend *Poul Eskild Gregersen* der nu kaldte sig *Poul Eskildsen*. Med *Bech* fulgte den 23-årige *Lars Larsen Friberg* derover, og under krigen skulle yderligere en række unge bornholmske pottemagersvende finde beskæftigelse der. Følgende er nævnt i 1810-11 som bornholmere ved Gudumlund⁵⁷⁾: *Frants Bornholmer* (identisk med en arbejdsmand fra fabrikken i Storegade, *Frantz Rasmussen*, der senere ligesom *Ole Sørensen* fulgte med *Bech* til Øland), *Christian Falck*, *Peter Jensen Halm*, utvivlsomt fejl for *Holm*, *Johan Jensen*, der sikkert skulle være *John Jensen*, *Lars Michael* og *Hermann Ousberg*, fejl for *Hermann Nielsen Onsberg*. Af de ved Gudumlund ansatte vendte kun *Christian Falck*, *John Jensen* og *Lars Michael* tilbage til Bornholm efter krigen.

Blandt pottemagerne, der selv søgte bort, var den mest fremtrædende *Hans Friderich Nielsen*, en veletableret mand, der ejede flere jorder. Han solgte i 1806 det hele og købte i stedet en gård i Nylars, som han drev til sin død. Samme år forlod *Jens Hansen Rønne*, søn af *Hans Pedersen* og etableret siden 1801, byen for at slå sig ned i Svaneke. Endvidere viser skattelisten, at *Johan Nielsen*, der etablerede sig i 1784, og *Jesper Hansen Holm*, etableret i 1802, begge forlod Rønne i 1804, den første for at blive pottemager i Hjortespring ved Herlev.

Under krigen forlod *Jesper Hansen Munch* (etableret i 1795) og

Peder Mogensen (etableret i 1806) begge Rønne i 1809, den første for efter en periode som handlende i København at blive pottemager i Birkerød. Af de nævnte vendte kun *Jens Hansen Rønne* tilbage efter krigsafslutningen.

Fraflytningerne kan tages som et udtryk for fagets stigende vanskeligheder, vanskeligheder, der med den stagnerende afsætning i 1803 blev til en krise. Krigsudbrudet i 1807, der med eet så godt som standsede eksporten, blev en katastrofe.

Om afskibningen af lerkar indtil 1807

Nøje knyttet til udviklingen indenfor de fag, der leverede eksportprodukterne, er udviklingen hos deres handelspartnere, skipperne. Oplysninger om skipperne og deres handel kan hentes i toldregnskaberne⁵⁸). De få bevarede fulde toldbøger fra 1700-årene med indførslerne af alle ankomster og afgang af skibene og deres laster suppleres af nogle få bevarede ekstrakter og enkelte antegninger til de reviderede regnskaber, der angår lerkarrene.

Ud over den allerede omtalte toldbog for året 1700, kendes der fulde toldbøger fra årene 1767, 1769, 1796 og 1798. I en for tiden bortkommet pakke med reviderede regnskaber fra årene 1730-34 må der yderligere befinde sig en eller to toldbøger. Som nævnt røber ekstrakterne fra før 1730, at eksporten af lerkar begyndte engang i årene 1722-26. I antegningerne til regnskabet for 1734 oplyses, at der dette år havde været 10 afsejlinger af skibe, der medbragte lerkar, og at de alle var gået til København. Da vi kan regne med, at hvert skib i alt fald medbragte een oven lerkar, viser det en betragtelig stigning i eksporten siden 1726, hvor den kun beløb sig til 1500 kar.

Herefter skal vi helt frem til 1760'erne, før vi atter får oplysninger herom. Fra 1763 kendes dels ekstrakten af toldbogen, dels en skipperliste, foruden en opgørelse over, hvormange sejlads hver skipper foretog dette år. Som vi skal se ved behandlingen af de hele toldbøger senere, var det så godt som udelukkende skippere fra Rønne, der drev denne handel, kun i enkelte tilfælde var der nogle fremmede skippere, der tog lidt lerkar med hjem. Vi kan derfor få et indtryk

af eksporten ved kun at udtage skippere fra Rønne, som vi så formoder har været ene om det.

Af de ialt 225 afsejlinger fra Bornholm i 1763, foretoges de 52 af Rønneskipperne. Det drejer sig om 13 skippere på 13 fartøjer med fra 1 til 10 afsejlinger hver, de fleste dog med 5-6. 4 skibe havde kun een afsejling hver, men der var for de tres vedkommende kun tale om både på 1 lstr. og derunder (1 læster er et udtryk for skibets rumindhold og bæreevne og svarer til 2 registertons). Tilsammen var Rønnes handelsflåde på $80\frac{1}{2}$ lstr., spændende fra en åben båd på $\frac{1}{2}$ lstr. til et fartøj på 15 lstr., de øvrige var dels to både på 1 lstr. hver og jagter og galeaser på fra $5\frac{1}{2}$ til 9 lstr.. Eksporten af lerkar havde dette år ifølge ekstrakten en værdi af 1046 rd., hvoraf kar til en værdi af 14 rd. var gået til udlandet, resten til indlandet.

I 1767 var der ifølge toldbogen ligeledes 13 skippere i Rønne, der havde haft 51 afsejlinger tilsammen; men her fremgår det, at kun 9 af skipperne deltog i sejladsen med lerkar. Disse 9 havde tilsammen 40 afsejlinger og medbragte lerkar på de 25. Der ud over var der en privatperson, der tog lerkar for 20 rd. med på en kongelig båd, og en svensk skipper, der tog for 5 rd. med hjem. Ingen skippere fra andre bornholmske byer deltog.

Af de 25 afsejlinger med lerkar ombord gik de 21 til København, een til Helsingør, een til Bergen og 2 til Lybeck. Den største enkeltudskibning var den til Bergen til en værdi af 200 rd. (ellers er det største 100 rd.), den foregik med en galease på 9 lstr.. Det største skib, der nu var hjemmehørende i Rønne, betegnes som en skude på 17 lstr., der iøvrigt ikke deltog i sejladsen med lerkar. De øvrige var 4 galeaser på $8\frac{1}{2}$ -10 lstr. hver og 7 jagter på $3-8\frac{1}{2}$ lstr. hver, foruden en båd på $\frac{1}{2}$ lstr.. Den samlede tonnage var nu på $91\frac{1}{2}$ lstr.. Ifølge ekstrakten blev der dette år eksporteret for 1364 rd., hvoraf der gik for 1299 rd. til indlandet (Bergen indbefattet), for 60 rd. til Lybeck og for 5 rd. til Sverige.

I 1769 var der 12 skippere fra Rønne, der havde 56 afsejlinger tilsammen, nu deltog alle skipperne i handelen med lerkar. De havde lerkar med på 33 af afsejlingerne, og dette år var der ingen fremmede, der tog kar med, ligesom heller ikke skippere fra andre born-

holmske byer deltog. Af de 33 afsejlinger gik de 29 til København, een (med lerkar til værdi 70 rd.) til Bergen, 2 til Lybeck og een til Königsberg.

De største skibe var nu 4 skibe, der betegnes dels som galeaser, dels som gallioter, de var på 17, 10, 9 og $8\frac{1}{2}$ lstr., medens de mindre skibe var uændrede, d.v.s., at tonnagen nu var nede på $81\frac{1}{2}$ lstr.; men eksporten af lerkar var alligevel steget, ekstrakten angiver dette år deres værdi til 2497 sl.d. eller 1665 rd. 4 mk. ⁵⁹⁾ (antagelig omsat til sl.d., fordi enkelte ladingers værdi er angivet i denne enhed). Der er ofte mindre uoverensstemmelser mellem de beløb, ekstrakten giver, og det, man selv kommer til ved sammmentælling af enkeltposterne. I dette tilfælde er den særlig stor, og samtidig er posterne til udlandet helt afvigende fra, hvad man kan udtage af materialet selv, så her gives de tal, man kommer til på denne måde. Til de indenrigske steder for 1669 rd. 4 mk. (indbefatter de 70 rd. til Bergen), til Lybeck for 90 rd. og til Königsberg for 20 rd., tilsammen for 1779 rd. 4 mk.

Den almindelige tendens i 1760'erne har således været med kun små udsving i antallet af skippere og skibe, men en stadig stigning i den mængde lerkar, de har taget med. Afsætningen har fortrinsvis fundet sted i København, og mindre partier er afsat i Bergen og i tyske østersøhavne. Kun undtagelsesvis er der bragt lerkar til danske provinshavne. Dette billede ændres væsentligt, når vi når op i 1790'erne.

Rønne havde i 1796 ifølge toldbogen 33 skippere, der sejlede ud fra byen ialt 143 gange. Kun 8 skippere med tilsammen 20 afsejlinger deltog slet ikke i handelen med lerkar. De 25 skippere, der gjorde det, har haft lerkar med ved 111 af deres tilsammen 123 afsejlinger. Hertil kommer, at en Ærøskipper hentede en last kar, og at 4 svenske skippere tog mindre partier med hjem. Ingen skippere fra andre bornholmske byer deltog.

Rønnes største skib, en »Snau Brick« på 56 lstr. ved navn »Bornholm« med Tønnes Rasch som reder, var slet ikke hjemme dette år, den sejlede på langfart. De øvrige skibe, der ikke deltog i handelen med lerkar, var dels 3 større skibe, dels 4 mindre på fra $1\frac{1}{2}$ -3 lstr..

Ved årets begyndelse var der 33 fartøjer hjemmehørende i Rønne med en samlet tonnage på 253 lstr.; men i årets løb ændredes den, dels ved at en »Schalluppe« på 14 lstr. samt en jagt på 4 lstr. gik tabt ved strandinger, dels ved køb og salg af jagter. De 33 fartøjer ved årets begyndelse var een »Snau Brick«, 2 »Schallupper«, een galease samt 26 jagter og både.

Samtidig med den stærke udvikling indenfor skibssektoren var der sket ændringer i handelen med lerkar. Af de 111 ladninger hermed, der udgik fra Rønne med lokale skippere, var de 85 bestemt for København, 4 hver til Nakskov og Korsør, 3 til Helsingør, 2 hver til Bandholm, Præstø og Skelskør og een til Nykøbing F. Til Bergen gik der 2 ladninger for tilsammen 140 rd.. Hertil kommer udskibninger til forskellige østersøhavne, hvor Rønneskipperne bragte 2 ladninger til Rostock og een hver til Flensborg, Memel, Wolgast og Libau.

Ifølge ekstrakten af toldbogen for 1796 afsattes ialt for 5399 rd. lerkar i indlandet (Bergen medregnet) og for 157½ rd. til udlandet, d.v.s for 5556½ rd.

Udviklingen i Rønnes skibsfart viser sig yderligere, når vi ser på toldbogen for 1798. Nu var der for alvor kommet gang i eksporten af mursten fra Rønne, der havde to teglværker, der begge sendte store partier mursten over til København til genopbygningen efter branden i 1795. Medens der i 1796 eksporteredes g. 100.000 mursten, var man i 1798 oppe på en eksport på næsten 600.000 stk.

Der var dette år 32 Rønneskipper, hvoraf de 25 deltog i sejladsen med lerkar med 118 afsejlinger, foruden at en Allingskipper, der sejlede med mursten, en enkelt gang tillige tog en ladning lerkar med. Her ud over var der 6 svenske skippere, der 7 gange ialt tog mindre partier med hjem.

Af fartøjer var der ved årets begyndelse skibe med en samlet tonnage på 278½ lstr. Det største var stadig »Snauskibet« på 56 lstr., der igen var på langfart. Det næststørste var en »Brigant« på 39 lstr., dernæst en »Schalluppe« på 18 lstr. ved navn »Johanne Marie« og yderligere en galease på 12 lstr. Dertil 16 jagter. I årets løb kom hertil en nybygget brig på 43 lstr., som var bygget på Bornholm med et indstrandet engelsk skib som model.

Fig. 11: Eenøret krukke, udvendig uglaseret, indvendig med brun glasur. 1800-årene. Privat eje. Bb. Mus. fot.

Af Rønneskippernes 118 afsejlinger med lerkar gik de 99 til København, 2 hver til Korsør og Præstø og een hver til Ålborg, Stege, Nyborg, Nykøbing F., Vordingborg, Frederikssund og Rørvig. Til Bergen gik een ladning til 60 rd.. Allingeskipperens enlige ladning gik til København. Der ud over gik een ladning til Rostock. Ifølge ekstrakten af toldbogen overførtes der dette år lerkar til en værdi af 5920 rd. til indlandet (Bergen indbefattet) og for 51 rd. til udlandet (de svenske skipper indbefattet).

Den udvikling, der her var igang, fortsatte indtil 1803, hvor eksporten, som vi tidligere har set, kulminerede med afskibning af pot-

ter til en værdi af ialt 8387 rd., antallet af lerkar har været op mod $\frac{1}{2}$ million dette år. Ekstrakten er bevaret, den viser, at eksporten til indlandet havde en værdi af 8317 rd. 32 sk., til Sverige 20 rd. og til Lybeck 50 rd.

Få år efter standsede eksporten næsten helt, skipperne havde under krigen fået andet at gøre, de kaprede skibe, en usikker og farlig, men meget lønnende indtægtskilde, så længe krigen varede.

Om skippernes salg af lerkar indtil 1807

Når skipperne havde nået bestemmelsesstedet, skulle varerne gerne hurtigt afsættes. I alt fald indtil udgangen af 1760'erne har København aftaget hovedparten af de bornholmske lerkar, og her var sikre aftagere, nemlig pottehandlerne, der indkøbte i større partier og videre solgte lerkarrene stykvis.

Kunne skipperen se sit snit til det, solgte han dog også selv karrene stykvis og tog den ekstra fortjeneste herved, en praksis, der vakte modvilje hos pottehandlerne, der mente at have eneretten til detailsalg. I no. 162 af Adresseavisen⁽⁶⁰⁾ for 1771 stiller en indsender (utvivlsomt en pottehandler) således følgende spørgsmål: »Om det er Skipperne fra Bornholm og andre Steder tilladt nu meer end tilforn at sælge Potte-kram stykkevis på deres Skibs-Rommer, og hvad Adkomst de dertil have«. I et nyt indlæg i no. 167 siges, at skipperne forlanger samme pris som pottehandlerne gør; men at de kun burde have lov til at sælge til disse, og at en forordning derom var tiltrængt. I no. 187 af bladet ønskes endnu en indsender kongelig beskyttelse mod bornholmerskippernes detailsalg.

I Adresseavisen finder vi i disse år anført alle skibe, der ankom til Københavns havn, samt deres last. Det ses her, at de eneste skibe, der medbragte potter, var de bornholmske med det almindelige grove lertøj samt skibe fra Kolding med »Sorte Potter«, altså jydepotter, disse til madlavning så uforlignelige kogekar, der endog af og til i småpartier fandt deres vej til Bornholm. Hvad der ellers blev solgt af lertøj i København har været lokale produkter og lertøj fra byens opland, så langt ud, som pottehandlerne har fundet det værd at

foretage opkøb. De er taget helt op på den anden side af Birkerød derefter, vides det.

Den af de københavnske pottehandlere ønskede forordning imod bornholmerskippernes detailsalg kom først i 1776⁽⁶¹⁾ og var da foranlediget af en klage fra Køges pottemagere over, at bornholmerne »betage dem deres Levebrød«, et vidnesbyrd om, at afsætningen af det bornholmske lertøj nu også for alvor fandt sted til de danske provinshavne. 28/11 1776 tilsendte kommercekollegiet stiftamtmand Brockenhuus en anmodning om at bekendgøre i købstederne, at ingen bornholmer herefter måtte sælge lerkar stykkevis, men kun i partier på ikke under 20 stk. ad gangen. Overtrædelse ville blive straffet med en mulkt på fra 1–10 rd. eller konfiskation.

Skipperne blev herved tvunget til fortrinsvis at sælge deres lerkar til pottehandlerne eller andre handlende, der kunne aftage dem i større partier, eller have oplæg af dem til at sælge af. Dette har f.eks. været tilfældet, når sejlmager H.P.Hansen ved skibsbroen i Flensborg 20/7 1805 averterer i Flensburger Wochenblatt, at han til stadighed fører bornholmsk lertøj⁽⁶²⁾. Det har også været tilfældet med de kar, der tilsyneladende hvert år bragtes til Bergen i ret store mængder. Herfra er de blevet spredt ud i bygderne, hvor man stadig kan støde på dem, f.eks. står der på Voss Folkemuseum et karakteristisk bornholmsk lurfad fra slutningen af 1700-årene.

Potteskipperne prøvede flere gange at få ændret eller at omgå forordningen af 1776. I 1793 søgte således skipper Niels Jensen Rønne om tilladelse til at sælge lerkar og potter stykkevis i de byer, hvor der ikke var pottemagere. Svaret blev et afslag, begrundet med, at der f.eks. i Kallundborg nok ikke var pottemagere; men der levede 4 pottehandlere der, som fik deres varer dels fra Holbæk, dels fra Jylland, og hvis eksistens blev truet, hvis bornholmerne fik den ønskede tilladelse⁽⁶³⁾.

Klager viser, at forordningen jævnt hen blev overtrådt og måtte indprentes, f.eks. klagede pottemager Basse i Næstved i 1802 over, at bornholmske skipper, der kom til byen, solgte stykkevis⁽⁶⁴⁾. Efterhånden fandt bornholmerne dog udvej for lovligt stykkevist salg, nemlig ved at deltage i markedshandelen. Vi ser således skipper H.

Andersen som sælger på markederne i Stubbekøbing 27/6 1799, 24/6 1800 og 29/6 1802⁶⁵); men det er først efter krigen i 1807–13, at denne form for salg af potter tog det store opsving.

Skipperne, der ejede pottemagerier

Ikke mindst efter at potteskipperne begyndte at handle på markederne, blev det afgørende for dem at få lerkarrene leveret til bestemt tid, og det økonomiske pres, de kunne lægge på pottemagerne, blev udnyttet hertil.

At en pottemager blev forarmet og måtte sælge alt, hvad han ejede, var ikke nødvendigvis ensbetydende med, at han var udygtig til sit fag. Skipperne kunne længe holde et pottemageri gående ved at yde lån til dets ejer imod pant i hans hus og indbo, og ikke sjældent synes disse lån at gå til grænsen af og til tider ud over, hvad boet kunne bære. En sådan pottemager var helt i skipperens magt.

Mindre lån ydede skipperen ofte imod at få leveret pottemagerens næste brænding. Det er ikke ualmindeligt at møde sager anlagt af en skipper imod en pottemager, der trods aftalen havde solgt til en anden (utvivlsomt fordi denne bød lidt mere for karrene), det skete især i årene 1790–1807, dog hyppigst efter 1800.

Blev en pottemagers hus solgt på auktion, var det ofte den skipper, der havde ydet ham lånet, der købte det. Ved at købe huset billigt og videresælge det til højere pris, kunne han tjene ind igen, hvad han havde sat til på sit lån. I nogle tilfælde beholdt imidlertid skipperen huset og udlejede det til en pottemager, der da faktisk kunne siges at arbejde for skipperen, der sikrede sig leverancen gennem lejekontrakten. Typisk for forholdene er følgende eksempel.

Diderich Mortensen ejede indtil 1785 gl. no. 169 i Østergade, men måtte da sælge på grund af gæld. De næste år finder vi ham arbejdende i gl. no. 221 i et pottemageri, der da ejedes af skipper Carl Mathiasen Berg, hvis hustru var en fjern slægtning til *Diderich Mortensen*. Samme sted arbejdede *Claus Jensen Kum*, der købte huset i 1788; men *Diderich Mortensen* arbejdede der fortsat, indtil han 26/6 1790 indgik kontrakt med skipper Herman Marcher, der ejede

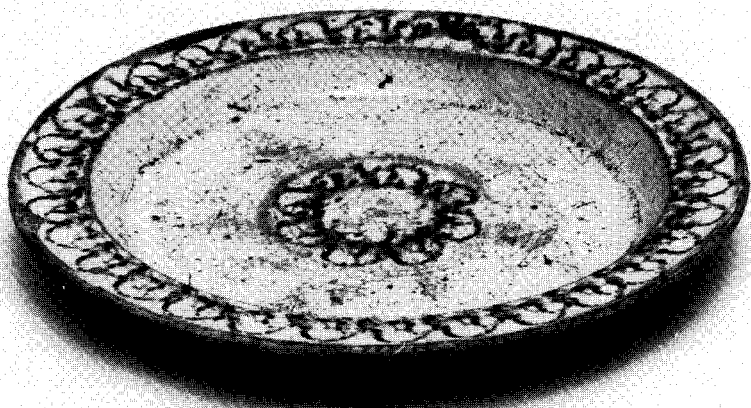

Fig. 12: Stort fad med lys gul begitning og svampepåført brun dekoration i kanten og på midten, afgrænset af streger i grønt. Arbejde fra det Spietz'ske værksted. Privat eje. Bb. Mus. fot.

gl. no. 436 i Kaistræde, som han havde indrettet med pottemageri⁶⁶. *Diderich Mortensen* fik rådighed over hus og bohaved imod at arbejde for en fast dagløn for skipperen. Arrangementet virkede til hans død i 1794.

Her er afhængighedsforholdet klart. Lige så klart er det, at der var tale om en støtte uden økonomisk bagtanke i tilfældet med *Rasmus Rasmussen*, der efter at han måtte sælge sit hus gl. no. 244 på Store Torv i 1785 blev lejer af gl. no. 471 i Grummekulegade, som ejedes af landsdommer Rogert. Denne solgte ham huset i 1798 og lånte ham penge dertil mod første prioritet. Det samme har været tilfældet med *Anders Rasmussen*, der virkede i Rønne indtil 1771, men da dels var kommet i gæld, dels var blevet forladt af konen. Da *Jørgen Friderichsen* i Nexø dette år døde, ansatte enken *Anders Rasmussen* til at hjælpe i pottemageriet, og også efter at hun atter havde giftet sig, og hendes nye mand overtog pottemageriet, forblev *Anders Rasmussen* i Nexø. Ved brandtaxationen i 1781 boede han til leje i et 5-

fags hus, ejet af kgl. vejer og måler Mads Birch; men samme år solgte denne huset til ham og ydede ham den fulde købesum som lån. I 1785 købte Mads Birch huset tilbage af ham for samme sum. Da var *Anders Rasmussen* 63 år, han døde året efter.

Det mest udtalte eksempel på at udnytte pottemagerne til egen profit har vi i købmand Jacob Peter Munch i Hasle. I 1799 lod han et hus i Storegade, brandno. 39 på 7 fag, indrette til pottemageri og indgik kontrakt med *Thomas Tornovius Kum* fra Rønne om at drive det, og senere med andre pottemagere efter ham. Et tilsyneladende tilsvarende eksempel fra Rønne er omtalt af amtmand Thaarup⁶⁷⁾ og skulle dreje sig om en skipper, der drev pottemageri, han havde oprettet, med flere ansatte. Det må være *Anders Hansen Gudhjem Dam*, der er tale om, der på det tidspunkt sejlede som skipper, men som tidligere havde været pottemager. Han har regulært kunnet være mester for sine svende og drev iøvrigt sit pottemageri lige til han døde i 1829.

Pottemageriet under krigen 1807-13

28/10 1809 udsendte kommercekollegiet et cirkulære, hvori man udbad sig skematisk oversigt over bl. a. pottemageriernes og teglværkernes virksomhed. Amtmand C. Jespersen afgav 16/6 1810 svar herpå, baseret på oplysninger fra byfoged Wiborg i Rønne⁶⁸⁾.

Om pottemagerne siger han, at de fleste har ophørt med arbejdet, da der næsten ikke overføres og sælges lerkar til København og andre steder på grund af krigen, kun de få, der plejede at afsætte deres produktion til øens befolkning, var endnu i arbejde med deres fag. Det drejede sig om 4-5 mand, der var alene uden svende eller lærlinge, og de var ikke i stand til at angive, hvor meget de tjente derved; men det var ikke meget. De havde kun solgt kar for fra 4-800 rd., og 3/5 deraf var gået til omkostninger og materialer. Der var endnu en pottemager i Neksø, der ligeledes solgte sine kar lokalt.

Pottemagerne lavede almindelige grove lurfade, krukker, store og små krus, skåle, potter, tallerkener o. l.. Priserne herfor var på grund af prisstigningerne på brændslet nu tre gange så stor som før krigen,

d.v.s. at en skål eller et fad nu kostede 6-8 sk., en krukke 8-24 sk., en tallerken 2 sk. og et krus 8-32 sk..

Teglværket, som Poul Ancher drev, var helt hørt op med at virke, han mentes at have fundet det mere fordelagtigt at entrere i kapringer og den dermed forbundne handel; men antagelig ville værket inden længe atter være sat igang.

De pottemagere, der ikke mere kunne afsætte deres kar, tog andet arbejde, som de nu kunne finde det. Nogle lod sig engagere til Christiansø, andre tog daglejerarbejde, og andre igen forlod Bornholm, især de unge.

Disse oplysninger underbygges af, hvad man ellers ved om pottemagerne under krigen. Vi finder dem blandt mandskabet på Christiansø — og vi finder dem og deres familie blandt de mange, der i disse år måtte have fattigunderstøttelse.

Vi ser de unge, ugifte dukke op rundt omkring, frem for alt på fabrikken ved Gudumlund. Der havde de yderligere den fordel, at de var fritaget for militærtjeneste, et af de goder, grev Schimmelmann havde opnået for sin fabrik. Vi ser også enkelte slå sig ned i nærheden af København, hvis pottehandlere stærkt har savnet tilførselen af de bornholmske potter, og som i visse tilfælde direkte har ydet lån til pottemagere, der i disse år ville etablere sig i deres nærhed.

Det var dog ikke alle de bornholmske pottemagere, der led lige stærkt under krigforholdene. De i forvejen velbjergede, der havde muligheder for at udnytte de indtjeningsmuligheder, kapringerne og den dermed forbundne handel med skibe og kapret gods medførte, kom gennem krigen uden at lide savn, ja, måske tilmed med et overskud. Det ændrer dog ikke billedet af de bornholmske pottemageres kår i krigens dage, for hovedparten af dem bragte krigen kun elendighed.

Pottemagerne genoptager arbejdet efter krigen

Da krigen og dermed kapringerne var ophørte, vendte skipperne tilbage til den form for handel, de tidligere drev, og pottemagerne

kunne atter sætte sig ved drejeskiverne. Deres antal var imidlertid gået tilbage, for dels var der sket dødsfald blandt dem, dels var der nogle, der var blevet så forarmede, at de ikke var i stand til at gene-
tablere sig. De måtte fortsætte som arbejdsmænd. Af de unge sven-
de var det især pottemagersønnerne, der vendte hjem, først for at
hjælpe faderen i hans virksomhed, men også for efterhånden selv at
nedsætte sig. Antallet af pottemagere kom dog aldrig mere op på,
hvad det var før krigen.

Den første liste over pottemagerne, vi har fra denne periode,
stammer fra begyndelsen af 1823⁶⁹). Anledningen til at den blev la-
vet var, at kommercekollegiet atter ønskede at få oplysninger om de
bornholmske industrier, bl. a. pottemageriet. Listen blev til brug for
byfogedens indberetning for året 1822 udarbejdet af *Jens Nielsen
Schou*, der siden 1815 havde været en af byens formænd og i det he-
le taget indtog en fremtrædende plads blandt byens borgere. Der er
her anført 23 pottemagere, af disse vides de 7 at have etableret sig ef-
ter krigen, 2 under krigen (heraf havde een overtaget faderens potte-
mageri ved dennes død i 1813) og 14 havde eget pottemageri allere-
de før krigen, de 5 af dem endda før 1800. Blandt de 7 nytilkomne
var der 4 pottemagersønner, 2 andre bornholmere, der havde været
svende i Rønne før krigen, samt een, *Hans Rasmussen* med tilnavnet
Nestved efter sin hjemby, der var kommet til udefra i 1814, men vir-
kede fra 1815, hvor han købte hus, som selvstændig pottemager.

Der havde i en længere periode under og efter krigen ikke været
taget ret mange i lære; men listen viser, at der nu var 11 pottemage-
re, der hver havde een medhjælper (lærling eller svend) og een, *Jens
Nielsen Schou* selv, der havde 2.

For at nå op på 23 var der skrabt helt til bunds, pottemagere, der
på dette tidspunkt faktisk var daglejere, var taget med. Alligevel er
listen ikke komplet, *Johannes Spietz* er udeladt, tilsyneladende helt
bevidst. Han regnede sig selv for finere end pottemagerne, de tog
ham så til gengæld ikke med, når deres antal skulle gøres op.

Fra nu af blev der hvert år sendt indberetninger til kommercekol-
legiet, så det burde have været let at følge pottemageriets udvikling i
de kommende år. Opgørelserne er imidlertid summariske og bærer

Fig 13: Kande med mørkebrun glasur, tyndt opdrejet. Samlet af skår, der blev fundet ved bygningen af den nuværende Sparekasse på Store Torv, hvor Jens Nielsen Schou havde virksomhed i 1797-1838. Formentlig det eneste, der blev reddet fra dette værksted, der blev blottet og kørt bort ved udgravningen til boksrummet. Privat eje. Bb. Mus. fot.

præg af tilfældige skøn, så deres værdi er begrænset. I 1824 sættes antallet i indberetningen for 1823 til 16 pottemagere i Rønne. Ganske vist var nogle døde i det forløbne år; men der er nu yderligere udeladt folk, der ikke mere arbejdede selvstændigt i faget, så tallet er nok mere realistisk end foregående års. Indtil 1840 angives der herefter årligt at være mellem 15 og 17 pottemagere i byen; men i 1841 er tallet pludselig dalet til 9, for herefter til disse listers ophør i 1853 at være 8-9 pr. år. Antagelig hviler kun tallene fra 1823, 1824 og 1841 og derefter på egentlige opgørelser.

I perioden 1823-40 svinger det opgivne antal af svende mellem 5

og 8, af lærlinge mellem 3 og 6, deres samlede antal mellem 7 og 13. I perioden 1841-53 svinger svendenes antal mellem 4 og 8, lærlingenes mellem 2 og 10 og deres samlede antal mellem 8 og 17.

Også for de opgivne mængder af eksporterede kar virker tallene upålidelige. I 1823 er de anslået til 100.000 stk. med et forbrug af 50 læs ler; men i 1824 er det ændret til 350.000 stk. med et forbrug af 400 læs ler. Bag 1824-opgørelsen ligger oplysninger, som byfogeden havde indhentet hos *Jens Nielsen Schou*, der opgav følgende tal: pr. brænding brugtes 4 læs ler, 2 favne brænde, 8 pd. bly og 2 skæpper melsand. Hver pottemager brændte 4-5 ovne årligt, og ovnene rummede, alt efter størrelse, fra 4-500 stk. op til 3000 stk. kar, hans egen dog 3500 stk.. Byfogedens tal for den samlede produktion er opstået ved, at han har anslået, at der havde været ca. 100 brændinger á 3-4000 kar, altså et tal, der absolut er sat i overkanten. Hertil skulle så være brugt 200 favne brænde, 400 læs ler, 100 td. melsand og 750 pd. bly.

Det årlige antal kar angives i første halvdel af 1830'erne til 280.000 stk., i sidste halvdel stigende til 336.000 stk., for pludselig i 1841 at dale til 220.000 stk.. I 1846 er man nede på 180.000 stk. kar. Herefter angives i stedet det årlige antal brændinger, der i årene 1847-53 svinger mellem 76 og 53 med faldende tendens.

Den pludselige ændring i tallene i 1841 skal ses i sammenhæng med, at toldvæsenet dette år begyndte at vise interesse for industrierne og deres produktion og begyndte at indhente oplysninger herom hos byfogeden, der derfor måtte gøre det lidt grundigere end hidtil. Oplysningerne indgik i toldstedernes årsberetninger, forbedrede udgaver af tidligere tiders ekstrakter af toldbøgerne, samt (samlet for hele øen) i Bornholms toldinspektørs årsberetning. De sidste er bevarede fra perioden 1842-57⁷⁰⁾, Rønne Toldkammers fra 1851-1913⁷¹⁾. Til og med 1857 angives her for pottemagernes vedkommende dels hvor mange mand (mestre, svende og lærlinge), faget beskæftigede, dels størrelse og værdi af eksporten.

Der er selvfølgelig god overensstemmelse mellem de to serier af indberetninger efter 1841, og toldvæsenets fortsætter heldigvis ud over 1853, hvor kommercekollegiets (efter 1848 statistisk bureaus⁷²⁾)

lister hører op. Statistisk bureau lavede i 1855 en meget grundig industriundersøgelse, hvis materiale er af største betydning for bedømmelsen af Danmarks daværende industrielle forhold, desværre er materialet for Bornholms vedkommende ikke bevaret.

Folketællingerne

Et talmateriale, der i tid strækker sig ud over hvad indberetningerne til kommercekollegiet, statistisk bureau og tolddepartementet kan give med hensyn til antallet af pottemagere, svende og lærlinge, kan uddrages af folketællingerne. I nedenstående skema er anført antallet af 1) pottemagere, 2) fhv. pottemagere, 3) pottemagere i andet erhverv, 4) svende og 5) lærlinge i Rønne, de år, folketællingerne blev foretaget.

år	potte- magere	fhv. pottem.	p.m. i an- det erhv.	sven- de	lær- linge
1834	18	1	3	8	2
1840	13	1	2	0	4
1845	9	0	5	3	2
1850	9	1	1	5	3
1855	8	0	0	6	3
1860	8	0	0	7	3
1870	7	0	1	1	2
1880	7	0	2	2	1
1890	5	0	1	3	2
1901	2	3	0	2	2
1906	3	1	0	1	0
1911	1	0	1	1	1

Hertil kommer, at der i årene 1834, 1840 og 1845 er anført een pottemager i Neksø, men ingen svende eller lærlinge.

I skemaet er det *Spietz'ske* værksted ikke medtaget, det var i 1834 overtaget af de tre sønner, og dets historie hører fra da af nærmere til blandt fajancefabrikkerne, de er heller ikke medtaget i rubrikken »pottemagere i andet erhverv«.

Fig. 14: To barselspotter, 1) med hank og lys gråliggul begitning, dekoreret i et bælte foroven, afgrænset af brune streger, med rent hvide blomster (usædvanligt for bornholmsk lertøj) med brune blomsterbunde og stængler samt grønne blade, på hanken og forneden med afvekslende brune og grønne pletter, tilskrives det Spietz'ske værksted, 2) tøret, med lys gråbrun begitning og dekoration i mørkebrunt og gråhvidt, forneden uglaseret. Privat eje. Bb. Mus. fot.

Hvad angår folketællingens betegnelse som pottemager for en mand må bemærkes, at alle »bofaste« vil stå som sådan, også selv om han faktisk arbejdede som svend. I alt fald til og med folketællingen i 1880 gælder det, at der er een, til tider to fra gruppen, der fra andre kilder vides at have været svend, evt. daglejer, på vedkommende tidspunkt. I modsætning hertil giver de tidligere omtalte indberetninger antallet af pottemagere med pottemageri.

Billedet kompliceres yderligere af, at der efterhånden også var pottemagere, der tog fajancefremstillingen op. Den første hertil var *Jens Ipsen Bjerregaard*, der fra o. 1850, måske før, havde fajancere arbejdende hos sig, og hvis søn blev uddannet i faget. Hans værksted bidrager kraftigt til de anførte tal for svende og lærlinge i de næste 15 år. I 1870 var dette værksted, der da ejedes af *Marius August Lindtner*, nærmest at regne blandt fajancefabrikkerne og er overført

til rubrikken »pottemagere i andet erhverv«. Til gengæld overtog i 1878 *Martin Anias Peter Møller* en tidligere fajancefabrik og fremstillede her både grovere lertøj og fajancer, ligesom hans broder *Hans Jensen Møller* senere også på et eller andet tidspunkt optog en produktion af fajancer. Deres værksteder beskæftigede derfor lidt flere folk, end de ældre »rene« pottemagerier havde gjort. I 1906 kaldtes *Martin Møllers* værksted for »Rønne Lervarefabrik« og ejedes af ham og sønnen *Carl Møller* i fællesskab. Selvom der dette år er anført tre pottemagere, var det altså kun to pottemagerier.

Hvad angår rubrikkerne for svende og lærlinge gælder, at de nok giver udtryk for et lidt vel højt antal af unge under uddannelse. Traditionelt blev pottemagerens børn brugt som arbejdskraft i værkstedet, og mindst een søn blev gerne fuldt uddannet i faget. Der er da også påfaldende mange pottemagersønner og -svigersønner blandt de pottemagere, der etablerede sig i Rønne i 1800-årene; men fremtidsudsigterne i faget var da ikke særlig tillokkende for en ung mand, og adskillige af de sønner, der i folketællingerne står som lærlinge, ja endog svende hos faderen, gik senere over i andet erhverv. I de sidste årtier af 1800-årene synes man i høj grad at have taget svende i arbejde udefra, i listen over svende og lærlinge bag i bogen finder vi eksempler herpå, og ofte på tilsyneladende tyske svende.

Hovedkilden til denne liste er iøvrigt i 1800-årene folketællingerne, der blev foretaget alt for sjældent til, at alle svende og lærlinge er kommet med; men den er medtaget, da den fortæller lidt om, hvem man beskæftigede.

Om pottemagerens kår efter krigen

Pottemageriet efter krigen 1807-13 er nok stort set een langstrakt nedgangsperiode, men med visse udsving. I de første 10-15 år efter krigens ophør var aldersfordelingen mellem pottemagerne unormal med mange ældre og få yngre. Det hænger sammen med, at dels havde en stor del af de lige før krigen uddannede svende for stedse forladt hjemøen, dels var der blevet taget meget få i lære under og i de første år efter krigen.

Omkring 1830 havde disse forhold udjævnet sig; men i 1835 kom en ny faktor til, idet den første fabrik til fremstilling af den såkaldte »gule fajance« oprettedes dette år. Allerede i 1838 var der tre fabrikker, og fra sidst i 1840'erne steg deres antal, så man midt i 1850'erne var oppe på 11–12 fabrikker. Disse fabrikker blev følelige konkurrenter til pottemagerne, der sakkede bagud og var ude af stand til at forny sig. De få, der gjorde det, tog selv produktionen af den gule fajance op.

Listen over pottemagerne fra 1823 viste, at der da atter var mange unge under uddannelse. Disse kom i 1830'erne til at danne en pukkel af unge pottemagere og medførte, at mange forlod Bornholm, medens andre valgte for en tid at tage beskæftigelse på anden måde, som det fremgår af folketællingerne i 1834, 1840 og 1845.

Tallene fra toldkammerets indberetninger viser, at der efter et fald først i 1840'erne atter var stigende aktivitet blandt Rønnes pottemagere, en tendens, der iøvrigt gælder for hele landet, som indberetningerne til kommercekollegiet (fra 1848 statistisk bureau) afspejler det.

I 1850'erne kom der generelle prisstigninger og en øget virksomhed, der bragte velstand til mange; men netop for brændet blev prisstigningerne særlig store, uden at pottemagerne kunne kompensere ved at lade deres produkter følge med, et forhold der ikke blot gav pottemagerne vanskeligheder, også øens øvrige lerindustrier, fajancefabrikkerne og teglværkerne, kom til at lide herunder.

I 1850 var pottemagerne kommet op på at have tilsammen 74 brændinger. I 1853 var man nede på 53 brændinger og i 1857 på kun 40 brændinger. Værdien af de fremstillede potter var i 1850 4810 rd., i 1853 3570 rd. og i 1857 3200 rd.⁷³⁾

Et par glimt af forholdene får vi, når vi erfarer, at *Jørgen Severing Møller* i 1853 forsøgte sig med at brænde mursten i sin ovn, fordi afsætningen af potter svigtede, og at *Christian Michelsen* i 1854 kun havde haft en fortjeneste på 150 rd. og i 1858 kun havde een brænding. Det er også i disse år, vi ser pottemagerne begynde at avertere med deres varer i avisen for at påkalde sig købernes opmærksomhed. Vi ser også, at unge, nyetablerede pottemagere må give op igen for

Fig. 15: Syltekrukke med brunspættet glasur, ca. 1850. Privat eje. Bh. Mus. fot.

som regel at forlade Bornholm, og at også flere af de veletablerede kom i økonomiske vanskeligheder.

Omkring 1860 stabiliseredes forholdene noget; men eksporten var stadig i aftagende, de få tilbageværende pottemagere måtte i stigende grad søge deres produkter afsat på selve øen. Fra 1871 foreligger en industriundersøgelse, foretaget af statistisk bureau⁷⁴⁾, den viser, at der i 1871 var 5 »rene« pottemagerier i byen, hvor af 2 havde 2 og 2 hver een medhjælper, desuden var der en fajancefabrik, der lavede noget pottemagerarbejde (*Lindtners*), med een medhjælper. De »rene« pottemagerier havde haft en produktion til en værdi af tilsammen 2170 rd. med fra 320 – 700 rd. pr. værksted.

Jo nærmere, vi kommer århundredskiftet, jo vanskeligere bliver det at finde »rene« pottemagerier, for da lavede de alle mere eller mindre også gul fajance. Fajancefabrikkerne kunne til gengæld også af og til lave egentligt lertøj, men aldrig i større mængder. Efter 1900 var der kun to pottemagerier igang, og de var begge i lige så høj grad fajancefabrikker. Den sidste af disse forsvandt under første verdenskrig.

Om afsætningen af lerkar efter 1813

Da skipperne efter krigsafslutningen i 1813 atter vendte tilbage til den form for handel, de drev før krigen, blev deres private handel med hjemmegjort tøj, ure og lerkar genoptaget, urene blev dog nu i stigende omfang afsendt også af købmændene for deres regning. En stor del af lerkarrene blev fortsat afsendt til København; men nu blev en stadig større andel afsendt til provinshavnene som følge af, at flere og flere skippere efterhånden deltog i markedshandelen.

Fra perioden 1822–48 er det bevattet toldbøger⁷⁵⁾, men disse er meget uhandelige, både fordi sejladsen på Bornholm udvidedes stærkt, og fordi købmændene nu anmeldte deres varepartier selv, efterhånden som de indskibedes. Disse anmeldelser står blandet op mellem afsejlingerne, og toldbøgerne svulmer op til noget meget uoverskueligt.

For at få et indtryk af, hvordan afsætningen var i de år, hvor markedshandelen florerede, er toldbogen for 1829 gennemgået nøjere. Vi finder da, at der på ialt 33 afsejlinger fra Rønne til København, foretaget af 12 Rønneskipper, overførtes lige så mange brændinger af lerkar. Med nogle af disse skippere samt endnu een overførtes desuden for andres regning ialt 9 kasser med lertøj, det er formentlig *Spietz's* produktion, der overførtes på denne måde. Til disse forsendelser kom een brænding lerkar, der afskibedes fra Hasle med en lokal skipper, så ialt 34 brændinger gik til København.

Med endnu en skipper blev der sejlet een brænding fra Rønne til Svaneke. De øvrige danske provinshavne blev besejlet af 12 andre Rønneskipper, der havde specialiseret sig i denne sejlads, de foretog ialt 37 sejlads, hvor de medbragte tilsammen knap 51 brændinger.

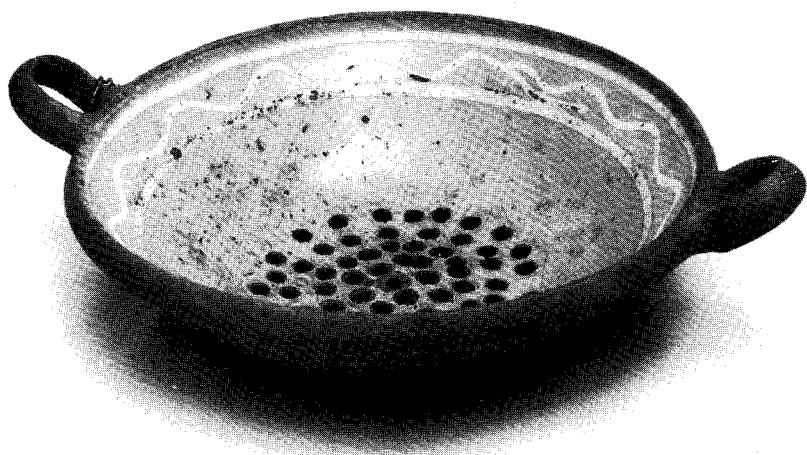

Fig. 16: Toøret dørslag, indvendig med svag teglstensrød begitning og lysegul bemaling. Ca. 1825–1850. Privat eje. Bh. Mus. fot.

Skipperne, der besejlede provinshavnene, tog således større partier med end de, der besejlede København. De kunne have helt op til 3 brændinger ombord på en enkelt sejlads.

Til udlandet gik kun een sending, det var een brænding, der var bestemt for Kiel, og som blev medbragt af en skipper, der ellers sejelede lertøj til København.

De bornholmske potteskipperne kom nu vidt omkring i Danmark. Antallet af sejlads med en bestemt by angivet som bestemmelsessted fordeler sig som angivet i det følgende, hvor det første tal angiver antallet af sejlads (s) til vedkommende by, det andet antallet af brændinger (br) dertil eller evt. størrelsen eller værdien af partiet i parentes, hvis dette er lille:

til »Smålandene«: Stege 2s, 3br, Bandholm 3s, 4½ br, Nakskov 8s, 12br, til Sjælland: Helsingør 2s, 3br, Køge 2s, 1br, Præstø 2s, 2br, Vordingborg 3s, 4br, Skelskør 2s, 3br, Korsør 3s, 5br, Holbæk 1s, 1br, til Fyn: Kerteminde 2s, 3br, Nyborg 3s, 4br, Svendborg 1s, (20rd), Fåborg 1s, 2br, Middelfart 1s, 3br, til Jylland: Ålborg 1s (400 stk.).

Når skipperne, der besejlede provinshavnene, ofte medbragte så store partier lertøj, hang det sammen med, at de gerne tilrettelagde deres sejlplan, så de kunne aflægge besøg på flere efter hinanden følgende markeder i passende nærliggende byer. Det bestemmelsessted, der anførtes i toldbogen, var så den første havn, de ville anløbe.

Dette fremgår, når man kigger nærmere på de bevarede markeds lister fra de pågældende byer, hvor der ved pasviseringerne ofte anføres, hvor vedkommende agtede sig hen, når markedet var slut. Derfor er der langt flere byer, de hjemsøgte, end toldbogen viser.

F. eks. havde Nykøbing F., der ikke optræder blandt de ovennævnte bestemmelsessteder, to årlige markeder, o. 15. juli og o. 8. oktober, der begge var meget besøgt af de bornholmske skipper. Der er bevaret markedslisters herfra fra årene 1816-1869⁷⁶⁾, i disse finder vi ialt i årene 1817-1852 56 gange en bornholmsk skipper anført, deraf i 1820'erne med 12 besøg (heraf eet i 1829), i 1830'erne med 23 og i 1840'erne med 14 besøg. Alene på markedet 16/7 1835 mødte 5 bornholmere op med lertøj, ellers er det hyppigst, at der kun var een.

Potteskipperne veg end ikke tilbage for at omlade deres lertøj til en hestevogn og drage til markedet i Maribo. Herfra er bevaret markedslisters fra årene 1824-1882⁷⁷⁾, og i perioden 1828-1849 finder vi ialt 15 gange en bornholmsk skipper anført ved markedet, 15/6 1836 endda hele to.

Fra andre markeder, hvorfra vi har lister bevaret, kan nævnes, at der til sommermarkedet i Stubbekøbing, der holdtes o. 25. juni, i årene 1821-1845 20 gange var en bornholmsk potteskipper, der mødte op⁷⁸⁾, og vi finder dem overalt ved markederne i havnebyerne, men især i »Smålandene«, øerne syd for Sjælland, og det sydlige Sjælland.

Efter at den gule fajance kom til i 1835, blev denne vare også opkøbt og medtaget af potteskipperne, det var først senere, at de finere lerprodukter skulle blive opkøbt direkte af forhandlerne i København og andre steder og sendt over til dem til videreforhandling. Dette er nok forklaringen på, at markedshandelen med bornholmsk

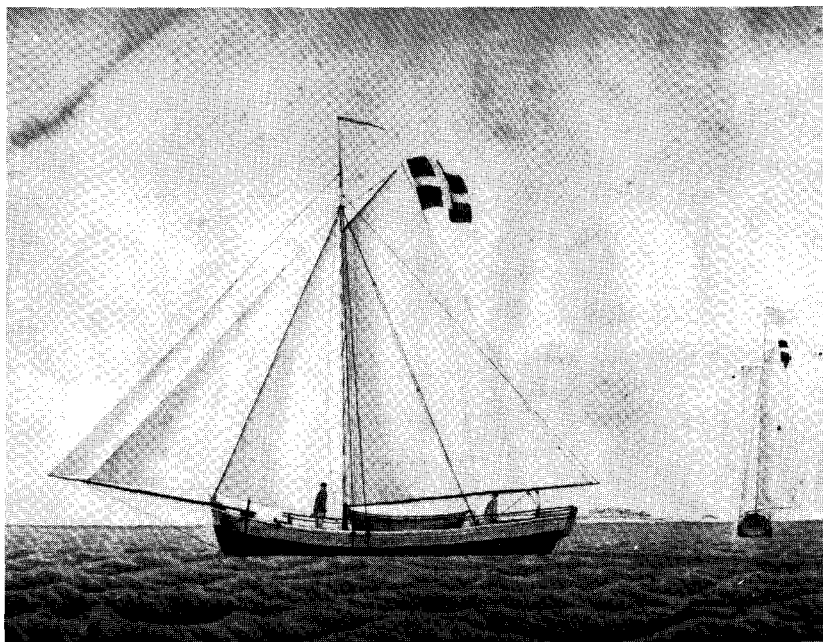

Fig. 17: Tegning af Jørgen Peter Olsen fra 1831 af jagten *Haabet*, der var bygget i Tåsinge (et ukendt år) og købtes af skipper Jens Christian Thidemann i 1826. Samme år blev han medlem af skipperlauget. Han sejlede ofte med potter og deltog ivrigt i markedshandelen i »Smaalandene«. Skibet, der ved købet blev opgivet at være på 4½ lstr., blev ved en nymåling i 1830 sat til 4 lstr.. Det solgtes i 1853 til skipper Niels Jensen Schou. Bb. Mus. no. 5884, deponeret af Handels- og Søfartsmuseet i 1939. Bb. Mus. fot.

lertøj holdt sig så godt, som markedsbesøgene er udtryk for. At den gule fajance også blev solgt på markederne, fremgår direkte af en bornholmsk skippers anførelse på en markedsliste fra Køge for oktobermarkedet i 1863⁷⁹⁾.

Afsætningen på markederne har ikke været potteskippernes eneste mulighed for salg i provinsen, især på Lolland-Falster var der en del pottehandlere, der utvivlsomt har forsynet sig, når de fik lejlighed til det. Systemet med potteskipper-pottehandler holdt især i første halvdel af 1800-årene antallet af pottemagere på disse øer stærkt ne-

de. Markedshandelen har dog nok været den vigtigste, og markedslisterne tyder på, at potteskippernes handel her holdt sig til lidt ind i 1850'erne for derefter ret hurtigt at ebbe ud. Endnu så sent som ved markedet 8/6 1871 i Præstø optrådte der dog een, den seneste, det er lykkedes at opspore⁸⁰).

Pottemageriet udenfor Rønne

I det foregående har det flere gange været nævnt, at der også boede nogle få pottemagere i andre bornholmske byer end Rønne, nemlig i Svaneke, Hasle og især Neksø. Det vil være nyttigt at give en speciel oversigt over pottemageriet i disse byer.

Svaneke

Der kendes ialt fire pottemagere, der har prøvet at starte virksomhed i Svaneke; men alle fire holdt op et par år efter starten. I 1740 giftede *Johan Christian Ibsen* sig med en enke i byen, og samme år fik parret en søn. Siden er han ikke sporet, og han er ikke nævnt i håndværkerlisten fra 1744.

I 1806 købte *Jens Hansen Rønne*, der hidtil havde været pottemager i Rønne, et hus i Svaneke; men da krigen brød ud året efter, måtte han opgive sin virksomhed og lod sig engagere til Christiansø. Efter krigen vendte han tilbage til Rønne.

I 1835 vendte *Mads Diderich Mossin* tilbage til Svaneke, hvor han var født i 1810. Ved konfirmationen opholdt han sig hos den bornholmskfødte pottemager Holger Jørgensen i Hjortespring i Herlev, hvor han synes at have lært. Han havde sidst før hjemrejsen arbejdet hos dennes broder pottemager Jørgen Jørgensen samme sted. Ifølge bevaringsplanen for Svaneke opførte han i 1838 et hus på hjørnet af Vigebakken og Tempelvej og betegnes endnu ved sit giftermål i 1840 som pottemager, men allerede året efter som daglejer. Det er uvist, om han nåede at indrette pottemageri på sin bopæl.

I 1850 nedsatte *Esper Jørgensen Holm*, der indtil da havde været pottemagersvend i Rønne, sig i Svaneke; men heller ikke for ham

lykkedes det at holde virksomheden igang, han gik konkurs i 1854 og forlod kort efter Bornholm.

Neksø

Den første, der nedsatte sig her, var *Jørgen Friederichsen*, der var barnefødt i Neksø, men uddannet i Rønne. Han vendte i 1757 tilbage til hjembyen, hvor han etablerede sig i et hus i Brogade. Hans virksomhed må være gået godt, han købte flere gange jorder og efterlod sig ved sin død i 1771 et bo med et overskud på 448 sl.d..

Enken, der drev pottemageriet videre, fik som hjælp en ældre pottemager fra Rønne, *Anders Rasmussen*; men i 1773 giftede hun sig atter med *Hans Hansen*, der overtog virksomheden. Denne ejede den, til han i 1802 solgte hus, jord og indbo til sønnen Jacob Jørgen Hansen med tilnavnet Potter, samtidig indgik han aftægtskontrakt med denne. Både sønnen Jacob Jørgen Hansen, der var avlsbruger, og stedsønnen Jeppe Friederichsen, der var skipper, bar tilnavnet Potter uden at være pottemagere, på samme måde som vi ofte ser, at efterkommere af en møller bærer navnet Møller eller af en drejer navnet Drejer.

Anders Rasmussen forblev i Neksø til sin død i 1786, i årene 1781-1785 med eget hus og antagelig også egen virksomhed.

Jens Josephsen, der giftede sig i 1771, var barnefødt i Neksø og har formentlig lært hos *Jørgen Friederichsen*. Han købte hus samme år, men kom i gæld og forlod Neksø. Han må være død før 1780, hvor hustruen betegnes som enke. Omkring 1773 har der således en kort tid været tre pottemagere i Neksø på een gang.

I 1782 giftede *Hans Aristsen* sig til et hus i Neksø, hvor han var født, han tog borgerskab året efter. Efter hans død i 1811 drev enken pottemageriet videre ved hjælp af to unge pottemagere, begge uddannede i Rønne, *Hans Clausen* og *Christian Falck*.

Hans Clausen giftede sig i 1813 til et hus i Grønnegade. Han tog borgerskab i 1814 og virkede der til sin død i 1849. Han var Neksøs sidste pottemager.

Christian Falck tog ligeledes borgerskab i Neksø i 1814; men han

bestyrede *Hans Aristsens* enkes pottemageri til 1816, hvor det synes nedlagt. Han tog da tilbage til Rønne.

Hasle

Medens pottemagervirksomhederne i Svaneke og Neksø skyldes pottemagere, der selv søgte til byen, opstod pottemageriet i Hasle ved en lokal mand, købmand og borgercaptain Jacob Peter Munch. Munch lod i 1799 et hus i Storegade indrette med pottemagerværksted og engagerede en pottemager fra Rønne, *Thomas Tornovius Kum*, til at virke der. Munch var en hård mand, og *Kum* kom hurtigt i modsætningsforhold til ham. I 1806 tog *Kum* tilbage til Rønne og skiftede kort efter erhverv til slagter, medens Munch fik endnu en pottemager fra Rønne ansat i sit pottemageri, *Christen Hansen Gudhjem Dam*, der virkede der til sin død i 1812.

Endnu engang hentede Munch en pottemager fra Rønne, denne gang *Ole Jensen*, der indtil da havde haft eget pottemageri, først i Stettestræde, siden i Østergade. Han er anført i Hasles skattelister til og med 1825; men huset skiftede ejer flere gange i perioden, i 1819 solgtes det på auktion sammen med andre ejendomme til J. P. Munchs søn Peter Munch, der omgående udlejede det til faderen, og i 1820 solgtes »Potterehuset«, som det kaldtes, sammen med anden ejendom til Jens Mortensen. Begge salg synes at have været pro forma, for i 1824 stævnedes borgercaptain Munch *Ole Jensen*, der skyldte ham leje for 1823 ifølge en lejekontrakt, sidst oprettet pr. 22/2 1822. I 1826 gik J. P. Munch fallit, og huset blev endeligt købt på auktion af smed Anders Hersted. *Ole Jensen* boede ved folketællingen i 1834 på Hasles Arbejdshus.

Et sidste forsøg på at oprette et pottemageri i Hasle blev gjort af *Valentin Hansen Bager*, der var født i Rutsker, og hvis forældre nu boede i Hasle. I indberetningerne til kommercekollegiet for 1828 siges, at »i det afvigte Aar nedsatte sig en Pottemager i Hasle«. Han døde imidlertid allerede i 1830 under en epidemi. Det er utvivlsomt hans lerkar der i 1829 blev medbragt til København af en Hasleskipper. Hans broder *Jens Andersen Bager* fortsatte muligvis dette pottemageri i endnu et par år, det var Hasles sidste.

Fig. 18: Fad med indvendig lysegul begitning og dekoration langs kanten i brunt, påført med svamp. Sidst i 1800-årene. Privat eje. Bb. Mus. fot.

Nogle træk fra pottemagerværkstederne

De gamle pottemagerværksteder var meget enkelt indrettede. Ifølge skifter, skøder og auktionslister var det vigtigste udstyr en drejeskive (to, hvis der var en medarbejder) og nogle arbejdsbrædder til at sætte de drejede kar fra sig på til den første tørring. I mere veludstyrede værksteder kan der tillige være nævnt en arbejdsbænk eller nogle potterskrikke.

De fleste, men sikkert ikke alle, havde desuden en ovn til at brænde potterne i. Det var oprindeligt en simpel, lerklinet ovn, som man selv byggede, evt. ved hjælp af andre, der var erfarne i dette arbejde. Størrelsen af ovnen varierede en hel del; men hvor huset tillod det, var en ovn, der rummede 3000-3500 kar ikke ualmindelig. Senere kunne ovnene måske være opbyggede af råsten, i sidste halvdel af 1800-årene kom der byggebestemmelser, der krævede ovnene opført af ildfaste sten, samt i det hele taget satte snævrere regler for, hvad der var tilladt. Værkstedet var desuden gerne udstyret med en lille ovn til brænding af glasur og en hånddreven mølle til glasurforma-

ling, ligesom man kan finde blysigter og mortere nævnt (»træmorter med jernstøder«). Til værkstedets udstyr hørte sidst i 1700-årene ofte en tekedel.

Havde huset kælder, blev leret gerne opbevaret her, det skulle have en vis lagring, før det benyttedes. Kun de mere velstillede havde mekanisk hjælp til æltning af leret i form af en hestegang ude i gården, ellers måtte man selv ælte leret igennem med hænder og fødder. Urenheder skaffede man sig af med dels under æltningen, dels ved gentagne gennemskæringer af leret med en stor kniv, det gjorde også leret mere kompakt. Til hjælp til disse arbejder kunne man leje nogle daglejere, ligesom man ikke sjældent brugte daglejere til opgravning og transport af leret og til fældning, transport og udhugning af træet, der brugtes ved brændingen.

Ofte var det imidlertid kone og børn, der måtte hjælpe, især ved leræltningen og brændehugningen. Lige før en brænding kunne ikke blot gårdspladsen og haven være sat til med brændestakke, også opad husmuren ud til gaden kunne det være stablet op — til fristelse for fattige folk, der trængte til lidt brænde til at varme op med hjemme.

Leret hentedes syd for Rønne ved Robbedale og Uglegaderne, ved de såkaldte »potterekuler«, dog omkring midten af 1800-årene også ved Stampen og ved Nebbeodde. Sand til magring af leret og til glasuren hentede man nedenfor skrænten ved Kastellet, hvor der var fint melsand, eller evt. i sandklitterne nord for byen. Til at farve glasuren brun brugte man at tilsætte »Brunsten«, som man kaldte det, det var brunjernsten, som man kunne bryde i forekomsterne ved Onsbæk. I 1700-årene tilsatte man begitteleret (den fine ler, den grove skærv dækkedes med før karret blev dekoreret) en vingul ler, der fandtes lige udenfor byen ved en lille lund, kaldet »Philips Rasch's Buske«, den bevirkede, at begitteleret brændte med en teglstensrød til rødorange farve⁸¹⁾. Den lysegule ler til hornmaleriet herpå (samt til begitteler) fandtes flere steder i nærheden, f. eks. ved Onsbæk. Kun blyet og kobberasken til den grønne glasur måtte købes, det sidste hos byens kobbersmede.

Træet hentedes, hvor man kunne få det. Oprindelig huggede man

løs, hvor man kunne, med det resultat, at træ efterhånden blev en mangelvare, som myndighederne pålagde pottemagerne at hente hjem udefra; men først op i 1800-årene, da svenske skuder begyndte at komme regelmæssigt med træ, blev forsyningen rigeligere.

Pottemagerne havde altså meget at se til med at få materialerne hjem og bearbejdet, inden de var færdige til brug. På værkstedet havde han travlt med at dreje sine kar op, med at tilberede glasur og dekorere karrene, når de var tilpas tørre dertil. Når han var færdig med en portion kar, bar han dem op på husets loft, hvor de stod, til der var nok til at fylde en ovn.

Dagene omkring en brænding var ekstra travle. Karrene blev forsigtigt båret ned og stablet i ovnen. Det var gerne et af pottemagerens børn, evt. hans lærling, der måtte ind gennem den snævre ovnåbning for at sætte karrene på plads, dirigeret af ham selv udefra. Når ovnen var fuld, lukkedes og klinedes den til, og man sørgede for at undersøge, om der var revner i ovnvæggen, der skulle klines. Der stod meget på spil ved brændingen, så man tog også de højere magter i ed: i den våde ler i ovnens tilmuring ridsede pottemageren et kors, han mumlede »Gud bevare Potterne« og skulle, når han havde gjort dette, dreje højre om, når han gik derfra. Nu afdøde keramikerværkmester Jens Christian August Kjøbech oplevede i sin læretid sidst i 1890'erne dette ritual, og også, at mester stak ældste lærling, som næsten var udlært og derfor skulle udføre ceremonien, en lussing, da han i stedet drejede venstre om, for gjorde man det, ville brændingen mislykkes. Synderen blev sat til det ringeste arbejde i en hel uge derefter.

Til selve brændingen havde pottemageren hjælp af 2-3 mand, ofte andre pottemagere, men i alt fald mænd, der var erfarne med hvervet. Der skulle fyres i på de rigtige tidspunkter, ilden skulle kontrolleres, og mod slutningen af brændingen skulle man op på den tilstrækkelig høje varmegrad. Om opfyringen i en ovn i senere tid har *Hans Jensen Møllers* søn, nu afdøde amtsfuldmægtig Axel Peter Møller, berettet. Faderens ovn var 10 alen udvendig og 7 alen indvendig i længden, bredden var udvendig 8 alen, indvendig 5 alen, og højden udvendig 5-6 alen og 3-4 alen indvendig. I gavlen var der

et hovedfyringshul, hvor opfyringen startede. 5 timer senere fyredes yderligere op i et antal sidehuller og efter 10 timers forløb også i en sidekanal i ovnens side. Brændselet var ca. 1 m. langt og ca. 10 cm. tykt.

Ud over at passe selve fyringen, måtte man også holde øje med røgen, der steg op af skorstenen, at den ikke indeholdt for mange gnister, der kunne antænde stråtaget. Særlig farlig var afslutningen af fyringen, hvor temperaturen var højest, da gjalt det også om at kigge op på loftet og sikre sig, at den varme skorsten ikke antændte huset. Trods påpasselighed gik det alligevel galt til tider — og det betød, at hele huset hurtigt brændte ned.

Peter Hjorth har i »Jul på Bornholm« fra 1936 berettet om pottemagerne og fortalt træk, som hans fader, Lauritz Hjorth, oplevede omkring midten af 1800-årene. Ifølge denne havde man udnævnt en dygtig pottemager til »udbrænder«, han havde hvervet med at overvåge udbrændingerne hos de andre og modtog herfor »udbrændermad« til sig og sin familie, oftest en gang ærter og flæsk. Han deltog i den sidste del af brændingen og dirigerede fyringen samt bestemte, hvornår der skulle slukkes for ovnen. Var det først sket, kunne man slappe af og afvente, at ovnen var kølet ned, først da så man, hvor mange vellykkede kar der kom ud af det, for en større eller mindre del af karrene var uvægerligt fejlbrændte.

Vintertiden gav sine egen problemer. Man havde gerne en kakkellovn i værkstedet til at holde dette varmt med, for de rå kar tålte ikke frost, så sprængtes de. Det gjalt også de kar, der stod på loftet og ventede på, at der var nok til en brænding. Faldt det ind med så hård frost, at disse kar også var truede, hændte det, at pottemageren satte sin beholdning ind i ovnen og fyrede let op i denne, så vandet blev drevet ud af karrene, han »smøgede« dem. Så kunne de tåle frosten. Det var, hvad *Hans Rottensteen* var igang med i januar 1824, da han blev tiltalt for at have fyret op i ovnen efter et politiforbud imod, at pottemagerne brændte kar, før end de havde forsynet 3 fag tag omkring ovn og skorsten med tegl⁸²⁾ — foranlediget af, at *Anders Mogensens* hus nogen tid forud var brændt ned efter en brænding.

Fig. 19: Genstande, fremstillet kort efter århundredskiftet på »Rønne Lervarefabrik« i Ellekongstræde hos Martin Møller og sønnen Carl Møller. 1-2) flad og dyb tallerken med lys grå-brun begitning og brun kantdekoration, påført med svamp, 3) lille syltekrug med udvendig mørkebrun glasur foroven, indvendig gråhvid, 4) stor tøret syltekrug med mørkebrun glasur udvendig foroven samt indvendig. Privat eje. Bh. Mus. fot.

Når karrene var afkølede, blev de taget ud af ovnen, og de blev stablet op indendørs, hvor der nu var plads til dem i stue og køkken, indtil skipperen kom og afhentede dem. Fejlbrændte kar solgtes lokalt, eller man tog dem selv i brug, med mindre de var helt uanvendelige. Ubrugelige kar endte sammen med stumperne af kar, der var gået itu, i en affaldsdyng, hvoraf der stadig er rester i jorden ved de tidligere pottemagerier. Voksede dyngen for stærkt, skaffede man sig af med skårene på steder, hvor der skulle fyldes op, adskillige af Rønnes tidligere så talrige vandhuller er forsvundne på denne måde, ligesom mange gamle brønde er mere eller mindre fyldt op med skår. Vi finder skår overalt i det gamle Rønne som vidnesbyrd om tidligere tiders pottemagerivirksomhed.

De pottemagere, der solgte deres kar på Bornholm, måtte selv ud

på øen med dem. Havde man selv hest og vogn, læssedes karrene i denne, pakket ned med halm, ellers lejede man køretøjet.

Jens Christian August Kjøbech hørte i sin ungdom ældre pottemagere tale om, at mødte et sådant læs potter på vejen en sort kat, der løb fra venstre til højre foran vognen, skulle man vende om, for det betød uheld, og det fortæltes, at der omkring midten af 1800-årene havde været en pottemager, der undlod det. Han kørte i grøften, og alle hans potter blev knust.

Om lerkarrene

Hidtil har vi hørt meget om pottemagerne og kun lidt om deres produkter, lerkarrene selv, Om disse har da også kilderne kun lidt at sige, og da især om deres udseende.

En undtagelse er den beskrivelse af karrene omkring midten af 1700-årene, som amtmand Urne har givet i et manuskript om Bornholms mineralier fra 1764, der opbevares på Det kgl. Bibliotek (Ny kgl. Samling. 4° 333, et manuskript). Det hedder heri, under omtalen af melsand:

»Denne Mel-Sand bruges her af Landets Pottere eller pottemagere deels til at blande iblandt Blaae-Leeret, for at det ikke skal kaste sig i Brændingen, deels til Glassering for deres forarbejdende Leer-Kar, hvoraaf Aarligen en temmelig Mængde overføres og sælges i Kiøbenhavn, og bestaaer af allehaande Skikkelser, store og smaae Potter, Krukker, Kruse, Fade, Pander, Tallerkener, Thee-Kiædler, Fyrfade, Thee-Skaaler, Spylkommer, Urte-Potter etc. gemeenligen kiøn proportionerlig dannede og af bleeg rød Farve, hart ad som Teylsteen, men udsirede omkring Randerne og andre Stæder med rødere, gule og grønne Glasseringer; Ligesom og forbemeldte Thee-Tøy giærne ere overalt Guult glasserede, eller og mørke-brune, efter som enhver lyster og forlanger dem at være af Couleur eller Skikkelse. I øvrigt er Materien i sig selv vel for saavidt godt nok brent, at kunde bruges på Ilden at koge allehaande Mad derudi efter Behag, ere og temmelig vel klingende, efter deres Art, dog ellers ikke steenhaarde, men kuns møre, saaledes, som alt sligt Leer-Tøy pleyer at være, endog det Kiø-

benhavnske saa kaldede Fayance, allerhelst dets Glassering ingen Bestandighed haver, besønderlig, hvad man som Melke-Fade, vil bruge til suur Mælk, da dog dette Lands omtalte Leer-Tøys staaer sig bædre. Omtalte Landets Leer-Tøys forarbeides af Blaae-Leer, men efter Brændingen bliver, som oven sagt, over alt rødt. Hvid og blaae Glasering bruges af ingen dertil, de bekymre sig heller ikke om at lære det, formenende, det lønnede ikke Arbeidet, med Omkostninger, Tiid, Ildebrand og Umage, da nærværende simple Tøys haver Aftræk nok« . . . »Her i Rønne have Potternes Tall, siden nogle Aar, taget meget til, hvorover da vel og meere af Landets Brænde forbruges« . . . »Foruden Rønne-Potterne er ikkun een eneste mere på hele Landet, nemlig i Nexøe, for faae Aar siden herfra henkommen«. (Der hentydes her til *Jørgen Friederichsen*).

De i manuskriptet nævnte farver er karakteristiske for det bornholmske lertøj, og som vi så i foregående afsnit, var det for det meste lokale råmaterialer, der blev brugt dertil. Lertøjet fra denne periode er rigt dekorerede, og vi møder de nævnte farver i alle mulige kombinationer, dog oftest således, at der på en rødbegittet genstand er hornmaleri i lysegult med grønne streger og prikker hen over, disse kar er et særkende for de bornholmske lerkar helt op til krigsudbruddet i 1807.

Fra skårfund og bevarede hele lerkar kendes dog mange andre variationer, således står der i Pebringegården på Frilandsmuseet et rødbegittet fad med lysegul dekoration med brune pletter i; men begitningen kunne også være lysegul, da ofte med brun og grøn dekorati-on, som det er tilfældet med dørslaget i fig. 8, denne type dørslag kendes både fra 1700-årene og et godt stykke ind i 1800-årene.

Skårfundene viser iøvrigt eksempler på de i manuskriptet omtalte kombinationer: stærkere rød dekoration på rød begitning, gul begitning med brun dekoration o.s.v., men også på marmoreringer i f.eks. rødt og grønt, sjældnere i tre farver, foruden at der optræder rødbegittede varer, der er tæt stænket over med brunt, så det røde kun anes, når genstanden betragtes nær ved.

Desuden optræder der helt brune eller helt grønne genstande og for de grovere lerkars vedkommende desuden klar glasur, hvorigen-

Fig. 20: Mælkekande med lys gulbrun begitning og udvendig dekoreret med brune pletter, ca. 1900. Privat eje. Bb. Mus. fot.

nem lerets egen farve skinner, disse har ofte kun glasur indvendig. På andre krukke kan glasuren måske desuden nå halvvejs ned udvendig, på den uglaserede del af krukken kan der da optræde en let indridset dekoration, gerne i form af bølgelinier.

Efter krigen i 1807–13 blev lerkarrenes dekoration enklere, den teglstenrøde begitning, der i 1700-årene kunne gå helt over i det rødorange, blegnede og forsvandt efterhånden helt. Dekorationen blev nu ofte kun til et enkelt hornmaleri i lysegult, og de brunglaserede genstande er nu oftere helt mørkebrune. Pottemagerne talte selv om »sort glasur« i denne forbindelse⁸³⁾.

I slutningen af 1800-årene møder vi ofte lerkar med en varm gul

til grågul eller endog helt lysebrun begitning og med dekoration i mørkebrunt, duppet på med svamp, enten over det hele eller, som det mødes på fade og tallerkener, som en randbort og evt. et midtermotiv. Rigere dekorerede genstande var da en undtagelse.

Den hidtil mest indgående beskrivelse af det bornholmske lertøj med iagttagelse af en del særkendetegn af teknisk art er givet af Louis Ehlers i hans bog »Dansk Lertøj« fra 1967, hvor han på basis af sin egen, meget omfattende samling har givet en karakteristik af lertøjet fra de forskellige danske egne. Hans bornholmske lerkar fra 1700-årene stammer for en stor del fra københavnske jordfund, langt de fleste skår, der kommer op ved udgravningsarbejder i København, er bornholmske, og her, hvor skårene fra et ituslået kar som regel blev smidt væk samlet, er mulighederne for at samle dem igen til hele kar gode.

Selv om skårhyppigheden måske er lige så stor i Rønne som i København, vil det her være sjældnere, at de kan samles til hele eller næsten hele kar; kan man det, vil det endog ofte vise sig, at det er et fejlbrændt kar, man står med. Dette er nok forklaringen på, at der kendes så relativt få kar fra 1700-årene på Bornholm.

Skårene kan dog i sig selv fortælle en hel del om datidens lertøj, men mest, hvis de bliver optaget af folk, der er i stand til at vurdere fundomstændighederne. Graves der blot løs i en skårdyng, der derefter afleveres på Bornholms Museum, pænt pakket sammen i en papkasse, vil som regel værdifulde oplysninger være gået tabt. Støder man på større skårdynger i sin gårdsplads eller have, bør man derfor henvende sig til museet, og dette gælder især for ejendomme, hvor der tidligere vides at have været et pottemageri.

Det kan måske blive en opgave, museet kan få svært ved at afgive mandskab til, for man er i Rønne ikke så heldigt stillet, som man er det i så mange andre danske provinsbyer, hvor en gruppe amatørarkæologer, der arbejder i tilknytning til det lokale museum, står parat til med kort varsel at rykke ud, når der f.eks. i forbindelse med et byggearbejde pludselig dukker interessante ting op af jorden.

En sådan gruppe ville i Rønne, hvor netop en systematisk indsats, hvad angår pottemagerværkstedernes efterladenskaber, kunne brin-

ge ny viden frem, desuden kunne bidrage i almindelighed til at belyse byens fortid. På Bornholm, hvor der rundt om i landdistrikterne er gjort så rige arkæologiske fund, er byarkæologien totalt forsømt.

Med den her givne undersøgelse af de bornholmske pottemageres liv og færden er der i alt fald åbnet muligheder for, at kendskabet til det gamle bornholmske lertøj kan øges, og at man kan vurdere, hvad et skårfund kan fortælle. Den dag, vi kender produkterne fra tilstrækkelig mange af Rønnes gamle pottemagerier, kan også selve lertøjets historie skrives.

NOTER

1. Rentekammerets reviderede toldregnskaber, Bornholm RA.
2. Hammershus' Lensregnskaber RA.
3. Rentekammerets reviderede regnskaber, Bornholms amt, Jordebogsregnskaber RA.
4. Kirkeinspektionsarkivet, Rønne kirke-regnskaber 1684-99 LA.
5. Rønne Hospitals regnskabsbog 1711-73 fol. 49 Bh. Mus. arkiv.
6. Rønne byfoged, Auktionsprotokol 1747-56 fol. 6 LA.
7. Registrant 108b, Bornholm, Byfoged-regnskaber, samt: jordebogsregnskaberne, se note 3 RA.
8. Danske Kancelli B160, indlæg til registre og tegninger samt henlagte sager 1633 9/9 og 1634 11/3. Erklæringer af købstæder og lensmænd i henhold til kgl. missive af 13/8 1633 om afløsning af bådmandsudskrivning med skat, no. 22, bornholmske byer RA.
9. Se note 3.
10. Bornholms Landsting, tinglæst dokument 1701, Rønnes skattetaxt af 7/3 1701 LA.
11. Rønne byfoged, Tingbog 1701-08 fol. 32ff LA.
12. Samme kilde, fol. 34.
13. Kirkeinspektorsarkivet, Rønne kirke-regnskaber 1699-1742 LA.
14. Se note 1.
15. Rønne rådstue, skattetaxter 1729-1865 samt: do. kærnerregnskaber 1772-1825 LA.
16. Sjællands Stiftamt, taxationsforretninger over ejendomme i købstæderne 1736, bornholmske købstæder LA.
17. Bornholms Amt, gruppesager, om købstædernes friheds jorder og sammes grænser 1736-1805 LA.
18. Do. do., mandtaller, købstæderne vedkommende, skatteligning 1743-1804 LA.
19. Do. do., vedkommende industri, næringsvæsen, urmageriet 1743-1818 LA.
20. Rønne byfoged, Skifteprotokol 1736-53, fol. 252 og 258, samt do., Tingbog 1734-44 fol. 269 LA.
21. J. Bidstrup, Stamtavle over Familierne Hauberg og Arboe, Kbh. 1911 s. 164
22. Rønne byfoged, Tingbog 1744-52, fol. 20ff LA.
23. Samme kilde fol. 251.
24. Bornholmske Samlinger 1. rk., bd. 3, s. 174.
25. Sjællands Stiftamt, generalomvurderinger for Bornholms købstæder 1761-91 LA.
26. Se note 18.
27. Se note 19.
28. Se note 17.
29. Se note 17.
30. Bornholms Amt, gruppesager, ekstraskatten vedkommende 1754-1809 LA, n.b.: 1 brandtaxationen for 1761 står pottemager Peder Jensen som ejer af et nedbrændt hus i Slagtergade. Ifølge skatte-taxationen er det *Stefan Jensen*, der i årene 1759-62 var ejer og udlejer af dette hus.
31. Bornholms Amt, Ekspeditionskontrol 1755, s. 31 samt: Rønne byfoged, breve fra stiftamtmanden 1732, 1739-67, breve af 29/8 og 18/11 1755 LA.
32. Rønne byfoged, Tingbog 1752-59 fol. 181 LA.
33. Rønne Rådstue, Havnebog 1740-1804, fol. 2-4 LA.
34. Kommercekollegiet, dansk-norsk Sekretariat 1735-71, journalsager M, sag no. 161 RA.
35. Se note 34.
36. Kommercekollegiet, dansk-norsk Sekretariat, journal M 1767-69, sag no. 82 og 161 RA.
37. Rønne byfoged, Skøde- og panteproto-kol 1767-1781, fol. 354 LA.
38. Danske Kancelli, Supplikker 1775, sag no. 1253 RA.
39. Som note 38 og Kommercekollegiet, danske journ. D 1774-75, sag. no. 528 RA.

40. Rønne byfoged, breve fra stiftamtmanden 1776-86, brev af 24/7 1776 LA.
41. Bornholms Amt, Extractprotokol 1775 no. 105 og 113 LA.
42. Rønne byfoged, Skøde- og panteprotokol 1767-81, fol. 203 LA.
43. Do. do. fol. 584.
44. Do. do. fol. 817.
45. Hasle byfoged, Politiprotokol 1801-05 fol. 96-98 LA.
46. Rønne byfoged, Justits- og domprotokol for kriminelle sager 1801-23, fol. 79 LA.
47. Rønne byfoged, politidokumenter 1791-1800, dok. af 1/7 1799 og 28/10 1799 samt: do. Politiprotokol 1801-05 fol. 56 LA.
48. Rønne byfoged, politidokumenter 1791-1800, dok. af 13/10 1797 LA.
49. Do. do. dok. af 13/3 1800.
50. Do. do. dok. af 29/8 1800.
51. Oeders efterretninger 1771 RA.
52. Se note 25.
53. Brandtaxationsprotokol for Rønne 1801, Bh. Mus. arkiv, samt: Rønne Rådstue, Brandforsikringsprotokol 1801 LA.
54. Se note 19.
55. Frederik Thaarup, Kort Oversigt over Bornholms Amt, Kbh. 1810, s. 72-79.
56. Rønne byfoged, Politiprotokol 1770-94, fol. 216 LA.
57. Chr. Brønnum, Fabriksanlægene ved Gudumlund, Saml. til jysk Hist. og Top. 2r, 4bd, s. 1-114.
58. Se note 1.
59. 1 slettedaler = 4 mark, medens 1 rigsdaler = 6 mark.
60. Adresseavisen = Kjøbenhavns Kongelige Allene Privilegerede Adresse Contoirs Efterretninger.
61. Kommercekollegiets dansk-norske Journal G 1775, sag 734 RA.
62. Venligst meddelt af fhv. overinspektør Kai Uldall.
63. Se note 19, skrivelse af 6/12 1793 LA.
64. Se note 19, skrivelse af 21/12 1802 LA.
65. Stubbekøbing Rådstuearkiv, kærnerregnskaber, bilag: stadepengeregnskaber LA.
66. Rønne byfoged, Skøde- og panteprotokol 1781-94, fol. 335 LA.
67. Se note 55.
68. Kommercekollegiet, tabellariske indberetninger om fabrikernes tilstand 1810-1847 RA.
69. Rønne byfoged, indberetninger om industrielle forhold i Rønne købstad 1823-53 LA.
70. Bornholms Toldinspektorat, årsberetninger LA.
71. Bornholms Toldinspektorat, Rønne Toldkammer, årsberetninger LA.
72. Statistisk Bureau, fabriks- og industritabeller 1848-53 RA.
73. Se note 71.
74. Statistisk Bureau, tælling af fabrikker og fabriksmæssig drevne håndværk 1871-72 RA.
75. Bornholms Toldinspektorat, Toldbøger 1822-49 LA.
76. Nykøbing F's byfoged, markedspas m.v. 1816-69 LA.
77. Maribos byfogedarkiv, markedspasprotokol 1824-82 LA.
78. Stubbekøbing byfoged, Pasprotokoller, LA, samt: markedslister i indberetningerne til kommercekollegiet, se note 68.
79. Køge byrådsarkiv, bilag til købstadsregnskaberne 1812-67, stadepengeregnskaber LA.
80. Præsto politimester, markedspas 1863-70 og 1871-79 LA.
81. C. C. Rafn, Beskrivelse over de vigtigste Bornholmske Leersorter, Bibl. f. Physik, Medicin og Oekonomi, 1798, s. 312.
82. Rønne byfoged, politiprotokol 1821-27, fol. 123 LA.
83. Se note 69, specielt årene 1826-27.

BIOGRAFIER

*over alle fast bosatte pottemagere
på Bornholm i perioden 1700-1915
samt spredte oplysninger
om pottemagere fra 1600-årene.*

Kilder til biografierne

En stor del af angivelserne er anført uden speciel kildehenvisning, idet de uden besvær kan opdes ud fra den anførte dato. Både i biografierne og i hovedartiklen er pottemagerens navn fremhævet med kursiv, i biografierne er tillige navnene på de kvinder, der var døtre af og blev gift med pottemagere fremhævet med kursiv for at lette den, der er interesseret i at følge pottemagerfamilierne.

Alle personlige data stammer fra kirkebøgerne, for evt. anførte dødsdatoer før 1813 gælder dog, at disse er hentet i skifterne og benyttet i stedet for kirkebogens begravelsesdato. I disse tilfælde er datoen for skiftet anført umiddelbart efter. Alle skifter findes i skifteprotokollerne, som der heller ikke henvises til. Hvor arvebeløb anføres, er disse angivet ved at nærmeste lave hele dalerbeløb, så f. eks. g. 525 sl.d. betyder, at beløbet ligger mellem 525 og 526 slettedalere.

Skøder anføres uden kildeangivelser, men kan opledes i skøde- og panteprotokollerne, hvor de dog er blevet indført efter tinglysningens dato. Hvor der er gået særlig lang tid mellem udstedelse af skødet og tinglysningen, er tillige anført datoen for denne (*ti.l.*).

Rønne skattetaxter hører under rådstuearkivet, dels som en samlet række, der dækker perioden 1729-1865, dels som bilag til kæmnerregnskaberne fra 1772-1824, tilsammen danner de en række med kun få manglende årgange. Det må bemærkes, at indtil 1788 brugtes der i disse slettedalere (1 sl.d. = 4 mk.) som højeste møntenhed, fra og med 1789 rigsdaler (1 rd. = 6 mk.).

Borgerskaberne (*b.sk.*) blev for Rønnes vedkommende indtil 1766 indført i tingbøgerne, derefter i rådstueprotokollerne, fra 1891 dog i en særlig borgerskabsprotokol, der befinder sig i købstadsarkivet. For de andre bornholmske byer skal de opledes i justitsprotokollerne, for Neksø efter 1817 dog i rådstueprotokollen.

Vurderingerne af husene er taget fra brandtaxationerne, der dels befinder sig i rådstuearkivet (for årene 1781 og 1791 som brandtaxationsprotokoller, fra 1801 som brandforsikringsprotokol, en brandtaxationsprotokol for 1801 befinder sig i Bornholms Museums arkiv), dels i Sjællands Stiftamts arkiv (for 1736 en taxationsforretning, fra 1761, 1771, 1781 og 1791 generalomvurderinger).

De øvrige benyttede kilder kan identificeres gennem den efter biografierne anførte liste over de benyttede forkortelser.

Hans Pottemager, fik i 1614 kost på Hammershus i syv dage, medens han reparerede bagerovnen, og i een dag, medens han ordnede mundingen på bryggerpanden (HL, kostudgifter 1614). Han mangler i mandtalslisten af 1633 (ML).

Jens Pottemager, opsatte i 1624 ny kakkellovn i skriverstuen på Hammershus (HL 1624). Han mangler i mandtalslisten af 1633 (ML).

Johannis Koellemand, opsatte i 1625 nye kakkelpotter i ovnen i fruerstuen, vagtstuen og skriverstuen på Hammershus (HL, kvittering af 14/11 1625 med hans segl). Han mangler i mandtalslisten af 1633 (ML).

Daniell Potter, leverede i 1633 40 nye kakler for 1 dl. 2 mk. og satte kakkellovnen om for 3½ mk. i præsteboligen og skolen i Rønne (RKR 1633). Han er optaget i mandtalslisten af 1633 (ML).

Michell Potter, er optaget i mandtalslisten af 1633 (ML). Han nævnes i Rønnes byfogedregnskaber 1641/42 (BBR). Han døde senest i 1644, idet der er opført »klokkepenge« ved Michell potters begravelse i et udateret kirkeregnskab, underskrevet af bl. a. borgmester Peder Koefoed, der overførtes til Blåttårn i november 1645 og året efter dømtes til landsforvisning for hjælp til svenskerne. Regnskabet kan derfor senest være fra 1644 (RKR).

Christoffer Michelsen, fik i 1641/42 en bøde »på det yderste af hans formue« for lejemål, en straf der overgik en gift mand, der blev fader til et uægte barn, samt i 1643/44 en bøde på 3 ort for »parlamente på gaden med en hans medborger« (BBR).

Hans Pottemager, kvitterede egenhændigt 5/10 1646 for betaling for opsætning af to kakkellovne af grønne glaserede potter i præstekammeret og i den gamle skriverstue på Hammershus. 28/10 1646 kvitterede han for kakkellovne »af mine egne grønne glaserede sten« opsat på vagtmesterens og archeliemesterens kamre (HL).

Jacob Potter, opsatte i 1659 en kakkellovn i skriverstuen på Hammershus for 4 rd. (HL 1658/59), men han har været svend hos *Johan Boye*, for

Johan Boye kvitterede egenhændig 15/10 1659 for dette arbejde (HL). Dette værksted varetog herefter i en årrække slottets ovne. I 1661 opsatte *Jochum Boye* »fire Jern Kacheluven med tilhørende Potter« ifølge regning af 26/12 1661 på 9 rd. 32 sk., kvitteret 13/1 1662 af broderen *Johan Boye*, ligesom der opsattes ovne i årene 1662/63 og 1674/75 af *Jochum Boye* med kvittering fra *Johan Boye* (JBR).

Jochum Boye må have overlevet broderen, idet der i byfogedens regnskaber for de kongelige indtægter i 1680/81 (JBR) anføres en indtægt på 21 sl.d., som *Jochum Boye* havde efterladt sig og som tilfaldt kongen, da der ikke var arvinger efter ham.

Esbiern Pottemager i Rønne nævnes i en tiendeliste vedlagt jordebogsregnskaberne fra 1662 (JBR 1661/62).

Johan Thommesen omsatte kakkellovnen i kammeret i Rønne skole 4/10 1684 og lagde potter til for ialt 1 sl.d. 2 mk. 12 sk. og fik 29/9 1685 3 mk. 12 sk. for »teil« til ovnen i præstekammeret samt 8 sk. for kønrøg til samme. Endvidere betalte han i regnskabsåret 1686/87 1 sl.d. 2 mk. i stolesæde penge og i 1690 for både sit eget og hustruens Elsebeths sæder i kirken. I 1698 solgtes hendes sæde, da hun var død (RKR). Han levede endnu i 1701, hvor han i skattetaxten er anført i østre kvarter og ansættes til en skat til byen på 1 mk. 8 sk. »som kortis i Leyen« (BLD).

Jacob Hendrichsen, er tidligst nævnt i 1695, hvor han 28/3 begik overfald, hvorfor han idømmes en bøde »på det yderste af sin formue« på 6 rd. 4 mk. (JBR, byfogedens regnskaber over de kongelige indtægter). Han var atter tiltalt i en slagsmålsag i 1699, hvor han blev frifundet ved en landstingsdom af 3/2 1699 (LJP). Ifølge skattetaxten af 1701 ejede han da et hus i sdr. kvarter samt 4 skp.l.d. jord og betalte en skat på 2 dl. 3 mk. 8 sk. til byen (BLD). I 1702 nævnes hans hustru Kirstine (TB 19/12). Han efterlod tilsyneladende ingen børn fra dette ægteskab; men med den anden hustru Elisabeth fik han sønnen *Henrich*, f. o. 1711. Hun havde to børn fra første ægteskab, *Anders Hansen* samt Dorthe Hansdatter, som det fremgår af moderens skifte af 16/9 1748. Han var død, da skattetaxten for 1729 blev udarbejdet, antagelig kort forinden. Hans tidligst kendte bolig var et hus ved østre byled, solgt ved skøde af 28/1 1704 (TB 5/2 1704), formentlig det samme, han boede i i 1701. Enken angives i skattetaxten for 1729 at bo i et andet hus i sdr. kvarter, hvis beliggenhed ikke er fastlagt, og som ifølge skattetaxten i

1730 blev overtaget af sønnen *Anders Hansen. Jacob Hendrichsen* ejede også jord, i 1729 havde enken 1 td. ld., og i skattetaxterne optræder der indtil 1739 et jordstykke under vestre kvarter, der kaldes »Jacob Potters Jord«.

Nicolai Nielsen mangler i skattetaxten fra 1701 (BLD), men må have etableret sig dette år, da han allerede i 1702 optræder som stokkemand (= tingsvidne, TB) Død 4/11 og begravet 8/11 1732, familien betalte 1 sl.d. 2 mk. for »klokkeringning og jorden« (RKR). Gift med Elisabeth Davidsdatter, der blev gift anden gang 6/3 1734 med avlsmand Hans Jensen Bohn, som var 30 år, da han 22/12 1734 tog borgerskab. Hun døde i 1754 (skifte 29/1). — Børn: 1) David, f. o. 1703, borgerskab med borgerlig næring 3/4 1731, død samme år, 2) *Niels*, f. o. 1705, 3) *Kirsten*, f. o. 1709. Der har yderligere været mindst eet barn, ved hvis begravelse 13/1 1717 der betales 8 sk. i klokkepenge (RKR). I 1712, 1721 og 1723 betalte han dels for sit eget, dels hustruens sæde i kirken, og 1731/32 desuden for sin piges (RKR). Han har formentlig fra starten boet i gården på nordhjørnet af Søndergade og Bagergade (= gl. no. 41), hvor vi finder ham i skattetaxten fra 1729. I 1705 opførte han en ny længe til sin gård »østen i byen« (TB 19/5), en beskrivelse, der godt kan passe med denne. Han ejede desuden en overgang et hus i Søborgstræde, købt ved skøde af 8/6 1718, hvoraf de sidste 3 fag solgtes ved skøde af 17/6 1725. Endvidere ejede han sammen med Peder Giese et skib »Enigheden« (TB 2/11 1723). Af skattetaxterne fremgår, at han tillige drev handel, 1729/30 betalte han 4 sl.d. 1 mk. 6 sk. og 1731 3 sl.d. 3 mk. 6 sk..

Efter hans død indgik enken og børnene en skiftekontrakt af 13/4 1732 (SPP), hvorefter huset, der med kakeklovne og indemuret brændevinspande vurderedes til 200 sl.d., tilfaldt enken, og jorderne på g. 10 td. ld. deltes mellem hende og børnene. Værdien af boet, der også omfattede løsøre, kvæg, heste, får, svin, bohavne med sølv, tin, kobber, jern og sengetøj samt sæd på marken, beløb sig til ialt 991 sl.d., foruden at han havde lånt børnene ialt 330 sl.d. til bosætning.

Hans Simonsen, nævnes første gang i 1709 (TB 11/10) og er stokkemand i 1710 (TB). Død i 1732, hans skiftebrev af 2/10 er omtalt i hustruens skifte. Han led tilsyneladende af blyforgiftning de sidste år, han levede, jvf. s. 68. Gift med Anne Hansdatter, f. o. 1671, død 1741 (skifte 11/10 1741 og 20/2 1742), en søster til møller Michel Hansen i Rønne, hvis sønner *Tobias*, *Mads* og *Carsten* alle blev pottemagere. Ingen børn. *Hans Simonsen* havde købt et 5 fags hus »østen i byen« af Michel Hansen, tinglyst 14/6 1712 efter dennes død (TB). Han udvidede efterhånden, 28/3 1726 fik han således skøde på 2 fag af nabovens hus, og ved vurderingen i 1736 ejede enken ialt 13 fag hus, jvf. s. 71. Heraf solgte hun de 6 fag ved skøde af 10/12 1737, resten ejede hun til sin død. Om hans økonomiske forhold vides, at han i årene 1729/32 betalte en skat på 1 sl.d. 2 mk. 8 sk. og enken derefter i årene 1733/36, hvor brodersønnen *Carsten Michelsen* arbejdede på hendes værksted, 3 mk. 8 sk. årlig. Hun boede i huset til sin død. I boet var der mange ejendele, og ved auktionen efter hende fandt man g. 121 sl.d. i en krukke i senghalmen (TB 30/1 1742), så alt tyder på, at *Hans Simonsen* var ret velhavende. Han og hustruen havde da også faste sæder i kirken (RKR 1722-23), og ved hans enkes død betalt 2 sl.d. for klokker og jord ved begravelsen (RKR 1741-42).

Daniel Melling, f. i Danzig o. 1698, lært på Bornholm (HVL). Borgerskab 7/1 1716. Begravet 20/6 1756. Gift med Anna, f. o. 1673, begravet 19/10 1757. Ingen børn. Ifølge skattetaxterne ejede de i 1729 en gård i østre kvarter, på østhjørnet af Østergade og Slagtergade (= gl. no. 67). I årene 1729/39 betaler han her en skat på 1 sl.d. 3 mk., af og til lidt over. Han synes at have solgt gården til kobbersmed Niels Nielsen Beth i 1739, da denne herefter betaler skat af den; men salget bekræftedes først ved skøde af 23/9 1747. *Daniel Melling* har formentlig været ramt af blyforgiftning, jvf. s. 68. I mandtalslisten for 1743 angives han at bebo Philip Rasch's lejevåning (MLK) og er i årene 1740/46 kun sat til en skat på 12 sk.. I 1747 blev han

optaget som lem i Hospitalet, og i 1754 nævnes hustruen ligeledes som hospitalslem (RHR fol. 82,97). Ved hans begravelse i 1756 betalte fattiggassen 2 sl.d. 1 mk. 4 sk. for hans kiste og til brændevin, brød og tobak til bærerne (RHR fol. 99).

Tobias Michelsen, søn af møller Michel Hansen i Rønne og dennes første hustru Lisbeth, begravet henholdsvis 22/9 1710 og 8/11 1701 (RKR). Etableret før 1717, hvor han nævnes som stokkemand (TB). Død først i 1720'erne. Gift med Johanne, datter af Hans Hansen, hun var gift anden gang med smed Anders Jensen (jvf. skattetakterne, hvor der i årene 1729/31 ved et hus ved Myhren er anført »Anders Jensen, der fik *Tobias Michsens* enke«). Hun døde i 1731, hendes skiftebrev af 10/1 er omtalt i skifter efter Anders Jensens anden hustru af 17/11 1741. Børn: 1) *Elisabeth*, f. o. 1720, 2) Christine, f. o. 1722. At han var pottemager fremgår af en arvesag, der behandledes ved bytinget 17/10 1758 (TB).

Anders Hansen, søn af *Jacob Hendrichsens* hustru Elisabeth fra et tidligere ægteskab. Begravet 31/12 1734. Gift med Bente Truelsdatter, der blev gift anden gang 31/3 1736 med Jens Nielsen. Børn: 1) Anna, 2) Dorte, døbt 5/12 1732, 3) Margrethe døbt 24/1 1735, hvoraf de to yngste døde før moderen (skifte 15/2 1741). Annas arvelod efter faderen angives ved moderens skifte at have været 2 sl.d. 14 mk. ifølge skiftebrev af 28/12 1734. Efter moderens død tog farbroderen *Henrich Jacobsen* Anna til sig. Ifølge skattetakterne synes *Anders Hansen* at have bestyret moderens virksomhed efter stedfaderens død og have overtaget den i 1730.

Mads Michelsen, søn af møller Michel Hansen i Rønne og dennes anden hustru Rebekka Madsdatter. Borgerskab 23/1 1725. Begravet 4/11 1735. Gift med *Kirsten*, datter af *Nicolai Nielsen* og Elisabeth Davidsdatter, f. o. 1709, død 8/1 1787 (skifte 20/2). Hun blev gift anden gang 5/2 1736 med avlsmand Poul Poulsen Hald, der tog borgerskab 27/3 1736 (TB). Ingen børn. Han etablerede sig i et hus på 4 fag, købt ved skøde af 26/2 1726, men udvidede, så huset (= gl. no. 66 i Østergade overfor Kattesundet) ved taxationen i 1736 havde et stuehus på 9 fag og en lade på 8 fag. Han købte også jorder, ved skøder af 19/11 1727, 24/4 1730, 5/12 1730, 13/11 1732, 17/3 1734 og 6/8 1734, foruden at hustruen arvede jord efter faderen. Hertil svarer hans stadig stigende skatter, fra 1 sl.d. 3 mk. 3 sk. i 1729 til 3 sl.d. 2 mk. 7 sk. i 1734.

Niels Nicolaisen, f. i Rønne o. 1705, søn af *Nicolai Nielsen* og Elisabeth Davidsdatter. Borgerskab 3/4 1731. Begravet 15/5 1744. Gift 25/10 1732 med Karen, datter af skipper og købmand Mads Wolffsen og hustru Ingeborg Olsdatter. Hustruen gift anden gang 18/10 1745 med sømand (senere skipper) Rasmus Jørgensen Overgaard, der tog borgerskab 25/2 1746 (TB). Børn: 1) Nicolay, døbt 23/10 1733, begravet 24/1 1737, 2) Mads, døbt 19/5 1735 (senere kendt som skipper Mads Wolffsen), 3) Ingeborg, døbt 18/4 1737, begravet 3/3 1743, 4) Nicolai, døbt 6/5 1740, 5) Elsebeth, døbt 11/2 1743, begravet 15/2 1743. Han boede i en gård på sydhjørnet af Søndergade og Bondegade, skrås overfor faderen (= gl. no. 65). Ved skifter 21/5 1744 vurderedes gården til 340 sl.d. og jorderne (ialt 5 td.ld. sædejord og 4 skp.ld. lyngjord) til 250 sl.d.. Boets værdi var g. 751 sl.d. og dets overskud på g. 589 sl.d.. Til velstanden svarer, at der ved hans begravelse betales 3 sl.d. 1 mk. for klokker, jorden at åbne og ligklæde (RKR 1744-45). Hans skatter var også jævnt stigende: han var første gang ansat i 1730 med 1 mk. 8 sk., altså før end han var gift. I 1731 ejer han hus og betaler 1 sl.d. 1 mk.. Herefter stiger skatten ved jorderhvervelserne, især arv efter faderen, indtil den i årene 1738/41 er oppe på 3 sl.d. om året. I 1745 betaler enken 2 sl.d. 2 mk.

Carsten Michelsen, f. i Rønne o. 1708, søn af møller Michel Hansen og dennes anden hustru Rebekka Madsdatter. Borgerskab 15/12 1733, død i 1736 (skifte af 4/11 1736 og 30/1 1737). Skattetaksterne viser, at han arbejdede hos fasteren efter at hun var blevet enke i 1732 ved *Hans Simonsens* død. Skifter efter ham holdtes hos hende, hvor han da har haft ophold og havde en del ejendele; men han havde allerede eget hus, købt ved skøde 13/4 1735, et hus på

7 fag, som ved taxationen i 1736 var udvidet til 9 fag. Ved skiftet bestod det af to længer på henholdsvis 6 og 5 fag, vurderet til 162 sl.d.. Desuden havde han købt jord ved skøder af 17/8 1734 og 24/7 1735. Boets overskud var på g. 238 sl.d.. Hans skatter er jævnt stigende, fra han første gang var ansat til 1 mk. i 1732, til 1736, hvor han skulle betale 2 sl.d. 9 sk.. Han var ugift.

Henrich Jacobsen, f. i Rønne o. 1711, søn af *Jacob Hendrichsen* og hustru Elisabeth. Borgerskab 20/1 1738. Død 3/8 1777 (skifte 30/8). Gift o. 1738 med Elsebeth Andersdatter, f. o. 1706, død 17/6 1776 (skifte 26/6). Børn: 1) Jacob, døbt 9/8 1739, begravet 16/8 1743, 2) nyfødt barn begravet 16/7 1741, 3) Anders, døbt 4/6 1742, konfirmeret 1757, men død ung, 5) Elseby, døbt 13/10 1748, begravet 23/2 1751. De tog hans broderdatter Anna Andersdatter samt hendes brodersøn *Anders Jensen* til sig efter forældrenes død. Han boede først i et ukendt hus i søndre kvarter, hvor han første gang er skatteansat i 1738. 29/4 1754 købte han i stedet et hus i Korsgade (= nuværende del af Søndergade mellem Lille Torv og Østergade), hvis grund strakte sig til Damgade, det havde gl. no. 192 og vurderedes i 1761 til 96 rd. I 1764 opførte han på den nordlige del af grunden et 4 fags hus ud til Damgade, det svarer til gl. no. 200. Her rykkede han ind, da plejesønnen *Anders Jensen* ved købebrev af 22/8 1764 (TB 29/9 1772) overtog pottemageriet for 300 sl.d.; ved vurderingen i 1774 var huset på 6 fag og vurderet til 60 rd. I 1771 benævnes han brændevinsbrænder (Oeder). I de seneste leveår var han svagelig. For at blive plejet solgte han ved skøde af 24/7 1776 huset til hustruens broderdatter, Brigitte Olsdatter, for 250 sl.d. og oprettede samtidig en aftægtskontrakt med hende. Han har kun i to perioder betalt en skat på over een sl.d., nemlig midt i 1740'erne, hvor han kom op på 1 sl.d. 4 sk., og igen i årene 1757-1764, hvor han det meste af tiden var ansat til 1 sl.d. 8 sk.

Michel Anthoni(sen), f. i Skåne o. 1713, lært på Bornholm (HVL). Borgerskab 20/1 1738. Begravet 14/3 1779. Gift 9/2 1737 med Elsebeth Jørgensdatter Rosmann, enke efter procurator Johan Diderich Holst, med hvem hun havde to døtre. Hun begravedes 27/11 1774. Børn: 1) 2) 3): dødfødte børn i april 1737, juni 1739 og december 1740, 4) Johanne døbt 29/10 1741, begravet 21/11 1764, 5) dødfødt barn i april 1743, 6) *Jørgen Anthoni*, hjemmedøbt, fremstillet 26/9 1745, 7) Karen, døbt 9/7 1747. Ifølge skattetaxten boede han i nørre kvarter, 17/4 1744 fik han skøde på et 6-fags hus, som han da havde boet i »en tid lang«. 19/1 1753 købte han en strimmel jord nord for huset for at udvide dette med et fag (RKB). Da han 21/10 1754 tog lån i huset, var dette på 8 fag (SPP); men han må have solgt det i 1760, for i skattetaxten for 1761 og de følgende år bor han tilleje i et hus i Grummekulegade og betaler nu kun skat til kirken, 8 sk. Den højeste skat, 3 mk., betalte han i årene lige efter etableringen, og han synes hele tiden at have haft svært ved at klare sig. I skattetaxten for 1772 anføres han som fattig og glider derefter ud.

Anders Lund, formentlig: døbt i Rønne 18/2 1718, søn af Giertrud, der var datter af bådsmand i kgl. tjeneste Anders Andersen Lund, udlagt barnefader skrædersvend i København Jens Estrupsen (RRR bilag af 15/4 1728). Borgerskab 21/11 1738. Omkommet under sørejse 1748. Gift 28/6 1738 med Giertrud, datter af savskærer Jens Hansen (skifte 23/6 1751) og Maren Olsdatter. Hustruen gift anden gang 29/1 1757 med Nicolai Jacobsen. Børn: 1) Ane Cathrine, døbt 13/3 1739, begravet 27/9 1739, 2) Anne Cathrine, døbt 1/5 1740, begravet 12/9 1766, 3) Jens, døbt 8/2 1742, begravet 27/4 1742, 4) Maren, døbt 15/9 1743, 5) Andreas, døbt 6/9 1744, begravet 16/9 1744. Han er i skattetaxten fra 1739, boende i et 7-fags hus (= gl. no. 212, svarer nogenlunde til det nuværende sydøsthjørne af Stettestræde og Sct. Mortensgade) i Stettestræde. Endnu i 1745 var han fadder ved en dåb i Rønne, men må kort efter have forladt hjemmet for at sejle. Hustruen lod deres hus sælge på auktion 8/2 1747 (RAP). Han er opført i sørullen for Asiatisk Compagnis skibe som matros i bemandingslisten af 13/11 1747 for skibet Kiøbenhavn, der skulle sejle til Trankebar og tilbage, med vedføjelsen: død. Som

det fremgår af hans skifte, der afholdtes 16/12 1756 før enkens indgåelse af nyt giftemål, var han blandt de omkomne, da skibet forliste på hjemvejen. Den højeste skat betalte han i årene før han drog ud med 1 sl.d. 8 sk.

Morten Espersen, født i Åkirkeby 26/11 1707, søn af Esper Mortensen i Nyby og Kirstine, datter af vicebyfoged Morten Jensen. Borgerskab i Rønne 15/12 1739. Begravet 11/11 1785. Gift 17/8 1741 med Margrethe, datter af hjulmand Mogens Samsingsen (borgerskab 10/9 1716, skifte 16/11 1763) og Karen Nielsdatter (skifte 21/9 1745). Begravet 8/4 1797. Børn: 1) Christen, døbt 27/5 1742, begravet 18/7 1763, 2) Kirstine, døbt 29/11 1743, 3) Apelone, døbt 24/1 1746, 4) Karen, døbt 10/5 1747, 5) Margrethe, døbt 5/7 1750, begravet 14/10 1759, 6) Rebecca Marie, døbt 5/7 1750, tvilling til foregående, 7) Espern, døbt 26/11 1752, begravet 2/12 1753, 8) *Diderich*, døbt 7/4 1754, 9) Morten Mogensen, døbt 23/10 1755, 10) Espern, døbt 25/9 1757, 11) *Gregers*, døbt 25/3 1760, 12) Mogens, døbt 18/8 1761, begravet 21/10 1761, 13) Berthe Margrethe, døbt 14/11 1762, begravet juli 1763. Han nedstammede fra kendte Åkirkebyslægter, der talte flere rådmænd og borgmestre, på mødrende side således borgmester Christen Gregersen, hvis datter Abelone blev gift med vicebyfoged Morten Jensen, det er navne fra denne slægt, der især går igen hos *Morten Espersens* børn. Han er i skattetaxterne fra 1740, boende i et hus i nørre kvarter, anført lige efter major Westh's vejrmølle, altså yderligt i byen. Han erhvervede engang i årene 1742-44 (skødet samt skattetaxterne fra disse år mangler) et hus i Østergade, på østhjørnet af Kattesundet (= gl. no. 169) ved det, der da var byens østre byled. Ved skøde af 3/4 1767 solgte han en del af grunden fra som byggegrund, og på frivillig auktion 26/2 1776 solgtes huset til sønnerne *Diderich* og *Gregers Mortensen*. Det bestod af en 11-fags stuelænge til gaden med en 8-fags lade mod øst. Den ældste søn må kort efter have overtaget hele huset, for 16/6 1777 købte *Morten Espersen* sammen med den yngste søn *Gregers Mortensen* et hus i Østergade, på vesthjørnet af Slippen (= gl. no. 72, men i skødet fejlagtigt kaldt no. 74), bestående af 16 fag stuelænge og 7 fag ladehus. 19/4 1779 solgte han sin halvdel til sønnen, der derefter var eneejer. Han ejede også jord, han købte 2½ td.l.d. jord i Bodevangen ved skøde af 20/2 1742, solgt igen ved skøde af 3/8 1775. Hans skat var i de første år på 1 sl.d., stigende i slutningen af 1740'erne til over 2 sl.d., hvor den holdt sig indtil salget af jorden i 1775. Den højeste skat betalte han i 1757/58 med 2 sl.d. 2 mk. 8 sk. årlig. Et alvorligt økonomisk tilbageslag fik han i 1769, hvor han kun med nød og næppe undgik en auktion over sine ejendele til dækning af sagsomkostninger på 141 sl.d. Årsagen hertil var familiestridigheder, forårsaget af hustruens drikkeri, der især efter den ældste søns død som 21 årig i 1763 var taget til. Datteren Karen forestod i 1767 husholdningen, da moderen ikke mere var i stand dertil. Moderen overfaldt da hende og manden, der ikke turde slå igen; men Karen gjorde det og brugte mund mod moderen. Hustruen anklagede mand og datter for stiftamtmanden, der beordrede ægtefællerne forligt og datteren anklaget for utilbørlig opførsel mod moderen. Sagen kom for bytingen 14/12 1767 og endte med en dom på livsvarigt tugthus. Den blev appelleret for landstinget, her tog man ved dommen, afsagt 16/8 1769 (LJP), mere hensyn til vidnernes udsagn om moderens opførsel og til et brev fra forældrene, hvori moderen påtog sig hele skylden. Karen blev frikendt, men hun og faderen skulle betale sagens omkostninger (se også RFD, dokumenter af 15/11 1769). Forholdet til hustruen bedredes ikke fremover. I 1779 var det galt, da hun en dag, hvor hun havde drukket, kravlede over gærdet til sønnens hus, sneg sig op mod det og begyndte at bombardere det med sten og potteskår fra gårdspladsen. Da manden dukkede op i et vindue og truede med hånden ad hende, tog hun en kæp, som hun brød vinduet ud med og sårede ham derefter med sit skyts. Episoden, der havde mange interesserede vidner, endte først, da sønnen kom ud, greb hende og bar hende ind i huset. Manden fik hende denne gang sat i borgervagten, og der var vidneafhøring i politiretten 26/6 1779 (RPP). Sagen endte med, at *Morten Espersen* indgik kontrakt med sin svoger sadelmager Mogens Thomsen 16/8 1779 (SSB), hvorefter denne tog hustruen i sit hus imod at få 100 rd., foruden at hun fik diverse indbo og sine gangklæder med sig. *Morten*

Espersen boede ved sin død hos svigersønnen, feldbereder Jacob Andersen, gift med datteren Kristine, og efterlod sig kun få bodele (RSD).

Johan Christian Ibsen, giftede sig 11/4 1740 i Svaneke med Anna Pedersdatter, enke efter Jeppe Esbensen. Børn: 1) Peder, døbt i Svaneke 14/8 1740. Han må være holdt op igen hurtigt, for han er ikke nævnt i håndværkerlisten af 1744 (HVL) og er ikke sporet siden.

Jens Hansen, født i Rønne o. 1720, søn af kromand Hans Jensen og Margrethe Andersdatter. Borgerskab 30/12 1744. Begravet 21/8 1758. Gift 20/7 1742 med *Elisabeth, Tobias Michelsens* datter, f. o. 1720, begravet 14/5 1795. Hun blev gift anden gang 9/12 1760 med *Hans Bergstrøm*. Børn: 1) *Hans*, døbt 18/3 1744, 2) *Johanne Sidselle*, døbt 19/12 1745, 3) Tobias, døbt 21/7 1748, død før faderen, 4) Margrethe, døbt 9/8 1750, 5) Anne Elisabeth, døbt 24/6 1753, død før faderen. Han er i skattetaxterne fra 1745, han ejede et hus (= gl. no. 167) på nordsiden af Østergade, overfor Slagtergades udmunding, der ved vurderingen i 1761 var på 10 fag. Den højste skat betalte han i årene 1755/58 med 1 sl.d. 1 mk. 8 sk. Ved hans skifte 18/8 1758 vurderes huset til 170 sl. d. og hele boet til g. 240 sl.d.; men dets gæld var af samme størrelse, så der var intet overskud. Enken blev dog boende i huset.

Jens Pedersen, født i Rønne o. 1720, søn af Peder Nielsen og Giertrud Hansdatter (skifte 4/8 1747). Borgerskab 30/12 1744. Begravet 24/7 1751. Gift 18/11 1744 med Karen Bendixdatter Predbjørn (se J. Bidstrup, Stamtavle over Familierne Müller, Madvig og Sode s. 20). Børn: 1) Bendix, døbt 15/8 1745, 2) Peder, døbt 5/11 1747, 3) Ane, døbt 27/1 1749. Han er i skattetaxterne fra 1745, boende i et hus i sdr. kvarter, som han havde købt af svogeren Jens Kofoed ved kontrakt af 16/3 1744; men det var dennes enke, hans søster Karen, der 19/11 1745 udstedte skødet til ham. Dette køb omfattede kun 4 fag af huset, resten, 8 fag stuehus og 6 fag ladehus, købte han på auktion 24/10 1747 og fik skøde på det 7/12 1747. Han må imidlertid have solgt fra af huset før sin død, for enkens broder skipper Hans Predbjørn købte det ved auktionsskøde af 9/10 1751, da var der kun 7 fag igen. Ifølge skifter af 22/7 1751 havde *Jens Pedersen* været svag i lang tid før sin død. Hans skat var stigende i årenes løb, den største skat betalte han i 1750 med 3 mk. 12 sk.

Anders Rasmussen, født i Rønne o. 1722, søn af grynmøller og daglejer Rasmus Andersen (skifte 12/7 1773) og Margrethe Madsdatter (skifte 4/8 1750). Borgerskab i Rønne 30/12 1744. Begravet i Neksø 18/1 1786. Gift første gang 22/1 1744 med Margrethe Olsdatter, begravet 27/7 1755. Børn: 1) datter, død straks efter fødselen, begravet 20/9 1744, 2) *Mads*, døbt 1/3 1746, 3) Margrethe, døbt 1/2 1751, begravet 12/11 1751, 4) Kirstine, døbt 11/11 1753, begravet 26/12 1753. Gift anden gang 22/10 1755 med Kirstine Hansdatter Sode. Børn: 5) Hans Sode, døbt 20/6 1756, begravet 18/3 1764, 6) Margrethe, døbt 17/9 1758, begravet 23/1 1760, 7) Margrethe, døbt 17/4 1763. Hustruen forlod ham senest 1771 (Oeder). Han er i Rønnes skattetaxter 1745/1771, sidstnævnte år er der vedføjet: borte. I 1771 tog han til Neksø (Oeder), hvor han blev antaget hos *Jørgen Friderichsens* enke, hvis mand netop var død (NJP 21/1 1773). Neksø skattetaxter er bevaret fra og med 1781, i disse er han sidst anført 1784. Han betegnes som fattig ved sin død. Han nedsatte sig oprindeligt i Rønne i et hus i Stettestræde (= gl. no. 213), nabohus til *Anders Lunds* hus mod syd, antagelig et nyopført hus på del af grunden til faderens hus, der var det næste i Rækken. Huset, der var på 8 fag, solgte han ved skøde af 25/1 1765 til *Claus Ibsen* og købte i stedet ved skøde af 28/1 1765 et 9-fags hus på Store Torv (= gl. no. 489), hvor nu det tidligere Rådhus ligger. Han kom imidlertid i gæld og solgte huset igen 11/5 1767 (tinglæst 6/10 1772). Han har derefter antagelig arbejdet som svend eller daglejer indtil han i 1771 kom til Neksø. Medens han var i Rønne, betalte han den højeste skat, mellem 1 sl.d. 8 sk. og 1 sl.d. 12 sk., i årene 1751/57. I Neksø angives han ved taxationen i 1781 at bo tilleje i et 5-fags hus, ejet af købmand, kgl. vejer og måler Mads Birch, der solgte ham huset 19/10 1781. 8/6 1785 solgte han det atter til Mads Birch (NJP). En søster til ham, Margrethe Kirstine, blev gift med *Jørgen Anthoni Michelsen Rosmann*.

Ole Pedersen von Kiempen, født i Rønne o. 1722, søn af avlsmand Peder Giertsen von Kiempen (borgerskab 10/1 1720 som farver) og Maren Olsdatter. Farfaderen var den hollandskfødte farver Giert Jacobsen von Kiempen, der 4/8 1680 fik kgl. bevilling til at oprette farveri på Bornholm, øens første (Arboestamtavlen s. 33). Borgerskab 1/2 1748. Død »efter ulykkelig hændelse på marken« og begravet 3/4 1772 (skifte 19/6 1772). Gift 11/12 1747 med Barbara, f. 13/3 1723, datter af snedker Poul Ottesen Arboe og Barbara Jensdatter. Hun døde 9/4 1787 (skifte 4/5 1787, se også Arboestamtavlen s. 33/34). Børn: 1) Poul, døbt 15/6 1749, begravet 25/10 1759, 2) *Maren Kirstine*, døbt 8/8 1751, 3) Peder, døbt 25/2 1754, begravet 25/11 1757, 4) *Jens*, døbt 20/6 1756, 5) Poul Arboe, døbt 8/10 1762, begravet 3/12 1762, 6) *Otto Arboe*, døbt 7/7 1765, 7) *Barbro (Barbara)*, døbt 20/10 1768. Han er i skattetaxterne fra 1750 med skatten svingende mellem 1 sl.d. 4 sk. og 1 sl.d. 3 mk. 6 sk., højest midt i 1760'erne. Han boede i en gård på sydhjørnet af Søndergade og Almegade (= gl. no. 56), der ved taxationen i 1761 bestod af 10 fag stuelænge med en gammel tværlænge på 8 fag samt en ladelænge på 5 fag. Ved vurderingen i 1774 mangler ladehuset på 5 fag, en del af grunden var da solgt fra til svigersønnen *Niels Isachsen Grønbech*, gift med datteren Maren Kirstine, der havde bygget et hus (= gl. no. 55) der. *Ole Pedersen von Kiempen* ejede desuden jorder, muligvis delvis overtaget efter faderen. Ved skiftet 19/6 1772 blev boets gæld opgjort til at være lige så stor som dets værdi, 450 sl.d.; men enken, der blev understøttet af sin familie, ikke mindst broderen urmager Otto Poulsen Arboe, drev pottemageriet videre, og senere arvede hun betydelige midler efter både forældrene og broderen. De to overlevende sønner blev begge uddannet som pottemagere og efter moderens død overtog den yngste, *Otto Olsen Arboe*, pottemageriet. Den yngste datter *Barbara* blev gift med *Jens Nielsen Schou*.

Stefan Jensen, født i Rønne o. 1720, søn af Jens- og Kirsten Stefansdatter, som var gift anden gang med rokkedrejer Hendrich Ibsen (der 8/1 1723 tog borgerskab som snedker). Borgerskab 21/2 1747. Begravet 28/10 1791. Hans skifte mangler. Gift 23/7 1746 med Anna Sophie Hansdatter, f. o. 1714, begravet 10/5 1795. Børn: 1) Jens, døbt 23/7 1747, død som lille, 2) Karen, døbt 30/3 1749, begravet 17/4 1749, 3) Karen, døbt 19/6 1750, død som lille, 4) *Ane Kristine*, døbt 8/4 1753, 5) dødfødt datter begravet 13/11 1757. Han er i skattetaxterne fra 1750, boende i Grummekulegade (nuværende Store Torvegade) i en gård, som han havde ladet opføre på en haveplads, købt ved skøde af 11/11 1748. Gården (= gl. no. 469) lå nord for Laksegades udmunding og lige overfor Grummekulen. Ved vurderingen i 1/61 havde den tre længer, en 13-fags stuelænge med to skorstene og pottemagerovn og to ladelænger på henholdsvis 5 og 6 fag. I 1774 var stuelængen udbygget til 19 fag, og der var nu en ladelænge på 7 fag. I 1781 og 1791 beskrives gården med en stuelænge på 19 fag og to ladelænger på henholdsvis 9 og 3 fag. *Stefan Jensen* ejede også en del jorder, hvoraf det meste må have været arvet. Han solgte dem fra på sine ældre dage, først 4 skp.ld. bygjord ved skøde 9/2 1788 (tinglæst 19/7 1796), dernæst hovedparten 31/3 1788 (tinglæst 10/3 1795) og tilsidst 1 td.ld. 8/2 1791. Hans skat var allerede ved starten i 1750 på 1 sl.d., stigende til over 2 sl.d. i årene 1757/87, højest i 1766/67 med 2 sl.d. 2 mk. 8 sk.. Efter at jorderne var solgt fra i 1788, dalede den til g. 4 mk.. Som medhjælp havde han i en længere årrække svigersønnen *Mogens Andersen*, der i 1770 blev gift med datteren *Ane Kristine*. De bosatte sig hos ham, og deres store børneflokk voksede op hos bedsteforældrene. Datteren og svigersønnen var eneste arvinger til boet, hvis størrelse ikke kendes, men det må have været ret betydeligt.

Hans Mogensen, født i Poulsker o. 1729, søn af møller Mogens Larsen (skifte 18/11 1732) og Margrethe, Thomas Folckmands datter, der anden gang blev gift med Niels Jensen til 30 sl.gd. i Pedersker. Hendes skifte holdtes 4/10 1757. Han lærte hos *Morten Espersen* (RPP 1/10 1767) og tog borgerskab 7/12 1751. Begravet 13/4 1809. Gift første gang 8/12 1751 med Karen Mogens Samsings datter, enke efter bendrejer Niels Madsen Hammer, hvorved han blev svoger til *Morten Espersen* og stedfader til hendes søn af første ægteskab, *Mads Jacob Nielsen Hammer*.

Hun blev begravet 16/6 1767 (skifte 13/8 1767). Børn: 1) *Karen*, døbt 17/3 1754. Gift anden gang 9/1 1769 i Knudsker med Karen Jensdatter, død 15/4 1782 (skifte 12/6 1782). Børn: 2) Mogens, døbt 19/1 1772, som ung sejlede han som sømand, han døde før faderen, 3) Jens Morten, døbt 31/2 1777, begravet 14/3 1777. Gift tredje gang 15/5 1798 med Marie Jensdatter, der blev gift anden gang 22/6 1809 med Jens Larsen Westh. Børn: 4) Karen Margrethe, døbt 10/5 1799. Han er i skatterakterne fra 1751. Han boede i Nørregade i gl. no. 480, en gård overfor udmundingen af nuværende Rolighedsgade, der i 1761 bestod af en stuelænge på 12 fag med to skorstene og pottemagerovn samt en 5-fags lade. Han byggede om og til gården flere gange, således fik han 22/12 1766 vurderet 6 nye fag stuehus og 12/1 1769 et nyt hus på 7 fag (SSKO). I 1774 bestod gården af en stuelænge på 11 fag og en lade på 9 fag. I 1781, 1791 og 1801 var huset uændret. På en auktion 30/9 1756, hvor byen udbød nogle øde pladser nord for byen, købte han et stykke på 20 gange 40 alen, som han siden drev som have (RKB). 22/12 1766 fik han auktionsskøde på endnu et stykke jord, på en del af det opførte han et 6-fags hus, som han solgte ved skøde af 10/6 1767 (RKB). I 1783 erhvervede han gl. no. 460c i Grumme-kulegade, på vestsiden, lidt nord for nuværende Byledsgade udmunding, han udlejede det først til svigersønnen *Hans Frederich Nielsen*, gift med datteren Karen, og solgte huset til ham 27/10 1788. Endvidere købte han huset gl. no. 455a ved skøde af 10/11 1794, det var i nogle år udlejet, bl. a. til *Jacob Pedersen*. Huset blev solgt igen o. 1807 (skødet mangler). Han ejede flere jorder, bl. a. græsløkken mellem Rolighedsgade og Sct. Mortensgade, mod vest afgrænset af bebyggelsen langs Nørregades østside. Ved skiftet 13/8 1767 efter den første hustru tilbyder han at udbetale stedsønnen 150 sl.d. og datteren 100 sl.d. i arv. Ved skiftet efter den anden hustru 12/6 1782 tilbyder han sønnen af dette ægteskab 300 sl.d. og forskellige bodele, bl. a. en sølvstob med en rubel i bunden og to sølvskeer. I begge tilfælde finder skifteretten tilbude- ne rimelige. Ved skiftet efter ham selv 8/6 1809 opgøres værdien af gården, der da havde en stuelænge på 13 fag og en lade på 9 fag, til 300 rd., der var ialt 7 td.ld. jord til en værdi af 1100 rd. Da både sønnen, datteren *Karen* og dennes børn da alle var døde, var det enken og datteren med hende, der delte arven på 2000 rd.. *Hans Mogensen* må have drevet flere slags virksomhed, panteprotokollerne viser, at han ofte lånte penge ud mod sikkerhed i jorder og fast ejendom, en enkelt gang i et skib. Han betalte allerede i 1757 i sl.d. 8 sk. i skat. I 1767 var den første gang over 2 sl.d., og her holdt den sig. I 1790'erne svingede den omkring 1 rd. 4 mk., og på dette niveau lå den, indtil den i 1806 brat steg til 2 rd. 3 mk. 1 sk., for herefter kun at falde nogle få skilling før hans død. Han formåede altså trods sin da høje alder at udnytte krigskonjunkturerne. Der er et påfaldende langt åremål, hvor han sad som enkemand efter den anden hustru. Det skal sikkert ses på baggrund af en tragisk hændelse, der i folkemunde dømte ham som morder. En ung pige, der sammen med datteren Karen var ude på marken for at malke køer, drillede denne ved at gemme hendes malkekruis i kornet. *Hans Mogensen*, der kom til, blev vred derover og slog pigen, der efter hjemkomsten gik i seng og et par dage efter døde. Episoden foranledigede, at der blev afholdt politiforhør 23/9 1772 for at få oplyst, hvad der var sket; men her kunne det ikke påvises, at de slag, hun havde fået, skulle have forvoldt hendes død. Sagen blev dog ikke glemt, 16/11 1778 blev der atter afholdt forhør i sagen, efter at der til det kgl. cancelli var indgivet en anonym anmeldelse mod ham for at have slået pigen ihjel. Nye vidner gav nu udsagn, og det kom frem, at dels havde pigen selv ikke beklaget sig efter episoden og var gået ene hjem fra marken, dels havde et vidne hørt hende klage sig over smerter før hun var blevet slået, så sagen afsluttedes atter uden at der blev rejst tiltale mod *Hans Mogensen* (RPP).

Lars Andersen Bergstrøm, døbt i Rønne 14/8 1735, søn af murermester Anders Larsen Bergstrøm (f. i Laholm, Halland, borgerskab i Rønne 5/1 1739) og Ellen, datter af hjulmand Hans Olufsen (skifte 15/3 1741) og Elisabeth Hansdatter. Borgerskab 21/12 1764. Død af tæring, begravet 29/5 1790. Gift første gang 31/1 1757 med Elsebeth Johansdatter, f. o. 1721, enke efter Iver Hansen, der medbragte en 14-årig datter. Hustruen begravedes 9/11 1757 (skifte

11/11 1757). Ingen børn. Gift anden gang 1/2 1758 med Birgitte Sophia, datter af skifteskriver Nicolaj Brugman og Martha Cathrine Sandbye, der var gift anden gang med landstingsskriver Claus Bohn. Hun var født o. 1729 og begravedes 4/11 1766 (skifte 12/11 1766). Børn: 1) Marthe Cathrine, hjemmedøbt, begravet 2/3 1760, 2) dødfødt dreng, begravet 14/12 1760, 3) dødfødt datter, begravet 31/7 1764, 4) dødfødt dreng, begravet 1/12 1765. Gift tredje gang 26/1 1767 i Nyker med Elisabeth Sophia, f. o. 1733, begravet 19/7 1804, datter af gårdmand Hellis Haagensen, 9. sl.gd. Blæsbjerggård, og Bodil Hansdatter (skifte 7/1 1762). Børn: 5) Bodil Birgitha, døbt 13/11 1767, begravet 20/7 1770, 6) Karen, døbt 28/1 1770, 7) Elisabeth Birgitha, døbt 12/5 1775, begravet 26/10 1788, 8) Bodil Kirstine, døbt 3/10 1777. Han er i skattetaxten fra 1757, boende i gl. no. 417, det sydlige hjørne af Laxegade og Knapstræde, der i 1761 var på 8 fag med pottemagerovn. Han betalte den højeste skat, 1 sl.d., i årene 1758/63. Især efter den anden hustrus død tog hans drikkeri overhånd, han kom i gæld og måtte sælge huset ved skøde af 16/9 1768 til *Mads Andersen*. 6/5 1769 belånte han alt sit indbo (SPP) og betalte herefter laveste skat, sidste gang i 1787. Han boede i disse år til leje forskellige steder og betegnes i folketællingen i 1787 som daglejer. Hans to døtre betlede.

Jørgen Friderichsen, døbt i Nekso 10/5 1733, søn af bager og skomager Friderich Ibsen (skifte 12/12 1753) og hustru Karen. Lært i Rønne, jvf. s. 129, borgerskab i Nekso 31/3 1757, begravet 8/5 1771 (skifte 5/5 1771). Gift 11/11 1757 i Nekso med Anne Jørgensdatter, f. o. 1738, begravet 7/10 1806. Børn: 1) Karen Maria, døbt 5/7 1758, begravet 6/1 1759, 2) Karen Maria, døbt 25/11 1759, 3) Jørgen Friderich, døbt 18/9 1763, 4) Jeppe, døbt 31/3 1766, 5) Jacob, døbt 29/1 1770, begravet 7/1 1771. Han nedsatte sig i Nekso i 1757, boende i et hus i Brogade, der i 1761 bestod af en stuelænge på 9 fag og en ladelænge på 4 fag. I 1763 opførte han et fag mere til stuelængen og i 1769 yderligere 4 fag (SSKO). Ved vurderingen i 1771 var huset på 14 fag stuelænge og 5 fag lade. Han købte flere jorder, skøderne herpå tinglystes 1/5 1766, 11/6 1767, 21/12 1769, foruden at han ved et byttebrev af 16/2 1770 byttede 2 sk.ld. bygjord med 2½ sk.ld. ved at betale 25 sl.d., herved kom hans jorder til at ligge mere samlede. Ved sin død ejede han jorder til en værdi af 110 sl.d., huser vurderes til 325 sl.d. og bodele og kreaturer til 184 sl.d.. Boets overskud var på 440 sl.d. (skifte 5/5 1771). Enken drev pottemageriet videre og ansatte *Anders Rasmussen* fra Rønne til at forestå det. 2/2 1774 giftede hun sig igen med *Hans Hansen*, der derved blev ejer af ejendommen.

Jens Larsen Pelle, født o. 1734, søn af avls- og kromand Lars Jensen Pelle (borgerskab i Rønne 20/10 1750) og Elsebeth Thomasdatter. Lært hos *Morten Espersen* (RPP 1/10 1767), borgerskab 19/12 1758, begravet 16/5 1805. Gift 16/11 1758 i Østerlars med Giertrud Jensdatter, datter af gårdejer Jens Jensen, 37. sl.gd. Møllegård og Karen Hansdatter Piil (se Koefoed A s. 70). Hun begravedes 7/6 1791. Børn: 1) Lars, døbt 21/10 1759, 2) Conrad, døbt 13/6 1762, 3) Elsebeth, døbt 9/9 1764. Han er i skattetaxten fra 1758, boende i gl. no. 182 på østsiden af Kattesundet mellem Østergade og Klokkegade. Huset var i 1761 på 10 fag med et 3-fags halvhus med tegltag tilbygget. Han betalte i årene 1759/71 en skat på over 1 sl.d., højest i 1766/67 med 1 sl.d. 1. mk. 8 sk.. Han kom imidlertid stærkt i gæld, drak og behandlede hustruen så dårligt, at hun flyttede fra ham (TB 13/8 1771). Trods støttelån fra faderen måtte han sælge huset 13/5 1771 og boede derefter til leje forskellige steder. Han arbejdede nu som dels svend, dels daglejer. I årene 1791/98 boede han hos *Therkild Nielsen Holm* og betalte laveste skat, 4 sk., derefter gled han ud af skattetaxten som fattig. Ved folketællingen i 1801 boede han hos broderen, avlsmand Thomas Pelle, der havde taget ham i huset.

Niels Jensen, døbt i Rønne 1/4 1735, søn af bager Jens Nielsen (skifte 7/12 1761) og Birgitha Jensdatter. Borgerskab som pottemager 29/8 1761, tillige som købmand 16/9 1788. Udpeget til at være byens kæmner i 1777 efter urmager Ole Hendrichsen (skifte 21/8 1777) og 23/4 1787 valgt som en af byens da otte formænd, de eligerede borgere (RRP), samt 22/11 1803 udnævnt til rodemester for venstre kvarter ifølge kgl. rentekammersbefaling (TB 6/12 1803).

Død 2/9 1816. Gift første gang 8/3 1760 med Kirsten Larsdatter. f. o. 1719, begravet 12/11 1795. Børn: 1) Lars, døbt 22/2 1761. Gift anden gang 20/1 1798 med Bodil Kirstine Jørgensdatter, f. o. 1764, der blev gift anden gang 5/4 1817 med *Lars Michael Clausen* og døde 17/9 1834. Ingen børn. Han er i skattetaxten fra 1760, boende i et hus i nørre kvarter (efter 1766 regnet til vestre kvarter), gl. no. 311, beliggende i Storegade på nordhjørnet af Kåsegade og med areal gående helt ud til Lillegade. I 1761 havde det 6 fag og havde pottemagerovn. 29/12 1764 vurderedes en tilbygning på 2 fag, og ved vurderingen i 1774 var huset på 9 fag og havde tegltag. I 1781 var det vokset til 12 fag og i 1788 tilbyggedes en lade på 5 fag med portrum, disse to længer var der også ved vurderingerne i 1791 og 1801. Hans skat nåede i 1763 op over 1 sl.d., den højeste skat betalte han i årene 1806/09 med 2 rd., dette til trods for at han aldrig investerede i jord. Han var derimod hyppigt udlåner af penge mod sikkerhed i jord og fast ejendom. Sønnen Lars Nielsen med tilnavnet Rønne tog borgerskab som skipper 20/3 1782 og giftede sig samme år med Kirstine Jørgensdatter. Han druknede sammen med to andre skipper, da de ville hente fiskegarn ind, og begravdes 6/2 1806. Blandt børnene var *Niels*, døbt 21/2 1785, der blev optaget i huset hos farfaderen. Ved *Niels Jensens* skifte 2/9 1816 vurderedes gården til 1300 rd., med indbo, lager m.v. til ialt 2018 rd. – og da diverse fordringer var inddrevet og gælden betalt, viste overskudet sig at være g. 2830 rd., der deltes mellem enken og børnebørnene. Enken ønskede at drive forretning og pottemageri videre; men ved at fordr sine arv udbetalt, tvang sønnesønnen *Niels Larsen Rønne* ejendommen på auktion, hvor han købte den ved auktionsskøde af 16/12 1816. Enken blev dog atter pottemagerkone, da hun giftede sig igen, men i et andet pottemageri.

Hans Andersen Bergstrøm, døbt 2/2 1738, søn af muretmester Anders Larsen Bergstrøm og Ellen Hansdatter. Broder til *Lars Andersen Bergstrøm*, se der. Borgerskab 11/1 1762, død 7/8 1812. Gift første gang 10/12 1760 med *Elisabeth Tobiasdatter*, f. o. 1720, enke efter *Jens Hansen*. Hun blev begravet 14/5 1795. Ingen børn. Gift anden gang 23/1 1797 med Cathrina Pedersdatter. Ingen børn. Han blev ved første giftermål ejer af huset gl. no. 167 i Østergade med pottemageri. Han er i skattetaxten fra 1761, han nåede allerede i 1762 op på en skat på 1 sl. d., og i 1785 nåede han den højeste skat, han betalte, 2 rd. 9 sk.. Huset bestod ved vurderingen i 1761 af 10 fag, i 1765 blev der bygget 2 fag til og i 1769 yderligere 2 fag ladehus (SSKO). I 1781 var huset uændret; men i 1784 solgte han det vestligste fag af stuelængen fra. I 1791 bestod huset af 13 fag stuehus med stuer, arbejdsrum, port og lade samt en gammel ladebygning på 4 fag. *Hans Bergstrøm* blev hurtigt en af de toneangivende pottemagere, der ivrigt deltog i forsøgene på at hæve fagets standard. Han understregede sin vilje dertil ved at lade de lærlingekontrakter, han indgik med sine lærlinge, indføre i skøde- og panteprotokollen og tinglæse, et af punkterne i det forslag til laugsregler, man arbejdede på at få gennemført. Ved siden af pottemagervirksomheden drev han jord, som han købte ved skøder af 15/2 1768, 15/2 1777, 26/6 1782 og 22/8 1782. Han solgte et jordstykke 11/3 1788 og igen et 18/9 1788, men købte atter jord 30/12 1788, som han dog solgte igen 24/1 1791. Familiemæssigt led han under konens drikkerier, der tiltog med årene. Det skete, at hun prøvede at bryde ind gennem døren til pottemagerværkstedet, som man holdt låst, for at overfalde ham og folkene. Det er nok for at få arbejdsro, at han ved skøde af 14/3 1782 købte et 6-fags hus, der var blevet indrettet med pottemagerværksted og ovn, og som lå nord for byen på Teglgårdsløkken. Huset blev ved vurderingen i 1781 udstyret med nummeret 440 og angivet som liggende i nørre kvarter; men siden vedtog man, at det var en fejl, og regnede det med til vestre kvarter. Han solgte det igen ved skøde af 15/1 1784 til *Johan* og *Holger Nielsen*. Et par gange lod han konen indsætte i borgervagten og stævnedes hende for hendes opførsel. Første gang, det skete, kom sagen for tinget 22/1 1782. Her lovede konen bod og bedring imod at sagen blev hævet. Et par år efter var det galt igen, og han stævnedes hende atter. Sagen var for tinget 10/8 og 17/8 1784, også denne gang indgik de et forlig, der blev underskrevet 21/9 og samme dag

læst for tinget; men aldrig så snart var hun lukket ud af arresten, før hun gik hen til sønnen *Hans Jensen*, drak hos ham og gik lige hjem og overfaldt de øvrige husbeboere. Hun blev atter arresteret, sagen kom atter for tinget 12/10 og endte nu med en dom, afsagt 4/1 1785. Herefter gjorde Bergstrøm skridt til separation fra konen, og i forbindelse hermed blev der 1/10 1785 foretaget en vurdering af boet. Han ejede da foruden gården ialt $4\frac{1}{2}$ td.ld. jord samt to heste, to køer og et galtsvin foruden indbo og redskaber, ialt vurderet til 725 rd. – men gælden oversteg den lidt (RSD). I stedet for separation indgik han påny en kontrakt d. 5/5 1787, den blev efter at have fået kgl. konfirmation læst for tinget 17/3 1789 (TB). Hans skat nåede i 1762 op over 1 sl.d. og lå højest i 1785 med 2 sl.d. 9 sk.. Fra da af gik det tilbage med hans økonomi, efter salget af jorden i 1791 dalede skatten de næste par år til 4 mk. 8 sk., og 4/6 1793 solgte han gl. no. 167 og købte i stedet gl. no. 192 i Korsgade, hvor *Henrich Jacobsen* og andre efter ham havde haft pottemageri. Allerede 20/5 1794 solgte han gl. no. 192 og gled for en tid ud af skattetaxterne. I forbindelse med sit andet giftemål købte han ved skøde af 22/2 1797 gl. no. 179 i Østergade (udenfor det hidtidige byled), men solgte den igen 23/5 1797 og købte i stedet 3 fag af gl. no. 189, kaldet 189b, i Stumpegade på hjørnet af Klokkegade ved skøde af 7/7 1797. Pengene til disse huskøb fik han gennem hustruens arvemidler på 180 sl.d. (BAK 14/4 1798). Han har i denne periode ikke haft eget pottemageri, men arbejdede som svend forskellige steder, f.eks. hos *Johannes Spietz* i perioden 1/11 1801 – 1/11 1802 (RPP 16/3 1802) og i 1805 hos *Thomas Kum* i Hasle, ligeledes fæstet for et år (HPP 16/3 1805). Han havde da solgt huset no. 189b ved skøde af 11/2 1805. 4/1 1808 bevilgede fattigvæsenet i Rønne ham en fattigunderstøttelse på 1 mk. 4 sk. pr. uge, der 1/7 1808 forhøjedes med 4 sk. pr. uge. I forbindelse med behandlingen af disse tildelinger hedder det 2/9 1808, at han er gammel, er blind på det ene øje og lider af brok. Han fik jævnt hen småforhøjelser, 28/10 1810 steg hans understøttelse til 3 mk. pr. uge, foruden at han fik 4 rd. pr. år til husleje 3/4 1811 begærede han at komme på Rønne Hospital som lem der; men han døde, før der blev en plads ledig til ham (RRFP).

Claus Ibsen, gift i Rønne 31/3 1761 med Bodil, Michel Hansens enke. Børn: 1) Peder Low, døbt 19/2 1764, 2) Elsebeth Kirstina, døbt 10/2 1766. Han købte ved skøde af 5/10 1761 et hus i Ellekongestræde. Det brændte i 1762, grunden blev byttet med en grund i Klokkegade, hvor han lod opføre en nyt hus (= gl. no. 186, 187 og 188) til erstatning (SSKO), der lå midtfor på sydsiden af gaden. I 1765 sælger han dette hus og køber i stedet gl. no. 213 i Stettesstræde af *Anders Rasmussen* ved skøde 25/1 1765, men må allerede sælge det igen 7/4 1766. Han må være identisk med den mand, der ifølge byfoged Selmer (KKJ) nedsatte sig som pottemager uden at have lært faget, men hurtigt måtte holde op. Der var talrige sager imod ham i 1765-66, i disse betegnes han som pottemager, tidligere benævnes han daglejer. Han har antagelig forladt Rønne.

Anders Jensen, døbt 10/5 1745, søn af slagter Jens Andersen (skifte 25/11 1774) og Anna Olsdatter (skifte 31/10 1752). Han var brodersøn til *Henrich Jacobsens* hustru og var optaget i huset hos dem. Borgerskab 21/9 1765, begravet 25/9 1772 (skifte 28/9 1772). Gift 17/11 1764 med Bodil Mortensdatter, der blev gift anden gang med *Hans Hansen Bierregaard*. Børn: 1) Anne, døbt 28/7 1765, begravet 18/10 1765, 2) Anne Kirstine, døbt 20/5 1768, begravet 5/2 1801, 3) Morten, døbt 19/7 1772, begravet 2/8 1772. Han købte gl. no. 192 i Korsgade af *Henrich Jacobsen* ved købebrev af 22/8 1764, tinglæst 29/9 1772. 31/12 1767 fik han vurderet en tilbygning på eet fag til huset (SSKO). Han er i skattetaxten fra 1764 med en skat på 1 sl.d., den højeste skat, han betalte, var i årene 1766/71 med 1 sl.d. 2 sk.. Ved hans skifte blev huset vurderet til 180 sl.d. og hele boet til 216 sl.d., men gælden var lige så stor.

Hans Jensen, døbt 18/3 1744, søn af *Jens Hansen* og *Elisabeth Tobiasdatter*. Borgerskab 29/12 1768, død af vattersot, begravet 1/12 1796 (skifte 5/12 1796 og 17/2 1797). Gift 2/8 1766 med Johanne Elisabeth, døbt 15/6 1749, datter af skipper Robbert Robbertsen (skifte

16/11 1753) og Johanne Elisabeth Kofoed (se Kofoed B s. 83). Skilsmisse ved kgl. bevilling af 26/7 1782, skifte i forbindelse hermed 18/10 1782 og 23/1 1783. Børn: 1) Jens, døbt 26/7 1767, begravet 14/8 1767, 2) Robbert, døbt 26/2 1769, begravet 7/5 1769, 3) Johanne Elisabeth, døbt 29/4 1770, 4) Jens, døbt 16/2 1772, begravet 6/3 1772, 5) Lisabeth Margrethe, døbt 12/3 1779, begravet 5/9 1780. Han købte et 11-fags hus (= gl. no. 306) i den nordligste ende af Storegade, skrås overfor Tværstrædes udmunding, ved skøde af 21/5 1765, et hus, der herefter i mere end 130 år rummede et pottemageri, hvor seks pottemagere kom til at afløse hinanden. I 1774 var huset udvidet med en 4-fags lade, den samme beskrivelse blev givet ved vurderingen i 1781. Ægteskabet blev præget af hans stadig tiltagende drikkeri. Når han var fuld, overfaldt han konen og datteren, efterhånden så grovt, at han blev arresteret og tiltalt for hustrumishandling og trusler på hendes liv. Sagen begyndte for tinget 18/1 1782 og endte med dom afsagt 23/4 1782, hvor han blev idømt 2 år i rasphuset. 1/11 1783 skulle han føres over til København til afsoning af straffen, i den anledning blev der foretaget en boopgørelse med hans stedfader *Hans Andersen Bergstrøm* tilstede som hans curator og dermed ansvarlig for hans ejendele under afsoningen. Opgørelsen er usædvanlig detaljeret, selv ejendele uden værdi, som de fejlbrændte kar, der stod på bjælken til eget brug, er taget med, og alle fødevarer i boet er nævnt, lige fra teen i en krukke inde i stuen til sækkene med mel på loftet, de tre små stykker røget oksekød og den hjemmelavede ost (RSD). Sammen med auktionslisten fra den auktion, der blev afholdt over hans jord og dele af hans bo 30/10 1782, for at han kunne opfylde skilsmissebetingelserne, samt de få ting hustruen fik tildelt ved skilsmissen, giver det et usædvanligt righoldigt billede af en håndværkers hjem i slutningen af 1700-årene. Jorden, han havde ejet, lå ved Langebjerg, men var allerede blevet pantsat 16/3 1779 (SSP). Da han vendte tilbage efter udstået straf, fortsatte han i sit pottemageri, hans skat lå for det meste over 1 sl.d., lige til han 22/5 1788 solgte huset til *Peder Hansen*. Ved middelsdag 1789 flyttede han ind hos *Peder Pedersen Schou*, men tilbragte de sidste fire uger før han døde hos *Jørgen Hansen Dam* (RSD), her holdtes skiftet. Boet havde et overskud på g. 14 sl.d., der tilfaldt datteren.

Mogens Hansen, døbt i Rønne 6/1 1746, søn af tømrer og kirkeværge Hans Nielsen (skifte 15/11 1765) og Berthe, datter af hulmand Mogens Samsing og Karen Nielsdatter. Hun var søster til *Morten Esperens* hustru og *Hans Mogensens* første hustru, moderens skifte holdtes 1/5 1756. Borgerskab 27/2 1776. Flyttet til København o. 1806. Gift første gang 8/3 1766 med Margrethe, f. o. 1745, datter af Hans Christiansen og Annike Valeriusdatter (skifte 28/9 1792) og halvsøster til *Hans Christian Poulsen*. Hun døde 29/8 1800 (skifte 24/9 1800). Børn: 1) Hans Nielsen, døbt 14/12 1766, begravet 11/3 1767, 2) Berthe (Kathrine) døbt 17/1 1768, 3) Annike, døbt 24/2 1770, 4) Karen Kristine, døbt 1/3 1772, død som lille, 5) Karen Kirstine, døbt 2/9 1774, begravet 17/9 1774, 6) *Christian*, døbt 15/10 1775, 7) Kirstine, døbt 25/10 1778, død som lille, 8) Margrethe Kirstine, døbt 23/12 1781, død som lille, 9) *Hans*, døbt 10/10 1784, begravet 8/3 1807. Gift anden gang 31/7 1801 med Anna Marie Hansdatter, f. o. 1746, enke efter Peder Andersen, hun begravdes 12/8 1803 (skifte 12/8 1803). Ingen børn. Han arvede ved moderens død 150 sl.d. og ved faderens et hus i Laxegade på 6 fag, 150 sl.d. samt jorder til en værdi af 160 sl.d.. Broderen Niels Hansen havde arvet faderens gård i Grummekulegade (= gl. no. 472) på sydhjørnet af Magstræde, da *Mogens Hansen* giftede sig, må de have lavet en bytteforretning (skødet mangler), for det var her han etablerede sig. Ved vurderingen i 1774 var den på 9 fag stuehus og to ladelanger på 8 og 9 fag. Den var uændret i 1781. Han er i skattelisterne fra 1766 med en skat, der fra starten var over 1 sl.d. og i årene 1769/87 var over 2 sl.d., højest i 1778/83 med 2 sl.d. 2 mk. 14 sk.. Medens han i 1769 købte jord ved skøde af 14/11, solgte han fra af sine jorder siden, nemlig ved skøde af 7/11 1780, 12/3 1787, 4/4 1792 og 27/4 1796. I 1793 solgte han gården no. 472 ved skøde af 6/3 og flyttede ind i gl. no. 454b, et nyopført hus på del af hans grund. Senere ændredes husets

nr. til 472b, da man opdagede, at der var sket en fejl ved nummerangivelsen. Han fik lån i det nye hus 24/10 1793. Han solgte huset igen ved skøde af 4/6 1796 til svigersønnen Hans Ambrosen, gift med datteren Anniche; men ved en kontrakt af samme dato forbeholdt han sig rådighed over arbejdsstuen og en stue ved siden af for sig selv, hustruen og de to sønner, så de kunne drive deres profession. Ovnens skulle stå til rådighed, og der skulle afses plads på loftet til tørring af karrene og plads i gården og haven til opbevaring og hugning af brændet, foruden at de brændte kar skulle have plads i køkkenet, indtil de blev borttransporteret. For dette skulle han betale en årlig leje på 8 sl.d.. Da datteren imidlertid blev enke og ifølge mandens testamente af 18/4 1797 blev ejer af huset, solgte hun dette tilbage til faderen. Han beholdt det kun til datteren igen var gift, med skipper Anders Mogensen Spanner, der købte det ved skøde af 28/11 1798. Denne gang fraflyttede *Mogens Hansen* huset og købte gl. no. 417 i Læxegade, hvor *Lars Bergstrøm* og senere andre pottemagere havde haft pottemageri, ved skøde af 18/3 1799. Jordsalgene og de senere års mange skifte afspejler hans stigende økonomiske vanskeligheder. Ved skiftet efter den første hustru i 1800 balancerede boets indtægter og udgifter. Ved skiftet i 1803 efter den anden hustru oversteg boets gæld dets indtægter med ca. 46 rd.. I 1806, da hans ældste søn forlængst havde fået eget pottemageri, og hustruen og den yngste søn var døde, flyttede han til København, hvor datteren Berthe Katrine, gift med skipper Mogens Sandersen Brand, boede. Huset no. 417 blev solgt på auktion 30/7 1807 (RAP).

Jens Pedersen, døbt i Nylars 12/4 1744, søn af gårdejer Peder Jørgensen, 22. sl.gd. Lynggård, og Maren, datter af Jens Jensen, 37. sl.gd. i Østerlars. Borgerskab 29/12 1768, begravet 14/3 1812 (skifte 9/3 1812). Gift første gang o. 1766 med Signe Sørensdatter, f. o. 1743, død 14/1 1778 (skifte 26/1 1778). Børn: 1) Siselle Cathrine, døbt 30/8 1767, død som lille, 2) Peder, døbt 28/1 1770, begravet 23/7 1770, 3) Søren, døbt 7/7 1771, begravet 12/7 1772, 4) *Peder*, døbt 21/11 1773. Gift anden gang 20/3 1778 i Nylars med Anna Maria, f. o. 1752, datter af gårdejer Jørgen Hansen Bidstrup, 24. sl.gd., og Kristine Sode, og død 6/3 1840. Børn: 5) *Jørgen Bidstrup*, døbt 20/11 1778, 6) Seine Marie, døbt 11/2 1780, begravet 13/2 1780, 7) Jens, døbt 22/9 1782, begravet 29/10 1788, 8) Kirstine, døbt 2/5 1784, 9) Hans, døbt 18/6 1786, begravet 6/7 1787, 10) Christen, døbt 20/3 1788, begravet 2/11 1788, 11) Maren Marie, døbt 3/4 1791, 12) Jens, døbt 23/11 1792, begravet 6/9 1793, 13) Anne Marie, døbt 3/8 1794, begravet 18/4 1798. Han købte et hus i Grummekulegade (= gl. no. 475) ved skøde af 1/7 1766. Det var på 6 fag, men allerede året efter udvidede han med to fag, som blev vurderet 31/12 1767 (SSKO). Han solgte huset 2/2 1771 til *Hans Christian Poulsen*. Samme år (skødet mangler) købte han gården gl. no. 237 på Lille Torv, hvor han boede resten af sit liv. Gården var i 1774 med en stuelænge på 7 fag og en tilbygning, ligeledes på 7 fag, i denne lå ifølge vurderingerne i 1781 og 1791 arbejdsstue og køkken. I 1801 var der yderligere bygget et halvhus til. I årene 1767/71 betalte han 1 sl.d. i skat, og hans skat var jævnt stigende lige til hans død, han betalte i 1812 1 rd. 3 mk. 12 sk. Ved hustruens død i 1778 tilbød han at give sønnen *Peder* 160 sl.d. i mødrende arv. Ved sin egen død i 1812 efterlod han sig et bo med et overskud på g. 4127 rd.; men beløbet skal ses på baggrund af de høje vurderinger kort før statsbankerotten: huset, der i 1801 vurderedes til 130 rd., blev nu sat til 3500 rd., indboet til 500 rd. og kobberbrændevinsspanden med redskaber alene til 300 rd. — en ovn brændte kar blev sat til 400 rd.. Han var imidlertid til enhver tid økonomisk vel funderet og lånte af og til penge ud mod sikkerhed i jord og ejendomme. Han havde midler, der tillod ham at deltage i handelen med de under krigen kappede skibe, således købte han en part i et sådant for 100 rd. 12/2 1811 (TB). Enken drev efter hans død pottemageriet videre med sønnen *Jørgen Bidstrup Jensen* som hjælp, men solgte det til ham ved skøde af 27/3 1813. Ved hans død i 1838 arvede moderen atter huset og efterlod det ved sin død til datteren Maren Marie, gift med bager Hans Andersen Stibolt (SPP 8/12 1841, ti.l. 22/6 1852). Idag ligger Michael Andersens fabrik på grunden.

Hans Thommesen (Thomasen), døbt i Poulsker 27/12 1742, søn af Thomas Mogensen i Snobæk og Kirstine Pedersdatter. Han var brodersøn til *Hans Mogensen*. Lærte hos *Morten Espersen* (TB 22/12 1767), borgerskab 21/7 1768, død 31/3 1807 (TB 9/2 1808). Gift første gang 31/12 1768 med Inger, datter af Peder Davidsen (skifte 3/11 1777) og Elsebeth Gundersdatter, hun var født o. 1742 og døde 9/11 1777 (skifte 19/11 1777). Børn: 1) Thommes, døbt 5/11 1769, begravet 23/8 1770, 2) Thommes, døbt 21/4 1771, 3) Mads og 4) Peder, tvillinger, døbt 4/7 1773, 5) David, døbt 11/2 1776, 6) Elisabeth Kirstine, døbt 2/11 1777, begravet 28/9 1788. Gift anden gang 8/2 1778 i Vestermarie med Kirstine Hansdatter Rytter, f. o. 1749, død 24/6 1789 (skifte 17/7 1789). Børn: 7) Dorthe Kirstine, døbt 14/10 1779, begravet 17/3 1799, 8) dødfødt barn, august 1781, 9) Ane Kauine, døbt 12/9 1784, begravet 22/4 1785, 10) Mogens, døbt 30/7 1786, 11) dødfødt barn, begravet 9/1 1788, 12) dødfødt søn, begravet 14/6 1789. Gift tredje gang 12/9 1789 i Vestermarie med Anne, f. o. 1758, datter af Ole Christiansen, 14. vd.gd., hun blev begravet 20/3 1801 (skifte 23/6 1801). Børn: 13) Margrethe Kirstine, døbt 24/10 1790, begravet 4/3 1796, 14) Anne Cathrine, døbt 16/6 1793, 15) dødfødt barn, begravet 17/6 1795. Gift fjerde gang 26/9 1801 i Nylars med Kirstine Nielsdatter. Børn: 16) Niels, hjemmedøbt, i kirke 26/12 1802. Enken blev gift anden gang 12/2 1808 med Anders Andersen Stange. *Hans Thommesen* købte en byggeplads ved skøde af 21/3 1768, her opførte han et hus på 8 fag (= gl. no. 176), det lå på nordsiden af Østergade, udenfor det hidtidige byled. I 1779 vurderedes en tilbygning på 2 fag i vestre ende og 1 fag i østre ende af huset (SSKO). Han udvidede yderligere ved 14/3 1785 at købe nabohuset mod øst, gl. no. 177 på 2 fag. Dette hus var i perioder udlejet. Endelig udvidede han i 1788 med 1½ fag til portrum (SSKO). Desuden ejede han en overgang gl. no. 179, som han købte af *Hans Andersen Bergstrøm* 23/5 1797, men atter solgte 21/2 1799. 8/7 1806 solgte han 2 fag fra af gl. no. 177. Han er i skattetaxten fra 1769 og kom i 1785 op på en skat over 1 sl.d.. I årene 1790/1805 lå den konstant på 4 mk. 14 sk.; men i 1806 steg den til over 1 rd. og holdt sig der til hans død. Hans formueforhold kan belyses ved skifterne efter hustruerne. Da den første hustru døde i 1777, undgik han kun lige, at huset kom på auktion. Ved den anden hustrus død i 1789 tilbød han g. 53 rd. til deling mellem deres to overlevende børn. Ved den tredje hustrus død i 1801 opgøres boets værdi til 719 rd. og dets gæld til g. 511 rd., den overlevende datter arvede da 100 rd.. Ved hans egen død i 1807 levede kun to sønner og to døtre. Boet havde da et lille underskud.

Mads Andersen, døbt i Rønne 13/3 1746, søn af *Anders Rasmussen* og Margrethe Olsdatter. Borgerskab 27/2 1776, begravet 11/11 1804. Gift 30/1 1770 med Ellen, f. o. 1745, datter af snedker Thue Mortensen (skifte 2/12 1753) og Ellen Hansdatter (skifte 25/5 1779). Hun begravdes 23/3 1804. Børn: 1) Thue, døbt 15/7 1770, 2) Anders, døbt 9/2 1772, begravet 1/12 1773, 3) Ole, døbt 27/3 1774, begravet 17/3 1775, 4) Ole, døbt 14/1 1776. Han købte gl. no. 417 i Laxegade af *Lars Andersen Bergstrøm* ved skøde af 16/9 1768. Huset var på 8 fag, uændret ved vurderingen i 1774. 16/2 1778 solgte han det til *Mads Jacob Nielsen Hammer* og købte selv et 4-fags hus i Grummekulegade ved skøde af 5/3 1778; men han har næppe fået etableret sig med pottemageri her, for han var kommet i håbløs gæld, og da dommen i hans gældssag skulle eksekveres 19/10 1778, var huset tomt på nær et bord, og han selv opholdt sig i Neksø (RFD). Huset blev solgt på auktion 12/12. Hans skat varierede i årene 1769/78 mellem 1 mk. 14. sk. og 2 mk. 6 sk., højest i 1777/78. Senere boede han til leje forskellige steder og betalte skat på fra 8 sk. til 1 mk. 4 sk., men gik ud af skattetaxten, efter at han i 1798 var noteret som fattig. Ved folketællingen i 1787 kaldes han daglejer, og det fremgår, at konen og de to sønner betlede. Han og hustruen fik de sidste år fattigunderstøttelse, i 1804 anføres, at de nu begge er sengeliggende (RRFP).

Mogens Andersen, f. o. 1744, borgerskab som daglejer 27/2 1776, begravet 4/1 1807 (skifte 31/12 1806). Gift 8/12 1770 med *Anna Kirstine*, datter af *Stephan Jensen* og Anna Sophie

Hansdatter, døbt 8/4 1753 og overlevede manden. Børn: 1) *Anders*, døbt 15/11 1771, 2) Jens, døbt 20/3 1774, 3) Peder, døbt 10/11 1776, begravet 1/12 1776, 4) Margrethe Kirstine, døbt 14/6 1778, 5) Lars, døbt 4/7 1779, død, antagelig før 1787, 6) *Peder*, døbt 14/1 1781, 7) Poul Anker, døbt 26/5 1782, 8) Claus, døbt 7/11 1784, 9) Jørgen døbt 23/12 1785, død, antagelig før 1787, 10) Kirsten, døbt 24/5 1790, 11) Hans, døbt 30/11 1794, begravet 7/1 1798. Han boede og arbejdede hos svigerfaderen og overtog efter dennes død i 1791 hans hus, gl. no. 469 overfor Grummekulen, hvor han drev pottemageriet videre. Ved skøde af 21/1 1792 solgte han 6 fag fra af ejendommen, resten, 13 fag stuehus og 9 fag lade, mageskiftede han 26/4 1797 med gl. no. 297 på 6 fag stuehus og 3 fag ladehus. Samtidig solgte han en jordløkke, antagelig den samme på 1 td. Id., som han allerede betalte skat af i 1772. Ved hans død betegnes han som vagtholder. Huset gl. no. 297, der lå i Storegade, yderst mod nord på dennes vestside, grænsende til udmarken, solgtes på auktion 22/1 1807 og erhvervedes af sønnen *Peder Mogensen*.

Hans Christian Poulsen, døbt i Rønne 24/9 1747, søn af hjulmand Poul Mogensen og Annike Valeriusdatter (skifte 28/9 1792), der første gang var gift med Hans Christiansen og fra dette ægteskab havde datteren Margrethe, gift med *Mogens Hansen*. Intet borgerskab, død 27/5 1775. Gift 9/11 1771 med Sophia Dorothea, datter af konstabel Niels Friderichsen og søster til *Hans Friderich Nielsen*, der var i lære hos svogeren ved dennes død. Hun blev gift anden gang 9/11 1776 med Christen Christensen. Børn: 1) Valerius, døbt 12/7 1772, 2) Kirstine, hjemmedøbt, begravet 22/1 1775, 8 dage gammel. Han købte gl. no. 475, et hus på 8 fag i Grummekulegade, af *Jens Pedersen* ved skøde af 2/2 1771. Han betalte 2 mk. 6 sk. i skat i årene 1772/75. Ved skiftet efter ham, afholdt 27/5 1775, viste det sig, at boets gæld oversteg dets værdi, og huset blev solgt på auktion. Han er identisk med den *Hans Christiansen*, der var blandt underskriverne af kontrakten af 16/3 1772 (jvf. s. 83).

Lars Andersen, døbt i Gudhjem 25/3 1745, søn af Anders Christensen og Inger Hansdatter. Borgerskab i Rønne 27/2 1776, begravet 9/1 1802. Han var farbroder til *Anders Hansen Gudhjem Dam* og *Christen Hansen Gudhjem Dam*. Gift første gang 12/12 1770 med Margrethe Andersdatter Schröder, f. o. 1730, begravet 3/6 1795. Ingen børn. Gift anden gang 23/12 1801 med Kirstine Sørensdatter, f.o. 1764. Ingen børn. Hun blev gift anden gang 27/2 1802 med Christopher Jørgensen. Han købte gl. no. 473 i Grummekulegade ved skøde af 22/5 1770 og var første gang i skatteraxten i 1771 med en skat på 3 mk. 4 sk.. I 1778 kom den op over 1 sld., og den højeste skat, 1 rd. 1 mk., betalte han i 1793/1801. Gården, der lå på østsiden af gaden, syd for hjørnehuset ved Magstræde, havde i 1781 to længer, den vestre til gaden var på 10 fag og rummede stue, køkken, arbejdsstue og port, den østre længe var på 3 fag og brugtes til brænde og tørvehus. I 1791 var denne længe forøget med en 2-fags tilbygning i den nordre ende og kaldes nu lade, i 1794 blev der yderligere bygget 4 fag til den søndre ende af den. Han solgte huset ved skøde af 13/11 1801 (ved tinglæsningen 17/11 blev der protesteret mod salget fra hans daværende forlovede, der hævdede, han ikke havde været ædru ved handelen), og købte i stedet gl. no. 226c i Stålegade, på nordhjørnet af Ellekongstræde; men han havde næppe pottemageri der i den tid, han boede der. Han ejede og dyrkede jord, han købte 1 td. Id. jord ved skøde af 7/10 1790 og købte senere jorder ved skøde af 10/7 1792, men solgte dem atter 22/12 1801. Ved skiftet 4/1 1802 efter ham blev boets aktiver opgjort til g. 1852 rd. og dets overskud til 1422 rd., der deltes mellem enken og hans søskendebørn, således at hendes arvepart var dobbelt så stor som den, en brodersøn fik, begrundet med det kortvarige andet ægteskab, hun fik kun g. 97 rd. i arv.

Mads Jacob Nielsen Hammer, døbt i Rønne 21/7 1748, søn af bendrejer Niels Madsen Hammer (borgerskab 1/2 1748, skifte 25/1 1751) og Karen, datter af hjulmand Mogens Samsing og Karen Nielsdatter. Moderen blev gift anden gang 8/12 1751 med *Hans Mogensen* og begravedes 16/6 1767 (skifte 13/8 1767). Han har sikkert lært først hos stedfaderen, men indgik

4/9 1767 kontrakt med *Hans Andersen Bergstrøm* om at stå i lære hos ham i tre år (SPP). Borskerskab 13/2 1776, begravet 10/2 1792. Gift første gang 31/12 1770 med Bodil, datter af rokokkedrejer Hans Jensen Drejer (en broder til *Stephan Jensen*) og Karen Poulsdatter (skifte 19/2 1777), døbt 15/1 1747, død 14/6 1783 (skifte 19/7 1783). Børn: 1) Niels, døbt 9/2 1772, 2) Karen, døbt 17/4 1774, 3) *Christian*, døbt 12/10 1777, 4) Kirstine, døbt 11/7 1779. Gift anden gang o. 1783 med Anne. Børn: 5) Bodil, døbt 15/8 1784, 6) Else Katharina, døbt 3/12 1790. Han havde ret betydelige arvemidler efter forældrene og købte ved skøde af 24/10 1770 gl. no. 238 på Lille Torv, på det sydlige hjørne af Stålegade, en gård på 3 længer. Han er i skattetaxten samme år med en skat på 1 sl.d. 4 sk., den højeste skat betalte han i årene 1775/77 med 1 sl.d. 1 mk.. Ved vurderingen i 1774 havde gården en stuelænge på 7 fag med tegltag på den ene side, til denne var en tilbygning på 7 fag, og desuden var der en østlig længe på 10 fag, der betegnes som gammel. Han kom efterhånden ud i økonomiske vanskeligheder, solgte gården ved skøde af 10/2 1778 og købte i stedet gl. no. 417 i Laxegade af *Mads Andersen* ved skøde af 16/2 1778. Dette hus var ved vurderingen i 1781 på 8 fag. Her boede han ved den første hustrus død i 1783, ved skiftet viste det sig, at boet var stærkt forgældet; men da svogterne *Jacob Pedersen* og *Rasmus Rasmussen* kautionerede herfor, kunne han forblive der. Et par år efter var gælden imidlertid blevet så stor, at hans bo gik på auktion, der holdtes 5/1 1785 (RAP) og indbragte g. 569 sl.d.; men alligevel var boet fallit med g. 126 sl.d. (RFD). Ved folketællingen i 1787 betegnes han som daglejer og potter, og konen og de fire børn betlede. Som læremesteren *Hans Bergstrøm* var han en af de få pottemagere, der prøvede at leve op til de regler for antagelse af lærlinge, man i fællesskab arbejdede for, idet han 15/7 1777 lod tinglæse en lærekontrakt af 29/3 1777 med en lærling (TB).

Jens Josephsen, døbt i Neksø 31/3 1748, søn af Joseph Jensen (skifte 29/9 1773) og Karen Jensdatter. Inget borskerskab, men betegnes i 1771 som potter (Oeder). Gift o. 1/11 med Seyne, f. o. 1741, begravet i Neksø 2/4 1801 som fatterglem. Børn: 1) Barta Kirstine, døbt 22/2 1772, begravet 26/12 1772, 2) Barta Kirstine, døbt 17/10 1773. Han købte et hus i Neksø ved skøde af 6/5 1771 (NSSP), men kom hurtigt i gæld. Huset solgtes på auktion 8/3 1773 (ti.l. 2/6 1774), og ved faderens skifte betegnes han som fraværende. Han må være død senest i 1780, for da hustruen 14/2 1780 købte et 4-fags hus, betegnes hun som enke. Her boede hun endnu ved folketællingen i 1787 og havde to logerende.

Hans Hansen Bierregaard, døbt i Vestermarie 8/7 1842, søn af gårdejer Hans Hendrichsen, 66. sl.gd. Lille Bierregaard (skifte 26/2 1755) og hustru Elisabeth Olsdatter, der anden gang var gift med Jens Andersen Dam, som ved sin død ejede 23. sl.gd. Juleregaard i Nylars. Borskerskab 1/9 1789, begravet 8/9 1791 (skifte 8/10 1791). Gift 22/12 1772 med Bodil Mortensdatter, enke efter *Anders Jensen*. Børn: 1) Anders, døbt 28/11 1773, begravet 16/2 1776, 2) *Hans*, døbt 17/3 1776 (han kom i lære på fajancefabrikken i Storegade), 3) Anders, døbt 28/6 1778, 4) Lisbeth Margrethe, døbt 6/5 1781, begravet 25/3 1787. Ved giftermålet blev han ejer af gl. no. 192 i daværende Korsgade, der ved vurderingen i 1774 bestod af en længe på 8 fag. 6/3 1776 vurderedes en tilbygning i søndre side på 2 fag (SSKO), og i 1781 var der foruden stuelængen på nu 10 fag en nyopført tværlænge på 3 fag med tegltag. Hans skat lå i årene 1777/87 på over 1 sl.d., højest i 1780 med 1 sl.d. 1 ml. 10 sk.

Hans Hansen, døbt i Bodilsker 10/11 1747, søn af gårdejer Hans Jensen, 15 sl.gd. (skifte 17/2 1776) og Anne Hansdatter. Faderen var en broder til Joseph Jensen i Neksø, der var fader til *Jens Josephsen*. Pottemager og avlsmand i Neksø, borskerskab som avlsbruger 9/2 1775 (NJP), begravet 9/12 1802. Gift 2/2 1774 med Anna Jørgensdatter, enke efter *Jørgen Friderichsen* i Neksø f. o. 1738, begravet 7/10 1806. Børn: der er flere mænd ved navn Hans Hansen i byen på denne tid, det er svært at skelne mellem dem i kirkebogen. Følgende er med sikkerhed pottemagerens: 1) Jacob Jørgen, døbt 10/5 1775, 2) Hans, døbt 12/9 1779, begravet 13/12 1797, endvidere kan en eller flere af følgende være hans børn: Elsebeth, døbt 10/7 1774, Anna Kri-

stine, døbt 22/12 1777 og Johanne Marie, døbt 8/11 1778. Han blev ved giftermålet ejer af pottemagergården i Brogade, der ved vurderingen i 1791 bestod af 14 fag stuehus og 8 fag sidehus. Han ejede desuden jorder, som han dels giftede sig til, dels erhvervede senere, han købte således 3 skp. ld. bygjord ved skøde af 25/1 1782 og 1 td. ld. havrejord og en eng ved skøde af 28/12 1792. Ved skøde af 30/9 1802 solgte han gård, løsøre og jorder til sønnen Jacob Jørgen Hansen og fik samtidig aftægtskontrakt for hustruen og sig selv med denne. Bemærkelsesværdigt er det, at både hustruens søn Jeppe fra første ægteskab og deres fælles søn Jacob Jørgen bar tilnavnet »Potter« som efternavn, den første var sømand, den anden avlsmand og omtales aldrig som pottemagere.

Rasmus Rasmussen, døbt i Rønne 5/10 1749, søn af Rasmus Hansen (skifte 28/8 1758) og Kirstine Christensdatter (skifte 26/10 1761). Lærte hos *Hans Andersen Bergstrøm*, med hvem han indgik kontrakt 22/7 1765 om at stå i lære i 6 år, tinglæst 5/6 1769 (SPP). Borgerskab 13/2 1776, begravet 18/5 1805. Gift 27/11 1773 med Marie, f.o. 1750, datter af rokkedrejer Hans Jensen Drejer og Karen Poulsdatter, hvorved han blev svoger til *Mads Jacob Nielsen Hammer*. Hustruen blev begravet 6/10 1810. Børn: 1) Kirstine, hj.d., fremstillet 11/9 1774, begravet 21/10 1774, 2) *Hans*, døbt 27/10 1776, 3) Christian, hj.d., fremstillet 2/5 1788, begravet 11/12 1788. Han købte gl. no. 244 ved skøde af 15/3 1773, en gård på sydsiden af Store Torv, ved vesthjørnet af Tornegade, der ved vurderingen i 1781 var på to længer, en nordre på 11 fag til stue og køkken samt en vestre længe på 7 fag til lade. Han skat lå i årene herefter på lidt over 1 sl.d., højest i 1781/83 med 1 sl.d. 1 mk.. Han solgte gården ved skøde af 12/3 1785 og drev derefter sin profession som lejer af gl. no. 471 i Grummekulegade på den sydlige hjørne af Laxegade, husets ejer var landsdommer Rogert. 10/12 1798 blev han ejer af huset ved hjælp af landsdommeren, der lånte ham penge dertil. Ved vurderingen i 1791 var netop de 5 af de oprindelige 12 fag brudt ned, og der var have på arealet. 8/3 1800 solgte han en del af grunden fra; men ved vurderingen i 1801 er tilføjet, at der i 1804 var blevet tilbygget en ny længe. Den højeste skat, han betalte i denne periode, var i 1799/1800 med 2 mk. 4 sk., fra og med 1800 er sønnen *Hans* skatteansat der, han hjalp da faderen, og efter dennes død drev moderen pottemageriet videre, ligeledes med hans hjælp, indtil hun solgte det til ham ved skøde af 1/11 1809. Hun var hospitalslem ved sin død (RRFP).

Jacob Pedersen, f.o. 1747, borgerskab som pottemager 27/12 1776 og tillige som høker 27/2 1781. Død 30/11 1820. Gift første gang 19/1 1774 med *Margrethe*, døbt 9/8 1750, begravet 29/3 1779 (skifte 8/4 1779), datter af *Jens Hansen* og *Elisabeth Tobiasdatter*. Børn: 1) Elisabeth Kirstine, døbt 15/9 1775. Gift anden gang 12/7 1779 med Kirsten, f.o. 1755, død 21/1 1829, datter af rokkedrejer Hans Jensen og Karen Poulsdatter, hvorved han blev svoger til *Mads Jacob Nielsen Hammer* og *Rasmus Rasmussen*. Børn: 2) Karen Kirstine, døbt 24/8 1781, 3) Margrethe, døbt 12/9 1783, 4) Jens Dreyer, døbt 9/9 1792, 5) Karen døbt 19/3 1795, begravet 29/4 1798. Ifølge skattetaxten nedsatte han sig i gl. no. 452 i Tværstræde, på sydvesthjørnet af Nørregadekrydset i 1773. Han nåede 1779 op på en skat over 1 sl.d., den højeste skat betalte han i 1782/83 med 2 sl.d. 4 sk.. Han magtede tilsyneladende ikke høkerhandelen, for han kom i gæld og gik fallit i 1785. Huset blev solgt på auktion 11/7 1785, og boet havde et underskud på 153 sl.d. (RFD 13/10 1785). Ved folketællingen i 1787 betegnes han som daglejer og pottemager, og børnene betlede. Han boede efter 1785 til leje forskellige steder og betalte kun minimal skat. I 1806 betegnes han som fattig og udgik herefter af skattetaxten.

Jørgen Anthoni Michelsen Rosmann, hj.d., fremstillet 6/9 1745, søn af *Michel Anthoni(sen)* og Elsebeth Jørgensdatter Rosmann. Borgerskab 13/2 1776, begravet 11/11 1786. Gift 2/2 1774 med Margrethe Kirstine, f. o. 1750, begravet 15/3 1801, datter af Rasmus Andersen og søster til *Anders Rasmussen*. Børn: 1) Rasmus, døbt 21/10 1774, 2) Antonius, døbt 23/10 1778, begravet 19/3 1779, 3) *Michel Antoni*, døbt 15/5 1780, 4) Jørgen, døbt 4/11 1785.

Han købte ved skøde af 22/4 1775 et nyopført hus, gl. no. 221, i Stettestræde, på vestsiden mellem Stålegade og Klokkegade. Han betalte den højeste skat, 3 mk. 6 sk., i 1781/85. Han var i disse år kommet ud i gæld og vides kort før sin død at have arbejdet hos *Diderich Gregersen Funch* (TB 8/8 1786). Af skattetaxten fremgår, at huset i 1786 blev solgt til skipper Carl Mathiasen Berg (skødet mangler); men det er uvist, om det skete før eller efter hans død.

Niels Isachsen Grønbech, f. o. 1747, søn af skomager Isach Nielsen Grønbech (f. i Skåne, borgerskab i Rønne 18/9 1753) og Grethe Nielsdatter. Borgerskab 26/9 1780, begravet 10/10 1795. Gift 15/2 1775 med *Maren Kirstine*, døbt 8/8 1751, datter af *Ole Pedersen von Kiempen* og Barbara Poulsdatter Arboe. Hun døde 2/1 1832 som fattiglem efter i mange år at have levet af at sy og spinde (Folketælling 1801). Børn: 1) Ole, døbt 28/9 1777, begravet 10/6 1787, 2) Isach, døbt 8/11 1778, begravet 22/11 1778, 3) Margrethe, døbt 5/11 1779, 4) Barbara, døbt 5/1 1783, begravet 13/3 1791, 5) Poul Arboe, døbt 1/12 1786, begravet 7/10 1787. Han etablerede sig ved giftermålet i et nyopført hus, gl. no. 55, opført på en del af svingermøderens grund, på østsiden af Søndergade mellem Almegade og Stengade. Huset bestod af en stuelænge på 6 fag med en tværlænge på 4 fag til arbejdstue og køkken og blev vurderet 13/3 1775 (SSKO). Ved vurderingen i 1781 var tværhuset forlænget med 2 fag. Han betalte den højeste skat i 1785 med 1 sl.d. 2 mk. 6 sk.. Omkring 1785 kom han i økonomiske vanskeligheder og efter stadig stigende gæld måtte huset sælges på auktion 5/2 1791 (RAP). Han er ikke anført i skattetaxterne herefter.

Diderich Mortensen, døbt i Rønne 7/4 1754, søn af *Morten Espersen* og Margrethe Mogensdatter. Borgerskab 13/2 1776, døde af »hidsig feber« og blev begravet 30/3 1794. Gift 21/11 1776 i Åkirkeby med Anna Jensdatter, f. o. 1757. Børn: 1) Morten, døbt 12/10 1777, død som barn, 2) Birgitte Margrethe, døbt 26/3 1779, 3) Berthe Kristine, døbt 3/11 1788, 4) Kristian, døbt 26/1 1783, 5) Karen Kirstine, døbt 21/8 1785, 6) Morten, døbt 22/6 1788, 7) Jens, døbt 1/5 1791, 8) Margrethe, døbt 18/3 1793. Han købte sammen med broderen *Gregers Mortensen* faderens gård gl. no. 169 på hjørnet af Østergade og Kattesundet ved auktionsskøde af 26/2 1776, men står året efter som enejer (skødet mangler). 18/11 1777 solgte han en del af grunden fra til *Hans Pedersen* til byggeplads. I årene 1776/81 lå hans skat på 1 sl.d. 12 sk., derefter i årene 1782/84 på 1 sl.d. 4 mk.. I 1784 kom han ud i økonomiske vanskeligheder og solgte ved skøde af 11/8 1784 gården til sin slægtning *Diderich Gregersen Funch*. De næste år var han skatteansat i gl. no. 221 i Stettestræde, *Jørgen Anthoni Michelsen Rosmanns* tidligere pottemageri, der nu ejedes af skipper Carl Mathiasen Berg, men i 1787 solgtes til *Claus Jensen Kum*, der ligesom *Diderich Mortensen* i årene forud havde arbejdet i pottemageriet. *Diderich Mortensen* arbejdede der fortsat, indtil han 26/6 1790 indgik en kontrakt med skipper Herman Marker (SPP), ifølge hvilken han lejede huset gl. no. 436 i Kaystræde (på vestsiden i den sydlige del af gaden) med en del indbo, pottemagerredskaber og ovn for 6 rd. 4 mk. årlig, imod at arbejde for skipperen for 2 mk. pr. arbejdsdag. Her var han skatteansat med 12 sk. årlig til sin død.

Gregers Mortensen, døbt i Rønne 25/3 1760, søn af *Morten Espersen* og Margrethe Mogensdatter. Borgerskab 27/6 1780, begravet 3/9 1807. Gift første gang 16/7 1779 i Åkirkeby med sin slægtning Karen Kirstine, døbt 16/6 1757, begravet 2/2 1795 (skifte 13/6 1795), datter af *Gregers Diderichsen* og Hedevig Poulsdatter Lou og søster til *Diderich Gregersen Funch*. Børn: 1) *Poul Eskild*, døbt 23/4 1780, *Christen*, døbt 20/5 1781, 3) Morten, døbt 14/6 1782, død som lille, 4) *Eskild*, døbt 18/7 1784, 5) Birthe Marie, døbt 9/11 1788, begravet 30/11 1788, 6) Karen Kirstine, døbt 10/10 1790, begravet 23/10 1791. Gift anden gang 17/12 1795 i Rønne med Bertha Catharina, Mathias Heys datter, f. o. 1768, død 21/1 1815. Børn: 7) Morten, døbt 8/6 1798, begravet 2/10 1800, 8) Morten, døbt 7/6 1801. Han købte sammen med broderen *Diderich Mortensen* faderens gård gl. no. 169 ved auktionsskøde af 26/2 1776, men solgte hurtigt sin halvdel af ejendommen til broderen (skøde mangler), for 16/6 1777 købte

FH
Rønne
som

han sammen med faderen gl. no. 72 i Østergade, på vesthjørnet af Slippen. Han blev eneejer, da faderen 19/4 1779 solgte ham sin halvdel. I 1777 var han skatteansat til 1 mk. 2 sk., men i 1778/79 kun til 8 sk., d.v.s. at han da har været betragtet som svend hos faderen. I årene 1780/87 betalte han over 1 sl.d. i skat, højest i 1785 med 1 sl.d. 2 mk. 8 sk.. Ved vurderingen i 1781 havde gården en stuelænge på 16 fag og en ladelænge på 7 fag. I 1783 kom han i gæld, der stadig steg i årene derefter, 10/9 1787 solgte han no. 72 og købte i stedet et hus ved skøde af 4/10 1787, gl. no. 59 i Almegade, på nordsiden om hjørnet fra Søndergade, bestående af et stuehus på 7 fag med et tværhus på 2 fag. Hans økonomi var fortsat dårlig, ved hans første hustrus skifte i 1795 opgjordes boets værdi til g. 239 rd., men gælden oversteg den med g. 34 rd.. Da der blev stillet caution for gælden, beholdt han dog huset. Da han fortsat var under økonomisk pres, måtte han to gange, nemlig 18/3 1805 og 29/3 1806, indgå kontrakter om forpligtelse til at afbetale sin gæld til potteskipperen med lerkar (SPP). I 1807 gik han fallit, huset solgtes på auktion 3/6 1807 (RAP), og han selv og familien måtte have fattighjælp den sidste tid, han levede (RRFP).

Peder Pedersen Schou, døbt i Rønne 26/5 1754, søn af daglejer Peder Jensen Schou (skifte 22/1 1777) og Elsebeth Michelsdatter. Borgerskab 14/11 1780, begravet 24/3 1805. Gift 28/8 1779 i Rønne med Karen, Hans Rasmussens datter, f. o. 1754, død 12/6 1816. Børn: det er lidt vanskeligt at skelne mellem børn af pottemageren og af dels en slagter, dels en constabel af samme navn, men følgende synes at være pottemagerens: 1) Anna Kathrine, hj.d., fremstillet 22/12 1780, 2) Hendrich, døbt 1/4 1785, død som lille, 3-4) tvillingerne Hendrich (begravet 28/9 1788) og Hans, døbt 16/3 1788, 5) Peder Jensen Schou, døbt 2/5 1790, 6) Elsebeth Margrethe, døbt 14/10 1792. Muligvis er også Jens døbt 22/2 1785, begravet 9/5 1790, og Sissel, døbt 6/2 1791, deres børn. Han købte ved skøde af 31/3 1778 et tilsyneladende nyopført hus, gl. no. 460a (senere kaldet 460c) i Grummekulegade, på vestsiden mellem de nuværende gader Byledsgade og Bredgade, men dengang yderst mod nord i gaden. Han er i skattetaxten i 1779 og nåede i 1785 op på en skat på 1 sl.d., men lå ellers derunder. Huset var ved vurderingerne i 1781 og 1791 på en 9-fags længe til stue, køkken og arbejdsstue. Han kom efterhånden i økonomiske vanskeligheder, der medførte, at huset solgtes på auktion 27/12 1794 til skipper Mads Olsen (skøde af 7/4 1795). I skattetaxten fra 1796 betegnes han som fattig og udgår derefter. Ved folketællingen i 1801 boede familien til leje, hustruen og de to hjemmeværende børn betlede. 5/8 1797 blev han idømt fire dages fængsel på vand og brød for overfald på hustruen (TB), i dommen hedder det, at han viser et ondskabsfuldt og opbrusende sindelag, til tider med farlige følger. 4/10 1803 blev han atter dømt for overfald på hustruen med otte dages fængsel (RPP).

Hans Hermansen, døbt i Rønne 14/9 1760, søn af snedker og værtshusholder Herman Wilsums og Kirstine Clausdatter Rasch. Borgerskab 1/8 1780, begravet 16/3 1787 (skifte 27/6 1787). Gift 27/11 1779 i Rønne med Marie Margrethe, f. o. 1754, datter af avls- og kromand Mogens Clausen og Anna Magdalene Hansdatter, hvorved han blev svoger til *Friderich Hansen Meisner Brand* og *Claus Michael Mogensen*. Børn: 1) Kirsten, døbt 25/3 1781, begravet 24/6 1787, 2) *Ane Mallene*, døbt 12/12 1784. Hustruen blev gift anden gang 20/10 1787 med *Rasmus Poulsen*. Der tilfaldt *Hans Hermansen* betydelige arvemidler. Ved faderens skifte 17/12 1764 arvede han g. 54 sl.d., der blev udlagt i 1 td.ld. jord ved Rævehøj. Ved farmoderen Hellevig Olsdatters skifte 30/5 1767 arvede han 16. sl.d., der ligeledes blev udlagt i jord. Moderen var gift anden gang med avlmand Peder Nielsen Lind, ved hendes skifte 28/5 1775 arvede han g. 126 sl.d., og endelig medbragte hustruen sin fædrende arv på 50 sl.d. (skifte 31/3 1778) og sin mødrende arv på g. 122 sl.d. (skifte 1/2 1778). Ved giftermålet flyttede parret ind i et 8-fags hus på Stålegades sydside, på hjørnet af Stettestræde, gl. no. 227, som han havde ladet opføre på en tilkøbt grund (SSKO). Han er i skattetaxten fra 1780 og nåede i 1785 op på en skat på over 1 sl.d.. Hans økonomi var god, allerede i 1780 tilbagebetalte han det

lån, han havde taget i huset ved dets opførelse, og i 1786 var han selv långiver (TB). I 1787 blev huset udvidet med eet fag (SSKO). Ved hans skifte 27/6 1787 arvede datteren 100 sl.d..

Peder Andersen Munch, f. i Rønne 31/3 1758, søn af Anders Pedersen (skifte 28/12 1758) og Mette, Peder Hansen Koføeds datter. Moderen blev gift anden gang 1/3 1760 med bager Ole Pedersen Munch, fra hvem stedsønnen tog efternavnet. Borgerskab 20/3 1787, død før hustruen. Gift o. 1781 med Signe Margrethe Hansdatter, f. o. 1757, død 9/3 1820. Børn: 1) Mette Katrine, døbt 22/9 1782, begravet 26/3 1795, 2) Cicilia Kirstine, døbt 30/10 1785, begravet 19/6 1793, 3) *Anders*, døbt 13/2 1789, 4) Sejne, døbt 15/7 1792, 5) Mette Cathrina, døbt 25/1 1798. Han købte stedfaderens 7-fags hus gl. no. 33 på Slagtergades østside, overfor Hovedvagtsgade, ved skøde af 2/10 1780. Huset blev i 1793 udvidet med 2 fag (SSKO) og han udvidede yderligere, da han 21/2 1798 købte nabohuset mod nord, gl. no. 34, der havde 4 fag. Han er i skattetaxten fra 1781 og kom efter købet af gl. no. 34 op på en årlig skat på knap 1 rd.. Efter 1800 kom han i økonomiske vanskeligheder og måtte optage stadig større lån i husene og måtte tilsidst afbetale gæld ved kontraktlig leverance af lerkar. Huset gl. no. 34 blev solgt ved skøde 23/2 1805, gl. no. 33 på auktion 28/11 1805 (RAP). Han betegnes herefter i skattetaxten som fattig og glider ud.

Hans Pedersen, døbt i Nylars 11/2 1748, søn af gårdejer Peder Jørgensen, 22. sl.gd. Lynggård (begravet 6/4 1762) og Maren Jensdatter. Han var broder til *Jens Pedersen* på Lille Torv. Borgerskab 16/5 1780, begravet 26/1 1805. Gift første gang 14/11 1766 i Knudsker med Kirstine Thor Jørgensens datter, f. o. 1738, begravet 27/11 1799. Børn: der er to ved navn Hans Pedersen i Knudsker, hvis børn er svære at holde ude fra hinanden, men følgende synes at være deres: 1) dødfødt barn, begravet 17/4 1768, 2) enten Jens eller Karen, begge født i 1769 og døde som små, 3) *Peder*, døbt 27/5 1770, 4) Thor, døbt 15/9 1771, begravet 15/12 1771, 5) Maren, døbt 15/11 1772, 6) Thor, døbt 24/12 1775, må være død som lille, (yderligere kan Jens, døbt 26/12 1773, begravet 5/1 1777, og Christen, døbt 6/3 1775, være deres sønner). Børn døbt i Rønne: 7) *Jens*, døbt 7/3 1779, 8) Thor, døbt 6/4 1781, død som lille. Gift anden gang 8/2 1800 i Rønne med Gunild Cathrine Holgersdatter, f. o. 1781, gift anden gang 20/4 1805 med *Friderich Nielsen*. Ingen børn. Hans første hustru havde før giftermålet købt 2. vd.gd. i Knudsker på en auktion 27/10 1762, skøde 3/9 1763. Ved giftermålet blev han ejer af denne og var herefter i en årrække landmand. Formentlig har han i de for en landmand stille vintermåneder hjulpet broderen i Rønne og er blevet tiltalt af arbejdet som pottemager. Han solgte 2. vd.gd. ved skøde af 21/1 1772, men forblev i Knudsker. Da han ved skøde af 18/11 1777 købte en del af grunden, der hørte til *Diderich Mortensens* ejendom i Østergade, boede han på 11. sl.gd. i Knudsker, muligvis som dens bestyrer. På grunden opførte han et 8-fags hus, gl. no. 170, som familien flyttede ind i, og hvor han nedsatte sig som pottemager. Huset udvidedes med 2 fag i 1788 (SSKO 1781). Han er i skattetaxten fra 1781, og i 1783 nåede hans skat op over 1 sl.d., den er højest i 1785 og igen i 1802/03 med 1 sl.d. 12 sk.. Han har været en dygtig pottemager og forstod at få sin virksomhed til at give overskud. I årene 1786/87 ejede han yderligere et hus i Laxegade, som han udlejede, som det fremgår af skattetaxterne, og han var gentagne gange långiver mod sikkerhed i fast ejendom. Ved hustruens død indgik han 12/12 1799 (SPP) en skiftekontrakt med den eneste overlevende af deres børneflokk, sønnen *Jens Hansen Rønne*, hvorefter denne fik 340 sl.d. i mødrende arv. Ved hans eget skifte 20/1 1805 havde boet en værdi på g. 939 rd. og et overskud på 762 rd..

Jens Olsen Kiempe, døbt 20/6 1756, søn af *Ole Pedersen von Kiempen* og Barbara Poulsdatter Arboe. Borgerskab 20/2 1776, død 9/9 1826. Gift første gang 15/9 1782 i Vestermarie med Kirstine Johnsdatter, f. o. 1762, begravet 9/12 1800. Børn: 1) Ole, døbt 24/9 1782, død som lille, 2) *Barbara Kirstine*, døbt 10/11 1784, 3) Giertrud Catharina, døbt 5/8 1787, 4) *John*, døbt 13/6 1791, 5) Ole, døbt 1/12 1793, 6) dødfødt søn, begravet 15/4 1798, 7) Kirsten, døbt ved moderens begravelse 9/12 1800. Gift anden gang o. 1801 med Birgitte Kathri-

ne Jensdatter, f. o. 1772, død 25/10 1854. Børn: 8) Dorthé Kirstine, døbt 19/10 1804. Han arbejdede indtil sit giftermål for moderen i dennes pottemageri. På auktion 17/4 1781 købte han gl. no. 46 og fik skøde 1/10 1781, det var en gård med to længer, en stuelænge på 11 fag og en lade på 3 fag med port, beliggende på nordhjørnet af Søndergade og Slappegade. Han kom i 1783 op 1 sl.d. i skat og i 1803 op på 1 rd.. I krigsårene nåede han op på at betale over 2 rd.. Han ejede ud over gården en del jord, som han drev, og en overgang også et par småhuse, som blev udlejet, således købte han gl. no. 91 i Vimmelskaftet ved skøde af 8/2 1791 (ti.l. 16/2 1796), atter solgt 7/3 1796, samt sammen med broderen *Otto Olsen Arboe* gl. no. 96, ligeledes i Vimmelskaftet, købt ved skøde af 15/2 1796 og solgt igen o. 1800 (skødet mangler). Husene var på henholdsvis 3 og 2 fag. *Jens Olsen Kiempe* blev inden sin død stærkt alderdomssvækket og umyndiggjort. 21/3 1826 solgte hans væрге, svogeren *Jens Nielsen Schou*, ejendom og jord og indgik kontrakt på hustrus, børns og svigerbørns vegne om hans underhold.

Hans Friderich Nielsen, døbt i Rønne 21/9 1755, søn af constabel Niels Friderichsen og Ellen Hansdatter. I lære hos *Stefan Jensen* (vidner ved politiforhør 17/5 1777, RPP). Borgerskab 8/1 1784. Død i Nylars 12/9 1816. Gift første gang 17/12 1785 med *Karen*, datter af *Hans Mogensén* og *Karen Mogensdatter*, døbt 17/3 1754, død 11/5 1794 (skifte 16/6 1794). Børn: 1) Friderich, døbt 20/8 1786, begravet 15/7 1787, 2) Mogens, døbt 25/4 1791, begravet 22/5 1796. Gift anden gang 19/12 1794 med Margrethe Jens Rasmussen Rømmers datter, f. o. 1770, død 27/8 1802 (skifte 28/8 1802). Børn: 3) Karen Kirstine, døbt 10/1 1796, begravet 26/4 1798, 4) Karen Sophie, døbt 8/3 1799, 5) Niels, hj.d. fremstillet 11/12 1801. Gift tredje gang 3/6 1803 i Nylars med Caroline, Peder Olsens datter. Børn: 6) Hans Peter, døbt 1/5 1804, 7) Peder, døbt 24/1 1806, og i Nylars: 8) Frederik, døbt 21/10 1809, 9) Bertha Margrethe, døbt 19/4 1812, 10) Ole Peter, født 7/1 1816. Han er i skattetaxten fra 1782, logerende på Store Torv, derefter fra 1783 boende til leje i et nyopført hus i Grummekulegade, gl. no. 460c (senere kaldet 460d), tilhørende Hans Pedersen, men samme år købt af *Hans Mogensén*. Han blev ejer af huset, da han 27/10 1788 købte det af svigerfaderen. Det lå på vestsiden af Grummekulegade, yderst mod nord, d.v.s. idag mellem gaderne Byledsgade og Bredgade. Ved vurderingen i 1791 var det på 11 fag, i 1797 opførte han en ladelænge på 7 fag (SSKO). Boet blev ikke gjort op ved den første kones død, da skifteretten modtog et tilbud om, at den da endnu levende søn skulle arve 200 rd. samt nogle bodele. Under det andet ægteskab købte han 6 td.l.d. jord i Smedeløkken af svigerfaderen ved skøde af 23/6 1796, hans skat steg herved til over 1 rd. om året, stigende til han i årene 1806/07 betalte 2 rd. 1 mk. 8 sk.. Ved skiftet efter den anden hustru opgjordes boets værdi til 1200 rd. og dets overskud til 800 rd.. I 1807 opgav han pottemagervirksomheden og solgte gården til halvbroderen *Friderich Nielsen* ved skøde af 30/1 1807 og jorden til en svoger. I stedet købte han 7. sl.gd. i Nylars og levede resten af sit liv som landmand. Hans stigende velstand i perioden som pottemager afspejler sig foruden ved jordkøbet og bygningen af laden ved at han flere gange udlånte penge mod sikkerhed i fast ejendom. Ved hans skifte 1/10 1816 var boets værdi på g. 4127 rd. og dets overskud på g. 2536 rd..

Jørgen Hansen Dam, døbt i Åkirkeby 16/11 1753, søn af Hans Jensen Dam i Åkirkeby og hustru Ellen. Borgerskab mangler. Død 15/11 1822. Gift første gang 23/3 1782 med Margrethe Jensdatter, enke efter tømmersmand Niels Hansen, der var broder til *Mogens Hansen*. Hun blev begravet 11/1 1788. Børn: 1) Ellen Kirstine, døbt 15/9 1782, død som lille, 2) Jens, døbt 8/4 1784, begravet 5/6 1785, 3) Hans Peter, døbt 28/12 1787. Gift anden gang 31/5 1788 med Else Catharina, enke efter Hans Larsen Riis, hun blev begravet 19/1 1801. Børn: 4) Ellen Margrethe, døbt 25/4 1790, begravet 11/6 1790. Ved det første ægteskab erhvervede han gl. no. 493, der da regnedes beliggende på Store Torv, idag på sydhjørnet af Store Torvegade og Rosengade. Det bestod af et stuehus på 9 fag og en lade på 7 fag med port, desuden medbrag-

te hun 2 td.l.d. jord i byvangen. Han måtte meget hurtigt tage lån dels i huset, dels i jorden. Da økonomien stadig forværredes, solgte han ved skøde af 22/7 1783 en del af jorden fra og 6/3 1786 solgtes resten af jorden samt huset på auktion (RAP). Han flyttede herefter til gl. no. 438a i Kaystræde, et hus med ialt 7 fag, der ejedes af købmand Peder Christian Dam, men tidligere havde været ejet af *Mads Jacob Nielsen Hammer*. Ved giftermålet med den anden hustru erhvervede han gl. no. 31 på østsiden i den sydlige ende af Slagtergade, han tog omgående lån i huset og solgte det ved skøde af 15/12 1788, medens han forblev i det lejede hus i Kaystræde, her optræder han sidste gang i skattetaxten for 1798. Ved folketællingen i 1801 logerede han hos *Mogens Hansen* i Laxegade.

Friderich Hansen Meisner Brand, døbt i Rønne 11/10 1752, søn af Hans Pedersen Brand (skifte 30/6 1786) og Marie Hansdatter. Borgerskab 30/6 1786, død 5/3 1820. Gift 6/7 1782 med Kirstine, datter af kro- og avlsmand Mogens Clausen og Anna Magdalene Hansdatter, hvorved han blev svoger til *Hans Hermansen* og *Claus Michael Mogensen*. Hun var f.o. 1762 og døde 14/1 1814. Børn: 1) *Mogens*, døbt 10/10 1783, 2) *Anne Malene*, døbt 27/1 1788, 3) *Hans*, døbt 25/3 1792, begravet 7/12 1805, 4) *Margrethe Kirstine*, døbt 4/1 1801. Hustruen medbragte g. 207 sl.d. i arv efter forældrene. Han købte ved skøde af 9/1 1782 et nyopført 10-fags hus gl. no. 228b på sydsiden af Stålgade og senere ved skøde af 3/9 1787 tillige det oprindelige hus på grunden, gl. no. 228a på 12 fag. 27/6 1791 solgte han de fire østligste fag af gl. no. 228a fra og 30/11 1791 de fire vestligste. 18/2 1794 solgte han resten, hvoraf fire fag brugtes til lade, til svogeren *Claus Michael Mogensen* efter selv ved skøde af 4/2 1794 at have købt gl. no. 169 i Østergade, på hjørnet af Kattesundet, et hus med 11 fag stuehus og 8 fag lade. Under krigen indskrænkede han ved at sælge gl. no. 169 ved skøde af 22/11 1808 og 7/12 1808 at købe naboejendommen gl. no. 170 med forhus på 8 fag og et tværhus på 2 fag. 23/5 1809 købte han tillige nabohuset gl. no. 171 på 2 fag, men solgte det atter 12/10 1811 til *Ole Jensen*. Han ejede også jorder; men som med husene handlede han meget frem og tilbage med dem. 20/3 1787 fik han skøde på et jordstykke, som han atter solgte 30/9 1788. 15/3 1792 købte han et større jordstykke, som han atter solgte 29/5 1799 for samme dag at få skøde på et mindre jordstykke. 8/10 1793 købte han atter jord; men 21/12 1798 afhændede han atter en del af sin jord og resten 25/9 1808. Hans skat nåede i 1785 op over 1 sl. d. og i 1798 over 1 rd., her var den indtil 1817. Da hustruen døde, tilbød han ved skiftet 16/12 1814 børnene tilsammen 400 rd. i arv, hvad skifteretten gik ind på. Ved hans eget skifte, der indledtes 16/3 1820, blev boets værdi opgjort til g. 733 rd.; men dets overskud var kun g. 39 rd..

Hans Arritsen, døbt i Nekse 6/8 1752, søn af skomager og brændevinsbrænder Arist Jensen (skifte 27/3 1773) og Sidsel Jensdatter. Borgerskab i Nekse 20/2 1783, antagelig død 1811 (dødsfaldet mangler i kirkebog og i skifteprotokol). Gift 27/12 1782 i Nekse med Lizzen Jensdatter, f.o. 1753, død 8/11 1833. Børn: 1) *Jens*, døbt 3/8 1783, begravet 20/8 1783, 2) *Jens*, døbt 18/7 1784, 3) *Elne Kestine*, døbt 5/6 1785, 4) *Lisbeth*, døbt 30/9 1786, 5) *Espen*, begravet 13/2 1788, 3 dage gl., 6) *Maria*, døbt 8/2 1789, 7) *Karen*, døbt 16/1 1791, 8) *Malene*, døbt 12/8 1792, 9) *Ane Margrethe*, døbt 10/1 1796. Hans levned følges bedst gennem skattemisterne (NRBR): han giftede sig til et hus i Grønnegade, der ved vurderingen i 1791 bestod af et stuehus på 6 fag og en lade på 5 fag, tilsammen vurderet til 100 rd.. Da hverken hans dødsfald eller hans skifte er registreret, kan det tænkes, at han er blevet borte på havet, formentlig i 1811, da hustruen i skattemisterne for 1812 står som enke og ejer af huset. Hun søgte i nogle år at drive pottemageriet videre, i 1813 er både *Hans Clausen* og *Christian Falck* anført som boende hos hende, i 1814/16 kun sidstnævnte. Antagelig er pottemageriet indstillet i 1816; men enken boede fortsat i huset indtil 1826.

Diderich Gregersen Funch, døbt i Åkirkeby 2/5 1756, søn af avlsbruger, stadskaptejn Gregers Diderichsen og Hedevig, Poul Lous datter, af Åkirkeby. Han var broder til *Gregers Mortensens* første hustru og fætter til *Eschild Hansen Bech*. Borgerskab 20/3 1782 i Rønne til at drive bor-

gerlig handel, fare til søs og drive småhandel. Flyttet fra Rønne i 1795, tilbagekaldte sit borgerskabsbrev 18/5 1802, da han nu boede i København. Viet 26/3 1779 i Rønne til enken Cicilia Catharina Herslev, f.o. 1753, der tidligere havde været gift med 1) kobbersmed Niels Nielsen Beth, 2) skipper Peder Jørgensen, der begge havde efterladt hende og de to sønner, en fra hvert ægteskab, betydelige arvemidler. Hun døde i Rønne 21/12 1818 som fattiglem. Ingen børn. Ved ægteskabet blev han ejer af gården gl. no. 138 på Skidenstrædes (= Krystalgades) sydside, bestående af en stuelænge på 16 fag med 4 fags tværlænge, 12 fag pakhus og 11 fag ladehus og pakrum, alt med tegltag og til gårdsiden med udmuring i bindingsværket, ellers med klinede vægge, ifølge vurderingen i 1781. Ifølge skattetaxten medbragte hun iøvrigt 3 td. ld. tugjord og et stykke engjord. Han betegnes heri indtil 1782 som skipper, men i 1783 og de næste år som pottemager. Han kom hurtigt i gæld og 23/9 1784 solgte han halvdelen af gården til sin svoger skipper Carl Mathiasen Berg og resten til Faderen. Han havde da i stedet købt gl. no. 169 på hjørnet af Østergade og Kattesundet af *Diderich Mortensen* ved skøde af 11/8 1784, her arbejdede han videre som pottemager; men allerede i folketællingen fra 1787 betegnes han som forhenværende pottemager. Ægteskabet var alt andet end godt. Han fik efterhånden bortødet alt, hvad hustruen medbragte, hendes ejendele solgte han, og han forlod hende omkring det tidspunkt, hvor han flyttede til gl. no. 169. Da hendes yngste søn omkom i 1787, var det ham, der fik de penge udbetalt, som tilkom stedsønnen som fædrende arv, ialt g. 338 sl.d. og brugte dem. Ægteparret blev skilt ved kgl. bevilling af 30/9 1791 og 7/12 1791 indledtes bodelingen ved skifteretten (SKP), her forsøgte hustruen at få tilkendt halvdelen af de 338 sl.d. til dækning af egen gæld; men der var intet for hende at få. Hans dårlige økonomi gav sig også udslag i gentagne stævninger for gæld til diverse skippere, købmænd o.a., begyndende i 1782, foruden at han selv forsøgte at inddrive penge fra dels faderen, som skyldte ham penge i forbindelse med købet af gl. no. 138, dels fra procurator Schousboe, der havde været med til at behandle boet efter hustruens første mand. Gældssagerne løb gennem fem år og endte med, at først en del af jorden blev solgt på auktion 14/8 1786 og dernæst huset og resten af den jord, hustruen havde bragt ind i ægteskabet, på auktion 6/3 1787 for at dække noget af den gæld, han havde pådraget sig. Sagen mod procurator Schousboe, der begyndte 7/6 1785, løb til der 13/9 1791 blev frafald i sagen, så den udgik (TB). Skattetaxterne viser, at han fortsat boede i gl. no. 169, indtil han i 1795 forlod byen. Medens han ejede gl. no. 138, betalte han en skat på over 2 sl.d., og medens han ejede gl. no. 169 g. 1 sl.d.. I årene 1789/92 betalte han kun 12 sk., men har åbenbart da rettet sig og havde arbejde, for i årene 1793/95 betalte han 1 mk. 4 sk. om året.

Holger Nielsen, døbt i Gudhjem 21/9 1760, søn af skomager Niels Jørgensen og Viveke Jacobsdatter. Borgerskab i Rønne 31/5 1785, men forlod tilsyneladende byen i 1786 og er ikke sporet siden. Ifølge skattetaxten boede han i 1784 til leje i Ruden, 15/1 1784 købte han sammen med broderen *Johan Nielsen* gl. no. 440, beliggende nord for byen, af *Hans Andersen Bergstrøm*. Her er de begge skatteansat i 1785/86, han betalte 1 sl.d. 8 sk., men er herefter væk.

Johan Nielsen, døbt i Gudhjem 14/11 1762, søn af skomager Niels Jørgensen og Viveke Jacobsdatter. Broder til *Holger Nielsen* og *Jacob Nielsen Bidstrup*. Borgerskab i Rønne 31/5 1785. Flyttede fra Rønne i 1804, derefter pottemager og jordbruger i Hjortespring, Herlev sogn. Død i Hjortespring 4/10 1820. Gift første gang 3/7 1788 med Anne, datter af Mads Hjort, f.o. 1768, begravet 20/12 1792. Børn: 1) Niels, døbt 29/11 1789, begravet 31/1 1790, 2) Niels, døbt 4/9 1791, begravet 18/12 1791. Gift anden gang 7/2 1794 med Elsebeth, datter af avlsmand Thomas Pelle og Anna Christensdatter, f.o. 1768, død i Hjortespring 9/3 1835. Hun blev gift anden gang 13/12 1821 med pottemager Holger Jørgensen i Hjortespring. Børn: 3) Michelle Othilia, døbt 25/10 1795, begravet 2/6 1797, 4) Michelle, døbt 16/9 1797, 5) Lars, døbt 20/1 1799, begravet 13/9 1801, 6) Anna, døbt 31/5 1801, begravet

11/7 1802, 7) Anna Wiibeke, døbt 6/6 1802, begravet 6/10 1804, og født i Hjortespring: 8) Thomas, døbt 19/4 1807, 9) Eufemia, døbt 18/11 1810. Han er i skattetaxten fra 1784, boende til leje sammen med broderen *Holger Nielsen*. De købte i fællesskab gl. no. 440 på 6 fag, beliggende nord for byen, af *Hans Andersen Bergstrøm* ved skøde af 15/1 1784. Ifølge skattetaxten var de fællesejere af huset indtil 1786, derefter var han enejer, broderens skøde til ham mangler. Hans skat lå indtil 1790 på lidt over 1 sl.d., derefter derunder. 14/4 1792 købte han gl. no. 63 af *Peder Hansen Wibe*, det var et hus på 8 fag på østsiden af Søndergade, syd for Hovedvagtsplassen. I 1798 byggede han 7 fag til huset (SSKO). Gl. no. 440 havde han solgt til *Lars Zachariassen* ved skøde af 28/10 1793. Hans økonomi var noget betrængt. Ved skiftet 26/1 1793 efter den første hustru blev boets værdi opgjort til g. 290 rd.; men gælden var på g. 352 rd., så kun takket være, at en skipper stillede caution for gælden, undgik han auktion. Den anden hustrus forældre var ret velhavende, ved skiftet 9/10 1795 efter moderen tilfaldt der hende 50 rd. i arv, og faderen gav hende yderligere 50 rd.. *Johan Nielsen* har været imod det stærke brændevinsdrikeri, der dergang var almindeligt. I 1801 var han blandt underskriverne på et andragende om, at brændevinspander under en vis størrelse skulle forbydes, og at det skulle pålægges alle, der holdt værtshus, tillige at holde høkeri eller holde de fornødne levnedsmidler til salg i små portioner (BAK 29/12 1801). I 1804 forlod familien Rønne for at slå sig ned ved Hjortespring i Herlev sogn udenfor København. Her købte han sig et jordbrugshus, hvor han levede resten af sit liv som pottemager og jordbruger. Han kaldte sig nu *Johan Nielsen Thrane*. Dødslisterne fra Herlev sogn er ikke bevaret fra disse år; men antagelig er alle børnene døde som små, i alt fald efterlod ægteparret sig ingen livsarvinger, ved hans død arvede enken hus og pottemageri ifølge testamente. Året før døde hustruens fader, Thomas Pelle, 15/9 1819 under et besøg hos dem i en alder af 79 år. Både pottemager Holger Jørgensen og hans broder Jørgen Jørgensen, som han pottemager og jordbruger i Hjortespring, var fødte på Bornholm. De er formentlig identiske med *Johan Nielsens* brodersønner, døbt i Gudhjem henholdsvis 5/5 1793 og 4/10 1801 og sønner af fisker Jørgen Nielsen, antagelig har *Johan Nielsen* taget dem til sig for at give dem uddannelse som pottemagere. I så fald var det mandens brodersøn, enken giftede sig med, og dermed sikrede pottemageriet.

Otto Olsen Arboe, døbt 7/7 1765, søn af *Ole Pedersen von Kiempen* og Barbara Poulsdatter Arboe. Borgerskab 1/7 1786, død af «kolik», begravet 7/7 1800. Gift 25/11 1789 med Johanne, datter af skomager Peder Hansen (skifte 6/12 1776), f. o. 1766. Ingen børn. Enken blev gift anden gang 6/12 1800 med søførende, senere skipper, Hans Andersen Schou. Efter faderens død drev moderen dennes pottemageri i gl. no. 56 videre med fremmed hjælp, senere, da han var gammel nok, med den ældste søn *Jens Olsen Kiempe* som hjælp, og fra 1785 med den yngste søn *Otto Olsen Arboe*, der dette år betalte g. 1 sl.d. i skat. Efter moderens død i 1787 overtog han pottemageriet. Ved vurderingen i 1791 betegnes de 10 fag til gaden, der indeholdt beboelse og værksted, som forbedret, der var nu stentag til gaden, men stadig stråtag til gården. Laden på 8 fag var derimod forringet. Han købte 1 rd.l.d. jord i Bodeløkken ved skøde af 29/7 1795 og ejede desuden en overgang gl. no. 96 på 2 fag sammen med broderen, erhvervet ved skøde af 15/2 1796 og solgt igen i 1800. Hans økonomi tillod ham desuden et par gange at udlåne mindre beløb mod sikkerhed i fast ejendom. Boet blev ikke gjort op ved hans død, da han havde oprettet testamente til fordel for hustruen.

Hans Jensen Grønbech, f. o. 1759, søn af slagter Jens Nielsen Thorn og Ellen Albrechtsdatter, han blev opkaldt efter moderens første mand, der omkom på havet. Borgerskab som pottemager 1/7 1786, men blev slagter. Begravet 7/2 1813. Gift 17/11 1787 med Birthe Kirstine Diderichsdatter, f. o. 1752. Børn: 1) Niels, døbt 9/8 1788, begravet 26/10 1788, 2) Hans Diderich, døbt 23/8 1789, begravet 4/9 1789, 3) *Ellen Kirstine*, hj.d., fremstillet 5/9 1790, 4) Ane Catharina, døbt 3/12 1792, begravet 12/3 1795, 5) Hans Diderich, døbt 12/3 1795, 6) Niels Peter, døbt 11/6 1797, begravet 15/4 1798, 7) Ane Catharina, døbt 10/5 1801. Han købte

gl. no. 120, et hus på 6 fag i Larsegade, på nordhjørnet af Halmstræde, ved skøde af 11/6 1787 og har formentlig etableret sig der som pottemager, men må ret hurtigt være gået over til faderens erhverv som slagter. Han er tidligst nævnt som sådan ved en datters dåb i 1792, derefter kaldes han altid slagter. Den højeste skat betalte han i 1788 med 3 mk., siden lå han altid derunder.

Anders Hansen Gudhjem Dam, døbt i Rønne 22/12 1765, tvillingsøn af skomager Hans Andersen Gudhjem og hustru Seine. Brodersøn til *Lars Andersen*. Borgerskab som pottemager 22/9 1787, som skipper 26/1 1804. Død 7/10 1829. Gift første gang 5/5 1787 med Else Margrethe Jensdatter, f. o. 1758, skilt ved kgl. bevilling af 21/10 1796, død 15/2 1829. Børn: 1) dødfødt barn, begravet 13/9 1788, 2) dødfødt barn, begravet 1/11 1789, 3) dødfødt søn, begravet 10/7 1791. Gift anden gang 1/2 1800 med Birthe Catharina, datter af Anders Andersen, Krashavegård i Klemensker, f. o. 1777, begravet 31/1 1807, børn: 4) Anders, født før ægteskabet, døbt i Klemensker 21/12 1797 (RFD 29/9 1797), 5-6) tvillingerne Hans Peter (begravet 10/1 1801) og Peder, døbt 26/12 1800, 7) Karen Kirstine, døbt 19/12 1802, 8) Margrethe Kirstine, hj.d., fremstillet 16/1 1807, begravet 19/2 1807. Formentlig gift en tredje gang kort efter, men hverken giftermål, evt. børn eller dødsfald fundet, derimod er Anders Dams hustru gudmoder 18/5 1812. Gift for formentlig fjerde gang 26/5 1815 med Anna Marie Pedersdatter Røboe, f. o. 1791, død 31/7 1830. Børn: 9) Signe Kattrine, født 6/6 1817, 10) Peder, født 20/6 1827, begravet 24/6 1827. Han er i skattetaxterne 1785/86, boende til leje i Ruden. Han købte ved skøde af 4/10 1786 huset gl. no. 461 i Grummekulegade, på nordhjørnet af Sletten (nu Storegade), men solgte det igen 9/9 1793 til *Jacob Nielsen Bidstrup*. Han boede herefter til leje hos denne, medens han tog ud at sejle. Efter skilsmissen tog han i sommeren 1797 på langfart, han var da trolovet, og vendte først hjem et par år efter, hvorefter han giftede sig med kæresten, der i mellemtiden havde fået en søn. 29/3 1800 købte han gl. no. 228a i Stålegade, da et hus på 5 fag, men solgte det igen 4/7 1804 efter at have købt gl. no. 369 på vestsiden af Grønnegade, midt mellem Vestergade (nuværende Snellemark) og Søstræde, ved skøde af 11/10 1803. Han udvidede ved at købe nabohuset gl. no. 368 ved skøde af 23/10 1804, her boede han til sin død, dog solgte han gl. no. 368 2/5 1808 for atter at købe huset 16/9 1809. Omkring det tidspunkt, hvor han tog skipperborgerskab, ændrede han sit tilnavn fra Gudhjem til Dam, men kaldes til tider ved dem begge som her anført. Han sejlede som skipper og deltog under krigen i kapervirksomheden, men havde allerede før krigen oprettet et pottemagerværksted, som han drev ved hjælp af svende. Dette pottemageri var endnu igang ved hans død, i hans skifte 8/10 1829 nævnes, at der var to drejeskiver i værkstedet og at der stod for 15 rd. rå pottekar på loftet. Enken fortsatte pottemageriet med fremmed hjælp, men døde selv knap et år efter manden. Ved hans skifte havde boet et lille underskud på g. 7 rd., ved hendes, der afsluttedes 7/3 1832, noget større.

Rasmus Poulsen, døbt i Rønne 12/6 1763, søn af sømand, senere kromand, Poul Rasmussen (skifte 14/11 1794) og Seine Monsdatter (skifte 27/3 1774). Borgerskab 22/9 1787, begravet 29/12 1803, han betegnes da som krøbling og almissem. Gift 20/10 1787 med *Hans Hermansens* enke Marie Margrethe Mogensdatter, f. o. 1754, død i Børne- og Tugthuset på Christianshavn 19/11 1801. Børn: 1) Hans, døbt 29/6 1788, død af småkopper, begravet 26/11 1788, 2) Margrethe, døbt 28/2 1790, dræbt af moderen 14/7 1790. Han er opført i skattetaxterne for 1784/86, boende til leje i Ruden. I 1787 boede og arbejdede han ifølge folketællingen hos *Jens Pedersen* på Lille Torv. Ved giftermålet blev han ejer af gl. no. 227 i Stålegade på hjørnet af Stettestræde, men han kom hurtigt i økonomiske vanskeligheder. Hustruens drab på den lille datter skete tilsyneladende i sindsforvirring, sagen mod hende indledtes for bytinget 28/7 1790 og endte med afsigelse af en dom på livsvarigt tugthus 14/12 1790 (TB). Dommen stadfæstedes både ved landsting og højesteret, og hun kom til at leve sine sidste år i fængsel. Da manden, som det var skik og brug, skulle udrede alle sagens omkostninger, måt-

re hus og indbo på auktion, her solgtes huset 28/9 1790 til *Morten Nielsen*, der synes at have beskæftiget *Rasmus Poulsen* i de næste år. Han udgik af skattetaxten i 1797 og ansøgte kort før sin død om almisseunderstøttelse (RRFP 23/12 1803).

Rasmus Ambrosen, døbt i Rønne 14/12 1760, søn af avlsmand (senere ejer af 19. sl.gd. i Ny-lars) Ambros Ambrosen og Kirsten Espersdatter (skifte 2/3 1771). Lærte hos *Hans Thommesen* (TB 15/1 1782), borgerskab 10/7 1789. Begravet 15/6 1813. Gift første gang 4/4 1789 med Karen Mikkelsdatter, *Peder Hansens* enke, f. o. 1765, begravet 31/8 1790. Børn: 1) Peder, døbt 12/12 1789, begravet 22/1 1790. Gift anden gang 22/2 1791 med Anna Dorthen, Jens Thomsens datter, f. o. 1772, død 4/4 1792 (skifte 11/5 1792). Børn: 2) Jens, døbt 30/12 1791, begravet 5/12 1793. Gift tredje gang 13/6 1792 med Cecilia Catharina Hansdatter, f. o. 1769, død 6/1 1849. Børn: 3) Ane Cathrine, døbt 16/8 1793, 4) Jens, døbt 26/6 1795, 5) Peder, døbt 21/7 1797, begravet 26/5 1798, 6) dødfødt søn, begravet 19/9 1805, 7) Karen Kirstine, døbt 10/10 1806. Han er i skattetaxten 1785/87, boende til leje i Ruden, og 1788/89 boende til leje i Halmstræde. Ved giftermålet blev han ejer af gl. no. 306 i Storegades nordlige ende, der ved vurderingen i 1791 bestod af en 11-fags længe til beboelse og værksted samt en lade på 4 fag. Hans skat nåede i 1806 op over 1 rd.. Ved skiftet efter den anden hustru tilbød han sønnen en arv på 60 sl.d. foruden moderens kiste og sølvspænder. Da boets overskud var på 120 sl.d., blev dette accepteret. Ved hans egen død kom den overlevende hustru til at sidde i uskiftet bo.

Hans Andersen Marcher, f. o. 1764, borgerskab mangler, men var constabel. Død engang i årene 1829-34. Gift første gang 25/9 1790 med Elsebeth Lund, f. o. 1765, begravet 29/1 1806. Børn: 1) Peder Hansen Lund, døbt 8/7 1791, begravet 21/6 1791, 2) Hans, hj.d., fremstillet 8/7 1792, begravet 30/8 1793, 3) Margrethe Marie, døbt 31/5 1795, begravet 5/7 1796, 4) Anders, døbt 13/10 1797, begravet 4/1 1798, 5) Margrethe, døbt 31/5 1799, begravet 21/6 1800, 6) Christian Hansen Marcher, døbt 3/5 1801, begravet 12/11 1801, 7) Inger Bodil Kirstine, døbt 15/1 1803, 8) Elsebeth, døbt 29/1 1806 ved moderens begravelse. Gift anden gang 5/12 1807 med *Anna Magdalene, Hans Hermansens* datter, døbt 12/12 1784. Ingen børn. Gift tredje gang 9/3 1822 med Margrethe Kirstine Kofoed, enke efter *Jens Hansen Rønne*, døbt i Pedersker 30/5 1779, datter af proprietær Mads Kofoed til Eskildsgård og Anne Margrethe Kofoed. Hun døde 21/12 1856. Børn: 9) Margrethe Kirstine, født 3/4 1822, (se Kofoed A s. 157). Han er skatteansat hos *Jens Pedersen* på Lille Torv 1787/91. Han købte gl. no. 475 på hjørnet af Grummekulegade og Rosengade ved skøde af 7/6 1791, huset var ved vurderingen i 1791 på 8 fag og havde et bagerhus tilbygget, som let kunne omdannes til pottemagerbrug. Hans økonomi har ikke været alt for god, ved skiftet efter den første hustru 27/11 1806 havde boet en værdi på g. 433 sl.d., men gælden var på g. 618 rd., og han undgik kun en auktion ved at skipper Anders Ancher cautionerede for ham. 2/7 1809 solgte han huset til denne. Den højeste skat, han betalte i denne periode, var i 1806 med 5 mk.. Han blev boende i huset efter salget, også efter at det i 1815 blev solgt videre til *Jens Hansen Rønne*, hvis enke han senere blev gift med. Hans skat var i alle disse år minimal, og i 1825 betegnes han som fattig. 21/2 1825 købte han en byggegrund, gl. no. 233b i Klokkegade, her lod han opføre et hus på 2½ fag. Han står i skattetaxten som ejer af dette hus i 1826/29, derefter er det hustruen, der er anført der. I folketællingen i 1834 betegnes hun som enke. 30/12 1844 solgte hun huset til en dattersøn og indgik samtidig kontrakt med ham om ophold og forplejning.

Claus Jensen Kum, døbt 16/11 1766, søn af skomager Jens Clausen Kum og Ane Cathrine, datter af slagter Thomas Jacobsen Tornovius (N.B.: Efternavnet Kum optræder også i formerne Kam og Kom, men her er benyttet Kum, da pottemagerne hyppigst betegnes hermed. Tornovius optræder også i flere former, det er en forvrængning af Tarnovius, bærerne af dette navn er efterkommere af Pederskerpræsten Thomas Jacobsen Tarnovius). Indgik lærekontrakt

28/3 1780 om at stå i lære i seks år hos *Gregers Mortensen* (SPP), borgerskab 22/9 1787, begravet 15/10 1812. Gift 16/5 1801 med Anna Kirstine Olsdatter Ridder, begravet 10/4 1828 som fattiglem. Børn: 1) Sivert Peter, hj.d., fremstillet 14/3 1802, 2) Anna Sophia Catharina, døbt 23/12 1804, 3) Katrine Frederiche, døbt 27/8 1809. Han er skatteansat 1787/88, boende gl. no. 221 i Stettestræde, der da ejedes af skipper Carl Mathiasen Berg, som han må have lejet af eller arbejdet for. Han købte huset 28/12 1787, men klarede ikke de økonomiske forpligtelser hermed, så huset måtte sælges på auktion 16/2 1792 (RAP). Han er fortsat skatteansat her, indtil han atter blev husejer, da han 9/8 1804 købte gl. no. 440 nord for byen af *Carl Gustav Helman*; men heller ikke dette hus evnede han at beholde, det blev solgt igen på auktion 29/1 1807 (RAP). Familien måtte herefter søge fattighjælp, han selv betegnes som daglejer, da han døde.

Ole Peter Hansen Kjøbech, døbt i Rønne 6/1 1762, søn af vægter Hans Olsen Kjøbech og Karen, datter af Mads Pedersen i Klemensker og Anna Nielsdatter. Borgerskab mangler, død 29/1 1815. Gift 5/5 1787 med Karen Hansdatter, f. o. 1746, død 2/2 1815. Børn: 1) dødfødt søn, begravet 29/7 1787, 2) Elsebeth, døbt 14/12 1788. Han købte ved skøde af 7/5 1787 huset gl. no. 399 på nordhjørnet af Storegade og Bredstræde, som broderen ejede. Huset havde ved vurderingen i 1791 7 fag og var i ringe stand. I 1793 blev der bygget 1 fag til (SSKO). Han er anført i skattelisten fra og med 1788, den højeste skat betalte han i 1813 med 4 mk. 12 sk.. Skiftet efter dem holdtes 2/2 1815, vurderingen af boet viste en værdi af g. 447 rd., men over-skudet var kun lille.

Ole Sørensen, døbt i Rønne 15/8 1762, søn af kromand Søren Olesen og Bodil Poulsdatter. Borgerskab 1/7 1786. Tog til Gudumlund ved Ålborg i 1801 og videre til Øland nord for Limfjorden i 1813. Død i Østerby på Øland 5/8 1821. Gift i Rønne 3/1 1789 med Anne, datter af møller Hans Wibe, døbt i Åkirkeby 2/12 1770, død i Rønne 16/5 1829. Separation bevilget 5/8 1800 (BAK). Ingen børn. Han er skatteansat i årene 1784/88, boende forskellige steder, og købte 8/7 1788 gl. no. 493 på sydhjørnet af Grummekulegade og Rosengade, da regnet som beliggende på Store Torv. Ved vurderingen i 1791 havde huset en 9-fags længe til beboelse og en lade på 4 fag med port. Han måtte flere gange tage lån i huset og solgte det igen 20/10 1794. I stedet købte han af svogeren *Peder Hansen Wibe* gl. no. 440 nord for byen, men solgte 7/11 1800 huset til svogrene Holger Hansen Wibe og *Eschild Hansen Bech*. Da han derefter tog med den tidligere inspektør og bogholder ved fajancetabrikken i Storegade, Peter Martensen, for at arbejde ved den nyoprettede fabrik ved Gudumlund sydøst for Ålborg, fortsatte hans fraseparerede hustru pottemageriet i gl. no. 440 med svenden *Lars Larsen Friberg* som hjælp; men efter et par år gav hun op og købte 21/10 1803 et hus på 5 fag, gl. no. 436, i Kaystræde. Her levede hun bl. a. af at spinde. Senere solgte hun dette hus og købte i stedet gl. no. 14 i Skarpegade ved skøde af 3/4 1812. Her boede hun til sin død. *Ole Sørensen* arbejdede på fabrikken ved Gudumlund (GDL) indtil 1813, da fulgte han med *Eschild Hansen Bech*, der dette år blev mester ved den nyoprettede fajancefabrik i Østerby i Øland, her arbejdede han til sin død.

Peder Hansen Wibe, døbt i Åkirkeby 27/12 1767, søn af Hans Hansen Wibe, der senere blev møller i Rønne, Borgerskab 9/2 1791, død 28/5 1836. Gift første gang 14/2 1788 med Ingeborg Nielsdatter. Skilt 31/7 1797 (BAK). Børn: 1) Hans, døbt 6/2 1789, begravet 19/1 1800, 2) Ole Pedersen Ancher, døbt 9/6 1793. Gift anden gang 7/4 1804 med Birthe Catharina, datter af søfarende Hans Jensen Bech og Hedevig Eschilsdatter, døbt i Rønne 12/10 1781, død 8/4 1856. Hun var søster til *Eschild Hansen Bech*. Børn: 3) Birgittha, døbt 18/11 1804, 4) Hedevig, døbt 27/4 1806, begravet 10/5 1806, 5) Hedevig, døbt 12/7 1807, 6) Hans Bech, døbt 4/2 1810, død 28/5 1829, 7) Mallene, døbt 14/5 1813, 8) Birthe Cathrine, født 7/12 1815, 9) Poul Hansen, født 17/11 1818, død 17/5 1819, 10) Cicilia Dortha, født 10/12 1820, død 15/2 1821, 11) Cicilia, født 11/6 1823, 12) Anne Cathrine, født 20/9 1826. Han købte gl. no.

63 i Søndergade, på sydsiden af Hovedvagtsplassen, på auktion 18/12 1787 (skøde af 1/4 1788), et hus på 8 fag. 14/4 1792 solgte han huset til *Johan Nielsen*. Han købte gl. no. 440 af *Lars Zachariassen* ved skøde af 13/12 1794, men videresolgte allerede 20/12 1794 huset til svogeren *Ole Sørensen*. På dette tidspunkt havde han fået tilladelse til separation fra hustruen og havde, da hun betragtedes som uskicket dertil, fået myndigheden over de to sønner. 8/1 1794 indgik han en kontrakt med broderen Holger Hansen Wibe på Vibegård i Knudsker om opførsel af sønnen Ole, til dette formål afsatte han 99 rd.. Kontrakten blev fornyet 1/2 1802 (SPP). Det var ikke mindst hustruen, der havde været skyld i den gæld, han var kommet ud i. For at komme ud af gælden tog han nu arbejde hos andre, i 1801 - 1804 var han således skatteansat hos *Johan Nielsen*. 23/4 1804 købte han gl. no. 460, men solgte den igen omgående og købte i stedet gl. no. 93aa ved skøde af 28/8 1804. Dette var en længe af en gård på vestsiden af Vimmelskaftet, overfor Sct. Hansstræde, som efter en ombygning i 1806 og tilbygning af 2 fag kunne bruges til beboelse og pottemageri (SSKO). Her boede han, indtil han 1/10 1812 købte gl. no. 34 i Slagtergade. Til dette hus, der lå på gadens østside, byggede han i 1827 en ny længe på 6 fag til, som han tog lån i 3/1 1828 (SPP). Under de vanskelige krigsår var han kulgraver. Fire medlemmer af en familie Holm havde dannet et lille interessentskab med det formål at grave efter kul ved Sorthat. 22/8 1808 indgik de kontrakt med Hans Knudsen og *Peder Wibe* om at blive optaget i interessentskabet og arbejde for dette for løn, foruden at de skulle have del i overskudet. Endnu da datteren Cicilie Dortha blev begravet i 1821, benævnes han kulgraver, men senere igen pottemager. Det er uvist, om han da selv havde pottemageri eller arbejdede for andre. Hans skat lå gennemgående på g. 1 mk. i disse år. Ved hans skifte 28/6 1836 var boets værdi g. 433 rd., men det var fallit med et underskud på g. 63 rd.

Peder Hansen, døbt i Knudsker 27/5 1770, søn af *Hans Pedersen* og Kirstine Thorsdatter. Lærte hos faderen (folketællingen 1787), borgerskab mangler, død af småkopper og begravet 6/11 1788. Gift 13/9 1788 med Karen Michelsdatter f.o. 1765, begravet 21/1 1790. Enken gift anden gang 4/4 1789 med *Rasmus Ambrosen*. Han købte gl. no. 306 i den nordlige ende af Storegade af *Hans Jensen* ved skøde af 22/5 1788.

Therkild Nielsen Holm, døbt i Nyker 2/6 1765, søn af udbygger på Vellingegårdens grund Niels Andersen (skifte 15/9 1775) og Ane Jensdatter. Han var hos *Mogens Hansen* ved konfirmationen i 1782. Borgerskab 12/2 1791, død 30/8 1828. Gift første gang 30/12 1789 med Elisabeth Cathrine Olsdatter Sonne, f.o. 1762, begravet 22/7 1810 (skifte 20/7 1810). Separeret. Ingen børn. Gift anden gang 1/8 1814 med Dorothea Hansdatter, enke efter fisker Andreas Kofod, f.o. 1780, død 13/5 1829. Ingen børn. Han er i skattelisten 1787/89, arbejdende hos *Hans Thommesen*. 2/3 1789 købte han gl. no. 417 i Laxegade på hjørnet af Knapstræde, et 8-fags hus, som han solgte igen 10/7 1793. I stedet havde han købt gl. no. 103 i Bagergade ved skøde af 6/5 1793, et hus på sydsiden af gaden med 10 fag og en sidelænge på 3 fag. Den højeste skat betalte han i 1806 med 4 mk. 8 sk.. Han kom omkring dette tidspunkt i økonomiske vanskeligheder, der forvættedes efter krigsudbruddet. Dette sammen med skilsmissen fra hustruen bevirkede, at han måtte sælge huset ved skøde af 30/1 1810. Han mangler herefter i skattetaxterne, indtil han i 1814 giftede sig igen, hvorved han blev ejer af gl. no. 430, som han mageskiftede 9/6 1815 med gl. no. 399 i Kaystræde, der tidligere havde tilhørt *Ole Hansen Kjøbech*. Her arbejdede han atter som pottemager, men igen med stigende økonomiske vanskeligheder. Huset solgtes på auktion 12/1 1822 (RAP). I sommeren 1795 foretog Bornholms Museum en udgravning på stedet i Bagergade, hvor hans pottemageri lå i 1793 - 1810, og man fandt skår fra hans værksted der, se fig. 6-7.

Jens Nielsen Schou, døbt i Nyker 10/5 1769, søn af Niels Hansen. I lære hos *Peder Pedersen Schou* (Folketællingen 1787). Borgerskab 9/2 1791, død 27/1 1838. Gift første gang 12/10 1790 med *Barbara*, datter af *Ole Pedersen von Kiempen* og Barbara Poulsdatter Arboe, døbt

20/10 1768, død 9/9 1828. Børn: 1) Niels Peter, døbt 22/6 1792, begravet 17/7 1792, 2) dødfødt barn, begravet 6/10 1793, 3) Niels Peter, døbt 3/1 1800, begravet 16/10 1800. Gift anden gang 25/10 1828 med Anne Marie Marchmann, f.o. 1780, død 13/3 1850, datter af deggen Wilhelm Marchmann i Åker. Ingen børn. Han købte gl. no. 38 i Slagtergade, overfor udmundingen af Bondegade, ved skøde af 3/3 1790, men solgte det atter ved skøde af 1/2 1797 som delvis betaling for gl. no. 245 på Store Torv (hvor Sparekassen nu ligger), købt ved skøde af 30/1 og 1/2 1797. Medens huset i Slagtergade ved vurderingen i 1791 var et hus på 9 fag, var den nye bolig en gård, der ved vurderingen i 1801 havde 2 længer, en 11-fags længe til beboelse og værksted ud mod torvet og en sidelænge i nord på 9 fag til dels beboelse, dels lade. Han ejede også jorder, til tider store arealer, men han købte og solgte meget. F.eks. købte han et jordstykke ved skøde af 2/10 1799, som han solgte igen 29/4 1804; men i stedet havde han købt ialt 10 td. ld. jord ved skøde af 3/1 1804, som blev solgt igen 31/3 1807. Derefter købte han 1½ td. ld. jord 12/4 1808 og 1 td. ld. 25/4 1808, begge i Skolekrogen, hvoraf et blev solgt igen 9/9 1811 (tinglæst 16/1 1827), men købte yderligere jord i Skolekrogen 31/8 1811 og 9/9 1811. 12/2 1836 solgte han sine jorder i Skolekrogen og købte i stedet på auktion 28/8 1833 (tinglæst 27/8 1839) parcellerne no. 1, 2, 11, 12 og 13 af byens nordre udmark. 17/7 1820 købte han halvparten i jagen »Haabet« på 4½ læster (SPP). Han var en fremtrædende borger og en dygtig pottemager. Den i fig. 13 viste mælkekande er fundet som skår, da Sparekassen genopbyggedes efter bombardementet i 1945, og må stamme fra hans værksted. Han blev 31/8 1815 valgt til en af byens formænd, de eligerede borgere (RRP), og det var foruden *Johannes Spietz's* hans værksted, prins Christian Frederik besøgte Bornholm (Bornh. Saml. bd. XVI s. 74), her får vi i prinsens dagbog at vide, at han havde en hestetrukket mølle på gårdspladsen til behandlings af leret. Hans skat nåede i 1805 op over 1 rd., den højeste skat betalte han i 1813 med 3 rd. Nogen egentlig opgørelse over hans formue kendes ikke, da der forelå testamenter ved både hans første hustrus død og hans egen.

Morten Nielsen, døbt i Rønne 4/8 1771, søn af tømrer Niels Hansen (skifte 17/7 1781) og Bertha Jensdatter (skifte 18/8 1777). Han lærte hos stedmoderens anden mand, *Jørgen Hansen Dam* (folketællingen 1787). Borgerskab 12/2 1791, død af brystsvaghed 2/7 1823. Han var brodersøn af *Mogens Hansen* Gift 21/1 1792 med Anna Kirstine Jensdatter, f.o. 1774, død 3/7 1841. Børn: 1) Niels, døbt 14/4 1793, begravet 26/11 1797, 2) Jens, døbt 3/4 1796, begravet 28/6 1798, 3) Birthe Marie, døbt 29/4 1798, 4) Hans Morten, døbt 28/12 1800, begravet 18/11 1802, 5) Anna Kirstine, døbt 27/7 1804. Han købte på auktionen 28/9 1790 *Rasmus Poulsens* 9-fags hus, gl. no. 227 på sydhjørnet af Stålegade og Stettestræde (RAP), men solgte det igen 15/10 1794. Han købte i stedet gl. no. 167 i Østergade, tidligere ejet af *Hans Andersen Bergstrøm*, ved skøde af 15/10 1794, et hus med 13 fag til beboelse og 4 fag lade overfor Slagtergades udmunding. 18/12 1802 købte han 2 td. ld. bygjord, som han siden drev. Efter jordkøbet kom hans skat op over 1 rd., den lå højest i 1813 med 2 rd. 1 mk. og holdt sig til hans død på over 1 rd. Ved hans død kom enken til at sidde i uskiftet bo, så hans formueomstændigheder kan ikke belyses nærmere.

Lars Zachariassen, døbt på Christiansø 22/8 1773, søn af soldat (senere daglejer i Rønne) Zacharias Zachariassen og Ellen Larsdatter (skifte 29/1 1782). Borgerskab 17/11 1793. Gift i Rønne 14/11 1792 med Kirstine Hansdatter. Ingen børn. Han er i skattetaxten fra 1793, arbejdende hos *Ole Sørensen*. Han blev selvstændig, da han 28/10 1793 købte gl. no. 440 nord for byen af *Johan Nielsen*, men havde svært ved at klare økonomien. 3/9 1794 gjorde fogeden arrest i hans bo for gæld til en skipper, som han havde forpligtet sig til at afbetale med levering af lerkar; men disse havde han solgt til andre (RFD). Han var for politiretten 3/7 1794, anklaget for at have slået *Anders Hansen Gudhjem Dams* hustru og knust hendes malkekrus mod hendes ryg og igen 4/9 1794 for at have slået vinduer ind (RPP). 13/12 1794 solgte han huset til *Peder Hansen Wibe* og udgik herefter af skattetaxten. Han forlod antagelig Rønne

da. Han er muligvis identisk med den pottemagersvend af samme navn, der døde i Birkerød 27/7 1832; der var da to pottemagerier i Birkerød, drevet af bornholmske pottemagere, som han kan have været svend hos.

Niels Jørgensen, f. i Gudhjem o. 1774. Han var ved konfirmationen i 1791 i lære hos *Lars Andersen*. Borgerskab mangler. Han købte ved skøde af 19/3 1793 gl. no. 444, et 8-fags hus i Nørregade, på sydøsthjørnet af nuværende Byledsgade, men solgte det allerede igen 15/7 1793. Han har næppe nået at indrette huset til pottemageri. Han nævnes som svend hos *Johan Nielsen* i 1794 (RBDS 14/7 1794), men er ikke sporet siden.

Jacob Nielsen Bidstrup, døbt i Gudhjem 9/10 1768, søn af skomager Niels Jørgensen og Viveke Jacobsdatter. Borgerskab 7/11 1793. Død i Tveje-Merløse 16/1 1817. Broder til *Johan og Holger Nielsen*. Han var opkaldt efter morfaderen Jacob Bidstrup. Gift i Farum 20/3 1812 med Karen Larsdatter fra Høvelts Vang. Børn: 1) Wiveke Louise, døbt 4/4 1813, 2) Elisabeth Wilhelmine, født 14/5 1815. Han købte gl. no. 461 i Grummekulegade ved skøde af 9/9 1793 af *Anders Hansen Gudhjem Dam*. Huset brændte 17/7 1794 (RBRP) og solgtes 2/12 1794 til skipper Bent Henriksen, som han var i gæld til. Han kom i vanskeligheder, da han i 1795 stjal bly fra *Therkild Nielsen Holm* og forsøgte at sælge det til forskellige urmagere. Da der faldt mistanke på ham, prøvede han sammen med rokkedrejer Jochum Haach at undvige i en robåd, de stjal ved Nørrekaas. Med den roede de ud på havet og søgte forgæves at blive taget op af et forbigående skib. I den stærke vind blev båden tilsidst presset i land nær Hasle, og de blev pågrebet. Sagen, der også omfattede sigtelse for at have stjålet 5 rd., begyndte for bytinget 15/5 1795 (TB) og endte med dom afsagt 24/11 1795, hvorefter han skulle kagstryges og i Københavns Tugthus på livstid, medmindre han aflagde ed på ikke at have stjålet de 5 rd. — gjorde han det, slap han med 2 mdr. i tugthuset. Efter dette forlod han Rønne. Han dukker op igen i Farum, hvor hans troløvelse 22/2 1812 blev indført i kirkebogen. Her omtales han som enrolleret marros, der ved sessionen 20/5 1807 havde fået tilladelse til at opholde sig, hvor han ville. Med finansiell støtte af to københavnske pottehandlere købte han huset no. 54 i Farum, beliggende på Hovedgaden, et pottemagerhus på 7 fag. I 1815 brændte det, det er sikkert herefter, at han efterlod familien i Farum for selv at tage arbejde som pottemagersvend. Ved sin død arbejdede han ifølge kirkebogen hos pottemager Jens Viborg i Holbæk. Skiftet holdtes i Farum 6/7 og 13/7 1818, og da boet havde megen gæld, solgtes huset på auktion 18/9 1818. Her oplyses det, at det var genopbygget med 5 fag, og at 3 fag udhus var under arbejde. Boet var fallit.

Claus Michael Mogensen, døbt i Rønne 7/10 1764, søn af kro- og avlsmand Mogens Clausen (skifte 31/1 1778) og Anna Magdalene Hansdatter (skifte 1/2 1780). Borgerskab mangler. Død 29/4 1821. Svoger til *Hans Hermansen*, *Friderich Hansen Meisner Brand* og *Rasmus Poulsen*. Gift 18/3 1786 med Anna Catharina Larsdatter, f. o. 1767, død 22/7 1818. Børn: 1) Mogens, døbt 26/11 1786, begravet 7/1 1788, 2) Anne Malene, døbt 3/2 1788, hun var krøbling, 3) *Lars Michael*, døbt 3/12 1790, 4) *Mogens*, døbt 13/10 1793, 5) *Peder*, døbt 9/9 1796. Fra forældrene havde han arvet g. 345 sl.d., og han betalte for at blive uddannet som urmager, idet han 24/4 1780 indgik lærekontrakt på 4½ år med Jørgen Peter Arboe mod betaling af 50 sl.d. (SPP). Efter at være udlært nedsatte han sig som urmager, i årene 1785/86 blev han skatteansat, boende hos svogeren *Friderich Hansen Meisner Brand*, derefter i gl. no. 142 i Storgade, som han havde købt. 23/4 1792 mageskiftede han sig til gl. no. 146 på hjørnet af Storgade og Søborgstræde, en gård med tre længer på 6,5 og 5 fag. Datoen for hans borgerskab som urmager kendes ikke, men det fremgår, at han har haft det — og han ændrede det heller ikke, da han gik over til pottemageriet. Dette synes at være sket, da han 25/1 1794 købte gl. no. 228a,c i Stålegade af svogeren, samme dag solgte han gl. no. 146. 31/12 1796 solgte han den østre ende af huset i Stålegade og 7/3 1798 resten. I stedet købte han 6/3 1798 gl. no. 299

i nordenden af Storegade og med facade mod Fiskerbakke, et hus med 8 fag stuehus og en lade på 3 fag, her boede han resten af sit liv. Ved hans skifte 30/4 1821 opgjordes boets værdi til g. 304 rd. og dets overskud til g. 94 rd., pottemageriet overgik til den yngste søn.

Jesper Hansen Munch, døbt i Åkirkeby 26/10 1777, søn af Hans Jensen Dam i Åkirkeby og Petrine Pedersdatter. Halvbroder til *Jørgen Hansen Dam*. Borgerskab i Rønne 2/2 1797, tilbageleveret 26/4 1811, da han agtede at tage borgerskab i København. Borgerskab der som te- og porcelainshandler 20/5 1811. Fra 1812 pottemager i Birkerød. Død i Birkerød 24/6 1839. Gift første gang 12/11 1796 i Rønne med Ingeborg Larsdatter, f. o. 1776, død i København 20/12 1810. Børn: 1) Cathrine Margrethe, døbt 20/8 1797, begravet 6/1 1799, 2) Cathrine Margrethe, døbt 30/3 1800, 3) Hans Munch, døbt 23/7 1802, 4) Englike Kirstine, døbt 21/12 1804, 5) Lars, hj.d., fremstillet 23/8 1807, begravet 9/9 1808, 6) Lars Christian, født i København (Trinitatis kirkesogn) 9/12 1810. Gift anden gang 5/4 1811 i Vor Frue kirke med Henriette Amalie Reenberg, f. o. 1778, død i Birkerød 8/9 1831. Børn: 7) Christian Emanuel, født i København 15/2 1812 (ifølge opgivelsen ved konfirmationen i Birkerød i 1826). Han købte gl. no. 460c, et hus på 9 fag på vestsiden af Grummekulegade, ved skøde af 23/11 1795, og 2 td.ld. jord ved skøde af 18/9 1802. Den højeste skat betalte han i årene 1803/05 med 5 mk. 3 sk.. Ifølge vurderingerne i 1791 og 1801 byggede han i 1800 3 fag til og i 1803 yderligere en ny tværlænge. Han solgte huset ved skøde af 17/8 1809 til *Friderich Nielsen* samt jorden ved skøde af 4/9 1809 og flyttede til København. Her blev han spækhøker. Ved skifter 13/3 1811 efter den første hustru havde han bolig og udsalg i huset no. 176 i Borgergade, på hjørnet af Prinsensgade. Han skyldte da bl. a. for et halvt års husleje og boet havde underskud. Han har drevet denne virksomhed uden at have taget borgerskab. Endnu ved det andet ægteskab betegnes han som høker; men da han kort efter tog borgerskab, var det som te- og porcelainshandler. Denne virksomhed har kun varet kort tid, for 18/6 1812 fik han skøde på »Intehuset«, et pottemageri, beliggende ved Kongevejen mellem Birkerød og Nobis Mølle. Han blev finansieret hertil af den bornholmske, ligeledes i Birkerød boende, pottemager *Christian Madsen Hammer*. Her oparbejdede han på ny sin pottemagerivirksomhed. Ved folketællingen i 1834 havde han foruden den yngste søn to pottemagersvende i arbejde. Ved hans død overtog sønnen pottemageriet.

Jørgen Jensen Knar, døbt i Vestermarie 1/1 1769, søn af udbygger på 8. vd.gd.'s grund Jens Mogensen og Karen Hansdatter (folketælling 1787 og 1801). Lærte hos *Hans Hermansen* (folketælling 1787), borgerskab 31/5 1798. Død 15/8 1825. Gift 13/6 1798 med Catharine, datter af fhv. skipper Lars Gomløs, f. o. 1760, død 10/2 1833. Børn: 1) Morten, døbt 27/7 1798, begravet 11/10 1798, 2) Jens Morten, døbt 3/10 1800, 3) Lars, døbt 11/4 1803, 4) Margrethe, døbt 11/6 1806. Han købte svigerfaderens 8-fags hus gl. no. 201 på sydsiden af Damgade ved skøde af 9/1 1798 og påtog sig samtidig at have denne på aftægt. Efter at være kommet i økonomiske vanskeligheder solgte han huset med pottemagerredskaber til *Hans Madsen Rønne* ved skøde af 5/8 1805 og købte i stedet på auktion 28/1 1806 gl. no. 340 i Kirkestræde. Under krigen fik familien fattigundersøttelse til kone og børn medens manden opholdt sig på Christiansø. Senere fik også han selv foruden hustruen understøttelse, der vedvarede til deres død (RRFP). Ved hans skifte, på begyndtes 19/8 1825, skyldte familien fattigvæsesnet op mod 200 rd., for hvilke man tog sig sikkerhed i huset.

Anders Mogensen, døbt 15/11 1771, søn af *Mogens Andersen* og *Anna Kirstine Stephansdatter*. Borgerskab 26/2 1799. Død 1/12 1838. Gift første gang 8/12 1798 med Anne Jensdatter, f. o. 1770, død 18/9 1818. Børn: 1) Anna Kirstine, døbt 14/11 1800, død 29/1 1834, 2) Hans Herman, døbt 16/1 1803, begravet 16/12 1803, 3) Else Margrethe, døbt 4/12 1805, død 24/10 1833, 4) Cathrine Kirstine, døbt 28/2 1808, død 26/12 1833, 5) Jens, døbt 25/8 1811, død 26/12 1833. Gift anden gang 2/8 1820 i Klemensker med Anne Marie, datter af Christen Kofoed, aftægtsmand på 64. sl.gd., f. o. 1798, død 2/12 1833 af tyfus (en sygdom, der ramte

familien hårdt, jvf. dødsfaldene blandt børnene ovenfor). Børn: 6) *Hans Christian Kofoed*, født 17/5 1822, (der blev fajancer), 7) *Barbara Kirstine*, født 7/4 1825, død 20/12 1826, 8) *Anders Mogensen*, født 14/11 1827, død 9/2 1828, 9) *Andreas Peter Mogensen* født 29/3 1830, (der blev fajancer). Han voksede op i morfaderen *Stephan Jensens* gård, der efter dennes død overtoges af faderen. Her er han skatteansat i årene 1795/98, hvor han arbejdede som svend. I skattetaxten for 1799 står han som samejer af gl. no. 438a på 6 fag i Kaistræde; men han fik først skøde på huset 2/1 1800, det lå på vestsiden, hvor Storegade (nu Nørrebakke) løber sammen med Kaistræde. Ved auktion 8/4 1818 købte han 1 td.ld. bygjord (skøde af 28/12 1818). Kun under krigen og i årene lige derefter nåede han op på en skat over 1 rd., højest i 1813 med 1 rd. 3 mk.. Han kom ud for en brand, der opstod i stråtaget nær skorstenen kort efter en brænding 2/8 1821 (RPP), huset nedbrændte, men blev genopført. Ved skiftet 13/10 1818 efter den første hustru vurderedes boets værdi til g 1001 rd. og dets overskud til g. 350 rd.. Ved hans eget skifte, der påbegyndtes 25/10 1839, opgjordes boets værdi til g. 958 rd. og dets overskud til g. 389 rd..

Christian Mogensen Dam, døbt 15/10 1775, søn af *Mogens Hansen* og *Margrethe Hansdatter*. Borgerskab 26/2 1799. Begravet 7/8 1807. Gift 1/5 1799 med *Karen Kirstine*, datter af *Morten Holst*, f.o. 1777. Børn: 1) *Margrethe Kirstine*, døbt 16/3 1800, 2) *Birthe Christine*, døbt 6/9 1801, 3) *Morten Holst*, døbt 27/7 1804, begravet 18/11 1804, 4) *Karen Kirstine*, døbt 29/6 1806. Han købte gl. no. 444a, et hus på 8 fag i Møllestræde, på sydøsthjørnet af nuværende Byledsgade, ved skøde af 27/7 1798 samt en have af faderen 28/11 1798. Han kom hurtigt i meget alvorlige økonomiske vanskeligheder og havde jævnt hen sager for i forligelseskommissionen, de endte gerne med, at skipperne tog udlæg i hans brændinger; men han undgik hver gang at måtte realisere sit bo. Ved hans skifte 3/8 1807 opgjordes boets værdi til g. 178 rd., men dets gæld til g. 599 rd., så boet var fallit.

Eschild Hansen Bech, døbt 5/11 1775, søn af søfarende *Hans Jensen Bech* (borgerskab i Rønne 30/1 1781) og *Hedevig* (døbt 14/3 1751 i Åkirkeby og datter af avlsbruger, stadscaptejn *Eskild Diderichsen* og *Sidsel Poulsdatter Lou*). Moderen var kusine til *Diderich Gregersen Funch* og til *Gregers Mortensens* første hustru. Lært på den af *James Davenport* i 1791 startede fajancefabrik i Storegade. Borgerskab som pottemager 27/5 1800. Mester ved fajancefabrikken ved Gudumlund 1805-1813 og ved potte- og fajancefabrikken på Øland under godset Oxholm 1813-1832. Død i Østerby, Øland, 6/5 1832. Gift 18/1 1798 med *Meigelt*, døbt 21/12 1777 i Å kirke, datter af senere møller i Rønne *Hans Hansen Wibe* og død i Østerby, Øland, 13/10 1844 (hvorved han blev svoger til *Ole Sørensen* og *Peder Hansen Wibe*). Børn: 1) *Hans*, døbt i Rønne 28/10 1798, 2) *Jens Hansen*, døbt i Rønne 26/12 1801, begravet 7/2 1802, 3) *Hedevig Kirstine*, døbt i Rønne 7/7 1804, 4) *Helene Dorothea*, f. i Gudum 19/7 1806, begravet 1/1 1807, 5) *Jens Hansen*, f. i Gudum 29/6 1811, 6) *Lene Dorothea* f. i Østerby, Øland, 9/12 1816, 7) *Poul Hansen*, f. i Østerby, Øland, 13/1 1820. Han var beskæftiget på fabrikken i Storegade indtil denne endelig indstilledes sidst i 1797 (under den midlertidige lukning i 1795 utvivlsomt hos hans mester *Johannes Spietz*). Han er i skattelisten fra 1798, samme år lod han bygge et hus på 6 fag af bindingsværk, tildels udmuret med mursten og med tegltag, på en grund gl. no. 453b, købt ved skøde af 1/9 1797. Det lå på sydøsthjørnet af Grummekulegade og Tværstræde. Han var i kortere perioder medejer af andre huse, dels gl. no. 440, som han og svogeren *Holger Hansen Wibe* købte af *Ole Sørensen* 7/11 1800, da denne tog til Gudumlund (solgt igen 20/1 1804), dels gl. no. 301, købt 14/12 1802 og solgt igen 1/9 1803, som han ejede sammen med slagter *Hans Pedersen*. Da han modtog tilbudet om at blive mester ved den nyoprettede fajancefabrik ved Gudumlund, solgte han gl. no. 453 b til *Lars Hansen Dam* ved skøde af 23/7 1805. Om hans videre virke se *Oscar Marseen*, *Et keramisk Værksted på Øland*, Arv og Eje 1957 s. 48-69, *Kaj Uldall*, *Gammel Dansk Fajance*, 2. udg. 1967 s. 132-35, samt *Bodil Tornehave*, *Fajancefabrikken i Storegade*, Bh. Saml. II rk. bd. 10 1976, s. 9-83.

Johannes Adolf Christian Spietz, døbt i Rendsborg-Neuwerk 12/3 1756, søn af sergent ved Schlesw. Regiment, capt. Ottsens comp., Christian Spietz og hustru Elsabe Margretha. Lært på Rendsborgfabrikken. Mesterpousserer ved fajancefabrikken i Storegade i Rønne 1791-97. Borgerskab 28/3 1805 som fabrikant af fine og grove lerkar. Død 8/4 1834. Gift 23/11 1792 i Rønne med Magdalena Maria, f.o. 1762, datter af bager og handlende Hans Hendrich Siemsen og hustru Anne Elisabeth og død 13/12 1831. Børn: 1) Adolph Christian, døbt 2/3 1793, 2) *Hans Hendrich*, døbt 12/3 1794, 3) søn, død kort efter fødselen, begravet 30/4 1796, 4) *Christopher Friderich*, døbt 25/5 1798, 5) *Christian Ludwig*, døbt 11/6 1802. Han kom til Bornholm sommeren 1791 som medarbejder ved den af James Davenport oprettede stengods-fabrik i Storegade, gl. no. 140. Ved kontrakt af 14/7 1792 blev han ansat som fabrikkens mesterpousserer, og efter Davenport's afrejse i maj 1793 tillige som inspektør for denne samt de tilknyttede virksomheder, pibefabrikken samme sted, teglværket nord for Rønne og stenkulsværket ved Claus Terkels Mølle ved Mulebyåen, indtil virksomhedernes midlertidige standstill i 1795. Da Thøger Aboe og medinteressenter sidst på året overtog dem, blev han atter fabrikkens mester, indtil fabrikkens endelige lukning sidst i 1797. Sandsynligvis allerede i arbejdsloshedsperioden i 1795 og i alt fald i 1798 indrette han værksted i sin egen bolig, gl. no. 279 på hjørnet af Søborgstræde og Tornegade, øst for provsteboligen. Han havde købt gården af svigermoderen ved skøde af 3/12 1793 og samtidig oprettet kontrakt med hende angående hendes forsørgelse. Gården havde tre længer, hovedlængen, den søndre, havde 9 fag med murstensvægge til gaden, klinede vægge til gården og med tegltag. I denne var foruden beboelsen et bagerhus, der blev ændret til pottemagerværksted. Den vestre længe på 4 fag, hvor der var beboelse og bryggers, var med klinede vægge og tegltag, medens den østre længe, laden på 16 fag, var med klinede vægge og stråtag, ifølge brandvurderingen i 1791. Hustruen medbragte desuden et jordstykke, som faderen havde overdraget hende ved skøde af 6/9 1785. *Spietz* opbyggede her en virksomhed, der dels lavede egentlige pottemagervarer, dels stengods. Hans planer synes at have omfattet fabrikation af kakler til kakkelovne, i alt fald ansatte han 1/7 1799 i Lybeck en tysk svend, *Diderich Zange*, der skulle lave kakkelovne for ham (RPD). Endnu en tysk svend, *Johan Christian Hübner*, arbejdede hos ham i 1797-98 (se under denne). Iøvrigt beskæftigede han en del bornholmske pottemagere, 28/10 1799 indgik han således kontrakt for et år med *Claus Jensen Kum* (RPD), i 1799 beskæftigede han desuden *Hans Andersen Bergstrøm* (RPD) og ved folketællingen i 1801 havde han to svende, *Jacob Morten(sen)* og *Hans Madsen Rønne*, så han synes i alt fald at have haft to svende i arbejde i disse år. Efter den endelige lukning af fabrikken i Storegade m.v. blev *Spietz* imidlertid sagsøgt af de tidligere medinteressenter i foretagenet og blev dømt til at indfri sine forpligtelser overfor dem; dette gav ham yderligere vanskelige arbejdsforhold, i årene 1806-07 var han så dårligt kørende, at han blev pantsat for skatterestancer (REF). Han arbejdede nu uden anden hjælp end den, sønnerne efterhånden kunne give ham. Den ældste hører man ikke videre til efter konfirmationen, det var de tre yngste, der blev til »brødrene Spietz« og kom til at spille en så fremtrædende rolle i den bornholmske keramik's historie. Hovedvægten i hans virksomhed må have ligget på de grove lervarer, for i 1814 havde hans værksted to pottemagerovne, men desuden en lille ovn i to etager til brænding af stengods, som han især under krigen, hvor importen af den engelske stengods var standset, kunne finde afsætning for, men som ellers har været for dyrt til at kunne konkurrere. Medvirkende til, at han også senere har kunnet holde denne del af sin produktion igang, var imidlertid et lån på 500 rd. fra den kgl. kreditkasse, som blev bevilget ham i 1826 efter at prins Christian Frederik i sommeren 1824 havde besøgt hans virksomhed under et besøg på Bornholm. Om dette og hans levned iøvrigt se M. Lange, Fajancefabrikanterne Spietz i Rønne, København 1934, og Bodil Tornehave, Fajancefabrikken i Storegade, Bh. Saml. II rd. bd. 10 1976, s. 9-83.

Thomas Tornovius Kum, døbt i Rønne 19/9 1773, søn af skomager Jens Clausen Kum og Anna, datter af slagter Thomas Jacobsen Tornovius. Lært i Rønne. Pottemager i Hasle 1799-1806,

derefter slagter i Rønne (borgerskab som sådan 13/4 1807). Død 10/5 1837 som fattiglem. Gift i Hasle 1/3 1800 med Kirstine Andersdatter, f.o. 1774, død i Rønne 19/6 1825. Børn: 1) Christine Friderike, hj.d., fr.st. i Hasle 25/2 1801, 2) Anne Katrine, hj.d., fr.st. i Hasle 30/3 1804, 3) Thomas Tornovius, hj.d., fr.st. i Rønne 10/4 1807, 4) Karen, døbt i Rønne 1/4 1810, 5) Jacob Hermansen Rønne, døbt i Rønne 25/2 1812, 6) Marie Kirstine, født i Rønne 12/8 1818. Han er i Rønnes skattetaxter 1795/98, arbejdende hos broderen *Claus Jensen Kum*. Han indgik 11/11 1799 kontrakt med købmand Jacob Peter Munch i Hasle om leje af dennes hus i Storegade, brandnr. 39, på 7 fag, indrettet med pottemagerværksted (HSSP) og med forpligtelse til at levere karrene til Munch, når denne havde forstrakt ham med materialer og penge til brændsel. Han kom i modsætningsforhold til Munch, der pressede hårdt på for at få, hvad *Kum* skyldte ham. I 1805 kom det til retssag herom, endende med landstingsdom afsagt 29/1 1806, der delvis gik imod ham. Han tog herefter tilbage til Rønne, hvor han gik over til slagterfaget og herefter ernærede sig af dette. Han købte gl. no. 402b ved skøde af 27/10 1810, men solgte atter huset 18/7 1816.

Hans Rasmussen (Rønne), døbt i Rønne 27/10 1776, søn af *Rasmus Rasmussen* og Marie Hansdatter Drejer. Lært hos faderen. Borgerskab 27/2 1806. Død 29/8 1828. Gift første gang 15/1 1806 i Nylars med Johanne, Søren Jørgensens datter, f.o. 1782 og død 3/3 1815. Børn: 1) Cicilia Maria, f. 19/2 1815, død 30/3 1815. Gift anden gang 6/5 1815 med vævepige Elsebeth Jensdatter, f.o. 1785, død 27/7 1824. Ingen børn. Han er skatteansat fra 1800, arbejdende hos faderen og efter dennes død i 1805 for moderen. Denne solgte ham sit hus gl. no. 471 i Grummekulegade ved skøde af 1/11 1809. 28/4 1810 solgte han jord fra ejendommen og 2/5 1825 solgte han huset og købte i stedet gl. no. 121 i Vimmelskafte på 1 fag, som han boede i til sin død. Den højeste skat betalte han i årene 1816/20 med 3 mk., dog eet år, 1816, lidt over. Ved skiftet 16/3 1815 efter den første hustru vurderedes huset til 440 rd., boets værdi til g. 692 rd. og dets overskud til g. 511 rd.. Med den anden hustru havde han oprettet gensidigt testamente. Efter at han var flyttet til Vimmelskafte betegnes han oftest som daglejer. Tilnavnet *Rønne* tog han først i 1815, da endnu en *Hans Rasmussen* nedsatte sig som pottemager i Rønne, for at kunne skelnes fra denne, som tog tilnavnet *Nestved*.

Christen Hansen Gudhjem Dam, døbt i Rønne 8/5 1772, søn af skomager Hans Andersen Gudhjem og hustru Seine. Broder til *Anders Hansen Gudhjem Dam* og brodersøn til *Lars Andersen*. Borgerskab i Rønne 10/3 1801, derefter i Hasle, hvor han tog borgerskab 19/12 1806. Begravet i Hasle 1/3 1812. Gift 13/9 1800 i Rønne med Catharine Lisbeth Larsdatter, f.o. 1773, død i Rønne 26/3 1828 som fattiglem. Børn: 1) udøbt dreng begravet 31/10 1800, 2) Anders, hj.d., fr.st. i Rønne 16/11 1800, 3) Karen Marie, døbt i Rønne 3/1 1802, 4) Kirstine, hj.d., fr.st. i Rønne 18/12 1803, begravet i Hasle 28/6 1806, 5) Christen Larsen, hj.d. 3/5 1806, fr.st. i Hasle 11/5, 6-7) Hans Andersen og Seigne Kirstine, hj.d. 2/6 1808, fr.st. i Hasle 3/7, 8) dødfødt dreng, begravet 1/3 1812 i Hasle. Han er i Rønnes skattetaxt i årene 1801/06, boende til leje i Silkegade og med en skat på 6 sk. Han var indblandet i et par tyverisager i 1795, dog uden at blive dømt. I 1797 blev han tiltalt for overfald med kniv og blev ved dommen afsagt 28/12 1797 idømt en voldsbøde på 60 rd. (TB). I 1806 flyttede han til Hasle, hvor han afløste *Tomas Tornovius Kum* som lejer af det af købmand J.P. Munch ejede pottemagerhus i Storegade, hvor han boede til sin død. Enken og børnene vendte tilbage til Rønne, hvor de levede af fattighjælp (RRFP).

Peder Ipsen, døbt i Nyker 20/6 1779, søn af udbygger, senere avlsmand i Rønne og derefter gårdejer i Nyker Jep Helleesen og Bodil Kirstine Jensdatter. I lære hos Morten Nielsen ifølge kontrakt af 27/2 1797 (SPP) for tre år. Borgerskab 18/3 1802, død 14/2 1840. Gift i Rønne 5/12 1801 med Mallene Maria, datter af constabel Peder Schou og Anna Pedersdatter, f.o. 1776, død 12/1 1832. Børn: 1) Peder, hj.d., fr.st. 20/11 1802, 2) Anne Kirstine, døbt 14/4 1809. Han købte af faderen gl. no. 230 på Lille Torvs vestside ved skøde af 29/9 1801, ejen-

dommen bestod af en nyopført længe på 6 fag samt en nordre længe. Den sidste solgte han 8/3 1805 og resten af huset 5/8 1809. I stedet flyttede han til gl. no. 176 i Østergade, købt ved skøde af 1/8 1809, her boede han til sin død. Han ejede også jorder, han købte jord af faderen 18/10 1803 og købte atter jord 30/6 1805, som han solgte 5/8 1809. Hans økonomi har været god. Han kom i 1806 op over 1 rd. i skat, stigende i 1822 til 2 rd., heromkring svingede den til hans død. Efter krigen optræder han flere gange som långiver mod pant i fast ejendom, og i årene 1826-29 ejede han tillige gl. no. 326 i Storegade, som han udlejede. Hans køb af ejendommen tinglystes 10/10 1826, en del af ejendommen solgtes fra 18/10 1827, resten 18/12 1829. Hans skifte mangler (der har antagelig været privat skifte), så nærmere oplysninger om hans formueforhold savnes.

Jens Hansen Rønne, døbt i Rønne 7/3 1779, søn af *Hans Pedersen* og Kirstine Thorsdatter. Han var broder til *Peder Hansen*. Borgerskab i Rønne 24/3 1803. Død i Rønne 28/2 1818. Gift 26/9 1801 i Pedersker med Margrethe Kirstine, døbt 30/5 1779, datter af proprietær Mads Kofoed til Eskildsgård og Anna Margrethe Kofoed (se Kofoed A s. 157). Hun blev gift anden gang med *Hans Andersen Marcher* og døde 21/12 1856. Børn: 1) Mads Kofoed, døbt i Rønne 21/3 1802, 2) Hans Peter Kofoed, døbt i Rønne 9/3 1804, 3) Jørgen Kofoed, døbt i Svaneke 10/8 1806, 4) Jens Hansen Rønne, døbt på Christiansø 1/10 1810, 5) Anne Margrethe, døbt på Christiansø 20/7 1813, 6) Kirstine, født i Rønne 10/9 1816. Alle børn levede ved hans død. Han etablerede sig i gl. no. 381 på nordsiden af Strandstræde, købt ved skøde af 29/6 1801. 8/10 1805 solgte han atter huset for at flytte til Svaneke, hvor han håbede at finde bedre afsætning på sine produkter ved lokalt salg. Her købte han huset no. 168 i nørre kvarter ved skøde af 24/5 1806. Da krigen brød ud, måtte han hurtigt opgive sin virksomhed, og da hustruen 18/3 1808 solgte huset, opholdt han sig på Christiansø, hvor han havde lader sig en-rollere som matros. Her samledes familien noget efter og boede til efter krigen. Han besluttede da atter at nedsætte sig i Rønne, hvor han ved skøde af 26/7 1814 købte gl. no. 475 på 8 fag i Grummekulegade, her virkede han til sin død. Den højeste skat, 5 mk. 8 sk., betalte han i sin første periode i Rønne, i den sidste lå den på 4 mk. 4 sk. årlig. Ved hans skifte 2/3 1818 blev boets værdi opgjort til 715 rd.; men overskudet var kun g. 42 rd. Trods de gode startbetælinger (han disponerede over en mødrende arv på 340 sl.d. og arvede i 1805 g. 254 rd. efter faderen) lykkedes det ham således ikke at oparbejde nogen lønnende virksomhed.

Hans Mortensen Kjøller, døbt i Østerlars 8/10 1780, søn af udbygger, senere træskomager i Rønne, Morten Jørgensen og Elisabeth Hansdatter. Borgerskab 26/3 1805. Død 8/11 1840. Gift 7/11 1804 i Knudsker med Elsebeth, datter af Jeppe Larsen (sk. 25/3 1814) og Kirstine Olsdatter og født o. 1778. Hun døde 12/4 1841. Børn: 1) Kristine, døbt 21/7 1805, 2) Morten, døbt 13/9 1807, 3) Jeppe Jørgen, døbt 6/5 1810, 4) Margrethe Sofie, døbt 22/11 1812, død 11/11 1840, 5) Karen, angives at være født 17/3 1815 og død 9/3 1815 (der er her en fejlskrivning i kirkebogen, hun er formentlig født 7/3), 6) Karen Sofie, født 9/2 1816, død 22/2 1832, 7) Jørgen, født 25/5 1818, 8) Ellen Lene, født 20/10 1820. Ifølge skattetaxten må han have købt de 4 nordvestre fag af gl. no. 231 på Lille Torvs vestside i 1801, som han forbedrede (SSKO 1791), men skødet mangler. 23/4 1804 købte han gl. no. 63 i Søndergade af *Johan Nielsen*, men solgte først gl. no. 231e, som det nu kaldtes, ved skøde af 2/8 1806. Kun i årene 1813/14 lå hans skat over 1 rd., ellers derunder. Ved skiftet, der indledtes 17/11 1840 og afsluttedes efter hustruens død 19/8 1841, opgjordes boets værdi til 655 rd. og dets overskud til g. 86 rd.. De to ældste døtre havde hver fået 100 rd. ved deres giftemål, og et lignende beløb var tiltænkt den yngste.

Christen Gregersen, døbt i Rønne 20/5 1781, søn af *Gregers Mortensen* og Karen Kirstine Gregersdatter. Død i København 9/12 1809. Gift 1/5 1802 med Ellen Kirstine Jørgensdatter. Separeret. Børn: 1) Karen Christine, døbt 9/1 1803, begravet 9/10 1807. Han var i kortere tid

i lære hos dels faderen, dels *Thomas Tornovius Kum* i Hasle og derefter i fem år hos *Eschild Hansen Bech* (om hans læretid se nærmere s. 86). Han var både i sin læretid og derefter en ustabil arbejdskraft, og trods sit giftermål havde han efter at være blevet udlært kun arbejde i kortere perioder og strejfede ellers om på øen. 18/5 1804 blev han fremskillet for politiretten i Rønne, tiltalt for tyveri af et ur, et par briller og en bog (RPP). Herfor idømtes han 22/6 1804 ved Nørreherreds ting et års forbedringshus (BNJ og ÆFMF). Efter udstået straf vendte han tilbage til Bornholm, men begik atter tyverier, denne gang af nogle søvskeer, som han solgte. Herfor idømtes han 31/12 1807 4 års forbedringshus ved Rønnes byting (RJP). Sagen gik denne gang helt til højesteret, hvor han 31/3 1808 dømtes til 3 år i Rasphuset, hvor han døde under afsoningen (ÆFMR).

Jesper Hansen Holm, købte på auktion 12/1 1802 et 2-fags hus, gl. no. 58 i Almegade (RAP), men solgte det atter 6/11 1804. Han benævnes »borger«, men borgerskab mangler. Han er i skattetaxterne, men er ellers ikke sporet.

Peder Jensen, f. i Rønne 21/11 1773, søn af *Jens Pedersen* og Signe Sørensdatter. Borgerskab 24/3 1803. Død 11/2 1845. Gift 30/10 1801 i Rønne med Anne Marie Hansdatter Tidemann, f. o. 1777, død 13/5 1849. Børn: 1) Seine Maria, døbt 25/11 1803, 2) Elsebeth Kirstine, døbt 10/1 1806, død 29/3 1828, 3) Anna Kirstine, døbt 9/1 1807, 4) Cecilia Catharine, døbt 11/3 1810, 5) Kirstine Margrethe, døbt 11/9 1812, død 31/12 1813, 6) Hans Peter, døbt 12/6 1815. Han er i skattetaxterne fra 1794, arbejdende hos faderen. Han etablerede sig i et nyopført hus på 11 fag, gl. no. 66b i Østergade, købt ved skøde af 7/10 1802. Han disponerede da over sin egen mødrene arv på g. 106 rd. samt hustruens arv på g. 199 rd. efter forældrene. Økonomisk klarede han sig godt. Han investerede ikke i jord, men lånte penge ud mod pant i fast ejendom, en ting han allerede gjorde før sit giftermål. 8/2 1816 fik han auktionsskøde på 1/3 af jagten »Margrethe« (RAP). Ved hans død kom enken til at sidde i uskiftet bo, så hans formuesomstændigheder kendes ikke nærmere. Hans skat lå i årene 1806/20 på over 1 rd., derefter lidt under. Efter omlægningen af skattetaxten i 1840 betalte han o. 3 rd. årlig.

Hans Hansen Rottensteen, døbt i Vestermarie 2/1 1780, søn af udbygger Hans Hansen Rottensteen »ved Kiæren« og Kirstine Hansdatter. Borgerskab 5/4 1804. Død 17/6 1858. Gift 3/6 1804 med Anna Cathrine, døbt 24/3 1776, datter af skomager Jens Clausen Kum og Anna Thomasdatter Tornovius, hvorved han blev svoger til *Claus Jensen Kum* og *Thomas Tornovius Kum*. Hun døde 13/6 1848. Børn: 1) Sophia Catharina, døbt 2/5 1805, 2) Frederiche, døbt 9/8 1807, 3) Marie Elisabeth, døbt 13/5 1810, 4) Jens Hansen, født 16/2 1816, 5) Frederich Christian, født 27/4 1818. Han købte ved skøde af 6/11 1803 et nyopført hus gl. no. 66c i Østergade, hvor han boede resten af sit liv. Han ejede også jorder, han købte 1½ td. ld. jord i byvängen ved skøde af 21/10 1814 og yderligere parcel no. 3 af 17. sl.gd.'s jorder i Knudsker ved skøde af 29/9 1814 (VHSP), jorden i byvängen solgtes igen 18/5 1830. Den ældste søn blev oplært i pottemagerfaget og hjalp faderen, også da denne sidst i 1830'erne opgav faget og gik over til at drive vognmandsforretning i stedet (folketællingen 1840). 23/10 1852 solgte han sin ejendom til sønnen, der samtidig indgik kontrakt med ham om hans ophold. I forbindelse hermed lånte han sønnen 500 rd., disse blev ikke anmeldt ved hans død, først 2/9 1870 holdtes der skifte herom. Hans skat lå efter 1811 for det meste over 1 rd., efter 1826 for det meste lidt under. Efter omlægningen af skattetaxten i 1840 svingede den omkring 4 rd., indtil han solgte til sønnen, der drev vognmandsforretningen og avlsbruget videre og endte som gårdejer i Klemensker.

Ole Jensen, f. i Åkirkeby o. 1779. Borgerskab i Rønne 24/3 1803, borgerskab i Hasle 18/12 1812. Død i Hasle 28/3 1839. Gift 12/2 1803 i Rønne med Seine Mortensdatter Sandegaard, f. o. 1776, død i Hasle 11/7 1846. Børn: 1) Anna Margrethe, døbt i Rønne 6/11 1803, 2) Morten Olsen, døbt i Rønne 3/11 1805, begravet i Rønne 27/6 1810, 3) Jens Olsen, døbt i Rønne

11/3 1810, 4) Johanne Sofie, født i Hasle 23/2 1814, 5) Margrethe, født i Hasle 16/6 1815. Han købte gl. no. 221a i Stettestræde ved skøde af 3/1 1803. 4/7 1811 solgte han atter huset og købte i stedet gl. no. 171 i Østergade, et hus med tilsammen 3 fag, som han atter solgte 4/9 1815. Da var han forlængst taget til Hasle, hvor han i 1812 havde indgået kontrakt med købmand Jacob Munch om at arbejde i dennes til pottemageri indrettede hus i Storegade, der var blevet ledigt ved *Christen Hansen Gudhjem Dams* død. Han indtog en betroet stilling i byen. Han var i en årrække stokkemand og blev 1/6 1822 opmeldt som byens vurderingsmand (HJP). I 1825 kom han uoverens med købmand Munch angående betaling af lejen for pottemageriet, og denne anlagde sag mod ham, der afgjordes ved dom af 18/2 1825 og forlig 18/4 1825 (HJP). Omkring dette tidspunkt gik Munch fallit og pottemagerhuset gik over på andre hænder. *Ole Jensen* står herefter ikke mere i skattelisterne; men han blev i Hasle. Ved folketællingen i 1834 boede han og hustruen i byens arbejdshus, de døde fattige.

Carl Gustav Hermann, f. o. 1776 i Södermanns Len i Sverige. Borgerskab i Rønne 5/4 1804. Død 13/12 1821. Gift 2/2 1804 med Signe Pedersdatter. Børn: 1) Margrethe, hj.d., fr.st. 17/3 1805, 2) Carl Friderich, døbt 20/5 1810, begge i Rønne, 3) Adolph Frederik, født på Christiansø 20/5 1815. Han købte gl. no. 440 nord for byen ved skøde af 20/1 1804, men solgte allerede huset igen 9/8 1804. Under krigen tog familien i 1810 til Christiansø, hvor han var arbejdsmand. Efter krigen vendte han tilbage til Rønne, her levede han af tilfældigt arbejde, og fra 1819 fik han fattighjælp til sig selv og familien (RRFP). Han døde af brystsvaghed.

Lars Hansen Dam, døbt i Åkirkeby 13/5 1781, søn af Hans Jensen Dam og Petrine Pedersdatter. Han var halvbroder til *Jørgen Hansen Dam* og broder til *Jesper Hansen Munch*, han opholdt sig ved konfirmationen i 1798 hos den sidste. Borgerskab 27/2 1806. Død 27/4 1843. Gift 16/11 1805 med *Barbara Kirstine*, datter af *Jens Olsen* og Kirstine Johnsdatter, døbt 10/11 1784, død 7/3 1836. Børn: 1) Hans, døbt 14/11 1806, 2) Katrine Kirstine, døbt 13/5 1810, 3) Kirstine Margrethe, døbt 30/10 1812, 4) Birgitte Cathrine, født 3/4 1815, 5) *Jens Larsen*, født 5/1 1818, 6) Kirstine, født 5/7 1820, 7) *Lars Hansen*, født 2/5 1823, 8) Ingeborg Margrethe, født 21/4 1825, død 20/2 1826, 9) Ingeborg Margrethe, født 16/6 1827. Han købte ved skøde af 23/7 1805 *Eschild Hansen Bechs* hus gl. no. 453b i Tverstræde. Økonomisk har han kun lige klaret sig, ved skiftet efter hustruen, der påbegyndtes 14/4 1836, opgjordes således boets værdi til g. 375 rd.; men gælden var næsten lige så stor. 6/1 1843 solgte han huset til sønnen *Jens Larsen Dam* og indgik samtidig en kontrakt med denne om ophold og underhold. Kun i årene 1811/13 nåede hans skat lidt op over 1 rd., ellers lå den under, også efter omlægningen af skattetaxten i 1840.

Friderich Nielsen, døbt i Rønne 16/4 1780, søn af constabel Niels Friderichsen og hustru Marie Kirstine. Han lærte hos halvbroderen *Hans Friderich Nielsen* (folketællingen 1801), borgerskab 27/2 1806, constabel. Død 19/12 1829 af brystsvaghed. Gift 10/4 1805 med Gunild Catharina Holgersdatter, *Hans Pedersens* enke, f. o. 1781, separeret efter amtsbevilling af 4/12 1829 (SPP 14/5 1838), død 27/5 1848. Børn: 1) Karen Maria, døbt 6/7 1806, begravet 5/12 1807, 2) Karen Marie, døbt 19/2 1809, 3) Niels Friderich, døbt 24/11 1811, 4) Hans Peter, født 12/11 1816, 5) Mogens Peter, født 5/6 1822. Han blev ved giftermålet ejer af gl. no. 170 i Østergade; men da broderen *Hans Friderich Nielsen* købte gård i Nylars, mageskiftede han med denne og fik 30/1 1807 skøde på gl. no. 460c i Grummekulegade, der bestod af en beboelselænge på 11 fag og en lade på 7 fag. Da *Jesper Hansen Munch* flyttede til København, købte han dennes hus gl. no. 460a ved skøde af 17/8 1809, dette hus havde 7 fag til garden og en baglade på 6 fag, gl. no. 460c blev solgt, men skødet mangler. Han må iøvrigt have været i stand til at udnytte de indtjeningsmuligheder, krigen gav, for han købte flere gange jord, 27/7 1807 fik han således skøde på en eng i byvangen, 17/8 1812 på 1½ td.l.d. bygjord

syd for Langebjerg, 5/4 1813 på to jordstykker på hver 3 skp.ld., det ene ved Singlehøj, det andet ved Bondebro-landevejen, 15/7 1815 på 3¼ td.ld. ved Riisen og 16/6 1817 på yderligere 2 td.ld. jord. Ved separationen beholdt hustruen ejendommen i Grummekulegade, medens han selv flyttede hen i gl. no. 222aaa, 2 fag hus i sydenden af Stettestræde, købt ved skøde af 22/6 1829, her døde han kort efter af brystsvaghed. Enken drev sine og børnenes jorder videre og udvidede senere gentagne gange med jordkøb. 14/5 1838 solgte hun hovedparten af gl. no. 460a til sønnen Hans Peter Nielsen, medens hun selv købte gl. no. 443 ved skøde af 6/4 1840. 18/2 1841 solgte hun resten af ejendommen 460a til samme søn og 14/1 1848 ejendommen gl. no. 443 til sønnen Niels Frederik Nielsen, der 28/6 1848 videresolgte den til broderen sømand Mogens Peter Nielsen. Dispositionerne vidner om relativ stor velstand — samt om, at det ikke mindst har været hustruen, der har været den drivende kraft i ægteskabet.

Hans Madsen Rønne, døbt 10/10 1779 i Rønne, søn af murer Mads Pedersen (sk. 8/2 1816) og Karen Hansdatter. Han var svend hos *Johannes Spietz* i 1801 (folketællingen). Borgerskab 27/2 1806. Død 23/3 1849. Gift første gang 2/11 1805 i Rønne med Signe Cathrine Jensdatter, f. o. 1783, død 3/11 1816. Børn: 1) *Jens Peter*, døbt 21/9 1809, 2) Karen Kirstine, døbt 11/10 1806, 3) Hans Peter, døbt 30/4 1813, 4) *Signe Cathrine*, født 27/10 1816. Gift anden gang 4/10 1817 i Knudsker med Anna Elisabeth, datter af vognmand Peder Rasmussen (sk. 3/1 1818) og Else Cathrine Mogensdatter, f. o. 1779, død 1/7 1860. Børn: 5) *Anna Elisabeth*, født 24/9 1818, 6) Andreas Peter, født 27/12 1819. Han købte ved skøde af 5/8 1805 gl. no. 201 på 8 fag i Damgade af *Jørgen Jensen Knar* og udvidede 28/2 1823 ved køb af nabohuset gl. no. 202 på 4 fag og med grunden gl. no. 203, hvor huset var nedrevet. Ved skiftet 25/11 1816 efter den første hustru var boets værdi på g. 679 rd. og dets overskud på g. 100 rd.. Hans enke sad i uskiftet bo, hun solgte 19/9 1850 ejendommen til svigersønnen *Lars Hansen Damm*. Den ældste søn var uddannet som pottemager, men tog til København. *Hans Madsen Rønne* synes at have klarer sig nogenlunde økonomisk, hans skat nåede dog kun i årene 1833/34 og efter omlægningen af skattetaxten i 1840 op over 1 rd..

Peder Mogensen, døbt i Rønne 22/1 1781, søn af *Mogens Andersen* og *Anna Kirstine Stephansdatter*. Han var broder til *Anders Mogensen* og dattersøn af *Stephan Jensen*. Ved auktionen 22/1 1807 over faderens hus gl. no. 297 nordligst i Storegade købte han dette. Han er i skattetaxterne 1806/09, 1 1810 angives han at være flyttet fra byen; men skødet på salget af huset mangler. Intet borgerskab. Ved skiftet 3/12 1838 efter *Anders Mogensen* nævnes dennes broder møller Peder Mogensen fra Nylars som værge for børnene. Ved sin død 25/5 1853 boede han på 35. sl.gd.'s grund i Nylars.

Niels Hansen Schou, døbt i Nyker 31/7 1785, søn af udbygger Hans Nielsen. Han var i lære hos *Jens Nielsen Schou* ved folketællingen i 1801. Borgerskab 27/2 1806. Død 19/5 1840. Gift første gang 16/10 1805 med Anna Margrethe Michelsdatter, f. o. 1785, død 7/10 1821. Børn: 1) Hans Nielsen, døbt 29/11 1805, begravet 22/12 1805, 2) Anna Kirstine, døbt 13/6 1807, begravet 1/8 1813, 3) Rebecca Margrethe, døbt 4/3 1810, 4) Inger Kirstine, døbt 25/4 1812, 5) Niels Hansen, født 25/8 1816, 6) Agnethe Margrethe født 25/7 1820. Gift anden gang 24/3 1822 med Karen Sophie Frederiksdatter Kofod, f. o. 1785, død 15/7 1840. Ingen børn. Han etablerede sig i gl. no. 464 i Grummekulegade, købt ved skøde af 18/3 1806. Han udvidede ved køb af gl. no. 463 på auktion 3/5 1810, men solgte det igen 18/10 1810, for atter at købe huset 13/10 1818. Først i 1820'erne kom han i gæld og solgte først gl. no. 463 ved skøde af 3/3 1823 og derefter gl. no. 464 ved skøde af 20/12 1823. 3/5 1824 udstedte byfogeden en erklæring, oplæst på tinget 4/5 (TB), hvorefter han blev umyndiggjort, da han ikke længere kunne betros bestyrelsen af sit eget gods. Ved skiftet efter den første hustru 31/12 1821 vurderedes boets værdi til 579 rd. og dets overskud til 65 rd., herefter må det være gået hurtigt ned ad bakke for ham. Hans skat nåede aldrig op til 1 rd. og han døde fattig.

Andreas Larsen Holm, døbt i Rønne 10/2 1788, søn af skræder Lars Clausen Holm og hustru Gertrud, Borgerskab 4/1 1815. Død 30/5 1843. Gift første gang 5/1 1811 med Anne Cathrine, enke efter organist Frants August Lindtner, f. o. 1763, separeret efter bevilling af 31/5 1811. Hun døde 10/10 1812. Ingen børn. Gift anden gang 29/3 1816 med Anne Katrine Thorsdatter, enke efter brændevinsmand Jens Myhre, f. o. 1770, død 19/7 1844. Ingen børn. Ved det første giftermål købte han gl. no. 475 i Grummekulegade, et hus på 8 fag, ved skøde af 26/11 1810, ved separationen tilfaldt huset hustruen. Han købte derefter i fællesskab med skræder Hans Wilhelm Holm og *Niels Andersen Fyhn (Møller)* gl. no. 437a i Kaistræde ved skøde af 19/5 1812, det solgtes igen 11/2 1815. Ved sit andet giftermål blev han ejer af gl. no. 493 på hjøtnet af Grummekulegade og Rosengade samt jorder, som hustruen ligeledes medbragte. Hans skat lå herefter gennemgående over 1 rd., efter 1822 dog lidt under. Efter om-lægningen af skattetaxten i 1840 betalte han igen lidt over 1 rd., 2/8 1839 solgte han sit jordstykke, no. 72 i byvangen på 6 skp. ld.. Hans enke arvede ifølge gensidigt testamente, der bestemte, at længstlevende skulle sidde i uskiftet bo; men at hendes datter af første ægteskab iøvrigt skulle arve halvdelen af boet samt dele den anden halvdel ligeligt med fire af hans søskendebørn.

Niels Andersen Fyhn Møller, døbt i Rønne 2/10 1785, søn af møller Anders Pedersen Fyhn og Elisabeth Jensdatter. Borgerskab 6/7 1816. Død 10/9 1846. Gift 18/7 1815 i Rønne med Anne Marie, datter af sømand Jørgen Sørensen Schou, f. o. 1795, død 27/4 1874. Børn: 1) *Rebekka Marie*, født 16/7 1816, 2) *Peder Møller*, født 5/2 1819, 3) *Jørgen Severin Møller*, født 24/9 1822, 4) *Niels Andersen Møller*, født 18/12 1824, 5) *Hans Christian Møller*, født 25/8 1827, 6) *Anne Marie Møller*, født 27/4 1830, 7) *Hans Wilhelm Møller*, født 2/5 1834, død 25/4 1835. Han købte 19/5 1812 gl. no. 437a i Kaistræde sammen med skræder Hans Wilhelm Holm og *Andreas Larsen Holm*, huset solgtes igen 11/2 1815. Han er opført i skattetaxten i årene 1810/13 med efternavnet *Fyhn*, men mangler herefter, indtil han igen optræder i listen i 1822, boende tilleje i gl. no. 346, nu under navnet *Møller*. I 1825 må han have købt en del af gl. no. 103 i Bagergade, for i 1826 står han i skattetaxten som ejer af 103b, men skødet mangler og er tilsyneladende aldrig udstedt. Han kom i økonomiske vanskeligheder, der kulminerede i 1830, da alt, hvad han ejede, blev pantsat. Efter at der 4/3 1831 havde været fogedudlæg i hans løsøre (SPP), måtte huset sælges. Det købtes af *Poul Olsen*, men uden udstedelse af skøde. Herefter udgik han af skattetaxten. I denne periode brugte han som regel efternavnet *Møller*, som hans efterkommere, deriblandt flere pottemagere, også brugte; men af og til kaldes han dog stadig *Fyhn*. Efter salget af huset i Bagergade må han have arbejdet som daglejer eller svend, i folketællingerne finder vi ham boende tilleje forskellige steder i byen.

Jørgen Bidstrup Jensen, døbt i Rønne 20/1 1778, søn af *Jens Pedersen* og Anne Marie Bidstrup. Han var halvbroder til *Peder Jensen*. Han hjalp til hos faderen til dennes død. Borgerskab 5/5 1815. Død 16/9 1838. Ugift. Han er skatteansat hos faderen fra 1799. Moderen solgte pottemageriet til ham 27/3 1813, men blev boende der. Fra og med 1827 er *Jens Poulsen* skatteansat hos ham i gl. no. 237 på Lille Torv som svend, men må efterhånden have været den egentlige arbejdskraft, for fra og med 1835 betaler denne højere skat end sin mester. Dennes vanskeligheder viser sig også ved, at huset 30/10 1830 averteredes til auktion i Bornholms Avertissementstidende, aflyst igen i en annonce 1/12 1830, da hans svoger Hans Stibolt havde skaffet de nødvendige midler til at han kunne fortsætte. Ejendommen gik ved hans død tilbage til moderen, efter hende arvedes den af Hans Stibolt, der 8/12 1841 gav sønnen bager Nicatius Stibolt skøde på dan.

Hans Clausen, døbt i Nylars 9/12 1787, søn af gevorbene soldat Claus Clausen. Han var ved konfirmationen i 1804 hos *Morten Nielsen* i Rønne. Han er skatteansat i Neksø i 1813 som svend hos *Hans Arristsens* enke, derefter som selvstændig pottemager i Byen. Borgerskab i

Nekso 30/6 1814 (NJP). Død 9/3 1849. Gift første gang 31/7 1813 i Nekso med Kirstine Pedersdatter, enke efter skipper Andreas Folkmar Brandt (sk. 22/7 1813), f. o. 1784, død 15/6 1821. Børn: 1) Ane Maria, født 29/8 1814, 2) Andreas Peter, født 2/5 1816, død 25/5 1821. Gift anden gang o. 1821 med Martha Margrethe Pedersdatter, f. o. 1794, død 9/2 1854. Børn: 3) Christine, født 6/7 1822, 4) Andrea Petrea Elisabeth, født 11/3 1826, død 15/2 1836, 5) Johanne Kirstine, født 29/9 1829, 6) Kirstine Margrethe, født 26/11 1831, død 29/1 1833. Han blev ved giftermålet ejer af huset no. 223 i byens 3. kvarter, foruden at hustruen medbragte jord i byvängen. Ved skiftet efter hende 15/6 1821 blev boets værdi opgjort til 839 rd. og dets overskud til g. 254 rd.. Den anden hustru sad i uskiftet bo efter ham. Han var Nekso's sidste pottemager.

Christian Pedersen Falck, døbt i Rønne 28/6 1782, søn af Peder Mogensen Falck og Anna Marie Falck. Borgerskab i Nekso 28/4 1814, borgerskab i Rønne 6/7 1816. Død i Rønne 31/12 1838. Gift 13/5 i Åkirkeby med Margrethe Larsdatter, f. o. 1783, død 1/5 1826. Børn: 1) dødfødt datter, født i Nekso 24/9 1815, 2) Karen Marie, født i Rønne 12/4 1817, 3) Kristian Falck, født i Rønne 27/1 1820. Han arbejdede i 1810 ved fabrikken i Gudumlund (GDL), men vides også at have været på Christiansø under krigen (CHSP 20/2 1811). Han er skatteansat hos *Hans Arristens* enke i Nekso i årene 1813/16, hvis pottemageri, han drev. I 1816 tog han til Rønne, hvor han i 1817/18 er skatteansat i gl. no. 311, der da ejedes af skipper *Niels Larsen Rønne*, der drev farfaderen *Niels Jensens* pottemageri videre med fremmed arbejdskraft. I 1820/25 er han skatteansat i gl. no. 103 i Bagergade, der da ejedes af skipper Peder Johan Grønbech, og hvor tidligere *Terkild Nielsen Holm* havde pottemageri. I 1826 udgår han af skattetaxten med betegnelsen »fattig«. Han døde som fattiglem.

Eskild Gregersen, døbt i Rønne 18/7 1784, søn af *Gregers Mortensen* og Karen Kirstine Gregersdatter. Borgerskab 6/7 1816. Død 13/2 1840. Gift 2/2 1814 i Rønne med *Ellen Kirstine*, datter af *Hans Jensen Grønbech*, døbt 5/9 1790, død 28/9 1853. Børn: 1) Hans Jensen, født 27/9 1814, 2) Eskild Gregersen, født 8/10 1817, 3) Poul Eskildsen, født 23/6 1820, død 23/9 1829. Han var krøbling, i 1804 var han indlagt på et hospital i København for sin gigtssygdom på fattigkassens regning, han betegnes da som værkbruden, han gik ved krykker og kunne intet arbejde udføre (RRFP). Med årene må hans tilstand have bedret sig, efter sit giftermål købte han 4/9 1815 gl. no. 171 i Østergade på ialt 3 fag, hvor han boede til sin død og enken efter ham. Han var i adskillige år retsvidne ved bytinget. Han har i perioder arbejdet selvstændigt som pottemager, i andre har han været svend. Ved sin død betegnes han som daglejer. Han betalte minimal skat indtil 1840, hvor han betegnes som fattig.

Anders Pedersen Munch, døbt i Rønne 13/2 1789, søn af *Peder Andersen Munch* og Signe Margrethe Hansdatter. Borgerskab 5/5 1815. Død 3/12 1840. Gift 25/3 1817 med *Anne Malene*, datter af *Friderich Hansen Meisner Brand*, døbt 27/1 1788, død 16/6 1840. Børn: 1) *Hans Peter*, født 15/7 1818, 2) *Friderich Pedersen*, født 10/11 1820, 3) *Signe Kirstine*, født 13/7 1823, 4) *Andrea Magdalene*, født 2/4 1828, død 11/9 1840. Han købte ved skøde af 20/8 1814 et 1-fags hus gl. no. 100c på nordsiden af Bagergade. 5/11 1816 købte han yderligere gl. no. 33 i Slagtergade, som faderen tidligere havde ejet, gl. no. 100c beholdt han indtil 17/2 1834, hvor det solgtes. I 1823 kom han ud for at have købt noget bly, der viste sig at være stjålet, hvorfor han blev tiltalt for hæleri. Da han 8/7 blev fremstillet for retten, beskrives han som middelmådig af vækst, temmelig før af lemmer og med blå øjne og brunt hår. 28/8 1823 afsagdes dommen, hvor han fik en bøde for forseelsen (RJP). Hans skat nåede i 1834 op over 1 rd., men svingede deromkring de næste år. Efter omlægningen af skattetaxten i 1840 betalte han g. 3 rd.. Ved hans skifte, der indledtes 3/12 1840, blev boets værdi opgjort til g. 500 rd., men overskudet var kun g. 27 rd.

Niels Larsen Rønne, døbt 20/2 1785, søn af skipper Lars Nielsen og Kirstine Jørgensdatter og sønnesøn af *Niels Jensen*. Borgerskab som skipper og handlende 22/10 1810. Udnævnt til lods

og havnefoged i Rønne i 1826 som afløser for Hans Jensen Lund (RJP 30/4 1829). Forulykkede på rheden 17/2 1844. Gift 25/5 1810 med Anne Margrethe Hansdatter f. o. 1780, død 31/5 1874. Børn: 1) *Kirstine Margrethe*, døbt 29/7 1810, hun blev gift med fajancefabrikant *Herman Wolffsen*, 2) *Lars Nielsen*, døbt 22/3 1812, *Hans Marchusen*, født 24/3 1813, 3) *Niels Jensen*, født 26/3 1816, død 13/5 1858, var krøbling, 5) *Margrethe Kirstine*, født 18/9 1819. Han købte gl. no. 302 ved skøde af 29/5 1810 og førte under krigen kaperbåden »Laxen« (SPP 6/1 1811). Da farfaderen døde, ønskede dennes enke at fortsætte virksomheden; men ved at kræve sin arvepart udbetalt fremtvang han en auktion, hvor han købte gården gl. no. 311 i Storegade. Han fik skøde på den 16/12 1816. Han rykkede ind i gården og forsøgte her at drive farfaderens virksomhed med gjevhandl og pottemageri videre. Til at forestå det sidste havde han ifølge skattetaxterne i årene 1816/17 *Christian Pedersen Falck*. Han kom imidlertid i gæld, og 5/7 1820 solgtes gården i forbindelse med hans fallit. Han var derefter ude af skattetaxten i nogle år; men efter udnævnelsen til havnefoged bedredes hans kår, 13/8 1830 købte han atter hus, denne gang et 6-fags hus gl. no. 326c i Storegade, syd for Johnsens gård. Her boede han til sin død.

Lars Michael (Clausen), døbt 3/12 1790, søn af *Claus Michael Mogensen* og Anna Catharina Larsdatter. Borgerskab 22/8 1837. Død 7/3 1843. Gift første gang 5/4 1817 med Bodil Kirstine Jørgensdatter, *Niels Jensens* enke, f.o. 1764, død 17/9 1834. Ingen børn. Gift anden gang 8/7 1835 med Kirstine Hansdatter, f.o. 1808, død 4/10 1864. Hun blev gift anden gang med *Carl L.J.E. Sørensen*. Børn: 1) *Claus Peter Michael*, født 26/11 1836, død 10/4 1839, 2) *Hans Christian Michael*, født 13/3 1838, 3) *Anne Petrea Margrethe Michael*, født 17/5 1840, 4) *Laurentia Michael*, født 21/2 1843. Han lærte hos faderen og arbejdede ved Gudumlums fabrikk i 1810/11 (GDL). Han er skatteansat i Rønne 1815/17 som arbejdende hos faderen. *Niels Jensens* enke, der havde arvet g. 1415 rd., havde, da hun måtte opgive at drive mandens virksomhed videre (se under *Niels Larsen Rønne*), købt gl. no. 473 ved skøde af 16/1 1817. Da hun giftede sig med *Lars Michael*, mageskiftede de 5/4 1817 huset med gl. no. 306 i norden af Storegade, hvor sidst *Rasmus Ambrosen* havde haft pottemageri. Da *Niels Larsen Rønnes* bo blev solgt på auktionen 5/7 1820, købte *Lars Michael* sin hustrus tidligere hjem gl. no. 311, men de forblev i no. 306 og solgte no. 311 igen 2/1 1821. På en auktion 23/8 1833 købte han en parcel af Rønnes nordre udmarker på 2 td. Id., det var hidtil fælles jord, som byen nu solgte. Ved den første hustrus død arvede han boet, ved hans egen død kom enken til at sidde i uskiftet bo; men da hun giftede sig igen, skiftede hun med børnene 4/12 1846. Gården vurderedes da til 500 rd., jorden til 300 rd., løsøre og indbo til 200 rd., og der var et tilgodehavende på 200 rd. ifølge panteobligationer. Når gælden var trukket fra, havde boet et overskud på 1000 rd.. Der er et usædvanligt langt tidsrum mellem etableringen og erhvervelsen af borgerskab. Formodentlig har han allerede ved etableringen løst et, men har været ude for at miste papiret på det og samtidig (som det åbenbart ikke sjældent skete) ikke fået erhvervelsen indskrevet i Rådstueprotokollen og har derfor løst borgerbrev påny. Inden da havde han flere gange haft hverv, der kun tilkom borgere, f.eks. var han rodemester i både 1822 og 1827 og taxerborger i 1826 (RRP, 3/2 de pågældende år).

John Jensen, døbt i Rønne 13/6 1791, søn af *Jens Olsen Kiempe* og Kirstine Johnsdatter. Borgerskab 19/6 1819 som pottemager, men etablerede sig i 1828 som snedker. Død 4/5 1834. Gift 12/12 1827 med Karen Kirstine Olsdatter Rømer, f.o. 1784. Ingen børn. Han er formentlig identisk med den bornholmske pottemagersvend »Johan Jensen«, der i 1810/11 arbejdede ved Gudumlund fabrikk (GDL). Han boede ellers hos faderen, hvor han er skatteansat i årene 1822/27. Efter faderens død købte han ved skøde af 5/1 1828 gl. no. 260c i Stettestræde, der stødte op til broderen skipper Ole Jensens ejendom i Ellekongsstræde. Han betegnes da og siden som snedker og har næppe på noget tidspunkt været selvstændigt etableret som pottemager. Ved hans død arvede hustruen ham ifølge testamentet.

Mogens Friderich Brand, døbt 10/10 1783, søn af *Friderich Hansen Meisner Brand* og Kirstine Mogensdatter. Borgerskab mangler. Død 25/6 1835. Gift 17/8 1821 med Ingeborg, datter af stenhugger Diderich Pedersen, f.o. 1772, hun blev gift anden gang 25/9 1835 med murermeister Peter Jensen Kjøbech. Ingen børn. Ved auktionen 4/6 1820 efter faderen (RAP) købte han dennes ejendom gl. no. 170 i Østergade. Enken arvede ham ifølge testamente. Han døde af brystsvaghed. Hans skat nåede først kort før hans død op på 4 mk.

Hans Rasmussen Nestved, døbt i Næstved, St. Mortens sogn, 5/9 1784, søn af dragon ved Det sjællandske Dragoncompagni Rasmus Hansen og Ellen Jensdatter (folketællingerne 1787, 1801). Borgerskab i Rønne 21/11 1814 som arbejdsmand. Død i Rønne 2/6 1856. Gift første gang med Kirstine Jacobsdatter, f.o. 1787, død i Rønne 4/11 1844. Børn: 1) Elsie Caroline, født 9/2 1815, 2) Karen Maria, født 28/2 1817, 3) Hans Peter, født 30/4 1819, 4) Anne Kirstine, født 6/7 1821, 5) Jens Jacobsen, født 27/5 1823, 6) Margrethe Kirstine, født 17/6 1827, død 24/10 1836, 7) *Andreas Hansen Nestved*, født 30/4 1829, 8) Christian Hansen Nestved, født 8/9 1832, død 12/7 1842. Gift anden gang 22/8 1845 i Rønne med Malene Kristine Jørgensdatter, f. i Nylars o. 1800, død i Rønne 18/5 1863 som fattiglem. Ingen børn. Han og hans første hustru kom til Rønne fra København i 1814 (AL), her tog han 21/11 1814 borgerskab som arbejdsmand. Han tog imidlertid hurtigt fat på pottemagervirksomheden, 1/7 1815 fik han skøde på gl. no. 455a,c på 6 fag i Grummekulegade (nu Lille Magstræde) ved Grummekulen og satte som sikkerhed for lån i huset ikke blot dette, men også sit indbo, pottemagerredskaberne og de lerkar, der måtte være under arbejde, hvad enten de var rå eller brændte (SPP). Han synes afvækslende at have arbejdet som pottemager og arbejdsmand, i en periode også som kulgraver. 20/12 1823 købte han gl. no. 464 på 13 fag på nordvesthjørnet af Grummekulegade og Tværstræde. Gl. no. 455a,c solgte han med 3 fag til broderen *Jens Christian Nestved*, de øvrige 3 til en anden. Under de for pottemageriet vanskelige år i 1830'erne solgte han 10 fag fra af gl. no. 464 til *Jens Ipsen Bjerregaard* ved skøde af 7/8 1837, de sidste 3 fag blev købt af samme 26/1 1845 efter at *Nestved* ved sit andet giftemål var blevet ejer af hustruens hus gl. no. 444e (der til tider også kaldtes gl. no. 486d) på hjørnet af nuværende Byledsgade og Nørregade. 16/8 1845 søgte *Hans R. Nestved* om tilladelse til at grave ler syd for Onsbæk til eksport (RHF), en beskæftigelse, han drev til kort før sin død. Ved skiftet 12/6, afsluttet 10/8 1857, sattes husets værdi til 400 rd.; men der var så meget gæld i boet, at der intet overskud blev.

Peder Michael Clausen, døbt i Rønne 9/9 1796, søn af *Claus Michael Mogensen* og Anna Catharina Larsdatter. Intet borgerskab. Død 6/4 1822 af vattersot. Ugift. Efter faderens død i 1821 overtog han dennes pottemageri i gl. no. 299 i Storegade. Ved skiftet efter ham, der holdtes 11/4 og 23/4 1822, overtog broderen *Mogens Michael Clausen* huset, boet havde da en værdi på g. 416 rd. og et overskud på g. 170 rd.

Mogens Michael Clausen, døbt 13/10 1793, søn af *Claus Michael Mogensen* og Anna Catharina Larsdatter. Broder til *Lars* og *Peder Michael Clausen*. Borgerskab 21/2 1824. Død 30/4 1841. Gift 18/8 1822 i Klemensker med Anne Margrethe Nielsdatter, f.o. 1798. Hun blev gift anden gang 18/12 1852 med husmand Hans Hansen af Knudsker. Børn: 1) Anne Kirstine, født 4/10 1822, 2) Nicoline Cathrine, født 6/5 1825, død 16/5 1826, 3) Nicoline Cathrine, født 30/4 1827, 4) Mogensine Laurine, født 15/1 1830, død 22/1 1830, 5) Caren Marie Mogensen, født 2/5 1831, død 8/3 1836, 6) Johanne Margrethe, født 27/5 1834, død 7/4 1835, 7) Peter Michael Clausen, født 24/6 1836. Han er i skattelisten fra 1820, arbejdende hos faderen. 23/4 1822 fik han ved skiftet efter broderen *Peder Michael Clausen* udlagt faderens tidligere ejendom gl. no. 299 i Storegade, vurderet til 300 rd.. Ved hans død kom enken til at sidde i uskiftet bo, hun solgte 3/7 1851 3 fag fra af huset, og efter hendes andet giftemål solgtes de resterende 8 fag 20/6 1853 til samme køber. Forud for giftermålet skiftede hun 25/11 1852 med børnene, boet havde da en værdi af 330 rd. og overskudet var på g. 194 rd.

Valentin Hansen Bager, døbt i Rutsker 2/12 1804, søn af gårdejer Anders Hansen Bagger, 43. sl.gd. i Rutsker (fra 1812 ejer af et hus i Hasle) og hustru Ane, der var jordemoder. Han nedsatte sig o. 1827 som pottemager i Hasle (FL 1828), boende hos forældrene. Han var ugift og døde 27/1 1830 under en epidemi.

Jens Andersen Bager, døbt i Rutsker 1/9 1809, søn af gårdejer Anders Hansen Bagger, 43. sl.gd. i Rutsker og hustru Ane. Broder til *Valentin Hansen Bager*. Antagelig pottemager i Hasle 1830/33, senere i Rønne, hvor han arbejdede fast som daglejer hos *Brødrene Spietz*. 1858/60 i Calmar, ansat ved Tillinge fajancefabrik og derefter fajancearbejder i Rønne. Død 28/6 1869. Gift 28/6 1833 i Nylars med Ane Kirstine, datter af Niels Lund, 20 sl.gd.'s fortov, f.o. 1804, skilt fra manden først i 1850'erne, død i Rønne 25/11 1873. Børn: 1) Niels Andreas, født i Nylars 30/10 1833, død 3/10 1835, 2) dødfødt søn, født i Nylars 3/10 1835, 3) Ane Marie, født i Nylars 20/11 1836, 4) Jens Andersen Bager, født i Rønne 14/5 1840, 5) Anders Hansen Bager, født i Rønne 8/10 1841, 6) *Peter Andersen Bager*, født i Rønne 4/7 1844, han blev fajancer, 7) Valentin Hansen Bager, født 26/2 1846, død 15/10 1847, 8) Hans Andersen Bager, født 19/10 1848, død 7/1 1850. Moderen, der da var enke, solgte ved skøde af 24/9 1830 sit hus i Hasles østre kvarter til sønnerne Peder og *Jens Andersen Bager*. Sidstnævnte fortsatte muligvis broderen *Valentin Hansen Bagers* pottemageri; men det fremgår ikke af Hasles Skattetaxter, hvor han er anført 1830/33. Ved giftermålet betegnes han som pottemagersvend i Rønne, men bosatte sig hos svigerfaderen i Nylars, indtil familien 22/11 1837 tog til Rønne (TL). 5/2 1838 købte han gl. no. 276a i Antoniestræde (tinglæst 7/2 1843), solgt igen 27/2 1843 (tinglæst 10/5 1859). Ved folketællingen i 1845 boede han tilleje. Efter skilsmissen købte han ved skøde af 25/2 1854 gl. no. 23aa, et hus på 2 fag i Paradis, han ejede det, til han 18/6 1869 solgte det til sønnen, fajancesvend *Peter Andersen Bager*. Han var blandt de folk, den bornholmsk fødte trælasthandler og skibsbygger H.L.Hammer i Timmernabben ved Calmar i 1858 fik over fra Rønne for at arbejde ved den nystartede fajancefabrik der, kaldet Tillinge Fabrik. Han meldte afrejse til Calmar 19/8 1858 (AL) og hjemkomst til Rønne 22/9 1860 (TL). Han efterlod sig intet ved sin død.

Jens Poulsen, døbt i Rønne 25/8 1799, søn af urmager (senere daglejer) Poul Jensen og Kirstine Nielsdatter (sk. 24/6 1824). Borgerskab 9/8 1839. Død 16/11 1860. Gift 11/9 1841 med Johanne Marie Kofoed, f.o. 1813, død 17/11 1888. Børn: 1) Hans Peter, født 30/12 1841, 2) Caroline Marie, født 16/8 1844, 3) Jensine Kirstine, født 14/2 1847, 4) Julie Benditte, født 27/12 1849, 5) Jens Martin, født 29/5 1852, 6) Johanne Georgine, født 22/8 1854. Han er tidligst skatteansat i 1827, arbejdende hos *Jens Olsen Kiempe*. 1831/32 er han skatteansat i gl. no. 368-69, *Anders Hansen Gudhjem Dams* tidligere pottemageri, nu ejet af skipper Hans Peter Lund. Herefter arbejdede han i årene 1832/39 hos *Jørgen Jensen Bidstrup* på Lille Torv. 13/7 1840 fik han auktionsskøde på *Anders Mogensens* tidligere pottemageri i Kaistræde, gl. no. 438a, med to længer på 8 og 5 fag. Ved giftermålet blev han yderligere ejer af gl. no. 419c, et hus på 3½ fag i nordenden af Storegade, som hustruen havde købt 16/1 1838, det udlejes herefter. Først i 1850'erne kom han i økonomiske vanskeligheder og blev gentagne gange stævnet for forligelseskommisionen for gæld. Huset gl. no. 438a blev herefter solgt på auktion 30/12 1852 og gl. no. 419c solgtes 24/1 1853. Af hans skifte 17/11 1860 fremgår, at han og familien i hans sidste leveår fik fattighjælp.

Poul Olsen, døbt 26/1 1807, søn af daglejer, senere slagter Ole Hansen og Ellen Poulsdatter. Borgerskab 22/8 1837. Død 13/4 1856. Gift 3/12 1830 med Maren Kirstine Nielsdatter, f. o. 1803, død 30/1 1859. Børn: 1) *Marie Kristine*, født 29/4 1831, 2) Ane Kirstine, født 23/9 1833, død 25/3 1835, 3) Niels Peter, født 3/3 1836, 4) Ane Kirstine, født 10/5 1838, 5) Pouline Christine, født 26/2 1841, 6) Elsiné Christine, født 7/2 1844. Han købte, uden udstedelse af skøde, gl. no. 103b i Bagergade i 1831 og solgte huset ved skøde af 6/9 1837 til købmand Peder Hansen Rønne, der lagde hus og grund ind under sin gård ved Hovedvagten. Istedet

købte *Poul Olsen* gl. no. 454b (også kaldet 472c), et hus på 13 fag i Magstræde, ved skøde af 7/3 1837. I årenes løb belånte han både hus og indbo og var først i 1850'erne kommet ud i håbløs gæld. 21/1 1853 solgte han huset. Ved folketællingen i 1855 boede og arbejdede han hos svigersønnen *Hans Andersen Holm*.

Jens Peter Kjøbech, døbt i Knudsker 15/7 1804, søn af udbygger (senere murmester i Rønne) Peder Jensen Kjøbech og Ellen Kirstine Nielsdatter. Borgerskab mangler. Død 15/1 1869. Gift første gang 5/1 1828 med Cicilia Dorthea Hansdatter Westh, f. o. 1804, separeret fra manden sidst i 1840'erne, død 16/2 1862. Børn: 1) Elise Caroline, født 22/9 1828, død 12/3 1830, 2) Hans Peter Jensen, født 24/1 1831, 3) Peder Jensen, født 30/8 1833, 4) Elise Caroline, født og død 4/3 1836, 5) Jens Peter Jensen, født 7/12 1837, 6) Ellen Malene Cathrine, født 14/2 1842, død 15/2 1850. Gift anden gang 5/8 1850 med enken Ane Kristine Christoffersen, f. o. 1804, død 14/2 1859. Ingen børn. Han blev skatteansat første gang i 1828 som svend hos *Jørgen Jensen Bidstrup*. I vinteren 1829-30 arbejdede han hos *Hans Rasmussen Nestved* (jvf. Bornholms Avertissementstidende 18/5 1830). 29/11 1831 fik han skøde på gl. no. 415b i Laxegade og gik samtidig over i faderens erhverv som murmester, men har også en overgang o. 1840 arbejdet som kulgraver (folketælling 1840). I begyndelsen af 1850'erne betegnes han atter som pottemager, men synes kun at have arbejdet som svend, ved folketællingen i 1855 var han således svend hos *Lars Hansen Dam*. I forbindelse med separationen solgte han gl. no. 415b ved skøde af 9/4 1847. Ved sit andet giftermål blev han ejer af gl. no. 261d på 3 fag, som han solgte 7/11 1850. 12/5 1857 fik han auktionsskøde på gl. no. 377t, solgt igen 8/5 1860. Han har næppe på noget tidspunkt haft eget pottemageri.

Mads Diderich Mossin, født i Svaneke 27/8 1810, søn af skræder Jens Madsen Mossin og Karen Kirstine Didrichsdatter. Død i Svaneke 2/2 1892. Gift 5/11 1840 i Svaneke med Johanne Kirstine Jensdatter, f. i. Neksø 5/5 1812, datter af Jens Jensen Holm og hustru Johanne Kirstine. Hun døde 29/1 1892. Børn: 1) Karen Kirstine, født 16/10 1841, 2) Anne Marie, født 9/5 1844. Han opholdt sig ved konfirmationen i 1826 hos den bornholmsk fødte pottemager Holger Jørgensen i Hjortespring ved Herlev, og ved folketællingen i 1834 var han svend hos dennes broder Jørgen Jørgensen, ligeledes pottemager i Hjortespring og født på Bornholm. Han medbragte ved tilbagemeldingen i Svaneke et skudsmål herfra af 1/5 1835 (TL). Han betegnes som pottemager både, da han i 1838 lod opføre et hus på hjørnet af Tempelvej og Vigebakke (jvf. Bevaringsplan Svaneke), og ved sit giftermål, men synes senere fortrinsvis at have ernæret sig som arbejdsmand og har næppe haft eget pottemageri. Han betegnes ved sin død som fhv. murer og var fattig.

Niels Peter Ryemann, døbt i Rønne 12/6 1810, søn af røkkedrejer Hans Ryemann (død 1812) og Sidselle, Niels Pedersens datter. Borgerskab 8/12 1848. Død 30/12 1864. Gift 20/11 1841 med *Rebekka Marie*, f. 16/7 1816, datter af *Niels Andersen Fyhn Møller* og Anne Margrethe Jørgensdatter, hvorved han blev svoger til *Peder Møller* og *Jørgen Severin Møller*. Hun døde 10/1 1859. Børn: 1) Hans Andreas Peter, f. 6/2 1843, 2) Ludvig Christian, født 17/1 1846, 3) Cicilie Marie, født 26/4 1849, 4) Niels Vilhelm, født 8/6 1852, død 26/7 1852, 5) *Niels Theodor*, født 19/8 1853, han blev fajancer, 6) Anna Rebekka, født 11/10 1856. Han købte gl. no. 261b på 3 fag i Ellekongstræde ved skøde af 14/7 1835, huset blev 24/4 1845 mageskiftet med gl. no. 42b i nuværende Kotsgade, som han beboede til sin død. Han var fra midt i 1830'erne ansat som rådstuebetjent og senere som vægter, et arbejde han passede også efter at han blev aktiv pottemager, hvilket synes at være sket ved erhvervelsen af gl. no. 42b i 1845. Ved taxationen i forbindelse med skatteansættelsen i 1852 (SKT) sattes hans formue til 300 rd., men ved hans død var boet fallit (sk. 1/12 1865).

Jens Ibsen Bjerregaard, døbt i Rønne 6/12 1808, søn af skomager Jens Jensen Bjerregaard og Margrethe Kirstine Ibsdatter. Borgerskab 31/8 1837, 24/6 1855 tillige som porcellæns- og fa-

jancehandler. Død 17/2 1867. Gift 3/11 1837 med Anne Cathrine Lindtner, f. 14/5 1814, datter af organist Casper Lindtner og Marie Margrethe Hansdatter Kofoed. Hun døde 23/1 1896. Børn: 1) *Jens Johan Bjerregaard*, født 22/8 1838, han blev fajancer, 2) Lars Ipsen Bjerregaard, født 7/12 1840, død 15/12 1840, 3) Hans Christian, født 22/7 1843, død 19/9 1846, 4) Marie Margrethe, født 1/6 1848. Han er i skattetaxten fra 1833 og er i årene 1834/37 opført som svend hos *Anders Pedersen Munch*. Hans prøvestykke, som blev bedømt forud for borgerskabserhvervelsen, var en brænding pottemagerarbejde, som han selv havde forfærdiget (RPD 28/8 1837). 7/8 1837 købte han hovedparten, 10 fag, af *Hans Rasmussen Nestveds* ejendom gl. no. 464 på hjørnet af Grummekulegade og Tværstræde og 26/1 1845 de resterende tre fag. Han var en flidfuld mand, der indså, at den opvoksende fajanceindustri ville forvætte pottemagerens kår. Han investerede derfor i indretningen af sit værksted til også at kunne fremstille fajancer og ansatte fra sidst i 1840'erne en fajancesvend til at forestå denne del af virksomheden. Medens han ved folketællingen i 1845 kun havde een lærling, hustruens broder *Marius August Lindtner*, og een svend, havde han ved folketællingen i 1850 tre lærlinge, hvoraf een senere nedsatte sig som selvstændig fajancefabrikant, de to andre som pottemagere, og een svend. I 1860 var ifølge folketællingen sønnen *Jens Johan Bjerregaard*, der var en dygtig fajancer, i kompagniskab med faderen, og hos dem boede en pottemagersvend, en fajancesvend og tre fajancelærlinge. På dette tidspunkt har fajancen været den vigtigste produktion på værkstedet. Ved taxationen til brug for skatteansættelsen i 1852 angives hans formue til 2100 rd.. I den forretning, han midt i 1850'erne åbnede i ejendommen, solgtes fransk og dansk porcelæn samt engelsk og dansk fajance ifølge en annonce i Bornholms Avis 9/11 1856. Efter hans død drev enken, der sad i uskiftet bo, virksomheden videre, men solgte ved skøde af 7/9 1869 denne til broderen *Marius August Lindtner*. Sønnen, der døde 19/8 1871, var da allerede mærket af sin sygdom.

Hans Peter Munch, født 15/7 1818, søn af *Anders Pedersen Munch* og *Anne Malene Friedrichsdatter Brand*. Intet borgerskab. Død 14/3 1883. Gift 23/5 1851 med *Juliane Nielsine Kaas*, født i Allinge o. 1825, datter af fisker og avlsbruger Jens Valentin Kaas. Hun døde 15/2 1909. Børn: 1) *Andrea Magdalene*, født 30/11 1851, 2) *Valdemar Andreas*, født 10/9 1854, 3) *Juliane Jensine*, født 14/5 1857, 4) *Karen Petrea*, født 1/7 1861, død 20/12 1864, 5) *Niels Peter*, født 1/6 1865, 6) *Carl Julius*, født 24/12 1869, død 23/5 1870. Ved faderens død overtog han dennes hus gl. no. 33 i Slagtergade ved auktionsskøde af 5/5 1841, men solgte huset igen 1/2 1844, og 13/3 1844 solgtes løsøret, bl. a. pottemagerværktøjet, på auktion ifølge annonce i Bornholms Avis 8/3 1844. Han arbejdede derefter som svend, ved folketællingen i 1845 var han hos *Jens Ibsen Bjerregaard* og ifølge skattetaxten hos *Jens Poulsen* først i 1850'erne. Han efterlod sig intet ved sin død.

Peder Møller, født 5/2 1819, søn af *Niels Andersen Fyhn Møller* og *Anne Marie Jørgensdatter Schou*. Intet borgerskab. Død 6/3 1881. Gift 23/12 1842 med *Kirstine Guldberg*, f. o. 1817. Børn: 1) *Jens Andreas Møller*, født 15/8 1843, 2) *Herman Peter Møller*, født 19/2 1846, 3) *Hans Christian Møller*, født 26/10 1850, han blev fajancer. Han var uddannet som pottemager og betegnes af og til som sådan, men synes aldrig at have haft eget pottemageri endside eget hus. Han kaldes oftest for daglejer eller arbejdsmand, og det er uvist, hvorlænge han arbejdede i faget. Ved sin død betegnes han som brændchugger, og han er ikke fundet i skattetaxterne.

Jens Larsen Dam, født 5/1 1818, søn af *Lars Hansen Dam* og *Barbara Kirstine Jensdatter*. Borgerskab 2/7 1845. Død 13/3 1856. Gift 8/9 1848 med *Agnethe Marie Petersen*, f. o. 1815, død 22/4 1881. Hun blev gift anden gang 14/4 1858 med *Andreas Hansen Nestved*. Børn: 1) *Christine Marie Laurine*, født 22/4 1849, 2) *Hans Larsen*, født 14/8 1851, død 19/1 1852, 3) *Hans Jensen*, født 23/4 1853, død 22/12 1856, 4) *Thora Vilhelmine Kristine*, født 25/6 1855. Han lærte hos faderen og forestod dennes værksted i nogle år, indtil han ved skøde af 6/1 1843

købte faderens ejendom gl. no. 453b i Tværstræde. Ved skattetaxationen i 1852 sattes hans formue til 1400 rd., og 13/12 1854 købte han jordstykket no. 69 i byvngen for 1050 rd.. Samme år byggede han 2 fag til huset samtidig med at det fik nye brandgavle og tegltag, året efter opførte han en 6-fags lade (RBC 9/3 1854 og 21/4 1855).

Carl Ludvig Jacob Elisæus Sørensen, født i København o. 1806. Borgerskab i Rønne 20/3 1846. Død i Rønne 13/4 1879. Gift 30/12 1846 med Christine Hansdatter, enke efter *Lars Michael Clausen*, f. i Rø o. 1808, død i Rønne 4/10 1864. Børn: 1) Niels Carl, født 28/10 1847. Ved giftermålet blev han ejer af gl. no. 306 i Storegade samt et jordstykke på 2 td. 3 skp. ld.. Han måtte ret hurtigt tage lån i både hus og jord; men endnu ved skattetaxationen i 1852 ansattes hans formue til 1128 rd.. Herefter kom han hurtigt i stigende økonomisk vanskeligheder, og i 1855 forlod han konen, der 25/3 1856 måtte sælge jorden for at komme ud af den mest presserende gæld. 5/8 1856 averterede hun forgæves hus og værksted til leje i Bornholms Avis, hun drev derefter selv pottemageriet videre ved hjælp af en svend (ved folketællingen i 1860 var denne *Marius August Lindner*), men solgte 12/1 1860 huset til *Otto Ludvig Nestved*. *Sørensen* vendte senere tilbage til Rønne, hvor han boede de sidste år af sit liv. Huset gl. no. 306 var et af de sidste i Rønne til at få stråtaget erstattet med tegltag, takket være hustruens fattigdom. Det skete først, da *Nestved* overtog ejendommen (RBC).

Jens Christian Hansen Nestved, døbt i St. Mortens kirke i Næstved 31/7 1797, søn af pensionist Rasmus Hansen og Ellen Jensdatter (han var yngre broder til *Hans Rasmussen Nestved*). Han må have taget borgerskab i Rønne som skomager o. 1823. Død i Rønne 14/7 1879. Gift første gang 19/8 1823 i Rønne med Cicilia Christine Pedersdatter Dam, f.o. 1797, død 22/1 1847, enke efter sømand Hans Peter(sen). Børn: 1) Hans Christian Rudolph, født 13/6 1823, død 22/12 1841, 2) Andreas Christian, født 7/8 1824, død 28/4 1846, 3) Johan Frederik, født 29/9 1825, 4) Lise Caroline, født 14/4 1827, død 4/10 1848, 5) Peter Ferdinand, født 27/1 1830, 6) Jens Nicolai, født 3/8 1832, død 28/5 1840, 7) *Otto Ludvig*, født 18/12 1834. Gift anden gang 12/5 1848 med Johanne Margrethe Vilhelm, enke efter Peder Johan Grønbech, f.o. 1795, død 13/2 1881. Ingen børn. Han må være kommet til Rønne i 1822 og er optaget i skattetaxten for 1823 med betegnelsen skomager og har utvivlsomt taget borgerskab som sådan kort efter nedsættelsen, selvom det mangler. Han købte de tre vestligste fag af broderens hus gl. no. 455a,b ved Grumnekulen ved skøde af 20/3 1824, solgt igen 8/8 1835. I stedet købte han gl. no. 437 i Kaistræde ved skøde af 7/5 1840, atter solgt 3/5 1845. 7/10 1844 havde han fået skøde på gl. no. 215 i Stettetræde, hvor han boede til sin død. Endnu ved det sidste af disse huskøb betegnes han som skomagermester (i perioder i 1840'erne dog af og til kulgraver); men han må ret hurtigt have indrettet sig et pottemagerværksted i gl. no. 215, for i 1847 og derefter betegnes han som pottemager og har utvivlsomt da haft pottemageriet som hovederhverv. Han havde mange andre jern i ilden. Da Hasle Kulværk oprettedes i 1842, var han blandt de 24 interessenter (HKF), og det er utvivlsomt her, han i de følgende år arbejder som kulgraver. I 1850'erne og sandsynligvis også tidligere drev han handel med gamle klude og gammelt jern som bierhverv ifølge annoncer i Bornholms Avis 13/9 1853 og senere, en virksomhed, han fik officiel tilladelse til, da han 20/11 1865 fik bevilling som produkthandler og 15/12 1865 som jernhandler (RRP). Desuden gravede han ler til udførsel på den søndre side af Onsbæk (RKF 20/6 1851), senere tillige på den nordre side til brug for fajancefabrikantene (RKF 16/2 1854). Samtidig passede han sin pottemagervirksomhed, f.eks fik han 3/4 1856 og 29/9 1857 udstedt markedspas til at forhandle sine potter på markedet i Åkirkeby (RPPR og RPDO). Som endnu en bivirksomhed havde han med kommandantens tilladelse udsalg af mad og brændevin på Galløkken ved de årlige militærøvelser der. 11/10 1870 blev han sammen med andre, der gjorde det samme, indklaget for politiretten af tre af byens restauratører for uberettiget næringsdrivelse. Under sagen oplystes det, at han i over 40 år havde holdt markettenderi under militærøvelserne. Sagen afgjordes 18/10 1870 med en bøde på 10

rd. (som dog senere blev eftergivet) og bevirkede, at han 12/8 1872 tillige tog borgerskab som værtshusholder. Hans virksomhed på dette område har utvivlsomt ikke indskrænket sig til militærøvelserne, om sommeren var der f.eks. lejlighed til salg af drikkevarer fra en vogn ved de da hyppige »buskegilder«, små festligheder med dans ved en lund i byens omegn, jvf. annoncer i Bornholms Avis. I de seneste år drev han ikke mere pottemageriet. 16/2 1869 ansøgte han boligkommissionen om tilladelse til at indrette den tidligere værkstedsbygning til beboelse og igen 21/1 1870 om nyindrettelse af den vestligste del af gadelængen (RBC), disse lejligheder blev udlejet. Ved hans død var der privat skifte mellem hans enke og det eneste overlevende barn, *Otto Ludvig Nestved*, der betaltes da afgift på en arv på 2000 kr.

Christian Michelsen, født i Åker 14/1 1821, søn af udbygger på 17. vd.gd.'s grund Mads Michelsen og Gjertrud Kirstine Hermansdatter. Borgerskab 19/3 1858. Død 25/9 1903. Gift 7/11 1851 i Rønne med *Signe Cathrine Rønne*, født 27/10 1816, datter af *Hans Madsen Rønne* og Signe Cathrine Jensdatter, død 22/6 1875. Børn: 1) Hans Jacob, født 27/8 1852, død 10/6 1857. Han stod i lære hos *Hans Madsen Rønne* (folketællingen 1840) og arbejdede videre der som svend (folketællingen 1845). Ved skøde af 5/2 1851 købte han de 5 vestlige fag af gl. no. 68 i Østergade, et ladehus uden loft, gulv eller vinduer, hvor han fik indrettet bolig og værksted. Han startede netop i de år, hvor prisstigninger på brændselet bragte vanskelige tider til pottemagerne, og tjente de første par år 50-60 rd. pr. brænding, o. 1854 70-80 rd. pr. brænding; men når udgifterne til materialer m.v. blev trukket fra, var hans årlige fortjeneste kun ca. 150 rd. (RBL 16/2 1854). I det vanskelige år 1858 havde han kun haft een brænding (RBL 23/1 1859). I 1860'erne bedredes pottemagerens forhold noget, i 1863 havde han haft 5 brændinger, som havde indbragt 400 rd.; men overskudet var kun på 195 rd. (RBL 6/5 1864). Som andre pottemagere avterede han i Bornholms Avis i 1850'erne for at påkalde sig kundernes opmærksomhed, her hører vi om hans varer: »alle slags pottetøj« og specielt »gruspotter og pander fra ¼ til 5 potters størrelse« (8/10 1852), »store stegepander og stegefæde« (12/12 1856) og »store mælkefæde« (12/6 1857). Han drev sit pottemageri, indtil han 21/9 1893 solgte huset og i stedet købte matr. no. 508 i Snorregade ved skøde af 16/2 1893. Her levede han sine sidste år som forhenværende pottemager (folketællingen 1901). Ved hans død (sk. 26/9 1903) betalte hans arvinger afgift af en arv på 1000 kr.

Jørgen Severin Møller, født 24/5 1822, søn af *Niels Andersen Tyhøn Møller* og Anne Marie Jørgensdatter. Borgerskab mangler. Død 10/2 1896. Gift første gang 10/11 1843 med Karen Kirstine Falk, f.o. 1822, datter af Hans Jensen Falk, Ladegaards grund i Klemensker, hun døde 4/4 1890. Børn: 1) Hansine Andrea, født 4/5 1846, 2) *Martin Annias Peter*, født 26/6 1849, 3) Niels Andersen, født 10/1 1851, 4) Hans Jensen, født og død 24/4 1853, 5) Anine Marie, født 18/2 1855, 6) Karen Kirstine, født 3/2 1858, død 23/9 1859, 7) Jørgen Severin, født 1/6 1860, død 15/4 1864, tvilling, 8) *Hans Jensen*, født 1/6 1860, tvilling, 9) Peter Hansen, født 6/8 1862, død 26/12 1863, 10) dødfødt søn 23/3 1865, 11) dødfødt datter 28/1 1866. Gift anden gang 30/1 1891 med Marie Bertelsen, født i Vestermarie 10/6 1828, datter af husmand Bertel Olsen og Kristine Mogensdatter. Hun døde 6/5 1895. Ingen børn. I de første år efter giftermålet arbejdede han som pottemagersvend og daglejer. 22/9 1852 fik han skøde på gl. no. 451m (nuværende matr. no. 663) i Rolighedsgade, hvor han indrettede pottemageri. Gennem årene udvidede han dette flere gange, 9/1 1856 (ti.l. 23/3 1858) købte han jord til fra naboejendommen og søgte 31/5 1858 om tilladelse til at opføre eet fag hus (RBC). 31/10 1870 fik han tilladelse til at udvide sin værkstedsbygning med eet fag samt at opføre en skorsten og 21/6 1877 til endnu en ombygning af værkstedsbygningen (RBC). På en auktion 6/10 1873 (ti.l. 13/12 1874) købte han yderligere matr. no. 668, der stødte op til ejendommen. 30/6 1891 solgte han matr. no. 663 med værkstedet til sønnen *Hans Jensen Møller*, der yderligere købte matr. no. 668 af ham 8/2 1896. Han startede virksomheden i de vanskelige år i 1850'erne og var da gentagne gange i økonomiske vanskeligheder, men klarede sig igennem.

BORNHOLMSKE POTTEMAGERE

At han var en mand med initiativ ses af, at han, da afsætningen af potter svigtede, 25/8 1853 ansøgte kommunalbestyrelsen om tilladelse til at hakke ler vest for sdr. kirkegård til fremstilling af mursten, som han ville brænde i sin pottemagerovn (RBK). Ved den første hustrus død (sk. 7/5 1895) betalte arvingerne afgift af en arv på 1075 kr., ved hans eget skifte 11/2 1896 af 2300 kr.

Esper Jørgensen Holm, født i Klemensker 12/2 1817, søn af skomager og udbygger på 49. sl.gd.'s grund Jørgen Nicolaj Nielsen og Bodil Kirstine Espersdatter. Gift 2/11 1850 i Svaneke med Ane Kirstine Mark, f.o. 1829. Børn: 1) Jørgen Peter, født i Svaneke 14/10 1851, 2) Andreas Nicolaj, født i Rønne 19/11 1855. Han lærte hos *Mogens Michael Clausen* (folketællingen 1840) og var senere svend hos *Carl Sørensen* (folketællingen 1850). Han tog i 1850 til Svaneke, hvor han etablerede sig i huset no. 11, bestående af 11 fag forhus og 3 fag tværbbygning, som han fik skøde på 17/1 1851. Han kom i gæld og måtte 10/5 1854 anmode skifteretten om at tage boet under behandling som fallitbo (SSD). Huset og løsøret blev solgt på auktion, og han og familien tog til Rønne, hvor han arbejdede som svend i et par år. I 1856 vendte hustruen og børnene tilbage til Svaneke (AL), medens han selv løste vandrebog og forlod Bornholm (RPDO).

Lars Hansen Dam, født i Rønne 2/5 1823, søn af *Lars Hansen Dam* og *Barbara Jensdatter*. Borgerskab 26/6 1854. Død 6/1 1891. Gift første gang 29/8 1850 med *Anne Elisabeth*, født 24/9 1818, død 19/7 1876, datter af *Hans Madsen Rønne* og Signe Cathrine Jensdatter. Børn: 1) *Hans Peter Dam*, født 11/3 1853, 2) Lauritz Christian Dam, født 7/3 1855, 3) Andreas Mathias Dam, født 25/10 1857. Gift anden gang 25/7 1880 med Karen Christine Dreier, f.o. 1836, død 31/7 1886. Ingen børn. Han købte ved skøde af 19/9 1850 svigermoderens ejendom gl. no. 201, 202 og 203 i Damgade og indgik kontrakt med hende om hendes underhold. Han drev pottemageriet der til han 15/9 1886 solgte huset til sønnen, bogbinder Andreas Mathias Dam. Den ældste søn blev udlært som pottemagersvend hos faderen, men tog derefter på seminarium. Ved skiftet 4/8 1879 efter den første hustru blev der betalt afgift af en arv på 532 kr., ved skiftet 1/1 1886 efter den anden hustru af 3600 kr. og ved skiftet efter ham selv 6/1 1891 af 6000 kr.. Sønnedatteren Eva Dam Thomsen skrev børnebøger og har i bogen »Bodil og hendes brødre« skildret bedstefaderens hjem og brugt ham og de to ældste sønner som modeller for »pottemager Bech« og dennes to sønner, medens datteren Bodil er opdigtet.

Andreas Michael Gensemann, født i Rønne 15/3 1827, søn af sadelmager Johan Frederik Gensemann og Kirstine Michaelsdatter. Intet borgerskab. Død 25/7 1891. Gift første gang 3/5 1852 med Karen Kirstine Pedersen, f. o. 1822, død 14/5 1863, datter af Jørgen Pedersen i Hasle og Karen Kirstine Sonne. Børn: 1) Hans Peter, født 2/1 1853, 2) Johan Frederik, født 13/7 1855, 3) Jens Peter, født 24/5 1858, død 13/7 1886, 4) Caroline, født 26/4 1863, tvilling, 5) dødfødt tvilling til sidstnævnte, der også døde, begravet samtidig. Gift anden gang 1/11 1863 med Johanne Margrethe Hæle, f. i Vestermarie o. 1839, død 2/5 1908, datter af avlsbruger Jens Hansen Hæle og hustru Kirstine Margrethe. Børn: 6) Johannes Andreas, født 22/6 1866, død 13/5 1887, 7) Frederik Christian, født 16/4 1868. Han var i lære først hos *Poul Olsen* (folketællingen 1845), derefter hos *Jens Larsen Dam* (folketællingen 1850). Han købte 23/3 1853 gl. no. 456a, et hus på 3 fag i Byledsgade, som han solgte igen 3/6 1889. I stedet havde han 28/3 1887 købt matr. no. 161aa af markjorderne og der opført en ny bygning; men 21/8 1889 solgte han denne og købte i stedet matr. no. 87g af markjorderne i Lille Madsegade. Han fik aldrig eget pottemageri, men arbejdede som svend og i lange perioder som daglejer. Ved skiftet 12/9 1863 efter den første hustru var boet fallit, ved hans eget skifte 26/9 1891 var der et overskud på 650 kr.

Marius August Lindtner, født 3/6 1828, søn af organist Johan Caspar Lindtner og Marie Margrethe Koføed. Borgerskab som detailhandler 3/4 1875. Død 23/4 1893. Gift o. 1872 med

Laura Magdalene Larsen, født i Poulsker 23/9 1833, datter af snedker Lars Larsen og hustru Karen. Hun døde 18/4 1913. Børn: 1) Augusta Magdalene, født 12/10 1874. Han lærte hos svogeren *Jens Ipsen Bjerregaard* (folketællingen 1845) og var derefter svend hos denne. Her lærte han tillige at fremstille fajance og arbejdede senere som fajancer, bl. a. ved Bing & Grøndahl o. 1868 (SPP 29/3 og 31/10 1868). 7/9 1869 købte han sin afdøde svogers fabrik af søsteren, matr. no. 779 i Store Torvegade, og drev derefter fabriken og detailudsalget af porcellæn og lervarer videre. 8/2 1874 solgte han de 5 nordligste fag af huset fra og 14/9 1887 resten af ejendommen med fabrik og udsalg. 8/12 1890 købte han parcel matr. no. 12ac, i det på denne opførte hus levede han til sin død. Hans enke sad i uskiftet bo, ved hendes skifte 28/7 1914 havde boet et overskud på g. 3063 kl.

Hans Andersen Holm, født i Bodilsker 10/7 1828, søn af Kirstine Hansdatter Holm, barnefader Anders Larsen i Åker. Gift 18/7 1851 med *Marie Kirstine Olsen*, født 29/4 1831, datter af *Poul Olsen* og Maren Kirstine Nielsdatter. Børn: 1) Hansine Marie, født 29/5 1851 (døbt ved forældrenes bryllup), 2) Povl Nicolaj Peter, født 30/7 1855. Han arbejdede som svend hos *Poul Olsen* ved folketællingen i 1850 og derefter. 27/6 1854 avtertede han i Bornholms Avis, at han havde etableret sig »sønden Sygehuset«, det var i et nyopført hus på en parcel af jordstykket no. 182 i Rønne Vang (huset kaldes dels gl. no. 213k, dels gl. no. 547 i kilderne), købt ved skøde af 20/1 1855. Det lå i Lille Madsegade. En attest af 3/4 1855 tinglæstes som hans adkomst til huset. Ved folketællingen i 1855 boede *Poul Olsen* hos dem. 24/11 1857 solgte han huset. I 1857/58 er han skatteansat, arbejdende hos *Carl Sørensens* hustru; men i 1859 forsøgte han igen at blive selvstændig, idet han lejede sig ind i fajancefabrikant *Claus Peter Wesths* tidligere værksted i matr. no. 1020 i Storegade ifølge annonce i Bornholms Avis af 25/1 1859. Her har han dog kun opholdt sig kort tid. Hverken ved denne lejlighed eller tidligere synes han at have løst borgerbrev. Ved folketællingen i 1860 boede han tilleje, og i 1861 forlod han og familien Bornholm (AL).

Andreas Hansen Nestved, født 30/4 1829, søn af *Hans Rasmussen Nestved* og Kirstine Jacobsdatter. Borgerskab mangler. Død 17/4 1869. Gift 14/4 1858 med Agnethe Marie Petersen, enke efter *Jens Larsen Dam*, f. o. 1815, død 22/4 1881. Ingen børn. Han lærte hos *Jens Ipsen Bjerregaard* (folketællingen 1850) og arbejdede derefter hos samme som svend (folketællingen 1855). Ved giftermålet blev han ejer af ejendommen gl. no. 453c samt jordstykket no. 69 i Byvangen på 2 td. 7 skp. ld.. 3/7 1861 solgte han de to sydligste fag af længen ud til Grummekulegade fra og 22/6 1863 jordstykket. 30/9 1868 solgte han resten af huset i Tværstræde og købte i stedet nyt no. 1100 på hjørnet af Grummekulegade og Byledsgade ved skøde af 30/9 1868. Hustruen arvede ifølge testamente; men boet havde intet overskud (sk. 25/6 1870). Ved siden af pottemageriet arbejdede han, som faderen også havde gjort det, med lergravning ved Onsbæk for fajancefabrikanterne (RBK 3/6 1856).

Otto Ludvig Nestved, født 18/2 1834, søn af *Jens Christian Hansen Nestved* og Cecilia Kristine Dam. Borgerskab 8/1 1864. Død 29/11 1910. Gift 2/5 1860 med Frederikke Kristine, f. o. 1836, død 7/6 1907, datter af gårdejer i Knudsker Morten Diderichsen og Margrethe Kirstine Dam. Børn: 1) Jens Christian, født 19/10 1861, 2) Elise Caroline, født 29/4 1864, død 17/6 1864, 3) Elise Vilhelmine, født 10/7 1865, død 14/5 1898, 4) Othilia Frederikke Mathilde, født 20/4 1870, død 28/5 1877, 5) Mathilde Louise Frederikke, født 9/2 1879. Han lærte hos *Jens Ipsen Bjerregaard* (folketællingerne 1850 og 1855) og var senere svend hos samme (folketællingen 1860). Han købte gl. no. 306 = matr. no. 1169 i Storegade af *Carl Sørensens* hustru ved skøde af 12/1 1860 og avtertede kort efter i Bornholms Avis om salg af lerkar (3/7 og 25/9 1860), specielt nævnes stegepander, stegefade og gruspander til at koge i. Han forbedrede straks efter overtagelsen huset ved at opføre brandgavl og lægge tegl på taget (RBC 26/4 1860). I 1869 opførte han ny oven og skorsten (RBC 16/2 1869) og i 1876 opførte han 4 fag og udstyrede huset med ny gadedør (RBC 17/3 1876). Han ophørte med pottemageriet

inden 1901 (folketællingen) og drev derefter handel (folketællingen 1906). Ved hans død arvedes huset af den yngste datter, der var det eneste barn, der overlevede forældrene.

Jens Hansen, født i Rønne 6/11 1834, søn af snedker Hans Jørgen Hansen og Margrethe Andersen. Borgerskab mangler. Død 29/3 1909. Gift 1/7 1863 med Elisabeth Catherina Jespersen, født 8/3 1838, død 23/9 1902, datter af proprietær Jesper Jespersen til Brandsgård i Ibsker og Cecilie Kofoed (se Kofoed B s. 109). Børn: 1) Jesper Christian, født 16/8 1864, 2) Cecilie Christine Margrethe Agnethe Elisabeth, født 9/12 1867, 3) Petrea Jensine Amalie, født 16/12 1869, død 19/7 1871, 4) Jørgen Kofoed Hansen, født 5/2 1876. Han stod i lære hos *Jens Larsen Dam* (folketællingerne 1850, 1855) og arbejdede senere som svend hos *Jens Christian Nestved* (folketælling 1860). Han købte ved skøde af 13/7 1865 gl. no. 495e = nyt no. 326 i Østergade og 26/1 1870 yderligere nabohuset nyt no. 325. 17/1 1877 solgte han begge ejendomme og købte i stedet ved skøde af 17/12 1879 parcel no. 426d i Lille Madsegade, hvor han lod opføre et nyt hus med beboelse, værksted og ovn. Han boede her til han 5/5 1908 solgte huset. I folketællingen fra 1901 betegnes han som forhenværende pottemager og partculier.

Martin Anias Peter Møller, født 26/6 1849, søn af *Jørgen Severin Møller* og Karen Kirstine Falck. Borgerskab 19/1 1887. Død 15/3 1906. Gift 8/4 1879 i Vestermarie med Anna Kristine Alexia Sørensen, født i Rønne 17/7 1859, datter af gårdmand Peter Sørensen, 14. vd.gd. i Vestermarie. Børn: 1) *Carl Martin Andreas*, født 12/7 1880, 2) Anne Martine, født 11/9 1889. Han lærte hos faderen og arbejdede hos denne indtil sit giftermål. For yderligere at hjælpe forældrene, der sad hårdt i det, købte han sig fri for militærtjeneste (oplyst af keramikeren J. Chr. Kjøbech). 8/11 1879 fik han skøde på matr. no. 472 og 473 i Ellekongstræde, som købmand Mogens Christiansen havde overtaget efter den fallerede fajancefabrikant *Julius Mindus Thor sen*; men allerede 1/2 1878 havde han for egen regning og risiko startet virksomheden der, som han drev som både pottemageri og fajancefabrik. Virksomheden udvidedes 18/6 1892 ved køb af matr. no. 475b og 2/9 1895 af matr. no. 474. 3/11 1902 fik han yderligere auktionsskøde på matr. no. 779a i Store Torvegade med den derværende fajancefabrik, startet af *Jens Ibsen Bjerregaard* og sidst ejet af fajancefabrikant *Thorvald Christian Nielsen*. Sønnen *Carl Møller* blev oplært som fajancer og optaget i virksomheden, der ved folketællingen i 1906 betegnes som »Rønne Lervarefabrik, M. Møller & Søn». Efter faderens død i 1906 overtog *Carl Møller* fabrikken, der blev drevet videre under hans navn; men efter at han i 1908 blev bestyrer (og i 1912 ejer) af fajancefabrikken Søholm blev den nedlagt.

Hans Jensen Møller, født 1/6 1860, søn af *Jørgen Severin Møller* og Karen Kirstine Falck. Borgerskab 22/5 1897. Død 14/9 1914. Gift første gang 25/6 1891 med Lavra Julie Andersen, født i Åker 25/4 1857, død 16/8 1900, datter af gårdejer Peder Andersen, 23. vd.gd. i Åker og hustru Julie Karoline. Børn: 1) Karen Julie, født 2/7 1892, 2) Hansins Jørgine, født 6/9 1893, død 7/9 1893, 3) Axel Peder Møller, født 20/10 1894. Gift anden gang 2/7 1902 med Jane Mathea Christine Munch, født i Åker 3/6 1863, datter af husmand Andreas Jensen Munch, 17. sl.gd.'s parcel, og Ane Margrethe Munch. Ingen børn. Han lærte hos faderen og arbejdede derefter hos denne. 30/6 1891 købte han matr. no. 663 af faderen og drev herefter pottemageriet videre selv, til at begynde med som rent pottemageri, men efterhånden også med fremstilling af fajancevarer. 8/2 1896 købte han yderligere matr. no. 668 af faderen. Sønnen Axel Møller kom i lære hos ham, men forlod læren for at gå kontorvejen, han skal have været den sidste lærling i faget på Bornholm. Han har fortalt om virksomheden og dens produkter. Af lertøj bl. a. runde skåle i sæt fra ½ til 3 potter. Krukker med ørehank, der var brunglaseret foroven, men uglaserede forneden, de lavedes i størrelser fra ½ til 10-12 potter; men kun størrelserne fra 2 potter og opefter var udstyret med hank. Den mindste, der rummede ½ pot, blev ofte brugt af arbejdere som kaffeflaske. Tallerkener og fade var med klar blyglaser over en lys brunlig underbeginning og med brun dekoration, duppet på med svamp,

men uglaserede underneden, de leveredes bl. a. til børneasyet. Af fajancevarer lavede man gule krus med perlekant foroven og forneden, gelekopper, gule kammerpoter og bækkener og meget andet. Specielt nævnes brunglaserede gravkranse, de var formet som en fiskerand og havde ca. 25 cm.'s diameter, de var beregnede til at sætte blomster i på et gravsted. Dørslag og sæt af syltekrukker lavedes i den gule vare, men tepotterne med en næsten sort glasur, og man lavede også de brune peberbøssefigurer. Urtepotter leveredes både glaserede og uglaserede. De uglaserede og koldbemalede sparebøsser i form af grise, katte, ænder, hunde, storke og andet lavedes også, de blev sendt op til malermester Jensen i Nørregade for at blive dekorerede. Efter *Hans Jensens* død i 1914 prøvede enken at drive virksomheden videre med en fajancer *Holm* som bestyrer; men virksomheden blev slået ud under de dårlige tider under første verdenskrig og ophørte.

Johannes Frederik Andreas Ipsen, født i Rønne 12/10 1864, søn af Johanne Margrethe Ipsen, udlagt barnefader bager Frederik Christopher Krüger. Pottemagersvend. Død 23/2 1927. Gift 3/6 1892 med Laura Jensine Munk, født i Rønne 26/9 1867, datter af sømand Niels Ipsen Munk og Juliane Laurentia Andersen. Børn: 1) Petrea Christine Ipsen, født 20/10 1893. Han lærte og arbejdede senere hos *Hans Jensen Møller* (folketællingerne 1880 og 1890) samt på *Martin* og *Carl Møllers* »Rønne Lervarefabrik« (folketællingen 1906). Han købte matr. no. 639u ved skøde af 28/2 1891, huset blev brugt til beboelse, han blev aldrig selvstændig pottemager.

Liste over lærlinge og svende,

der ikke kom til at høre til blandt de »bofaste« pottemagere, heri medtaget drenge, der ved konfirmationen tjente hos en pottemager, de var som regel læredrenge:

Andersen, Anders, lærling hos Niels Jensen, blev fremstillet for politiretten 8/6 1759, tiltalt for sammen med to andre lærlinge at have stjålet en båd for at sejle til Pommeren (RPP).

Andersen, Ejner, født 21/6 1893 i Sandvig, søn af stenhugger Nimand Andreas Andersen og Josefine Vilhelmine Gustave Petersen. Han var ved folketællingen i 1911 lærling hos *Hans Jensen Møller*.

Andersen, Jørgen, var ved konfirmationen i 1788 hos *Hans Mogensen*.

Andersen, Ole, var ved konfirmationen i 1793 hos *Hans Thommesen*.

Andersen, Peder, var ved konfirmationen i 1792 hos *Hans Mogensen*.

Dam, Hans Larsen, døbt 14/11 1806, søn af *Lars Hansen Dam*, han arbejdede ved folketællingen i 1834 hos faderen.

Dam, Hans Mogensen, døbt 10/10 1784, begravet 8/3 1807, søn af *Mogens Hansen*. Han arbejdede hos faderen (SPP 4/6 1796).

Dam, Hans Peter, født 11/3 1853, søn af *Lars Hansen Dam*. Han var i lære hos faderen ved folketællingen i 1870. Efter at være blevet udlært tog han lærereksamen og var lærer ved forskellige skoler og højskoler, bl. a. i 1900-1912 ved Neksø Realskole. Han blev kendt for sine digte i bornholmsk dialekt.

Friberg, Lars Larsen, døbt 18/8 1780, søn af murer Lars Larsen Friberg i Rønne og Dorte Albrechtsdatter. Ifølge skattetaxten arbejdede han hos *Ole Sørensens* fraseparerede hustru i gl. no. 440 i 1801/05. Derefter på fabrikken i Gudumlund, hvor han er nævnt i 1810 (GDL). Han døde i Gudum 18/12 1812.

Gardner, Anders Andersen, var ved konfirmationen i 1768 hos *Niels Jensen*.

BORNHOLMSKE POTTEMAGERE

Gregersen, Poul Eskild, også kaldet *Poul Eskildsen*, døbt 17/3 1780, søn af *Gregers Mortensen*. Optræder flere gange som fadder i Rønne i 1796/99. Han tog med Peter Martensen til fabrikken i Gudumlund i 1801 (GDL).

Hald, Niels Poulsen, lærling hos *Hans Jensen*, blev fremstillet for politiretten 8/6 1759, tiltalt for sammen med to andre lærlinge at have stjålet en båd for at sejle til Pommeren (RPP).

Hammer, Christian Madsen, døbt 12/10 1777, søn af *Mads Jacob Nielsen Hammer*. Var ved folketællingen i 1801 i lære hos *Christian Mogenssen Dam*. Han var pottemager i Birkerød fra i alt fald 1812, og hans sønner Mads, født 15/6 1816, og Anders Niels, født 10/2 1823, blev begge pottemagere i Birkerød. Han døde i Birkerød 26/3 1853.

Hansen, Jens, søn af Hans Jensen Aaker, indgik 28/9 1776 lærekontrakt med *Hans Andersen Bergstrøm* på 6 år (SPP).

Hansen, Jens, søn af Hans Jensen Rosendahl, indgik 26/4 1781 lærekontrakt med *Hans Andersen Bergstrøm* på 6 år (SPP).

Hansen, Jens Peter, døbt 21/9 1806, søn af *Hans Madsen Rønne*. Ved folketællingen i 1834 arbejdede han hos faderen. Han blev gift 1836 i Rønne med Kirstine Margrethe Herlufsen; men han må have etableret sig udenfor Bornholm.

Holm, Peder Jensen, var ved konfirmationen i 1805 hos *Christian Mogenssen Dam*. Han nævnes i 1810 som ansat ved fabrikken i Gudumlund (GDL).

Hübner, Johan Christian, tysk pottemagersvend, som *Johannes Spietz* havde tilkaldt fra Tyskland til at arbejde i hans værksted i 1797/98. Han ansøgte i 1798 kommercekollegiet om lån til hjælp til nedsættelse i Rønne, men fik afslag (Komm. koll. Industri- og fabriksfagets Journal B 1798 no. 498 og 643).

Jacobsen, Jens, søn af Jacob Jensen i Knudsker, var ved konfirmationen i 1812 hos *Jens Nielsen Schou*.

Jensen, Hans Peter, født 12/6 1815, søn af *Peder Jensen*, arbejdede ved folketællingen i 1834 hos faderen.

Jensen, Jens Peter, er i skattetaxterne 1859/65, arbejdede hos *Andreas Hansen Nestved* som svend.

Jensen, Niels, pottemagerdreng, rejste til København 2/11 1831, 18 år gammel (AL).

Jørgensen, Christian Emil, født 26/4 1888, søn af skomager Hans Mathias Jørgensen og Lavra Petrea Jørgensen. Et anført i folketællingen i 1906 som pottemagerlærling.

Jørgensen, Hans Jørgen, var ved konfirmationen i 1791 hos *Jørgen Hansen Dam*. Begravet 31/1 1795, var fundet død på marken.

Kjøbech, Peter Jensen, født 30/8 1833, søn af *Jens Peter Kjøbech*, var ved folketællingen i 1850 lærling hos *Carl Sørensen*. Han arbejdede senere som fajancesvend og angives i folketællingen i 1870 at være emigreret til Amerika.

Kjølner, Jørgen Hansen, født 25/5 1818, søn af *Hans Mortensen Kjølner*, var ved folketællingen i 1834 lærling hos faderen.

Kjølner, Peder Mortensen var ved konfirmationen i 1800 hos *Ole Sørensen*.

Kofoed, Jacob Peter, født 23/7 1836, søn af urmager Peter Kofoed og Elsebeth Kirstine Dich i Rønne. Han var ved folketællingen i 1855 lærling hos *Lars Hansen Dam*.

Kortwitz, Karl Gottlieb, tyskfødt pottemagersvend, født i Spree 27/3 1862. Blev 11/4 1898 viet til Anna Sofie Kjæmpe i Rønne. Hustruen var senere samme år fadder i Rønne.

Marcher, Ludvig Julius, født 30/7 1867 i Åker, søn af skomager Jens Hanssen Marcher. Nævnes som pottemagersvend i Rønne ved folketællingen i 1890.

Mortensen, Axel Edvard Alexander Vilhelm, født 6/9 1883, søn af murer i Rønne Carl Frederik Vilhelm Mortensen og Johanne Olsen. Død 21/10 1904.

Morten(sen), Jacob, 22-årig svend hos *Johannes Spiets* ved folketællingen i 1801.

Mortensen, Niels, var ved konfirmationen i 1782 ved *Diderich Mortensen*.

Nielsen, Hans, var ved konfirmationen i 1773 hos *Hans potter*.

Nielsen, Hans, indgik 29/3 1777 lærekontrakt med *Mads Jacob Nielsen Hammer* på 5 år (SPP).

Nielsen, Lars, nævnt som fadder 2. s. efter påske 1781 og 1784. Han er evt. identisk med *Niels Jensens* søn af dette navn, som blev skipper.

Olsen, Hans, født 3/4 1820, søn af daglejer Ole Hansen og Ellen Poulsdatter og broder til *Poul Olsen*. Han var ved folketællingen i 1840 lærling hos *Lars Michael Clausen*.

Olsen, Niels Peter, født 3/3 1836, søn af *Poul Olsen*. Han var ved folketællingen i 1860 svend hos svogeren *Hans Andersen Holm*.

Onsberg, Herman Nielsen, døbt 2/11 1788, søn af daglejer i Rønne Niels Jensen Onsberg og Karen Kirstine Jensdatter. Han var ved folketællingen i 1801 i lære hos *Hans Andersen Marcher* og nævnes blandt de bornholmske pottemagere ved Gudumlund i 1810 (GLD).

Poscholan, Theodorus, fremstillet i Hasle kirke 18/8 1805, søn af urmager i Hasle Magnus Poscholan og Cecilie Pedersdatter. Han tog til København 23/4 1828 (AL).

Rosman, Michel Anthoni, døbt 15/5 1780, søn af *Jørgen Antoni Michelsen Rosmann*. Han stod for politiretten 5/4 1804, anklaget for tyveri (RPP). Det oplyses da, at han har stået i lære i 2½ år hos *Hans Friederich Nielsen*, som han forlod. Han idømtes 2 måneders forbedringshus 8/5 1804 (RJP).

Rottensteen, Jens Hansen, født 16/2 1816, søn af *Hans Hansen Rottensteen*. Han var ved folketællingen i 1834 hos faderen som svend, men fortsatte ikke i faget.

Rønne, Lars Hansen, døbt 10/5 1778, søn af Hans Rasmussen i Rønne. Han var ved folketællingen i 1801 lærling hos *Jens Olsen Kiempe*. Han gjorde tjeneste på Christiansø under krigen og solgte 9/2 1815 sin andel i kapringen af 10 skibe for 17 rd. ny værdi (SPP). Han var derefter svend forskellige steder i Rønne, men var en ustabil arbejdskraft, som det fremgår af *Anders Hansen Gudhjem Dams* klage over ham af 17/12 1822 (RPD). Han døde i Rønne 1/5 1828 som fattiglem.

Schober, Karl F., anmeldt som logerende 1/1 1885 hos *Martin Møller* i Ellekongstræde, hvor han var svend (RAL).

Schou, Peder, fremstillet i Rønne kirke 20/11 1802, søn af *Peder Ipsen*, han var ved folketællingen i 1834 svend hos faderen.

Schumann, Joachim Heinrich, anmeldt som logerende hos *Hans Jensen Møller* i Roligheds-gade 24/8 1881, hvor han var svend (RAL).

Sonne, Ole H., svend hos *Jens Nielsen Schou* ved folketællingen i 1834, han var da 26 år. Han er i skattetaxten for 1833/34 på samme adresse.

Thommesen, Mads, var ved konfirmationen i 1771 hos *Hans potter*.

Tjørnquist, Samuel Gustav, født på Øland i Sverige, 20 år gammel, var i lære hos *Lars Hansen Dam* ved folketællingen i 1870.

Zange, Diderich tysk pottemagersvend, som indgik kontrakt 1/7 1799 i Lybeck med *Johannes Spietz* om at arbejde hos denne med kakkellovnsfremstilling. *Spietz* klagede over ham, da han ikke opfyldte forpligtelser (RPD), han døde 61 år gammel og blev begravet i Rønne 23/5 1800.

Kilder til biografierne

AL afgangslisten i kirkebogen LA.

Arboe-stamtavlen, J. Bidstrup, Stamtavler over familierne Hauberg og Arboe. København 1911.

BAK Bornholms Amt, Kopibøger (kaldes 1740-79 ekspeditionsprotokoller, 1780-86 conceptbøger, 1787-99 kopibøger, derefter ekspeditionsprotokoller) LA.

BBR Registrant 108b, pk. 99, Bornholm Byfogedregnskaber RA.

BORNHOLMSKE POTTEMAGERE

- BLD* Bornholms Landsting, Tinglyst dokument, Rønne skattetaxt 1701 LA.
- BNJ* Bornholms Nørreherred, justitsprotokoller LA.
- CHSP* Christiansø, Kommandantens arkiv, skifteprotokol LA.
- FL* »fabrikslisterne«, Kommercekollegiet, Tabellariske indberetninger om fabrikkernes tilstand 1810-47, Statistisk Bureau, fabriks- og industritabeller 1848-53 RA.
- GDL* Chr. Brønnum, Fabriksanlægene ved Gudumlund, Saml. til jysk Hist. og Top. 2.r IV bd. s. 1-114.
- HJP* Hasle byfoged, justitsprotokol LA.
- HKF* Hasle byfoged, Hasle Kulværks fallitbo 1877 LA.
- HKR* Hasle Rådstue, kærnerregnskaber LA.
- HL* Hammershus Lensregnskaber RA.
- HPP* Hasle byfoged, politiprotokol LA.
- HVL* Bornholms Amt, gruppesager, vedkommende industri, næringsvæsen, urmageriet 1743-1818 LA.
- HSSP* Hasle byfoged, Skøde- og panteprotokoller LA.
- JBR* Rentekammerets reviderede regnskaber, Bornholms amt, Jordebogsregnskaber RA.
- KKJ* Kommercekollegiet, Dansk-norsk Sekretariat, Journalsager ltr. M 1767, sag 161 RA.
- Koefoed A* J. Bidstrup, Stamtavle over Familien Koefoed, København 1886.
- Koefoed B* J. Bidstrup, Stamtavle over Familien Koefoed fra Koefoedgaard i Østermarie Sogn paa Bornholm, København 1887.
- LJP* Bornholms Landsting, justitsprotokoller LA.
- ML* Danske Kancelli B 160, indlæg til registre og tegninger samt henlagte sager 1633, 9/9 og 1634, 11/3, erklæringer af købstæder og lensmænd i henhold til kgl. missive af 15/8 1633 om afløsning af bådmandsudskrivning med skat, no. 22, bornholmske byer RA.
- MLK* Bornholms Amt, gruppesager, mandtaller, købstæderne vedkommende. Skatteligninger 1743-1804 LA.
- NJP* Nekse byfoged, justitsprotokoller LA.
- NRBR* Nekse Rådstue, byens regnskaber LA.
- NSSP* Nekse byfoged, skøde- og panteprotokoller LA.
- Oeder* Oeders efterretninger 1771 RA.
- RAD* Rønne byfoged, auktionsdokumenter LA.
- RAL* Rønne byfoged, protokol over anmeldte loggerende 1/1 1878-86 LA.
- RAP* Rønne byfoged, auktionsprotokoller LA.
- RBC* Rønne Rådstue, Rønne købstads bygningscommissions protokol 1833-65 og: do., forhandlingsprotokol 1866-96 LA.
- RBDS* Rønne byfoged, diverse sager 1686-1916 LA.
- RBIB* Rønne byfoged, indkomne breve LA.
- RBK* Rønne Rådstue, breve til kommunalstyrelsen LA.
- RBL* Rønne Rådstue, breve til ligningscommissionen LA.
- RBRP* Rønne byfoged, brandretsprotokol 1766-1872 LA.
- RFD* Rønne byfoged, fogeddokumenter LA.
- RHR* Rønne Hospitals regnskabsbog 1711-73 Bh. mus. arkiv.
- RJP* Rønne byfoged, justits- og domprotokol for kriminelle sager LA.
- RKF* Rønne Rådstue, kommunalbestyrelsens forhandlingsprotokoller LA.
- RRK* Kirkeinspektionsarkivet, Rønne kirke, regnskaber 1628-44, og: kirkeregnskaber 1684-99. 1699-1747 LA.
- RPD* Rønne byfoged, politidokumenter LA.
- RPDO* Rønne byfoged, pasdokumenter 1847-57 LA.
- RPP* Rønne byfoged, politiprotokoller LA.
- RPPR* Rønne byfoged, pasprotokol 1843-74 LA.

BODIL TORNEHAVE

RRFP Rønne Rådstue, fattigvæsenetsprotokol 1803-20 LA.
RRH Rønne Rådstue, regnskabsbog for Rønne Hospital 1773-1808 LA.
RRP Rønne Rådstue, Rådhusprotokoller LA.
RRR Rentekammerets reviderede regnskaber, Rønne købstaderegnskaber 1659-1819 RA.
RSD Rønne byfoged, skiftedokumenter LA.
SKP Rønne byfoged, skifteprotokol LA.
SKT Rønne Rådstue, skattetaxter og kærnerregnskaber LA.
SPP Rønne byfoged, skøde- og panteprotokoller LA.
SSB Sjællands Stiftamt, indkomne breve fra bornholmske købsteder LA.
SSKO Sjællands Stiftamt, generalomvurderinger for Bornholms købstæder 1761, 1772 (for Rønne 1774), 1781 og 1791 LA.
SSD Svaneke byfoged, skiftedokumenter LA.
TB Rønne byfoged, tingbøger.
TL Tilgangslisten i kirkebogen LA.
VHSP Bornholms Vesterherred, skøde- og panteprotokol LA.
ÆFMF Ældre fængselsarkiv, forbedringshusets mandtalsbog 1790-1806 LA.
ÆFMR Ældre fængselsarkiv, mandtal over rasphusets årsfanger LA.

Fortegnelse over huse i Rønne, der har været beboede af pottemagere,

angivet ved:

- 1) gl. no. = brandnummeret fra 1781, evt. med tilføjelse af litrabetegnelse, hvor der senere har fundet opdeling sted.
- 2) nye nr. = numrene fra ommatrikuleringen i 1857,
- 3) matr. no. = de nuværende matrikelnumre ifølge 1863-matrikuleringen.

23aa/14/281: ejet af *Jens Andersen Bager* 1854-69. Huset har ikke været indrettet med pottemageri.

31/87/319: ejet, men ikke beboet, af *Jørgen Hansen Dam* en kort tid i 1788.

33/84/322: ejet af *Peder Andersen Munch* 1780-1805, af *Anders Pedersen Munch* 1816-40, af *Hans Pedersen Munch* 1841-44.

34/83/323: ejet af *Peder Andersen Munch* 1798-1805, af *Peder Hansen Wibe* 1812-36.

38/72-73/333-334: ejet af *Jens Nielsen Schou* 1790-97.

41/315/112: ejet af *Nicolai Nielsen* 1701-1732.

42b/112/del af 228: ejet af *Niels Peter Ryemann* 1845-64.

46/101/237: ejet af *Jens Olsen Kiemp* 1781-1826.

55/del af 38/ del af 291: ejet af *Niels Isachsen Grønbech* 1775-1791.

56/39/292: ejet af *Ole Pedersen von Kiemp* 1748-72, af hans enke 1772-86, af *Otto Olsen Arboe* 1786-1800.

58/del af 43 og 50/del af 297: ejet af *Jesper Hansen Holm* 1802-1804, i skattetaxterne står han dog som ejer af 56c, altså del af foregående nummer.

59/del af 43 og 50/del af 297: ejet af *Gregers Mortensen* 1787-1807.

63/53/303: ejet af *Peder Hansen Wibe* 1788-92, af *Johan Nielsen* 1792-1804, af *Hans Mortensen Kjølner* 1804-1840.

65/55-57/305-308: ejet af *Niels Nicolaisen* 1731-44.

66/64/336: ejet af *Mads Michelsen* 1726-1735.

66b/65/337: ejet af *Peder Jensen* 1802-45.

66c/66/338: ejet af *Hans Hansen Rottensteen* 1803-52.

BORNHOLMSKE POTTEMAGERE

- 67/63/335: ejt af *Daniel Melling* ca. 1716-39.
 68a/61/312: ejt af *Christian Michelsen* 1851-93.
 72/300-302/106-108: ejt af *Morten Espersen* og *Gregers Mortensen* 1777-79, af sidstnævnte alene til 1787.
 93aa/178/173: ejt af *Peder Hansen Wibe* 1804-1812.
 100c/del af 309/del af 117: hus på 1 fag, ejt af *Anders Pedersen Munch* 1814-34.
 103/128 og del af 129/211 og del af 229: ejt af *Therkild Nielsen Holm* 1793-1810, del af huset lejt af *Christian Pedersen Falck* 1820-25.
 103b/del af 129/del af 229: ejt af *Niels Andersen Fyhn Møller* 1825-31, af *Poul Olsen* 1831-37.
 120/241-248/141, 159-61: ejt af *Hans Jensen Grønbech* 1787-1813.
 121/232-233/205-206: tre fag af dette hus ejedes af *Hans Rasmussen Rønne* 1825-28, men han havde da ikke pottemageri.
 138/630-635,639/ 909-915: ejt af *Diderich Gregersen Funch* 1779-84.
 167/386/401: ejt af *Jens Hansen* 1744-58, af hans enke 1758-60, af *Hans Andersen Bergstrøm* 1760-93, af *Morten Nielsen* 1794-1823.
 169/342-343/366-367: ejt af *Morten Espersen* ca. 1741-76, af *Diderich* og *Gregers Mortensen* 1776-77, af første alene til 1784, af *Diderich Gregersen Funch* 1784-87, af *Friderich Hansen Meisner Brand* 1794-1808.
 170/341/365: ejt af *Hans Pedersen* 1777-1805, af *Friderich Nielsen* 1805-07, af *Hans Friderich Nielsen* (der ikke beboede det) 1807-08, af *Friderich Hansen Meisner Brand* 1808-20, af *Mogens Friderich Brand* 1820-35.
 171/340/364: ejt af *Friderich Hansen Meisner Brand* 1809-11, af *Ole Jensen* 1811-15, af *Eschild Gregersen* 1815-40.
 176/332-333/357-358: ejt af *Hans Thommesen* 1768-1807, af *Peder Ipsen* 1809-40.
 177/331/356: ejt af *Hans Thommesen* 1785-1806.
 179/328-329/353-354: købt af *Hans Bergstrøm* 1797, videresolgt til *Hans Thommesen* (der ikke beboede det) 1797-99.
 182/344/368: *Jens Larsen Pelle* 1757-71.
 186-188/390-392/393-395: ejt af *Claus Ipsen* 1762-65, men uvist om han havde pottemageri her.
 189b/del af 389/del af 392: ejt af *Hans Andersen Bergstrøm* 1797-1805, men uden pottemageri.
 192,200/491, 492/493, 494: ejt af *Hendrich Jacobsen* 1754-1764, grunden deles:
 192/492/494: ejt af *Anders Jensen* 1764-72, af *Hans Hansen Bierregaard* 1772-91, af *Hans Andersen Bergstrøm* 1793-94.
 196/495/508: ejt af *Christian Michelsen* 1893-1903, men uden pottemageri.
 200/491/493: *Hendrich Jacobsen* 1764-76, men uden pottemageri.
 201/490/del af 511: *Jørgen Jensen Knar* 1798-1805, *Hans Madsen Rønne* 1805-49, *Lars Hansen Dam* 1850-91.
 202-203/del af 490/del af 511: ejt af *Hans Madsen Rønne* 1823-49, af *Lars Hansen Dam* 1850-91.
 212/358-365/435-440: ejt af *Anders Lund* 1738-47.
 213/366-368/441-443: ejt af *Anders Rasmussen* 1744-65, af *Claus Ipsen* 1765-66.
 213k/351/427: ejt af *Hans Andersen Holm* 1854-57, derefter fajancefabrik. Parcellen kaldtes, da *H. A. Holm* købte den, »del af no 182«, men senere optræder den dels som no. 213k, dels no. 547.
 215/370/445: ejt af *Jens Christian Hansen Nestved* 1844-79.
 221/414-416/383-385: ejt af *Jørgen Anthoni Michelsen Rosmann* 1775-86, af skipper *Carl Mathiasen Berg* 1786-87, men beboet af *Diderich Mortensen* og *Claus Jensen Kum*, af

BODIL TORNEHAVE

- Claus Jensen Kum* 1887-92, af skipper Anders Ancher, af skipper Hans Heiner, af gørtler og sølvsmed Jonas Westerstrøm, af *Ole Jensen* 1803-11.
- 222aa/del af 381/del af 378: ejet af *Friderich Nielsen* 1829-30, men uden pottemageri.
- 226c/428-430/421-423: ejet af *Lars Andersen* i en månedstid i 1801, men næppe med pottemageri.
- 227/418/421: ejet af *Hans Hermansen* 1779-87, af *Rasmus Poulsen* 1787-90, af *Morten Nielsen* 1790-94.
- 228/419-421/418-420: ejet af *Friderich Hansen Meisner Brand* 1782-94, huset deles, no. 228a,c ejes af *Claus Michael Mogensen* 1794-98, no. 228a af *Anders Hansen Gudhjem Dam* 1800-04.
- 230b/479/486: ejet af *Peder Ipsen* 1801-09.
- 231c/475/490: ejet af *Hans Mortensen Kjølter* 1801-06.
- 237/423/416: ejet af *Jens Pedersen* 1771-1812, af *Jørgen Bidstrup Jensen* 1812-38, senere terrakottafabrik (nuværende Michael Andersens fabrik).
- 238/422/417: ejet af *Mads Jacob Nielsen Hammer* 1770-78.
- 244/595-596/920-921: ejet af *Rasmus Rasmussen* 1773-85.
- 245/614/919: ejet af *Jens Nielsen Schou* 1797-1838.
- 261a/433/478: ejet af *Niels Peter Ryemann* 1835-45, uvist om han havde pottemageri her.
- 266b, 264aa, 264b/438-439/472-473: ejet af fajancefabrikant Julius Mindus Thorsen 1872-78, af *Martin Anias Peter Møller* 1878-1806, derefter af *Carl Andreas Møller*, men virksomheden standset o. 1912.
- 276a/618/905: ejet af *Jens Andersen Bager* 1838-43, men uden pottemageri.
- 279/584/922-923: ejet af *Johannes Spietz* 1793-1832, derefter af sønnerne.
- 297/1047-1048/1188-1189: ejet af *Mogens Andersen* 1797-1807, af *Peder Mogensen* 1807-09.
- 299/847-848/1182-1183: ejet af *Claus Michael Mogensen* 1798-1821, af *Peder Michael Clausen* 1821-22, af *Mogens Michael Clausen* 1822-41.
- 306/837/1169: ejet af *Hans Jensen* 1765-88, af *Peder Hansen* 1788, af *Rasmus Ambrosen* 1789-1813, af *Lars Michael Clausen* 1817-43, af dennes enke 1843-46, af *Carl L.J.E.Sørensen* 1846-o. 1855 af hustruen o. 1855-60, af *Otto Ludvig Nestved* 1860-1910.
- 311/816/1037: ejet af *Niels Jensen* 1759-1816, af skipper *Niels Larsen Rønne* 1816-20, af *Lars Michael Clausen*, der ikke behøvede det, 1820-21. I 1838 oprettede Edvard Christian Sonne fajancefabrik her.
- 340/212/62: ejet af *Jørgen Jensen Knar* 1806-1825, men næppe med pottemageri.
- 368-369/686/1107: ejet af *Anders Hansen Gudhjem Dam* 1803-1829, af hans enke 1829-30, derefter af skipper Hans Peter Lund, der i 1830-31 udlejede til *Jens Poulsen*.
- 377t/723/1130: ejet af *Jens Peter Kjøbech* 1857-60, men uden pottemageri.
- 381/744-746/1146-1148: ejet af *Jens Hansen Rønne* 1801-05.
- 399/1041-1042/764-766: ejet af *Ole Peter Hansen Kjøbech* 1787-1815, af *Terkild Nielsen Holm* 1815-22.
- 415b/884/856: ejet af *Jens Peter Kjøbech* 1831-47, men uden pottemageri.
- 417/876/849: ejet af *Lars Andersen Bergstrøm* 1756-68, af *Mads Andersen* 1768-78, af *Mads Jacob Nielsen Hammer* 1778-85, af skipper Bendt Hendrichsen, af *Terkild Nielsen Holm* 1789-93, af *Mogens Hansen* 1799-1807.
- 430/1034-1035/775-776: ejet en kort tid i 1814-15 af *Terkild Nielsen Holm*, der næppe har haft pottemageri her.
- 436/1058, 1060/745-746: ejet af skipper Herman Marcher, men beboet af *Diderich Mortensen* 1790-1794.
- 437a/1087/747: ejet af bl.a. *Niels Andersen Fyhn Møller* og *Andreas Larsen Holm* 1812-15.
- 438a/1054/763: ejet af købmand Peder Christian Dam, men beboet af *Jørgen Hansen Dam* 1786-98. Ejet af *Anders Mogensen* 1798-1838, af *Jens Poulsen* 1840-52.

- 440/ et hus på Teglårdsløkken nord for byen, opført af dennes ejer major Ancher Anthoni Schor engang i 1760'erne. Ejet af *Hans Andersen Bergstrøm* 1782-84, af *Johan Nielsen* 1784-92 (i 1784-86 i fællesskab med *Holger Nielsen*), af *Lars Zachariassen* 1793-94, af *Peder Hansen Wibe* (der ikke beboede huset) i 1794, af *Ole Sørensen* 1794-1800, af *Holger Hansen Wibe* og *Eschild Hansen Bech* 1800-04, men beboet af *Ole Sørensen*'s hustru, af *Carl Gustav Hermann* 1804, af *Claus Jensen Kum* 1804-07, og derefter af skipper *Christian Hansen Rønne*. Huset blev nedrevet omkring 1812.
- 444/1106, 1107ab/617-618: huset blev købt af *Niels Jørgensen* i 1793, men solgt igen samme år, han har næppe beboet huset. Ejet af *Christian Mogensen Dam* 1798-1807.
- 451m/941/663: ejt af *Jørgen Severin Møller* 1852-91, af *Hans Jensen Møller* 1891-1914, derefter af enken, der en kort tid søgte at drive pottemageriet videre.
- 452/1091-1093/604-605: ejt af *Jacob Pedersen* 1773-85.
- 453b/1001/601: ejt af *Eschild Hansen Bech* 1798-1805, af *Lars Hansen Dam* 1805-43, af *Jens Larsen Dam* 1843-56, af enken 1856-58, af *Andreas Hansen Nestved* 1858-68.
- 454b/ se under 472c.
- 455/1016-1017/596-597: en del af dette hus var udlejet til *Jacob Pedersen* 1791-94, det ejedes, men udlejedes af *Hans Mogensen* 1794-1802. Ejet af *Hans Rasmussen Nestved* 1815-23.
- 457aaaa/1100/609: ejt af *Andreas Hansen Nestved* 1868-69.
- 460/1067-1078/728-738: grundens bebyggelseshistorie er indviklet, og der er stor forvirring i de enkelte huses litrabetegnelser, ligesom adskillige skøder mangler.
- 460a (også kaldet 460c) ejt af *Peder Pedersen Schou* 1773-94, af skipper *Mads Olsen*, af *Jesper Hansen Munch* 1795-1809, af *Friderich Nielsen* 1809-29.
- 460c (også kaldet 460b og 460d) ejt af *Hans Mogensen* 1785-88, men udlejet til *Hans Friderich Nielsen*, der var ejer 1788-1807, derefter ejt af *Friderich Nielsen* 1807-09.
- 460a (også blot kaldet 460) ejedes en kort tid i 1804 af *Peder Hansen Wibe*, der dog solgte det igen uden at have beboet det.
- 461/1065-1066/739-740: ejt af *Anders Hansen Gudhjem Dam* 1786-93, af *Jacob Nielsen Bidstrup* 1793-94, derefter af skipper *Bendt Henriksen*.
- 463/del af 1088/del af 799: ejt af *Niels Hansen Schou* i 1810 og 1818-23. Engang i årene 1844-49 købt af *Jens Ipsen Bjerregaard* og sammenlagt med følgende nummer.
- 464/del af 1088/del af 799: ejt af *Niels Hansen Schou* 1806-23, af *Hans Rasmussen Nestved* fra 1823. Denne solgte i 1837 størsteparten af huset til *Jens Ipsen Bjerregaard* og resten i 1845, han var ejer til 1867, derefter enken 1867-68 og *Marius August Lindtner* 1869-87. Fra sidst i 1840'erne var virksomheden tillige fajancefabrik.
- 469/1020-1024/784-89, 792-93: ejt af *Stefan Jensen* 1748-91, af *Mogens Andersen* 1791-97, men del af huset solgt fra allerede i 1792.
- 471/885-888/850-53: beboet af *Rasmus Rasmussen* som lejer 1785-98, som ejer 1798-1805, ejt af enken 1805-09, af *Hans Rasmussen Rønne* 1809-25.
- 472/893/555: ejt af *Mogens Hansen* 1765-93.
- 472c/897/558: opført 1793 af *Mogens Hansen* på del af grunden af ovenstående nummer, men blev ved en fejltagelse til at begynde med benævnt no. 454b, han ejede det 1793-96 og igen 1797-98. Ejet af *Poul Olsen* 1837-53.
- 473/891-892/553-554: ejt af *Lars Andersen* 1770-1801.
- 475/890/855: ejt af *Jens Pedersen* 1766-71, af *Hans Christian Poulsen* 1771-75, af *Hans Andersen Marcher* 1791-1809, af skipper *Anders Andersen Marcher*, af *Andreas Larsen Holm* og dernæst dennes fraskilte hustru 1810-1812, af *Jens Hansen Rønne* 1814-18, af enken 1818-22, af *Hans Andersen Marcher* 1822-23.
- 480/899-900/562-563: ejt af *Hans Mogensen* 1750-1809.
- 489/922-925/531-534: ejt af *Anders Rasmussen* 1765-67.

493/del af 772/del af 883: ejt af *Jørgen Hansen Dam* 1782-86, af *Ole Sørensen* 1788-94,
af *Andreas Larsen Holm* 1816-43.
495e/326/351: ejt af *Jens Hansen* 1865-77.
495d/325/350: ejt af samme 1870-77.
547/ se no. 213k.
ubebygget/ubebygget/426d: ejt af *Jens Hansen* 1879-1908

Register over pottemagerne

Ambrosen, Rasmus, 161, 163, 176.
Andersen, Hans, se Holm, Hans Andersen og Marcher, Hans Andersen.
Andersen, Lars, 83, 150, 160, 165, 167.
Andersen, Mads, 83, 144, 149, 151.
Andersen, Mogens, 142, 149, 166, 173.
Andersen, Peder, se Munch, Peder Andersen.
Antoni(sen), Michael 73-76, 83, 139, 152.
Arboe, Otto Olsen 142, 156, 159.
Aristsen, Hans, 121, 122, 157, 174, 175.
Bager, Jens Andersen, 122, 178.
Bager, Valentin Hansen, 122, 178.
Bech, Eschild Hansen, 82, 87, 95, 96, 157, 162 167, 171, 172.
Beigstrøm, Hans Andersen, 75, 80, 83, 85, 141, 143, 147, 149, 151, 152, 158, 159, 164, 168,
187.
Bergstrøm, Lars Andersen, 76, 78, 80, 83, 143, 145, 148, 149..
Bidstrup, Jacob Nielsen, 158, 160, 165.
Bierregaard, Hans Hansen, 151.
Bjerregaard, Jens Ipsen, 112, 177, 179, 180, 184, 185.
Boye, Jochum, 136.
Boye, Johan, 62, 136.
Brand, Friderich Hansen Meisner, 154, 157, 165, 175, 177.
Brand, Mogens Friderich 88, 95, 157, 177.
Christiansen, Hans, se Poulsen, Hans Christian.
Clausen, Hans, 121, 157, 174.
Clausen, Lars Michael, 96, 145, 165, 176, 177, 181, 188.
Clausen, Mogens Michael, 165, 177, 183.
Clausen, Peder Michael, 165, 177.
Dam, Anders Hansen Gudhjem, 95, 106, 150, 160, 164, 165, 167, 178, 188.
Dam, Christen Hansen Gudhjem, 122, 150, 169, 172.
Dam, Christian Mogensén, 147, 167, 187.
Dam, Jens Larsen, 172, 180, 183, 185.
Dam, Jørgen Hansen, 147, 156, 164, 166, 172, 187.
Dam, Lars Hansen (den ældre) 172, 180, 186.
Dam, Lars Hansen (den yngre), 172, 173, 179, 183, 186-188.
Daniel Potter, 136.
Esbiern pottemager, 136.
Espersen, Morten, 69, 73-75, 83, 140, 142, 144, 147, 149, 153.
Falck, Christian Pedersen, 96, 121, 157, 175, 176.
Friderichsen, Jørgen, 75, 76, 105, 121, 129, 141, 144, 151.

Funch, Diderich Gregersen, 153, 157, 167.
 Fyhn, Niels Andersen, se Møller, Niels Andersen Fyhn.
 Gensemann, Andreas Michael, 183.
 Gregersen, Christen, 86, 153, 170.
 Gregersen, Eskild, 153, 175.
 Grønbech, Hans Jensen, 95, 159, 175.
 Grønbech, Niels Isachsen, 83, 142, 153.
 Gudhjem, Anders Hansen, se Dam, Anders Hansen Gudhjem.
 Gudhjem, Christen Hansen, se Dam, Christen Hansen Gudhjem.
 Hamner, Mads Jacob Nielsen, 83, 85, 142, 149, 150, 152, 157, 187, 188.
 Hans pottemager, 135.
 Hans pottemager, 136.
 Hansen, Anders, 64, 65, 67, 136, 138.
 Hansen, Anders, se Dam, Anders Hansen Gudhjem.
 Hansen, Hans, 121, 144, 151.
 Hansen, Jens (den ældre), 73, 141, 145, 152.
 Hansen, Jens, se Rønne, Jens Hansen.
 Hansen, Jens (den yngre), 185.
 Hansen, Jesper, se Munch, Jesper Hansen og Holm, Jesper Hansen.
 Hansen, Jørgen, se Dam, Jørgen Hansen.
 Hansen Lars, se Rønne, Lars Hansen (svend) og Dam, Lars Hansen.
 Hansen, Mogens, 83, 147, 150, 156, 157, 163, 164, 167, 186.
 Hansen, Peder, 147, 155, 160, 163, 170.
 Helmann, Carl Gustav, 162, 172.
 Henrichsen, Jacob, 63-65, 67, 71, 136, 138, 139.
 Hermansen, Hans, 154, 157, 160, 161, 165, 166.
 Holm, Andreas Larsen, 174.
 Holm, Esper Jørgensen, 120, 183.
 Holm, Hans Andersen, 179, 184, 188.
 Holm, Jesper Hansen, 96, 171.
 Holm, Terkild Nielsen, 144, 163, 165, 175.
 Ibsen, Johan Christian, 120, 141.
 Ipsen, Claus, 77, 82, 141, 146.
 Ipsen, Johan Frederik Andreas, 186.
 Ipsen, Peder, 169, 188.
 Isachsen, Niels, se Grønbech, Niels Isachsen.
 Jacob Pottemager, 136.
 Jacobsen, Hendrich, 73, 75, 83, 136, 139, 146.
 Jens pottemager, 135.
 Jensen, Anders, 83, 139, 146, 151.
 Jensen, Claus, se Kum, Claus Jensen.
 Jensen, Hans, 80, 83, 145, 146, 163, 187.
 Jensen, John, 96, 176.
 Jensen, Jørgen Bidstrup, 148, 174, 178, 179.
 Jensen, Niels, 75, 80, 83, 93, 144, 175, 176, 186, 188.
 Jensen, Ole, 122, 171, 172.
 Jensen, Peder, fejl for Stefan Jensen, 133.
 Jensen Peder, 148, 171, 174, 187.
 Jensen, Stefan, 74-76, 83, 142, 149, 151, 156, 167, 173.
 Josephsen, Jens, 121, 151.

- Jørgensen, Niels, 165.
 Kiempe, Jens Olesen, 142, 155, 159, 172, 176, 178, 188.
 Kiempen, Ole Pedersen von, 74, 75, 83, 142, 153, 155, 159, 163.
 Kjøbech, Jens Peter, 179, 187.
 Kjøbech, Ole Peder Hansen, 162, 163.
 Kjøller, Hans Mortensen, 170, 187.
 Knar, Jørgen Jensen, 166, 173.
 Koellemand, Johanis, 135.
 Kum, Claus Jensen, 104, 153, 161, 168, 169, 171.
 Kum, Thomas Tornovius, 86, 88, 106, 122, 146, 168, 169, 171.
 Lindtner, Marius August, 112, 115, 178, 181, 183.
 Lund, Anders, 62, 73, 139, 141.
 Madsen, Hans, se Rønne, Hans Madsen.
 Marcher, Hans Andersen, 161, 170, 188.
 Meisner, Friderich, se Brand, Friderich Hansen Meisner.
 Melling, Daniel, 64, 65, 68, 69, 72-74, 137.
 Michael, Lars, se Clausen, Lars Michael.
 Michael, Mogens, se Clausen, Mogens Michael.
 Michael, Peder, se Clausen, Peder Michael.
 Michell potter 136.
 Michelsen, Carsten, 65, 67, 72, 137, 138.
 Michelsen, Christian, 114, 182.
 Michelsen, Christoffer, 136.
 Michelsen, Mads, 65-67, 72, 137, 138.
 Michelsen, Tobias, 64, 67, 72, 137, 138, 141.
 Mogensen, Anders, 126, 150, 166, 173, 178.
 Mogensen, Claus Michael, 94, 154, 157, 165, 176, 177.
 Mogensen, Hans, 76, 83, 142, 147, 149, 150, 156, 186.
 Mogensen, Peder, 97, 150, 173.
 Mortensen, Diderich, 83, 104, 105, 140, 153, 155, 158, 187.
 Mortensen, Gregers, 85, 86, 93, 140, 153, 157, 162, 167, 175, 187.
 Mossin, Mads Diderich, 120, 179.
 Munch, Anders Pedersen, 155, 175, 180.
 Munch, Hans Peter, 175, 180.
 Munch, Jesper Hansen, 96, 166, 172.
 Munch, Peder Andersen, 155, 175.
 Møller, Carl Martin Andreas, 113, 127, 185, 186.
 Møller, Hans Jensen, 113, 125, 182, 185, 186, 188.
 Møller, Jørgen Severin, 114, 174, 179, 182, 185.
 Møller, Martin Anias Peter, 113, 127, 182, 185, 186, 188.
 Møller, Niels Andersen Fyhn, 174, 179, 180, 182.
 Møller, Peder, 174, 179, 180.
 Nestved, Andreas Hansen, 177, 180, 184, 187.
 Nestved, Hans Rasmussen, 108, 169, 177, 179-181, 184.
 Nestved, Jens Christian Hansen, 177, 181, 184, 185.
 Nestved, Otto Ludvig, 181, 182, 184.
 Nicolaisen, Niels, 65, 68, 72-74, 137, 138.
 Nielsen, Friderich, 155, 156, 166, 172.
 Nielsen, Hans Friderich, 96, 143, 150, 156, 172, 188.
 Nielsen, Holger, 145, 158, 159, 165.

BORNHOLMSKE POTTEMAGERE

- Nielsen, Johan, 88, 96, 145, 158, 163-165, 170.
 Nielsen, Morten, 88, 161, 164, 174.
 Nielsen, Nicolai, 63-65, 67, 71, 137, 138.
 Nielsen, Therkild, se Holm, Therkild Nielsen.
 Olsen, Jens, se Kiempe, Jens Olsen.
 Olsen, Otto, se Arboe, Otto Olsen.
 Olsen, Poul, 174, 178, 183, 184, 188.
 Pedersen, Hans, 90, 93, 96, 153, 155, 163, 170, 172.
 Pedersen, Jacob, 83, 143, 151, 152.
 Pedersen, Jens (den ældre), 74, 141.
 Pedersen, Jens (den yngre), 83, 93, 94, 148, 150, 155, 160, 161, 171, 174.
 Pedersen, Ole, se Kiempen, Ole Pedersen von.
 Pedersen, Peder, se Schou, Peder Pedersen.
 Pelle, Jens Larsen, 75, 78, 83, 144.
 Poulsen, Hans Christian, 83, 147, 148, 150.
 Poulsen, Jens, 174, 178, 180.
 Poulsen, Rasmus, 88, 154, 160, 164, 165.
 Rasmussen, Anders, 74, 75, 105, 106, 121, 141, 144, 146, 149, 152.
 Rasmussen, Hans, se Rønne, Hans Rasmussen og Nestved, Hans Rasmussen.
 Rasmussen, Rasmus, 83, 85, 105, 151, 152, 169.
 Rosmann, Jørgen Anthoni Michelsen, 83, 139, 141, 152, 153, 188.
 Rottensten, Hans Hansen, 126, 171, 188.
 Ryemann, Niels Peter, 179.
 Rønne, Hans Madsen, 166, 168, 173, 182, 183, 187.
 Rønne, Hans Rasmussen, 152, 169.
 Rønne, Jens Hansen, 96, 97, 120, 155, 161, 170.
 Rønne, Niels Larsen, 145, 175, 176.
 Schou, Jens Nielsen, 90, 108-110, 142, 156, 163, 173, 187, 188.
 Schou, Niels Hansen, 173.
 Schou, Peder Pedersen, 147, 154, 163.
 Simonsen, Hans, 63-65, 67, 68, 71, 137, 138.
 Spietz, Johannes Adolf Christian, 87, 89, 90, 95, 105, 108, 111, 112, 146, 164, 167, 168, 173, 187, 188.
 Sørensen, Carl Ludvig Jacob Elisæus, 176, 181, 183, 184, 187.
 Sørensen, Ole, 96, 162-164, 167, 186, 187.
 Thommesen, Hans, 83, 149, 161, 163, 186.
 Thommesen, Johan, 62, 63, 136.
 Thrane, Johan Nielsen, se Nielsen, Johan.
 Wibe, Peder Hansen, 88, 159, 162, 164, 167.
 Zachariassen, Lars, 159, 163, 164.

ELEVER PÅ BORNHOLMS FOLKEHØJSKOLE
I ÅRET 1882-83

Et fortsat metodisk bidrag
til den tidlige bornholmske højskolebevægelse

Af Ebbe Gert Rasmussen

»Når en gang i fjærne tider
med vemodig lyst,
åndens blik tilbage glider
mod vor ungdoms kyst,
da vil mindet om hvert møde
med en ungdomsven
smile som en morgenrøde
over livet hen«

(Oliva Jespersen, Vallens-
gårdsgrund i Åker,
Karen Jensens poesibog,
okt. p. 12)

»Den store »Høiskole« her i Sognet er nu under Bygning, men de fleste Aktiehavere have aldeles tabt Troen paa dens heldige Fremgang . . .« skrev den sønderjydske fødte skolelærer i Østermarie, Lorentz Petersen, 1870 den 12. august til sin gode ven, fynboen Rasmus Nielsen. I det følgende føjede den kritisk indstillede brevskriver nogle detailler til — bl. a. at bygmesteren nu var blevet arresteret — der nok kunne give anledning til en ikke uberettiget skepsis overfor det omtalte forehavende¹⁾. Alligevel måtte den flittige brevskriver i et senere brev til vennen, den 15. november samme år, tilstå om denne sag, at »Bornholms Folkehøiskole i Østermarie Sogn« var blevet indviet 8 dage tidligere under megen festivitas, hvortil blandt andre selveste øens amtmand havde bidraget²⁾. Også i fortsættelsen ser vi Lorentz Petersens afvisning af det nye initiativ på det hjemlige under-

visningsområde. En henvendelse fra den nye højskoles forstander Julius Bon om at bidrage med enkelte foredrag på skolen blev således modtaget særdeles køligt, »naar han saa aabenbart stiller sig i Mod-sætning til Almueskolen og dens Gjerning.« Samtidig konstaterer han, at den nye højskole hidtil kun tæller henved 40 elever under 3 lærere — »unægtelig en magelig Stilling, medens jeg alene i øverste Klasse har 61 Børn — og den optager derfor ogsaa med største Fornøielse ukonfirmerede Børn, naar de betale godt for sig; men fra min Skole har den hidtil ikke kapret Nogen.«³⁾

Dette er ikke stedet for en nærmere detailleret redegørelse for de fortsatte *ydre* rammer for den nye bornholmske undervisningsinstitution, hvor relevante og interessante disse end er for en senere tids historisk betragtning. Ej heller skal vi på dette sted foretage en nærmere prøvelse af, hvorvidt Lorentz Petersens vurdering af højskolen deltes af flere eller færre af hans kolleger i den traditionelle almueskole, skønt også disse aspekter kunne trænge sig på for eftertiden. Afgørende i denne sammenhæng er det dog, at den bornholmske højskolesag nu endelig med den nyopførte store og rummelige skolebygning i Østermarie — beliggende lidt nordvest for kirkebygningen — havde fået sin til formålet bestemte bygning. Og dette efter en besværlig kamp og trods megen modgang og på tværs af udtalt skepsis.

Her er vor synsvinkel en ganske anden. Som forfatteren til denne artikel i et tidligere bidrag har søgt at kaste lys over højskolens *indre* liv — med udgangspunkt i en bevaret poesibog fra vinterholdet 1872–73, altså just i Julius Bons forstandertid⁴⁾ — skal her nedenfor forsøges en tilsvarende undersøgelse af emnet fra det følgende tiår. Vi vil således i det følgende dvæle nærmere ved det tidsrum af højskolens østermarietilværelse, som under Johan Bøgeskovs ledelse (1879–84), men under dennes nære samarbejde med broderen Ludvig, i eftertidens bevidsthed kom til at stå som dens fornemste blomstring, hvor der var grøde i arbejdet, der høstede flere kuld af senere så taknemmelige elever.

I denne sammenhæng er det et overordentligt lykkeligt sammen-træf, at vi herunder både kan beskæftige os med et pige- og et karle-

hold, altså såvel et sommer- som vinterhold, indenfor samme år, 1882–83. Også for denne undervisningsperiode er bevaret — som for tiåret tidligere — et lignende primært kildemateriale, der giver os *elevers* førstehåndsindtryk fra deres skoleophold i form af to poesibøger, en fra hvert hold. Fra det nævnte års pigehold om sommeren hidrører denne fra en ung sjællandsk pige, Karen Jensen fra Sigerslev, der hermed besøgte Bornholm for første, men ikke sidste gang. Det påfølgende vinterhold kendes derimod fra en bornholmsk elev, karlen Kristian Rasmussen. De to unge mennesker har nemlig begge videreført den ældre skik mod slutningen af deres højskoleophold at lade kammeraterne skrive sig ind i deres respektive poesibøger. Til navnet føjes som regel også personlige indtryk fra skoleopholdet samt gode ønsker for fremtiden til ejermanden. Det er indholdet af disse poesibøgers originaler i oktavformat — der begge befinder sig i privat eje i Svaneke — der således i det følgende skal offentliggøres for første gang⁵⁾.

Ved gennemlæsningen af de i de nævnte posesibøger indeholdte henholdsvis 19 og 25 små sider nikker læseren genkendende til mange af de træk, der havde kendetegnet Jens Holms poesibog fra det foregående tiår. Hvilket næppe bør undre, når vi betænker den nærliggende mulighed, at ældre årgange her kan have præget yngre. Eller sagt på en anden måde har sikkert også højskolen fra starten søgt at skabe sig sine traditioner, som således gik videre fra elevårgang til elevårgang. Denne genkendelsens glæde opleves i hvert fald både ved sommerens pigehold og vinterens karleklasse. Helt iøjenfaldende er således de gennemgående smukke hænder, der her — omend med forskellige, individuelle træk — tegner de enkelte elevers indførsler. Påfaldende er også her den bevidst gennemførte anvendelse af små bogstaver og svensk å, der — som vi bemærkede det — allerede var et af tidens kendemærker for højskolemilieuet ti år tidligere.

Går vi herefter videre til selve indholdet mærkes også her den udtalte fælles glæde — fra tid til anden iblandet vemod — over skoleopholdet. Skepsis overfor endsige kritik af dette leder eftertiden helt forgæves efter. Et forhold der næppe heller bør undre os, hvis vi forsøger at sætte os ind i disse næsten højstemte elevers situation. Man-

ge af dem — vel flertallet — genså sikkert ikke hinanden igen, for givetvis endnu flere var dette besøg på en højskole — lad så være at den var beskeden målt også med datidens alen og endda lå i det fjerne Østermarie — den personlige oplevelse, der formede personlighederne for resten af livet.

Selvfølgelig bemærker vi også den grundtvigske tone og budskab mangfoldige steder på de så petteuligt skrevne sider⁶⁾. Men slet ikke ensidigt. Også andre kilder øses der af — således Chr. Richardt, hvis »Altid Frejdig« især synes at have været yndet af eleverne⁷⁾, men også Schiørrings digtning er brugt⁸⁾. Måske fornemmes karlene dog en smule mere nøgterne end pigerne — i hvert fald udtrykker de sig ikke så meget i lyriske citater som disse. Men dette er kun en forskel i nuancen.

Til forskel fra poesibogen fra det foregående tiår synes vore to senere at være anderledes derved, at de ganske mangler den helt tydeligt udtalte nationale — mod det tyske vendte — kampånd. Naturligvis kan dette være en tilfældighed. Kan også hænde, at den internationale konsekvens af den fransk tyske krig (1870–71), der senere førte til et samarbejde mellem Det tyske Rige og Dobbelmonarkiet Østrig-Ungarn, som bl. a. fik udslag i den for vor hjemlige nationalfølelse så lammende ophævelse af pragfredens §5 i 1878, kan have virket dæmpende på de mest militante gemytter selv på det så fjernt fra begivenhederne beliggende Bornholm. Hvorom alt er, skal vi næppe forestille os, at al snak om den nationale uret af 1864 — som datiden gerne betragtede dette nederlag herhjemme — helt er forstummet selv i Østermarie. I denne forbindelse er det værd at mærke sig, at vi netop på pigeholdet bemærker en elev fra det afståede danske land, Sønderjylland⁹⁾. Netop hun har nok kunnet bidrage med friske førstehåndsindtryk fra dem dernede.

Hvorledes skolen nærmere i disse blomstringens år formidlede kundskab, vakte eftertanke og satte sine elever i gang, skal vi iøvrigt ikke beskæftige os med på dette sted. Herom foreligger for nylig særdeles talende vidensbyrd fra just Karen Jensen på vort sommerhold¹⁰⁾. Iøvrigt kan her henvises til lignende fra vor egen tid, som de oplevedes i erindringernes genoplevelse¹¹⁾. På disse samtidige

og senere udsagn er indtrykkene fra vort mere beskedne materiale dog en klar bekræftelse.

I stedet for vil vi på dette sted vende vor opmærksomhed mod selve deltagerne på de to skolehold af året 1882–83 i forlængelse af vor synsvinkel overfor holdet fra det foregående tiår så vidt de to bevarede poesibøger tillader det: Hvem var disse unge kundskabstørstende kvinder og mænd, der dette år søgte til den endnu unge højskole på det fjerne Bornholm? Hvorfra stammede de og hvilken socialøkonomisk baggrund har de haft for dette ophold? Og endelig hvilke forskelle og ligheder i sammensætningen af de to hold gjorde sig nu gældende i forhold til tiåret tidligere?

For som det første at få et nogenlunde overblik over forholdet mellem bornholmere — fødte — og tilrejsende — førde — vil vi som en art indledning til disse spørgsmål opstille følgende tabeller over pige- og karleholdet (henholdsvis Tabel IA og Tabel IB). For overskuelighedens skyld er denne opstilling den samme som tidligere: Vi følger poesibøgernes oplysninger om elevernes navne og deres angivelse af kirkesogn, hjemsted og alder, idet dog nummereringen i venstre side skyldes forfatteren til denne artikel.

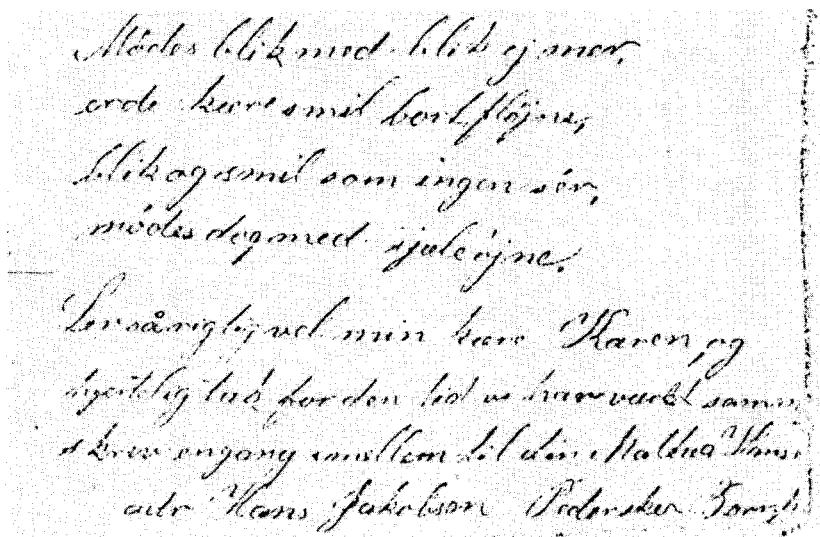

Fig. 1. Uddrag fra Karen Jensens poesibog.

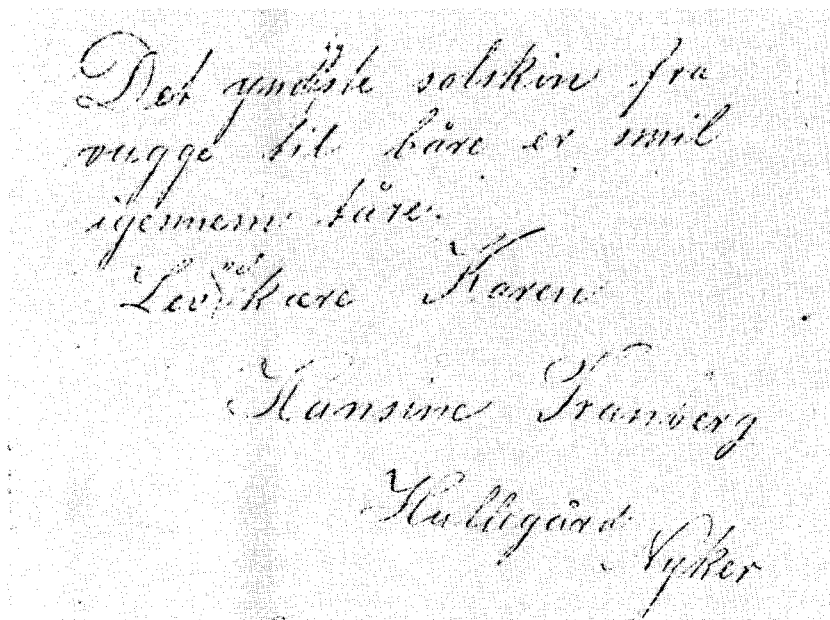
Først *sommerholdet*:

TABEL IA

Nr.	Navn	Sogn	Hjemsted	Fødsel
1	Karen Jensen	Sigerslev		
2	Laura Kirstine Lund	Østermarie	Lindet	
3	Thora Ipsen	København	Nørre Farimagsgade	
4	Sidse Marie Nielsen	Gevnø	Karlshøj	
5	Laura Kås	Bodilsker	Gadeby	
6	Katrine Hansen	Klemensker	Munkegård	
7	Margrethe Jensen	Vestermarie	Klint	
8	Hansine Knudsen	Åkirkeby		
9	Kristine Hansen	Østerlars	Ved kirken	
10	Petrine Pedersen	Vesterbrønderslev	Østerbrønderslev Bageri	
11	Thora Moberg	Olsker	Hollændergård	
12	Julie Larsen	Klemensker	Strangegård	
13	Hansine Funk	Pedersker	Pilegård	
14	Karoline Hansen	ved Neksø	Slamre	1/5
15	Andrine Kjøller	Hasle		
16	Gine Madsen	Pedersker	Iløkeren	
17	Marie Anine Funk	Rønne	Silkegade	
18	Anna Andersen	Åker	Aspegårdsgrund	
19	Marta Hansen	Bodilsker	Langensgård	
20	Oliva Jespersen	Åker	Aspegårdsgrund	
21	Anna Andersen	Laurup, Gørding St.	Benediktsminde	
22	Thea Andrea Jensen	Lindtrup	Mejlbygård	[m. sen. hd.] 3/9 1860
23	Andrea Andersen	Østerlars	Lykkegård	
24	Hansine Tranberg	Nyker	Hullegård	
25	Margrethe Pedersen	Råby		
26	Bolette M.			
27	Mathea Hansen	Pedersker		
28	Edvardine Ipsen	Klemensker	Friskolen	
29	Margrete	Ibsker	Rågeskovsgård	[m. sen. hd.] 8/1 62
30	Karoline Bøgeskov			[m. sen. hd.] 28/10
31	Johanne Marie Nielsen	Klemensker	Plantage	

I denne opstilling bemærkes straks, at 7 elever (foruden bogens ejer er disse nr. 3, 4, 10, 21, 22 og 25) har anført sig med ikke-bornholmske adresser. Ikke desto mindre må det nok på forhånd antages, at en enkelt af disse (nr. 3) alligevel er bornholmer¹²⁾, således at der i første række er tale om i hvert fald 6 formentlige førde. Men hertil må an-

tagelig føjes dels en enkelt elev, der slet intet har anført om sig selv (nr. 26), dels nogle kammerater, der opgiver en adresse, der kunne tyde på en efter skoleopholdet søgt og opnået tjenesteplass, nemlig yderligere 4 (nr. 16, 24, 29 og 31). Fra disse må vel trækkes en enkelt (nr. 16), der synes at have anført sin faders — bornholmske — adresse. Hermed bliver det sandsynlige tal for de bornholmske deltagere i alt 21. På den anden side kan det principielt ikke udelukkes, at nogle af de her antagne førde, i alt 9, kan have været bornholmere. Men når det dels i et par af tilfældene må formenes, at faderens adresse er opgivet (nr. 21 og 25), dels at en enkelt (nr. 29) ganske klart skriver sig som »Din egen Stevnske Margrete», må vi nok i hovedsagen gå ud fra, at den her fulgte fremgangsmåde rammer noget nær det sandsynlige forhold. Vi vil altså herefter fastholde, at hovedparten af de 31 kendte elever, nemlig 21 (eller 67,8%), var *øens egne døtre*, hvorimod af de resterende 10 de 9 (eller 29,0%) var kommet udefra. Endelig må en enkelt (d.v.s. 3,2%) betegnes som helt usikker.

Det yndste solskin fra
 vuggen til bære er smil
 isammen bære.
 Leif Kare Karen
 Hansine Tranberg
 Helligaard Vyrker

Fig. 2. Uddrag fra Karen Jensens poesibog.

Derefter ser vi nærmere på *vinterholdet*:

TABEL IB

Nr.	Navn	Sogn	Hjemsted	Fødsel
1	Kristian Rasmussen			
2	Jens Peter Jensen	Sigerslev		9/3 1856
3	Carl Tell	Klemensker	Strangegård	
4	Kristian Funk		Vallensgårdshuse	
5	Thomas K. Jakobsen	Fjerritslev	Glæde Bjerget	
6	Kristian Kofod	Allinge	Nymølle	
7	Karl Moberg	Rønne		
8	Kristian Lavrits Kristensen	Fjerritslev	Bjærget	
9	Frederik Johansen	Snesere	Præstegård	
10	Niels Peter Kristjansen	Sigerslev		
11	Kristian Kofod	Østermarie	Byfogedgård	
12	Peter Petersen	Østermarie	Kuregård	
13	Hans Sonne	Klemensker	Ved Skarpeskade	
14	Kristian Jakobsen	Klemensker	Baggård	
15	Jørgen Vest	Ved Neksø	Homannegård	
16	Peter Christian Tranberg	Nyker	Hullegård	
17	Ludvig Larsen			
18	Jens Espersen	Hasle		
19	Janus Funk	Pedersker	Pilegård	
20	Hans Schou	Bodilsker	Kirkebogård	
21	Jørgen Petersen	Store Heddinge	Kåly	
22	Peter Hansen Smidt	Ibsker	Rågegård	
23	Hans Søren Povlsen	Vestermarie	Tingsted	
24	Andreas Lyngberg	Nyker		
25	Jens Peter Jakobsen	Bodilsker	Lille Hallegård	
26	Ole Olsen	Vestermarie	Letholm	
27	Henrik Pedersen	Sneslev		28/2 1853
28	Mikkel Hansen	Østermarie	Ravnsgård	
29	Laurits Kristian Larsen	Østermarie	Gastegård	
30	Kristen Steffensen	Hæstrup		
31	Peter Hansen Grønberg	Rutsker	Teglkaas	

I denne tilsvarende opstilling bemærkes først, at 9 elever opgiver et hjemsted uden for Bornholm (nr. 2, 5, 8, 9, 10, 17, 21, 27 og 30). Principielt kunne naturligvis bornholmere være at finde blandt disse, men — især da to af dem kan påvises ikke at være det (nr. 2¹³⁾ og 27¹⁴⁾) — sandsynligt er det næppe. Til denne gruppe af ikke-bornholmere må vel yderligere føjes sådanne elever, der kan mistænkes for at have angivet en senere tjenesteplads, nemlig 7 (nr. 3, 4,

15, 20, 22, 29 og 31), hvorfra dog givet 3 må trækkes (nr. 4, 15 og 31), da de efter alt at dømme har opgivet deres bornholmske fader i modsætning til de resterende 4 (nr. 3, 20, 22 og 29), der i bedste fald må betegnes som usikre. Når endvidere bogens ejermænd intet har oplyst om sig selv i dette materiale, betyder dette i denne sammenhæng mindre — andetsteds fra ved vi positivt, at han var bornholmer¹⁵⁾. Følgelig vil vi herefter fastholde, at også her var flertallet af de i alt 31 kendte elever *øens egne sønner*, nemlig 18 (eller 58,1%), medens de øvrige 13 fordelte sig dels på 9, der var hjemmehørende uden for øen (eller 29,0%), dels 4 (12,9%), som vi må betegne som usikre.

Vor slutning bliver herefter denne, at sammensætningen af dette års to elevhold — så vidt vi kender dem fra vort begrænsede materiale — stort set har været den samme, idet *hovedparten* af deltagerne i begge tilfælde — nemlig mere end halvdelen — har været rekrutteret på Bornholm. At dette *i højere grad* synes at gælde *pigerne* end *karlene*, er der vist intet odiøst i: Alle forhold taget i betragtning gav sikkert også datiden mænd større muligheder for at bryde op hjemmefra for at rejse til andre landsdele end kvinder. Set i det lidt længere perspektiv kan vi også udtrykke det således: For holdene af 1882–83 er *første i højere grad* begyndt at præge sammensætningen end forholdet havde været i det foregående tiår. Sikkert ligeledes en bedømmelse, der afspejler den kolossale udvikling, der netop var i gang indenfor just denne periodes samfærdselsmidler.

Som *det andet* kan vi derefter se lidt nærmere på de to holds formentlig sikre bornholmske elever, altså henholdsvis de 21 piger og de 18 karle. I nedenstående tabeller (henholdsvis Tabel IIA og Tabel IIB) er de opstillet geografisk ud fra dels herred (denne forfatters inddeling for at nemme overblikket) og sogn (landkommuner), dels købstæder (bykommuner).

Vi starter med *pigeholdet*, hvor billedet bliver dette:

TABEL IIA

Herred	Sogn	Antal
Nørre	Klemensker	3
	Olsker	1
	Rutsker	
Vestre	Rø	
	Knudsker	
	Nyker	1
	Nylars	
Søndre	Vestermarie	1
	Bodilsker	3
	Pedersker	3
	Poulsker	
Østre	Aaker	2
	Ibsker	
	Østerlars	2
	Østermarie	2
Købstad	Allinge	
	Hasle	1
	Nexø	
	Rønne	1
	Svaneke	
	Aakirkeby	1
I alt		21

Det vil her bemærkes, hvorledes *den helt overvejende del* af de beregnede 21 bornholmske elever, nemlig 18 (eller 85,7%), var hjemmehørende i *de egentlige landdistrikter*, medens alene 3 (eller 14,3%) kom fra købstæderne, det vil sige de deciderede byområder.

ELEVER PÅ BORNHOLMS FOLKEHØJSKOLE

Vi fortsætter med *karleholdet*, hvor fordelingen er denne:

TABEL IIB

Herred	Sogn	Antal
Nørre	Klemensker	2
	Olsker	
	Rutskei	1
	Rø	
Vestre	Knudsker	
	Nyker	2
	Nylars	
	Vestermarie	2
Søndre	Bodilsker	1
	Pedersker	1
	Poulsker	
	Aaker	1
Østre	Ibsker	1
	Østerlars	
	Østermarie	3
	Rønne	1
Købstad	Hasle	1
	Allinge	1
	Svaneke	
	Nexø	
	Aakirkeby	
Usikre		1
I alt		18

Også her konstateres, hvorledes *det store flertal* af de beregnede 18 bornholmske elever, nemlig 14 (eller 77,8%) stammer fra *landdistrikterne*, hvorimod 3 (eller 16,7%) kan placeres som byboer, medens endelig en enkelt (eller 5,5%) desværre ikke kan placeres nærmere.

For begge elevhold af 1882-83 iagttages således *samme mærkbare tendens* i deltagersammensætningen, der kommer til udtryk i en tydelig overvægt for landområderne i forhold til byområderne — omend denne tendens er noget *mindre mærkbar end for året 1872-73* — en overvægt, der klart er *tydeligst for sommerholdet*. Betragter vi derefter den snævrere lokale rekruttering indenfor henholdsvis land- og bydistrikter, bemærker vi også i dette tilfælde — som ti år tidligere — en noget skæv fordeling: For pigernes vedkommende er det tydeligt, at det sikkert mere velhavende Søndre Herred klart indtager førstepladsen blandt landdistrikterne, således hele 8 elever (eller 44,4%) af i alt 18 landboer, medens denne plads for karlenes vedkommende deles af Vestre Herred og Østre Herred med hver 4 elever (eller 28,6%) af landboelevernes tal 14. *I modsætning til årgangen 1872-73*, hvor der helt klart var en markant overvægt for det herred, hvor selve skolen var hjemmehørende, er fordelingen her 1882-83 *noget mere ligelig*. Det samme præg må vel siges at gælde for byområderne, dog med det forbehold, at alene Rønne og Hasle har en elev på begge hold, hvorimod Nexø og Svaneke helt glimrer med deres fravær. Den sandsynlige forklaring herpå skal vi næppe lede længe efter: Bortset fra det forhold, at skolen nu har virket et tiår og herigennem placeret sig i en geografisk større bevidsthed, må vi nok antage, at den indenfor de ti år foregåede udvikling genspejler en erhvervsmæssig baggrund.

Det må derfor i denne forbindelse være helt nødvendigt også at dvæle lidt ved vore elevers socialøkonomiske forudsætninger. Følgende tabeller (henholdsvis Tabel IIIA og Tabel IIIB) søger at belyse dette aspekt. Vi sonderer her — med udgangspunkt i elevernes angivelser om sig selv — mellem gårde (for det mellemstore landbrug), andre landboer (omfattende både huse repræsenterende det lille landbrug og proprietærgårde for det større landbrugs vedkommende), usikre — hvor elevernes angivelser enten helt mangler eller er mangelfulde for så vidt som de ikke kan hjælpe os til en nøjere placering), fiskelejer (for fiskeriets folk, der også har været hjemmehørende i følgende gruppe) og købstæder (for også erhvervene håndværk og handel).

Atter her starter vi med pigeholdet:

TABEL IIIA

Gruppe	Antal
Gårde	8
Usikre	5
Andre landboer	5
Fiskelejer	
Købstæder	3
I alt	21

og fortsætter med *karlene*:

TABEL IIIB

Gruppe	Antal
Gårde	8
Usikre	3
Andre landboer	3
Fiskelejer	1
Købstæder	3
I alt	18

I begge tilfælde bemærkes stort set *samme billede*, hvor *gårdene* tydeligt *dominerer*. For pigernes vedkommende således 8 (eller 38,1%) af i alt 21 bornholmske elever, og hvad karlene angår ses tallene at være ligeledes 8 (eller 44,4%), men her af 18 bornholmere. Den samme dominans for gårdmandsstanden gør sig altså gældende her i 1882-83 som tilfældet havde været i 1872-73, dog *mindre tydeligt* — eller sagt på en anden måde er standens relative stilling nu svækket i forhold til tidligere. Det samme kan imidlertid ikke siges helt så kategorisk for gruppen andre landboer: Her repræsenterer pigeholdet med sine 5 elever (eller 23,8%) en stigende andel i forhold

til årgangen af det foregående tiår, hvorimod der for karlenes vedkommende med 3 elever (eller 16,7%) er tale om en tilbagegang. Vi bemærker også, at karleholdet har en enkelt repræsentant for proprietærgårdene (nr. 14) i modsætning til pigeholdet. Hvad angår fiskelejerne er der her i 1880'erne utvivlsomt tale om en tilbagegang: Sommerholdet hentede slet ingen elever fra disse små fiskerbyer, hvorimod vinterholdet talte alene 1 elev (eller 5,5%) herfra. Modsatningsvis hertil spores en *klar fremgang for købstæderne* i løbet af de forløbne ti år, idet både 3 piger (eller 14,3%) og 3 karle (eller 16,7%) stammede fra disse byområder. I denne sammenhæng lægger vi mærke til, at en af de unge mænd (nr. 18) skriver sig som stenhugger. Desværre må vi konstatere, at antallet af usikre er meget højt her i 1880'erne sammenlignet med tidligere: For pigerne hele 5 elever (eller 23,8%), noget mindre for karlene, nemlig 3 (eller 16,7%).

Helt generelt kan dog siges, at det samlede billede her henimod midten af 1880'erne udviser en noget mindre skæv fordeling end tidligere. Det helt centrale i den foregåede ændring er vel først og fremmest den kendsgerning, at nye befolkningsgrupper nu søgte højskolen ved siden af den førhen så klart dominerende gårdmandsstand: Helt klart illustreret i købstædernes stigende andel, noget mindre hvad angår andre landboer. Der er næppe nogen tvivl om, at denne ændring på det nærmeste hænger sammen med periodens almene erhvervsøkonomiske udvikling, der kendetegnedes af en begyndende industrialisering også herovre.

I en enkelt henseende er vort materiale af 1882-83 klart ringere end tilfældet var ti år tidligere. Dengang havde et markeret flertal af de kendte elever — som vi så til gavn for eftertidens historiker — også noteret deres alder, hvilket havde muliggjort en aldersmæssig undersøgelse af årgangen. Her ti år senere — må vor tids historiker med beklagelse konstatere — er denne gode skik stort set gået af brug. På sommerholdet har således af i alt 31 kendte elever kun 5 (!) på forskellig måde efterladt vidnesbyrd om deres alder på dette tidspunkt — således kender vi Karen Jensens alder andetsteds fra¹⁶⁾, medens poesibogen giver os yderligere 4 elever (nr. 14, 23, 29 og 30) hvoraf

endog de tre sidstes fødselsdage er tilføjet med senere hånd. Et lignende forhold gør sig desværre gældende for vinterholdet, hvorfra vi kender 3 (!) elevers alder — også her kender vi Kristian Rasmussens alder andetsteds fra¹⁷⁾, medens poesibogen hertil kun giver os yderligere 2 elever (nr. 2 og 28), som i øvrigt er både samtidige og egenhændige. Vort materiale er i denne henseende så magert, at en undersøgelse af den aldersmæssige sammensætning på dette grundlag simpelthen ville være en halsløs gerning og derfor må opgives på forhånd. Det skal dog her sluttelig påpeges, at de meget mangelfulde aldersopgivelser muligvis antyder, at eleverne nu var ved at blive ældre end tidligere.

Til sidst skal omtales kort andre træk af interesse i dette poesibogsmateriale fra 1882-83. Dette gælder således den rent menneskelige side af sagen. At forholdet mellem eleverne oftest blev venskabs og samhørighedens er utvivlsomt, derom vidner kilderne ved deres blotte eksistens. Men at forholdet mellem elev og lærer undertiden udviklede sig til noget langt mere end undervisningens roller må dog heller ikke forbigås i denne sammenhæng. Også dette bevidnes i materialet: I poesibogen fra sommerholdet ser vi således, at en af lærernes hustruer — Birgitte Bøgeskov, gift med Ludvig — har skrevet med¹⁸⁾, ligesom hendes mand i vinterholdets poesibog betegner sig som ejermændens ven¹⁹⁾, små træk som givetvis dækker langt mere end blotte høflighedstilkendegivelser. Det falder smukt i tråd hermed, når Bøgeskov havde sendt personlige hilsner — iøvrigt egenhændige — til Karen Jensens forældre ovre på Stevns uden dog at kende disse udover hvad den unge pige har fortalt ham²⁰⁾. Endelig kan opmærksomheden jo henledes på, at Karen Jensen nogle år senere — det var i 1886 — vendte tilbage til Bornholm, hvor hun tjente på Gadebygaard hos ægteparret Johan og Karoline Bøgeskov²¹⁾. Dette var næppe noget særsyn. Højskoleophold har sikkert i mangfoldige tilfælde medført — endog livsvarige — venskaber mellem lærere og elever.

At hjemvendte højskoleelever ofte medbragte mange friske vindpust til hjemmene, er formentlig også indiskutabelt. Yngre søskende blev sikkert herigennem smittet af ældres begejstring og taknem-

melighed og fik således selv lysten til at prøve. Der er næppe nogen tvivl om, at sommerholdets Hansine Tranberg i hjemmet på Hullegaard i Nyker har anbefalet vinterskolen til broderen Peter Christiaan²²⁾. Men mere detaillerede studier af søskendes højskolebesøg ville utvivlsomt kunne påvise utallige andre og lignende tilfælde.

Uinteressant er det heller ikke, at et andet af denne periodes karakteristiske træk — det tænkes her på udvandringen til Nordamerika — anes i materialet. Det bemærkes således, at en af de unge mænd udtrykkelig anfører den fremtidige adresse, som han på tidspunktet for sit skoleophold mente den ville blive²³⁾.

Når endelig Karen Jensen og Kristian Rasmussen — just indehaverne af de to her behandlede poesibøger — senere i livet blev kone og mand, kan dette ægteskab næppe tilskrives deres højskoleophold som sådant. Men helt givet er det, at dette ophold fra deres første møde — der netop fandt sted på Gadebygaard²⁴⁾ — må have udgjort et fast berøringspunkt for de senere ægtefæller.

Vi siger nu farvel til Bornholms Folkehøjskole i Østermarie af året 1882-83. På trods af de fejl og mangler som denne undersøgelse naturligt må være behæftet med — nemlig de begrænsninger som både skyldes materialet som sådant og eftertidens historiker — har denne dog haft sin store værdi derved, at den godtgør, hvorledes en senere tid også i dette lokalt afgrænsede kildemateriale får et indblik i nogle af de tendenser, som vi i dag er tilbøjelige til at betragte som væsentlige for denne periode af vor fortid. Dette gælder vel især påvisningen af, hvorledes højskolen — sikkert under indflydelse af den almene ændring af samfundets erhvervsstruktur — nu i stigende grad blev søgt af andre befolkningsgrupper end gårdmandsstanden samt — det i vor forbindelse næppe mindre væsentlige — at det lokale nu var ved at blandes godt op med tilskud ude fra. Bornholm var lige som ved at blive åbnet for det øvrige land, som turismen nogle få år senere skulle forstærke.

Når Lorentz Petersen i 1871 havde taget så stærk afstand fra »Julius Bohn og de Rigmænd, der støttede hans Folkehøjskole og Friskole«, skyldtes dette så vist ikke disse perspektiver. Hvad han kritiserede var at disse og andre efter hans mening »af alle Kræfter ville arbejde paa

at afskaffe og nedrive alle Almueskoler, da Kundskab og ordnet Skoleundervisning af dem anses for — »Tydskhed« og altså: Pest, Dødbideri o.s.v.«²⁵⁾ Denne modstand fra hans side overfor den nye skoleform — som vor egen tid heller ikke er fremmed overfor — bundede dels i dybt engageret gemyt og personligt udsyn.

Selvfølgeelig var almueskolelæreren ligeså lidt et sandhedsvidne i denne sag, som højskolens folk kunne være det, når de ensidigt og højstemt hæftede sig ved højskolens åbenbart lyse sider. Sandheden kan ofte have flere ansigter.

En nøgtern vurdering af en senere eftertid vil nok lytte til begge røster med et gran af salt. Men at højskolen også på Bornholm — hvor beskeden den end var — har spillet sin historiske rolle er hævet over enhver tvivl.

BILAG

Samtidige originaler i privateje i Svaneke

I.

Minder fra eleverne fra Øster-Marie
højskole, fra sommeren 1882

for
Karen Jensen,
Siersløv.

Aldrig ræd for mørkets magt
sjærnerne vil lyse
med et *Fadervor* i pagt
skal du aldrig gyse.

Lev vel min kære Karen! med tak
for de

Det er vemodigt at skilles ad
for dem som gerne vil sammen være
men Gud ske lov, i Vorherres stad
for evigt samles dem Gud er kære.

glade måneder, vi har haft sammen
her på
højskolen med ønsket om at held
og lykke

Tænk ofte på mig, det ønskes
af din veninde.

på din Fremtidsbane. Det ønskes af
din

Laura Kirstine Lund,
Lindet, Østermarie.
Bornholm.

tro Veninde Thora Ipsen.
Nørrefarimagsgade N° 6, 3^{die} Sal.
København

Livet er alvor, striden er hård
blendværks glimmer og bobler må
briste
men vad du har kær i ungdomvár
bliv det tro til det sidste

Lev vel kære Karen og tak for de
skønne dage vi har været sammen.
din veninde.

Sidse Marie Nielsen
Karleshøj Gjevno
Storehedinge

Guds fred er over alt på jord
Vorherres svar på troens ord,
så har vi tro da skal med fred
vi indgå til Guds herlighed.

Lev vel kære Karen og hav det
godt og glem ikke din veninde
Laura Kås
Gadeby Bodilsker

Kærlighed fra Gud
springer lige ud
som en kilde klar og ren
i dens stille bund
i dens dybe grund
gemmes livets ædelsten
Lev vel kære Karen og
tak for den tid vi har
været sammen på dette
kære sted, Tænk engang
imellem på din veninde
Katrine Hansen
Munkegård
Klemensker
Bornholm

Kæmp for alt hvad du har
kært dø om så det gælder
da er livet ej så svært
døden ikke heller

Lev vel kære Karen og
tænk engang imellem på
Margrethe Jensen
19 Slgg.
Klint
Vestermarie.
Bornholm.

Ses vi aldrig mer hernede
under dette stjernetag i den
store helgenkæde mødes vi
på herrens dag.

Lev vel kære Karen og
hav det godt, nu skal vi
snart skilles fra hverandre
og fra dette kære sted men
lad os aldrig glemme det gode
vi har hørt her. Lev vel
og glem ikke din veninde

Hansine Knudsen.
Akirkeby.
Bornholm.

Nødig sige vi farvel
men velkommen o hvor gerne
har vi rigtig kær en sjæl
er hun nær dog i det fjerne

[Med anden pen:]
født 16 April
1862

Lev vel kære Karen og tænk engang
imellem på mig, i håbet om vi

samles igen om ikke her så der, hvor
herrens venner ej skilles ad mer.

Kristine Hansen ved kirken,
Østerlarsker Bornholm

skriv engang
imellem
til mig

Farvel kære Karen og tænk på de
mange
gode aftner vi har ligget i vores seng
og talt sammen
når de andre har sovet. Skriv til mig
når Du kommer hjem. din veninde
Petrine Pedersen Østerbrønderslev
Bageri
pr Vesterbrønderslev Vensyssel i
Jylland

Mindet vel lader som ingenting
er dog et lønligt kildespring.
farvel kære Karen og tænk
engang imellem på.

Thora Moberg Hollændergård
Olsker.

Kære Karen jeg vil bede dig om
forladelse for alle de gange jeg har
ligget i din seng, men når du er
rejsst skal jeg heller ikke ligge i
din seng mere Lev vel.

Julie Larsen

Strangegård Klemensker

Atter vi skilles og hver sin vej
i verden vi snart betræde, bort fra
hverandre

vi gå dog ej, i mindet vi følges med
glæde

Lev vel kære Karen, og når du
kommer

hjem så skriv til mig, og husk hvad
du har lovet når jeg kommer hen at
besøge dig.

Hansine Funk, Pilegård Pedersker.

Andres hyldest andres domme
ikke hæmme må din gang
følg kun frit dit hjertes trang
slå ej tonens tromme.

Du husker vel nok at skrive
til mig når du kommer hjem.

Lev vel! Din veninde

Karoline Hansen

Slamre ved Neksø

[Med anden pen:] født 1/5.

Uttallige fugle
med vingerne slå
men ingen som håbet
kan himmelen nå.

Lev vel kære Karen og glem ikke at
skrive til mig når du kommer hjem

din venende

Andrine Kjøller

Hasle

Lad nu ej smitte os kødets sans,
verdens lyster og lader,
tænd i vort hjerte din hellig-
heds glans,

hellige, kærlige Fader.

Nu skal vi snart skilles,
men lad os takke ham, som er hvor

fælles fader, for den tid vi har været
her på Østermarie folkehøjskole

Gine Madsen

adr. Høker Jakob Madsen

Pedersker

Borenholm

Altid frejdig når du går
veje Gud tør kende,
selv om du til målet når
først ved verdens ende.

Lev vel kære Karen og tak
for de glade dage vi har havt
her i denne sommer og
tænk en gang imellem på
mig når du kommer hjem.

Lev lykkelig.

Marie Anine Funk

Silkegade 1032^b

Rønne.

Nu vi skilles fra hverandre
og vi ile til vort hjem
men o Frelser folg os alle
til vi samles skal igen

vi da glad

skilles ad

samles hisset i Guds stad
lev vel, og tak lille Karen
for de dage vi har levet sammen
her i sommer, både med alvor
og gammen, husk på det gode,
glem ikke din veninde

Anna Andersen

Aspesgårdsgrund i

Åker.

Nødig sige vi »farvel!«

men »velkommen!« o hvor gærne!

har vi rigtig kær en sjæl,

er han nær dog i det fjerne.

Lev vel lille Karen og tænk engang

imellem

på din veninde.

Marta Hansen

Langensgård

Bodilsker.

Når en gang i fjærne tider
med vemodig lyst
åndens blik tilbage glider
mod vor ungdoms kyst,
da vil mindet om hvert møde
med en ungdomsven
smile som en morgentøde
over livet hen.

Lev vel kære Karen og send
mig en kærlig tanke, og skriv mig
til en gang imellem.

Oliva Jespersen

Vallensgårdsgrund i Åker.

Kære Karen jeg beder dig om du vil
skrive til mig engang imellem når
jeg kommer til Jylland min adresse
er Anna Andersen adrs. til
forpakter Anton Andersen

Benediktsminde

Laurup Gørding St.

Jylland.

Strøm guld flod strøm magt det
evige hav
med kraften helt underfuld!
hver livets malm i den bølge grav

omsmelt til det lutrede guld!

Farvel og hav det rigtig godt lille

Karen

og glem ikke at skænke mig et

venligt brev

engang imellem din veninde

Thea Andrea Jensen

Mejlbygård Lindtrupsogn

Sønderjylland

Kæmp for aldt vad du har kært
dø om det så gælder da er livet ej så
svært døden ikke heller.

Farvel og tak for den tid vi har kendt
hinanden. Lev vel og vor Herre
være med dig. Skriv engang i mel-
mel til din veninde

Andrea Andersen Lykkegård

Østerlarsker Bornholm

[med senere pen:]

født 3 September 1860

[PS:] Tak for alle gange du har havt
Thor.

Det yndigste solskin fra

vugge til bære er smil

igennem tåre.

Lev vel kære Karen

Hansine Tranberg

Hullegård

Nyker

Lev vel kære Karen og hav
det rigtigt godt, og når vi nu
kommer hjem så håber jeg at
du besøger mig du skal være
hjertelig velkommen,

Lev nu vel det ønsker din
veninde.

Margrethe Pedersen

adr. gårejer O Ped[ers]en Råby

Storehedinge

[PS:] Jeg indbyder dig med
det samme til at besøge mig
den 28 August

Morgen sol genlys i kvæld
ungdom liv i alderdommen
ånden i hvert skønt »farvel«,
gemmer dog et skønt »velkommen«

Lev vel og når Du tænker på
Højskolen så lad tanken gå om ad
min dør Bolette M.

Ja Du kan jo læge brev eller
hilsen i med til mig når du
skriver til Margrete. »Farvel«.

Mødes blik med blik ej mer,
er de kære smil bortfløjne,
blik og smil som ingen sér,
mødes dog med sjæleøjne.

Lev så rigtig vel min kære Karen, og
hjertelig tak for den tid vi har været
sammen

skriv engang imellem til din Mathea
Hansen

adr. Hans Jakobsen Pedersker

Bornho[lm]

Der er et Vers af Grundtvig, som
du vel næppe kender, det har
jeg ofte blevet glad ved, det
lyder sådan.

I Jesu Navn hvordan det går
 bøj dine Knæ for Tronen,
 og bed så smukt dit »Fadervor«,
 Gud giver Barnetonen,
 og med et Suk usigelig
 Guds Ånd da går i Bøn for dig,
 da får dit Hjerter hvile,
 Lev vel, kære Karen! —

Edvardine Ipsen
 Klemensker Friskole
 Bornholm. over Rønne

Snart vi skilles fra hverandre
 og vi ile til vort hjem;
 men o Jesus, følg os alle,
 da vi samles må igen,
 vi da glad kan skilles ad
 samles hisset i Guds stad.

Ja, kære Karen, nu må vi jo
 skilled ad for en tid; men
 vi kan dog være sammen,
 samles i tanken og i minder
 om denne skønne sommer
 vi har haft for at tilbringe
 sammen her, og det er lyse og
 herlige minder vi har, lad
 så dem bære os op, når stund-
 om modet vil syke, og så huske
 på at »med Fadervor i pagt sku[ll]e
 vi aldrig gyse.« Ja, lev så rigtig
 vel kære Karen, Gud være med
 dig og os alle. Din egen Stevnske
 Margrete

Rågeskovsgard, Ibsker
 over Neksø, Bornholm

[med senere pen:]
 f. 8/1 62

Hold på dig selv, hold
 fast på Gud, ske så hans
 vilje! ja.

Lev vel
 Karoline Bøgeskov
 [med senere pen:] født 28/10

Fælles minder som vi eje
 lyse på vor fremtidsveje

Farvel kære Karen, lykkelig
 rejse over Østersøen, hils hjemme
 på vort kære Stevns og hav
 det så rigtig godt, det ønsker

Johanne Marie Nielsen
 Plantør Larsen,
 Klemensker Plantage
 Bornholm.

[PS:] Fredag morgen kl. 6 i
 stormvejr
 Lev vel

Aldrig briste skønt de
 brege rosenbånd fre mig lom-
 lege. Tak for i sommer
 kære Karen lev så rigti vel

Birgitte Bøgeskov
 [med senere pen:]
 født 15/5.

II.

»Det bedste solskin fra vugge til
børn

er smil gennem tåre.«

Din ven

Ludvig Bøgeskov.

Hvor er den frommes død?

en aftenrøde;

en dæmring mellem lette skyers
krands

et skær der lyser morgenen i møde,
som tænder livets sol med evig
glands,

Lev vel, og hjertelig hilsen fra

din gengivne ven Jens Peter

Jensen

født den 9/3 1856 Sierslev, Store

Heding Sælland

[med senere hånd i blyant:]

Mors fætter fra Espekær.

Når du engang i tiden kommer

i dine tanker tilbage til den

lykkelige tid vi havde sammen

her på skolen da tænk

på mig enten jeg er fjern

eller nær. Fred være med dig

og gid din fremtid måtte blive

lys og lykkelig

Venskabsfuldt

Min adresse er Carl Tell

foreløbig Strangegård

Clemensker

Så må du have tak for disse

dage, vi have levet sammen

som gode venner og skole-

kammerater, dog skilles

for bestandig skal vi jo

aldrig ti:

Herrens venner ingensinde

mødes skal for sidste gang.

Al god fremgang ønskes

dig af din ven.

Kristian Funk

adrs.

Jakob Funk,

Vallensgårdshusene

pr. Akirkeby

[PS:] Lev vel! og glem ej

din oprigtige ven!

Da det nu snart er tiden

vi skilles ad her fra skolen

så vil jeg ønske at du må

bevare det gode som du har fåt

syn for og som leves her på skolen

så at du engang kan bygge dig et

lyst hjem hvor de gode ånder

må råde under Guds vinger

der er godt at bo og bygge.

Det ønskes af din oprigtige ven. —

Thomas K Jakobsen

Adr. Jakob Thommesen

Glæde Bjerget

over Fjerritslev

Jylland

forglem mig

ej

når vi rejser

herfra

Guds fred og lykke

på din vej, hvorhen

du så skal drage
din lykke du da
finde må i Herrens
fred og glæde.

Guds fred og lev vel
din ven T K Jakob[sen]

Det lakker nu ad tiden småt
Den jomfru vår hun kommer
Den søvn som hun i Nat har fåt
er sikkert snarlig omme

Eja, Eja, hvor skønt
snart løvet er grønt
Og fuglene kvadre sa skønt

Jeg vil ønske, at den vinter,
vi har været sammen her på
skolen, har været en sommertid
for din ånd og at den må
bære frugt for din hele
Levetid. Levvel!

Kristian Kofod
Nymølle
Allinge

Da nu tiden nærmer
sig med raske skridt at
vi skal skille så vil jeg
sige tak for de Dage det
har været os forundt at være
sammen på skolen så vil
jeg ønske dig held og lykke
på din fremtids-bane

Din Ven og skolekamerat
Lev vel Karl Moberg
Rønne

Min Ars bliver vist
Central City Colorado
North Amerika

Når engang i fjærne tider
med vemodig lyst
åndens blik tilbage glider
mod vor ungdoms kyst,
da vil mindet om hvert møde
med en ungdomsven
smile som en morgenrøde
over livet hen. »Arvesen«
Tak for den fornøjelige tid vi
har levet sammen på Østermari[e]
og nå du mindes disse dage
vi har sat på skolebænken
der, og hørt på de mange
skøne ord, som har lydt til
os fra læreren til opbyggel-
se og oplivelse for os, så glem
ikke at du har en ven i Jyl-
land, som vel glædes ved at
at samles med dig igen.

Lev med Gud så har du det
godt.

Kristjan Lavrits Kris-
tensen

adr. N. P. Jensen
Bjærget
ved Fjerritslev
i Jylland

Inden ret lang tid skal vi vel
drage bort her fra, og måske vore
veje aldrig kommer til at kryse
hinanden oftere, så skal du dog
have disse linnier til erindring
om din Ven og skolekammerat
Frederik Johansen.

ads. Snese Præstegård
pr. Præstø.

Grønnes kun se det er engen,
 leve med og være vågen,
 leve kort tid eller længe
 blot vi lyser op i tågen.
 Ja, nu får du tak for i vinter
 og for alt hvad vi har haft sam-
 men her på skolen, og lev så
 vel i Jesu navn, det ønske fra
 din ven. Vi ses vel nok oftere.

Niels Peter Kristjansen
 Sierslev. Storeheddinge

De mange glade dage som vi
 har havt sammen her på skolen
 skulle vi mindes som en god tid.
 Og så vil jeg ønske at du aldrig
 glemmer
 det gode som du har hørt her på
 skolen.

Til erindring om din ven,
 Kristian Kofod
 Byfogedgård i Østermarie. Skriv
 til mig.

Lev vel

Ja det lyde lyt herinde
 med en liflig klang
 din ven

Peter Pedersen
 Kuregard

Lev vel Østermarie

Ja det lyder lydt herinde
 med en liflig klang
 Kristig Venner ingensinde
 sees sidste gang

I den store Morgenrøde
 samles ven med ven
 I det store vennemøde
 skal vi sees igen.

Nu vil jeg sige dig Tak for godt
 Kammeratskab, og jeg vil ønske
 dig en god og lykkelig Fremtid
 din Ven

Hans Sonne
 ved

Skarpeskade i Klemensker

Kristian Jakobsen.
 Baggård i Klemmensker.

Nu skal vore veje skilles, efter
 at vi har været sammen i vinter;
 men jeg håber, at om vi end
 skilles, skal vi alligevel blive
 venner fremdeles i vort Liv.
 Jeg ønsker at Du må have god
 lykke til det gode, som du vil
 udrette og ikke glemme at skrive
 til din ven og skolekamme-
 rat

Jørgen Vest
 sdr.

eller A. Vest Homannegård
 efter maj ved
 Jørgen Vest Nexø
 adr.

Rasmus Dinesen

Høve
 pr.

Skælskør
 Sælland.

Nødig sige vi farvel
 men velkommen o hvor gerne
 har vi rigtig kær en sjæl
 er han dog nær i det fjerne.
 Da tiden er snart forbi og vi
 skal skilles så vil jeg sige dig
 tak for de glade og fornøjelige
 timer vi har haft sammen
 her på skolen i vinter. Lev vel
 og hav det meget godt i alle dine
 dage det ønskes af din ven og
 skole kammerat
 Peter Christian Tranberg
 Hullegård Nyker Sogn

Mindes vi en fuldtro væn i det
 fjerne
 alle dage, ønskende han snart igjen
 vende må med fryd tilbage.
 Gid du altid må have lykken med
 dig
 hvor du færdes. Tak for den tid vi
 var
 sammen på Højskolen, og glem ikke
 at skrive til din ven Ludvig Larsen.
 ads. Gårdejer J. Hansen. Pårop
 pr. Græstæd. Sælland.

Komme ned — se det er tingen —
 dale glad som fugl fra sky,
 når mod sang den sænker vingen;
 ikke falde tung som bly!
 komme ned og slutte ringen;
 være glad i kvæld i gry,
 elske verden, hade ingen,
 føle sig som født på ny.

Til minde om din ven
 fra højskolen.

Tak for samlivet, glæde og
 velsignelse følge dig!

Jens Espersen.
 Stenhugger Hasle

Kæmp for alt hvad du har kært
 dø om så det gælder
 da er livet ej så svært
 døden ikke heller.

Nu skal du have tak for
 denne tid vi har været sammen
 her i dette kære hjem og har
 haft så mange glade dage.
 Der for beder jeg dig, om ikke
 at glemme din gode ven.

Janus Funk

Pilegård

Pedersker
 pr.
 Åkirkeby.

Jeg vil sige tak for den
 korte tid vi var sammen på
 skolen og jeg vil ønske at du
 må få en god fremgang i livet
 det ønskes af din ven.

Hans Schou
 ad
 Kirkebogård i Bodilsker

Jörgen Petersen
 Kåly
 Storehedinge

Da vi nu snart skal skilles
 og kanske aldrig skal ses igen

så kan det dog være morsomt
at have blodt en handskrift
af mig, nu vil jeg ønske dig
en god fremgang i livet
min gode ven.

fra din ven.

Peter Hansen Smidt.

ads

Jens H Munk

Rågegård

i Ibsker

Lev vel Bornholm

Nu vil jeg takke dig for
godt kammeratskab og
jeg vil ønske dig en god
fremtids lykke og velsignelse
og når [vi] rejser herfra så
må du ikke glemme din
gode ven og glem ikke
at skrive til mig

Hans Søren Povlsen

ads

Anders Povlsen

Tingsted

Bornholm Vester Marie

Lev Vel det ønskes af din
ven.

Andreas Lyngberg fra Nyker

Mødes og skilles er verdens gang,
gennem de skiftende tider,
mødes og skilles er verdens gang
indtil det mod målet lider.
Også vil jeg ønske dig en

glad og lykkelig fremtid.

Glem ikke din ven

Jens Peter Jakobsen

Lille Hallegard

Bodilsker.

Fælles minder som vi eje
lyse på vore fremtids veje,
Tak for den tid vi har været
sammen på højskolen og
for den glæde vi har delt
sammen der, jeg ønsker
dig en god og lykkelig frem-
tid i livet og glem ikke
din gode ven.

Ole Olsen

Letholm.

Vestermarie

»Som vort hjærte *er*, sådan *har* vi
det —
som vort hjærte *er*, sådan får vi
det.« (P. Rørdam)

Til minde om vort samliv på
Østermarie højskole i vinteren
1882-83.

Far vel med Gud!

Din ven: Henrik Pedersen.

Jeg er født i Snesløv ved Ringsted
på Sælland den 28de fbr. 1853.

Østermarie højskole den 17de marts
1883

Da vi nu snart skal skilles, vil
jeg sige dig tak for den tid vi har
været sammen og fordi du har vær-
et mig en god ven og kammerat.

Lad de lyse minder som du drager
ud med herfra lyse for dig på
din fremtids vej og glem ikke de
gode ord du har hørt her i eller de
gode og kærlige folk vi har levet
i huset hos i vinter. En lykke-
lig og glædelig fremtid vil jeg
ønske dig. Lev rigtig vel og
Gud være med dig kære Kristian
det ønskes dig af din ven

Mikael Hansen

Tænk engang Ravnsgård
imellem lidt Østermarie
venlig på mig. Bornholm

Morgensol, genlys i kveld,
ungdom! lev i alderdommen!
ånden i hvert skønt »farvel«
gemmer dog et skønt »vel-
kommen!«

Da vi nu snart skal skilles
vil jeg ynske dig en god
fremtid og gid du må nå
det mål som du higer efter.
til minde frå din ven.

Laurits Kristian Larsen,
ads Gastegård Åløse
Østermarie.

Gud ske lov for al den glæde!
Frelser! tak for livets ord,
ved vor dåb til dine spæde,
til de voksne ved dit bord!
Alle får vi nu som en,
med dig fælles kød og ben,
længes alle, selv i Eden,
efter himmelherligheden!

Tak kære ven for i vinter,
jeg vil håbe at vi i fremtiden
ikke skal glemme hinanden,
ej heller de mange glade Timer
vi har lyttet til, når der er
bleven os forta[l]t, de forskellige
livs skildringer, og Guds styrelse
med vore forfædre.

En lys og glædelig fremtid
ønskes dig, af din ven:

Kristen Steffensen.

Hæstrup ved Hjørring

Tænk naar en Gang i Himlens
lyse Sale jeg med den Ven, jeg
her paa Jorden fandt, i
Lyset om et evigt Liv skal
tale og om det Liv, der som
en Drøm forsvandt.

Farvel med Gud

Din Ven

Peter Hansen Grønberg
ads.

Henrik J Grønberg

Teglkaas

Rutsker

Lev vel.

NOTER OG HENVISNINGER

1. Hansaage Bøggild: Sønderjyde på Bornholm. Uddrag og referat af breve fra lærer Lourents Petersen, Østermarie, til hans fynske ven Rasmus Nielsen 1861-1872. Rønne (privattryk) 1966, p. 70.
2. Smst. p. 71.
3. Smst. p. 73.
4. Der henvises her én gang for alle til min tidligere artikel »Elever på Bornholms Folkehøjskole vinteren 1872-73 (Bornholmske Samlinger, 1976, II. rk. 10. bd., pp. 109-31), der yderligere henviser til den væsentlige litteratur om den bornholmske højskolesag.
5. I familiebesiddelse i Svaneke, velvilligt overladt forfatteren af denne artikel, hvorfor jeg her frembringer min hjerteligste tak. Om respektive originaler skal følgende yderligere bemærkes:
— *Karen Jensens poesibog* fra sommeren 1882 findes i et lysegrønt kollegiehæfte i oktav beskrevet med pen i 19 sider med senere (antagelig familiens) tilføjelser i kuglepen. Som den sidste, nr. 32, har Birgitte Bøgeskov, gift med højskolelærer Ludvig B., skrevet sin hilsen, hvorfor hun følgelig ikke er medregnet blandt eleverne.
— Tilsvarende er den første indførsel i *Kristian Rasmussens poesibog* fra det påfølgende vinterhold skrevet af læreren Ludvig Bøgeskov, der følgelig heller ikke tælles med blandt holdets deltagere. Denne poesibog findes i et tilsvarende rosafarvet hefte i samme format med 25 sider beskrevet med pen og senere tilføjelser i kuglepen.
Om begge poesibøger gælder, at de også er blevet benyttet til deres formål efter højskoleopholdet. Disse senere indførs-
- ler, som tilsyneladende stammer fra senere venskaber knyttet på flere forskellige tjenestesteder, er her udeladt, da de ligger helt uden for denne undersøgelses rammer. Til poesibøgernes originalordlyd se de til denne artikel føjede bilag I og II.
6. Se f. eks. Karen Jensen nr. 28 (ms. p. 16).
7. Se f. eks. Karen Jensen nr. 3 (ms. p. 2), 7 (p. 5), 17 (p. 10) og 23 (p. 13) samt Kristian Rasmussen nr. 19 (ms. p. 15).
8. Se Karen Jensen nr. 6 (ms. p. 4).
9. Se smst. nr. 22 (ms. p. 13).
10. Dagmar Nielsen: Breve fra tussmørket — dagbog og breve fra Karen Elisabeth Jensen, Sigerslev, fra hendes bornholmsophold 1883 og 1887 (Bornholmske Samlinger, 1977, II. rk. 11. bd., pp. 33-86).
11. Helge Skovmand: Et hjem — en skole — et blad, 1976, især pp. 9-12.
12. Dagmar Nielsen anf. arbejde p. 86, note 31.
13. Se Kristian Rasmussen (ms. p. 1), hvor en senere hånd har tilføjet »Mors fætter fra Espekær«, altså fra Sjælland.
14. Se smst. (ms. p. 21), hvor deltager selv anfører, at han er født i Snesløv, også på Sjælland.
15. Dagmar Nielsen anf. arbejde p. 38.
16. Smst. p. 38.
17. Smst. p. 38.
18. Karen Jensen nr. 32 (ms. p. 19).
19. Kristian Rasmussen nr. 1 (ms. p. 1).
20. Dagmar Nielsen anf. arbejde p. 60.
21. Smst. p. 35 jfr. brevene pp. 69ff.
22. Se Karen Jensen nr. 24 (ms. p. 14) jfr. Kristian Rasmussen nr. 16 (ms. p. 12).
23. Kristian Rasmussen nr. 7 (ms. p. 6).
24. Dagmar Nielsen anf. arbejde p. 35.
25. Hansaage Bøggild anf. arbejde p. 73.

SVANEKEBØRN PÅ KØBENHAVNSREJSE I ÅRET 1900

Af Bent Bergsøe

I årene efter koleraen i København i 1853 begyndte landboerne at invitere fattige storstadsbørn på et sommerferieophold med frisk luft, venlig omgang og kraftig bondekost. Først ved århundredets slutning stod det klart for en kreds af socialt bevidste københavnske borgere, at hovedstaden burde gengælde de mange års gæstfrihed ved at indbyde børn fra provinsen til et københavnsbesøg i skoleferien.

Støttet af pressen og med velvilje fra myndighedernes side begyndte »Foreningen til provinsbørns ophold i København« sin virksomhed i 1895. I de første år søgte man mod at skaffe børnene gratis tag over hovedet, ligesom man sørgede for førere til forevisning af byens seværdigheder.

Når børnene ledsaget af deres lærer ankom til Hovedbanegården eller Kvæsthusbroen, blev de mødt af en repræsentant for foreningen. Han uddelte indkvarteringssedler og et lille dannebrogssflag med foreningens navn til hvert barn. Ingen måtte blive væk i den store by. Herefter overtog føreren — en ung lærer eller seminarist — ansvaret for, hvad der videre skulle ske.

I de første år måtte børnene selv holde sig med kost (16 øre var i 1896 prisen for en gang kalvesteg med rødgrød og øl), men senere — fra 1905 — blev der råd til at byde de små gæster på et varmt måltid mad om dagen.

Spisningen foregik i mange år på Trinitatis Kirkeplads ved siden af Rundetårn — et markant sted. Måltidet blev indtaget i det fri eller i et telt oprejst på kirkepladsen.

Børnenes besøg varede normalt 1 til 4 dage.

Overnatningen foregik som oftest i et par skoler i den indre by. Der blev redt op i gymnastiksalene. Nu og da kom også Hoved-

brandstationen i brug; her tog de raske brandmænd sig af drengene til stor fornøjelse for begge parter¹⁾.

Også børn fra Bornholm benyttede sig af foreningens gæstfrihed, og allerede 1898 modtog man 5 hold bornholmere.

I året 1900 besøgte 30 børn fra Svaneke borgerskoles ældste klasser hovedstaden. En erindring herom er dukket op mellem gamle familiebreve med tilknytning til Svaneke.

Det drejer sig om en summarisk beretning og et rejseregnskab fra en af deltagerne, den 14 årige Martha Petersen²⁾, der havde påtaget sig hvervet som rejseholdets kassefører. Det bevarede materiale — 4 sider ført med en barnlig håndskrift — svarer på spørgsmål om, hvad man den gang syntes seværdigt i byen og giver samtidig indblik i rejsens økonomiske konsekvenser.

Seværdigheder, forlystelser:

Torsdag 3. august var børnene ankommet til Kvæsthusbroen med det Østbornholmske Dampskibsselskabs S/S »Hammershus« eller S/S »M. Davidsen«. Man beså indledningsvis Christiansborgs Slots ruiner, som jo endnu henlå urørte siden branden i oktober 1884. Derefter bevægede man sig til slottets ridehus og beundrede de kongelige guldkareter og den kongelige seletøjssamling ikke at forglemme. Efter et besøg på Rundetårn og den nye Marmorkirke satte man kursen mod den kun få år gamle Langeliniepromenade, idet man undervejs fik kigget på det flotte Hvidtfeldtmonument. Målet var imidlertid byens nye stolthed, Frihavnen. Den var blevet åbnet for trafik i 1894 og var med sine elektriske kraner og smukke pakhuse — et sågar i rosenborgstil — et havneanlæg af internationalt format. De trætte ben fik hvile på en sejltur med »de elektriske både«. Disse fartøjer, som var akkumulator-drevne, sejlede i de første år af århundredet lystture på Søerne.

Fredag 4. august kom turen til et besøg i Zoologisk Have. Her noteres af kasseføreren: Køretur i sporvognen frem og tilbage. Af eftermiddagens program nævner rapporten kun: Lysbilleder. Herom senere. Dagen sluttede med effekt: Besøg i Cirkus.

Rygnskab.

Modtaget fra 30. Marts til Lørdag den 1. April

4 Kr. 152. 00

Indkøbspriser til Thomas Lusk 100

" fra Haverstedt 5. 00

Påbe 3. 15 og Ost 568. 8. 43

Dag i de køl. Hælde. 50. Dag i Lørdag den 1. April
Modtaget fra til Børnene, Lørdag og Søndag
10 Kr.

6. Lørdag den 1. April 150. Brod 4. 12. Madpapir 35

Brod 14. Sparpapir til og fra Haverstedt Haver
H. Haverstedt til Dyrene (Billet til en Lørdag i
Haverstedts Haver

4. Haverstedt 100. Modtaget 10 w.

Brod 1. 28. Smør og Ost 3. 21.

Frederiksborg Slot 140. Dagarn 28

Dag til Parken

Lørdag 5. august slap man ud af byen på heldagstur, tog jernbanen til Hillerød og besøgte Frederiksborg Slot; dets kirke og haveanlæg nævnes specielt.

Søndag 6. august blev en travl dag. Om formiddagen nåede man igennem både Zoologisk og Etnografisk Museum. Eftermiddagen blev tilbragt ombord i S/S »Texas«, en af D. F. D. S.'s både i Østersøfarten. Skibets fører var en af Svaneke's egne sønner, kaptajn Sinius Holm. Når han på sine Østersørejser passerede fødebyen, stoppede han undertiden op og lod sine hysbørn inde fra land beundre sit store skib. Med dampfløjten tilkaldte han samtidig slægt og venner i byen til en kort visit. Også andre Svanekekaptajner fulgte denne smukke skik. Om aftenen var børnene i Tivoli — Fyrværkeriet!

Mandag 7. august besøgte børnene om formiddagen Frue Kirke og som en makaber kontrast: Panoptikons vokskabinet. I forbindelse med besøget her nævnes: Røntgenstråler. Disse var først opdagede i 1895, og det må i dag forbavse, at skolebørn på et så tidligt tidspunkt fik adgang til at lære dem at kende. Filmhistorikeren Gunnar Sandfeld oplyser imidlertid i sit værk: »Den stumme Scene« at datidens opfindelser: Film, fonograf, telefon og røntgenstråler betragtedes som legetøj og demonstreredes i markedstelte og forlystelsesetablissementer — i København måske i Tivoli eller Panoptikon.

Eftermiddagen havde et fredeligere program: Besøg i Ørstedsparken med de mange antikke skulpturkopier og derefter Botanisk Have med Palmehuset og Akvariet. Rapporten nævner udsigten fra haven mod Rosenborg Slot. Som sidste punkt på rejseprogrammet anføres: Køretur med sporvogn (i 2 etager og med 2 heste) til Amagerport. Målet var vel Vor Frelsers Kirke og de gamle huse på Christianshavn; her drak man afskedskaffe.

Regnskabet

omfatter ikke transporten mellem Svaneke og København, men såfremt der blev betalt fuld pris for overfarterne, har transportudgiften pro persona på dæk været ca. 8 kr. Rejsekassen var på ialt 132 kr.,

nemlig 4 kr. for hvert af de 30 børn, samt 2 lærere og 1 lærerinde. Udgifterne skulle dække kostforplejning for 33 personer, samt entréer, drikkepenge, forlystelser, servering m.v.

Hovedposterne stiller sig således:

Middag 4 × 10 kr.	kr.	40,00
Brød	kr.	6,20
Pølse, ost, smør	kr.	25,20
Servering (kaffe m.v.)	kr.	13,83
Entré'er	kr.	19,50
Drikkepenge	kr.	13,26
Ikke specificeret	kr.	11,55
	Ialt	kr. 129,54
Tilbagebetalt lærerinde Frk. Brandt	kr.	2,46
	Ialt	kr. 132,00

Løjnefaldende er datidens drikkepengesystem; overalt forventedes drikkepenge, selv i Frue Kirke. Af det beskedne budgets enkelte poster fremgår iøvrigt, at der dog blev råd til 4 pd. kirsebær, ligesom dyrene i Zoologisk Have ikke blev snydt for deres hvedeknopper. Tivolituren belastede kassen med 3,20 kr., hvortil kom 1,25 kr. for karrusellen. At holdets drenge overnattede på brandstationen afspejles af posten: Øl til brandmændene 1,21 kr. Helt rørende er posten på 80 øre til porto. Naturligvis måtte alle sende postkort — porto: 8 øre — til dem derhjemme og give luft for de store oplevelser.

Deltagere:

De deltagende lærere fra Svaneke skole var frk. Clara Brandt samt H. Mosbech og J. P. Jørgensen.

Skolebørnene var følgende³⁾:

Elev	født	Faderen
Anna Sonne	26/1 1886	Afd. købm. O. M. Sonne Allinge
Marie Hjorth	18/3 1886	Vognmand L. P. Hjorth
Eskild Hjorth	15/2 1889	do.

BENT BERGSØE

Anna Munch		27/7	1886	Avlsbruger Jesper Munch
Margrethe Petersen		1/12	1885	Skibsf. Strandingskom. Konsul Peter Petersen
Martha Petersen		18/10	1886	Købmand Edv. Petersen
Katrine Mossin		29/1	1888	Købmand M. K. Mossin
Marie Petersen		22/2	1887	Købmand M. G. Petersen
Birgitte Holm		17/7	1888	Avlsbruger H. H. Holm
Ellen Holm		24/11	1889	do.
Hansigne Møller		27/7	1887	Enke Andrea Katrine Møller
Jenny Hansen		24/3	1887	Fisker Bertel Hansen
Karen Svendsen		28/12	1886	Bødker Berndt Svensson
Kristine Pedersen		10/6	1887	Postbud Ole Pedersen
Elisa Olsen		10/9	1887	Stenhugger Chr. Edv. Olsen
Christian Hansen		10/5	1886	Fiskehdl. Hans P. A. Hansen
Johan Nielsen		18/4	1889	Fisker Johan Nilsson
Christian Hansen		19/2	1886	Arbejdsdm. Jens Jørgen Hansen
Hans Lind		29/9	1888	Fiskehdl. Karl Lind (Værtshus- holder)
Olga Kofod	Tvil.	21/8	1887	Fisker Jens P. Kofod
Alexia Kofod				
Andrea Kyhn				
Margrethe Bidstrup		30/6	1888	Sømand, fisker Hans Jul. Bidstrup
Hans Bidstrup		23/9	1886	do.
Gertrud Munch		22/12	1888	Postbud Th. Madsen Munch
Anna Hansen		15/4	1888	Nikoline Hansen
Christian Thuesen		20/5	1889	Sømand Poul Aug. Thuesen
Magnus Engel		1/3	1887	Afd. Gårdbest. Marcus Engel Allinge
Juliane Jürgensen				hos Sandemand Ipsen Brændesgård
Alma Brandt		28/3	1889	Gårdej. H. Kr. Brandt Østermarie

Konfirmandhold i Ibsker præstegård år 1900. Flere af konfirmanderne var deltagere i Københavnsrejsen. På trappen pastor Johs. Motzfeldt.

Fot. Wald. Myhre.

Det var borgerskabets børn, som fik lov at komme med, 4 købmandsdøtre deltog, 7 var børn af jordbrugere, 1 af skibsfører, 3 af vognmænd og 2 af fiskehandlere. For børn af ringere stillede hjem var der ingen mulighed — eller interesse — for at rejse de 12 kr., som var nødvendige. Kun ialt 13 børn af fiskere, sømænd, håndværkere, enker m.v. fik chancen. At kun de 8 af 30 deltagere var drenge afspejler rimeligvis, at hjemmene havde brug for deres indtjeningsmuligheder i skoleferien, eller efter, at de var udskrevet af skolen⁴⁾.

Efter at ovenstående var skrevet, viste det sig ved nærmere efterspørgsel⁵⁾, at 2 af deltagerne i ferierejsen for 78 år siden endnu var i live og bosat i Svaneke.

Frk. Jenny Hansen — 91 år — husker godt sin første københavns-tur »selv om jeg nok kan mærke, at jeg ikke er 80 år længere.« Livligt fortæller hun om sine egne indtryk. At sidde til bords med selve Rundetårn over hovedet på sig, at blive roet ud til Reden til det store skib, ført af en Svanekebo, at få det forevist og blive trakteret med

kiks og sodavand, at spise til aften på Hovedbrandstationen nær Rådhuspladsen og tage del i smøringen af de mange pølse- og oste-klemmer. Det, som imidlertid gjorde stærkest indtryk på hende og kammeraterne var lysbillederne. Hun fortæller herom: »Det var levende billeder. Vi blev ført ind i et mørkt rum, og på væggen så vi billeder af en mand, der kommer ind i en barberstue. Barberen sætter en stol frem, anbringer kunden foran spejlet, ifører ham en hvid kappe, skærer, — vupti — hovedet af ham. Ved kummen sæber han hovedet ind, barberer det, vasker håret, sætter krøller og vender så tilbage og sætter det fine hoved på kundens krop og affører ham kappen. Kunden rejser sig, betaler og går. Det hele varede kun et øjeblik.« Svanekebørnene har faktisk hermed oplevet en af de tidligste filmsforevisninger i København. Begyndelsen blev gjort i 1896, men slog ikke an hos publikum. I året 1899/1900 kunne man se levende billeder i Heinrich Odewahns forlystelsesetablissement »Panorama Hafnia« Amagertorv 6. Filmen, som børnene så, var iflg. Film-museets sagkyndige rimeligvis af fransk oprindelse. Dansk stumfilms stortid var endnu ikke oprundet.

På spørgsmålet om børnenes lommepenge på rejsen svarer Jenny Hansen: »Det var nok beskedent. Netop i de år gik jeg i byen for en nabokone. Hun gav mig 1 øre for 3 ærinder. Tilsidst havde jeg 42 enører i en tændstiksæske.«

Også den 89-årige fhv. cementstøber *Eskild Hjorth* husker sit første møde med hovedstaden. Han var yngste årgang, kun 11 år gammel. Overnatningerne i brandstationens gymnastiksal husker han. For ham var heste-interessen det bærende. »Jeg har hele mit liv haft heste i hovedet. På brandstationen stod altid et spand heste med seletøj påspændt foran brandsprøjten. Når alarmen lød, blev sprøjten koblet til, og afsted gik det. Straks blev et nyt hestespand ført frem og en ny sprøjte. Det var vidunderligt. Rejsen vænnede mig forresten fra at spise sødt brød til te, efter at jeg en dag, jeg var ekstra sulten, havde forspist mig i »Sneglebolle« og tevand. Jeg husker også, at vi var i Cirkus en aften, men ikke hvad der foregik. — Jå sav froh — Lærerinden frk. Brandt måtte slæbe eller bære mig ud efter forestillingen. Dagens mange oplevelser havde oversteget kræfterne.«

For svanekebornene, hvoraf de færreste vel havde oplevet en større by end Rønne, må københavnsbesøget have været en overvældende oplevelse. Bortset fra seværdigheder og forlystelser har det nok været kontrasten mellem det stille småbyliv og den vrimlende, larmende storby, som har virket på sindet. Butikkernes elektriske lyshav og de elektriske både, sporvogne, kraner og forunderlige opfindelser må have gjort indtryk på børnene fra den endnu petroleumslampe-oplyste fødeby.

NOTER OG HENVISNINGER

1. De generelle oplysninger om ferieborns-organisationen findes i følgende småbøger:
Bernhard Madsen: Tilbageblik over Virksomheden i »Provinsborns Ferieophold i Kbh.« ved Foreningens 25 Aars Jubilæum. Kbh. 1920.
Axel Sandal: Foreningen til Provinsborns Ferieophold i Kbh. Kbh. 1935.
P. A. Feldthusen: Et Tilbageblik over 50 Aars Virksomhed. Kbh. 1945.
2. Martha Petersen (1886–1958) blev senere en dygtig kontordame. Hun gjorde bl. a. tjeneste på Svaneke Postkontor som kon-
torist og telegrafist. I 1905 var hun retsskriver på Svaneke Byfogedkontor. Her traf hun byfogedfuldmægtigen, nybagt jurist fra Kbh. Kay Bergsøe (1880–1919), som hun giftede sig med i 1908.
3. Børnenes data er hentet i Svaneke kirkebogs konfirmandregister i Landsarkivet f. Sj. m.v.
4. Folketællingslisterne for Svaneke febr. 1901 i Rigsarkivet er gennemgået med henblik herpå.
5. Overlærer Anker E. Kofoed Svaneke takkes for henvisningen til de 2 deltagere.

Af Henrik Vensild

1977 blev året med de mange udstillinger. Det var Rønnes jubilæumsår, hvori museet naturligvis også deltog både med bidrag til jubilæumsbogen og med udstillinger. Det blev også året med den store tilvækst til kunstmuseet, hvorfor der ved årets udgang kunne gøres status over den fine tilvækst, der havde været de sidste fem år og det hele fremvises i en særudstilling.

Året var også præget af undersøgelser i marken både af bondegårde, industrier og af oldtidsanlæg. På hjemmefronten blev Erichsens Gaard genåbnet for publikum. Den etnografiske samling blev færdigopstillet, så kun tingene med bornholmsk tilknytning bliver vist frem. I Valgmenighedskirken blev indretning af et magasinlokale påbegyndt, ligesom der på loftet over de to huse i Lille Madsesgade endelig blev gjort orden på magasinet. Der blev opsat hylder, og de mange genstande blev sorteret og ordnet efter deres brug. Nu kan man endelig komme til de enkelte ting.

Der blev foretaget en konserveringsgennemgang af kunstsamlingen af konservator Bent Hacke, Århus. En ikke alt for behagelig opgave, da det viste sig, at omkring en fjerdedel af samlingens ca. 500 malerier trænger hårdt til konservering og stabilisering, og tilmed er det flere af samlingens allerfineste malerier, der til daglig er fremme, der trænger til konservering. Med velvillig støtte fra amtskommunen er dette arbejde allerede i gang, og i løbet af en årrække vil der være rådet bod på de værste skader. Lige så vigtigt det er at samle nye ting ind til museet, lige så vigtigt er det at bevare de værdier, der allerede er i samlingerne. Det er derfor nødvendigt med gode opbevaringsforhold for genstandene både i udstillingerne og på magasinerne.

Ved årets udgang fik museet bevilget en stilling som museumstekniker. Et længe næret ønske blev hermed opfyldt. To af vore tidligere løst ansatte medarbejdere Hans Kapel, Rø, som i flere år bl. a. har hjulpet med udgravninger og industriregistreringer, og Niels-Holger Larsen, Rønne, der har foretaget vore bondegårdsundersøgelser, deler nu denne stilling, og opgaver er der nok af.

Hjorth-udstilling

Den første store udstilling blev om »L. Hjorth. En keramisk virksomhed i Rønne« og om de »Syv keramikere, tre generationer« af Hjorth-familien, der har skabt en mere personlig produktion. I nært samarbejde med Kunstindustrimuseet i København og med økonomisk støtte fra Handelsbanken blev udstillingen udarbejdet. Museets mange stykker Hjorth-keramik blev gennemgået. Der blev samlet yderligere ind fra fabrikkens loft, og der blev lånt keramik fra private. Arbejdsgangen på fabrikken i dag blev gennemfotograferet og sammenholdt med oplysninger om forholdene førhen. Her hjalp det store arkivmateriale, som er bevaret langt tilbage. Der blev også bygget nye montrer til de mange ting, der skulle vises. Den 6. april åbnede udstillingen, som fyldte de to kunstsale på i alt 200 m². Den første afdeling omhandlede fabrikken fra begyndelsen i 1859 til nogle udvalgte varer i dag. En lysbilledserie om arbejdet i dag og en drejeskive hentet fra et af værkstedsrummene førte den besøgende nærmere ind på arbejdets gang. I montrerne viste fotostater, hvordan arbejdet foregik førhen. I den anden afdeling vistes et udvalg af arbejder af Hans Hjorth, Lisbet Munch-Petersen, Ursula Munch-Petersen og Julie Høm samt Erik Hjorth og Marie og Ulla Hjorth, som hver på sin måde har skabt en personlig produktion.

I juli blev udstillingen overflyttet til Kunstindustrimuseet, hvor den blev vist hele sommeren. I november blev den vist på Århus Kunstmuseum, i december i Ystad og i februar i Helsingborg. Vi kan i høj grad glæde os over, at omkring 30.000 har besøgt udstillingen de forskellige steder, og at de to kataloger er blevet modtaget godt.

Fig. 1. En montre fra Hjorth-udstillingen med nogle af fabrikkens ældste produkter.

Forsvars-udstilling

Den anden udstilling handlede om Bornholms forsvar gennem tiderne. Den blev vist i det gamle kastelstårn, det tårn, som er det synlige minde om den befæstning, man i 1680'erne havde planlagt at lægge rundt om Rønne for at gøre den til en stærk østersøhavn. En plan, som aldrig blev udført, da Christiansø overtog befæstningen. I samarbejde med Bornholms Værn blev der i Kastellet indrettet en udstilling om forsvaret i oldtid og middelalder, om Bornholms Værn og

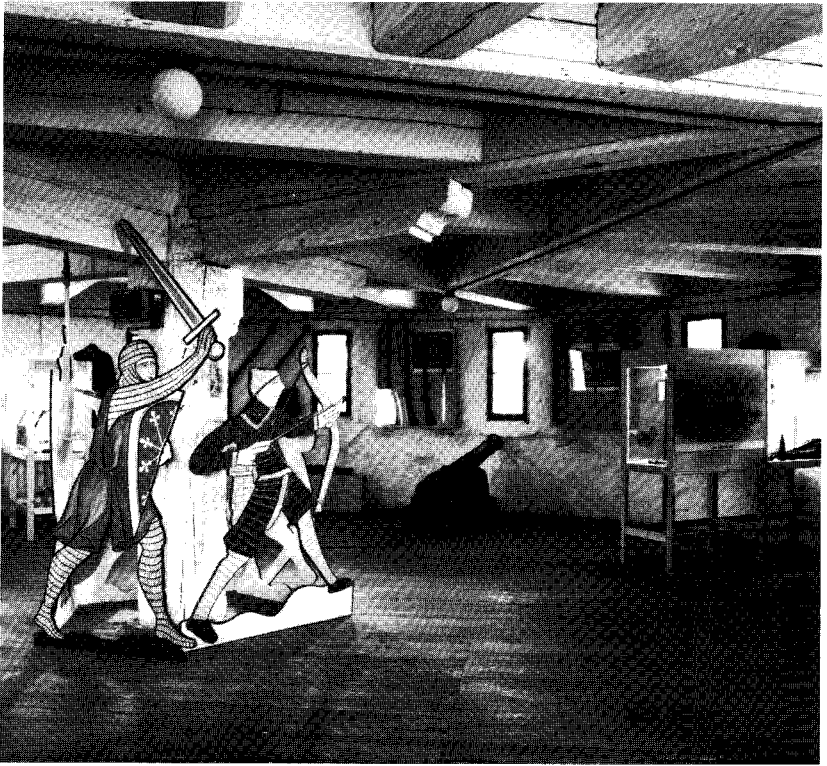

Fig. 2. Fra forsvarsudstillingen i Kastellet. Våben og uniformer på 3. etage.

om militsen. Med våben, uniformer, modeller og fotostater blev disse forhold belyst. Forholdene under sidste verdenskrig afsluttede denne gennemgang, og her blev vist de russiske uniformer og udrustning, som var skænket til museet.

Hendes majestæt Dronningen åbnede udstillingen under festlige former Sct. Hansaften, og hele sommeren passede medlemmer af Forsvarsbrødrene opsynet med udstillingen. Kastelstårnet er på sin vis en god ramme om en forsvarsudstilling, men de udstillede genstande kan dårligt tåle det fugtige klima bag de tykke stenvægge og lider derfor skade.

Rønne-udstilling

Den 19. oktober var Rønnes officielle jubilæumsdag, og museet ventede derfor til efterårsferien med at vise sin udstilling »Blade af Rønne bys historie«. Den formede sig som udpluk af de mange spændende sider af byens historie, som det var muligt at vise. Hovedvægten blev lagt på genstande, der ikke normalt er fremme på museet eller genstande, som befinder sig på andre museer. Temaerne i udstillingen var: byplan og byudvikling, havnen, gader og huse, livet indendøre, nyhedsformidling, ting fra kirken, politi, brandvæsen og post- og telegrafvæsen, telefon, vand, el og gas samt industri og håndværk med særlig vægt på keramik, sølv, tin og urmageri, handel og transport og sluttede med Rønne tegnet og malet. En lysbilledserie førte de besøgende på vandring gennem gaderne i 1922 og i dag. Fra Nationalmuseet var udlånt den fine messehagel, som Rønne- og Knudskerpræsterne har båret en gang i middelalderen, samt den

Fig. 3. Den gamle brandsprøjte fra Rønne havn.

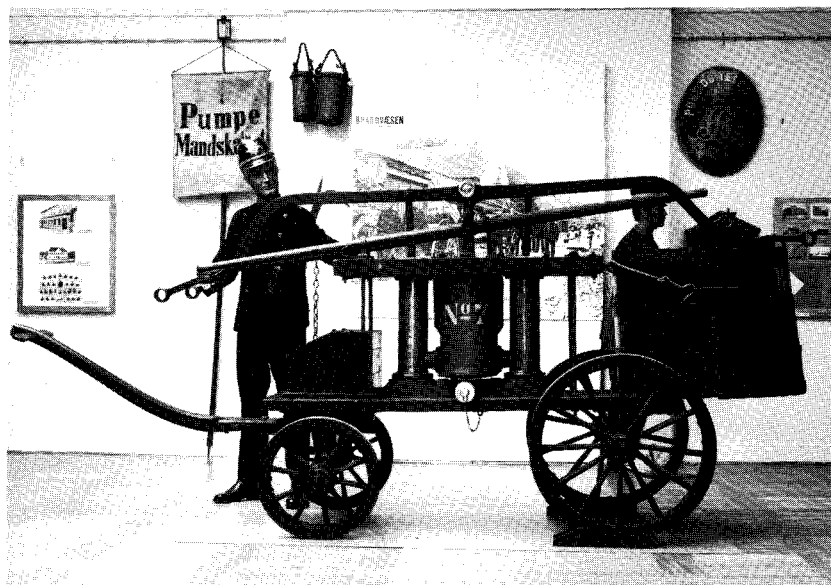

Fig. 4. Edvard Weie »Stilleben« o. 1923. Gave fra Ny Carlsberg Fondet.

senmiddelalderlige alterkalk fra Knudskirke. Flere genstande havde museet fået kort før udstillingen, f. eks. en gammel brandmands-uniform fra Rønnes brandvæsen med jakke, hjelm og lygte. Den blev vist sammen med den gamle brandsprøjte fra Rønne havn.

Udstillingen blev åbnet under festlige former den 14. oktober og varede helt til 16. januar.

Nye billeder af Edvard Weie

Bornholm blev for alvor inddraget i dansk kunsthiv, da Karl Isakson og Edvard Weie i 1911 og 1912 kom til Bornholm og Christiansø. De var inspireret af de nye strømninger i Europa, impressionismen, hvor det var de rene farver og lysvirkningerne i naturen, man arbejdede med. Cézanne var her deres fælles forbillede. På Christiansø og ved Gudhjem fandt de deres motiver og sammen med andre kunstnere, enten fastboende eller tilrejsende, blev det efterhånden til det, man kan kalde for en bornholmerskole inden for dansk kunsthiv. I mange år har det derfor været museets store ønske at kunne vise en fyldestgørende repræsentation af disse to kunstneres arbejder, men det er svært, da de er meget velanskrevne og sjældent kommer frem.

Med den største glæde modtog vi derfor Ny Carlsbergfondets gave, det kendte billede »Stilleben« af Edvard Weie fra omkring 1923, som tidligere har været i Louisianas eje. Det er et af Weies ypperligste arbejder, som nu har fundet sin blivende plads på Bornholm. Da det samtidig med hjælp fra Statens Museumsnævn lykkedes at erhverve en kvindelig modelstudie fra omkring 1910, også af Weie, blev museets kunstsamling på den allerbedste måde forbedret for Weies vedkommende. Nu kniber det blot med Isakson, hvoraf der kun er to små billeder i samlingen.

Mange arbejder af Claus Johansen

En helt speciel bornholmsk kunstner var malersvenden Claus Johansen, som omkring 1913 kom til Bornholm. Han boede hos avlsbruger Anton Pedersen, først i Vang, senere i Rutsker. Han levede en stille tilværelse, hvor han altid var i gang med at indfange det specielle bornholmske landskab på sine malerier, akvareller eller tegninger. Få, ja vel ingen har som han skildret de tågede dage med tøsne i grøften og med roekulerne eller den høje blå himmel over de maleriske bindingsværksgårde. Derfor er det vigtigt med en god repræsentation af Claus Johansens arbejder på museet.

I anledning af hans hundredårsdag den 27. september 1977 arrangerede Bornholms Kunstforening en mindeudstilling om Claus Jo-

Fig. 5. Claus Johansen. *Ensomt hus*, 1941.

hansen i Rønne, og Eli Rasmussen viste akvareller og tegninger af ham i Det Blå Hus i Svaneke.

Da museet tidligere kun har haft olie billeder af Claus Johansen, modtog vi med meget stor glæde endnu et olie billede, to tegninger, en akvarel og ikke mindst Claus Johansens skitsebog fra 1941-43 med 15 tuschtegninger, som gave fra Eli Rasmussen. Hermed har Claus Johansens ven sørget for, at hans arbejde er fyldestgørende repræsenteret på museet.

Fortegnelse over Reisende.

En dag fik museet en pakke fra hr. A. V. Birch i København. I den lå en gammel slidt bog, mærket »Fortegnelse over Reisende« med titelvignet af Hammershus. Ved at gennemblade de løse og gulnede blade fremgik det, at gæstebogen, som det er, stammede fra hotel Hammershus fra 1868 til 1873. Ved nærmere eftersyn kunne vi se, at ti-

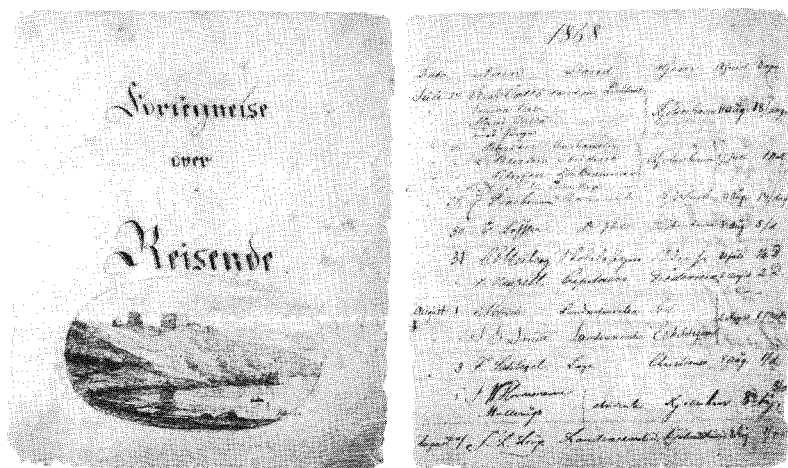

Fig. 6. 2 sider af gæstebogen fra hotel Hammershus 1868. Titelblad og første side hvor Holger Drachmann står indskrevet 28. juli-10. august.

telbilledet var tegnet af en H. D. 68, og på første side stod marine-maler Holger Drachmann, som gæstede hotellet fra 28. juli til 10. august. Pludselig viste sig her endnu et minde om den kendte digter og malers færd på Bornholm.

I gæstebogen står hans navn også den 30. august 1868 og den 11. august 1869. Den 25. december 1869 gæstede han og hans forlovede Vilhelmine Erichsen hotellet og satte deres navne i bogen. Hvorefter de atter 7. august 1872 gæstede hotellet med faderen Cancelliråd Erichsen og Frue og datteren Agnete. Holger Drachmann malede og tegnede meget på Bornholm fra 1867 til 1872. Flere billeder er i museets eje, og i år lykkedes det os at erhverve et maleri fra Hammersø 1870, før landskabet blev forandret af det store stenbrud.

Drachmann kom også i forbindelse med Lauritz Hjorth, som han malede landskabsmotiver for på de græske terracottavaser. Bornholm

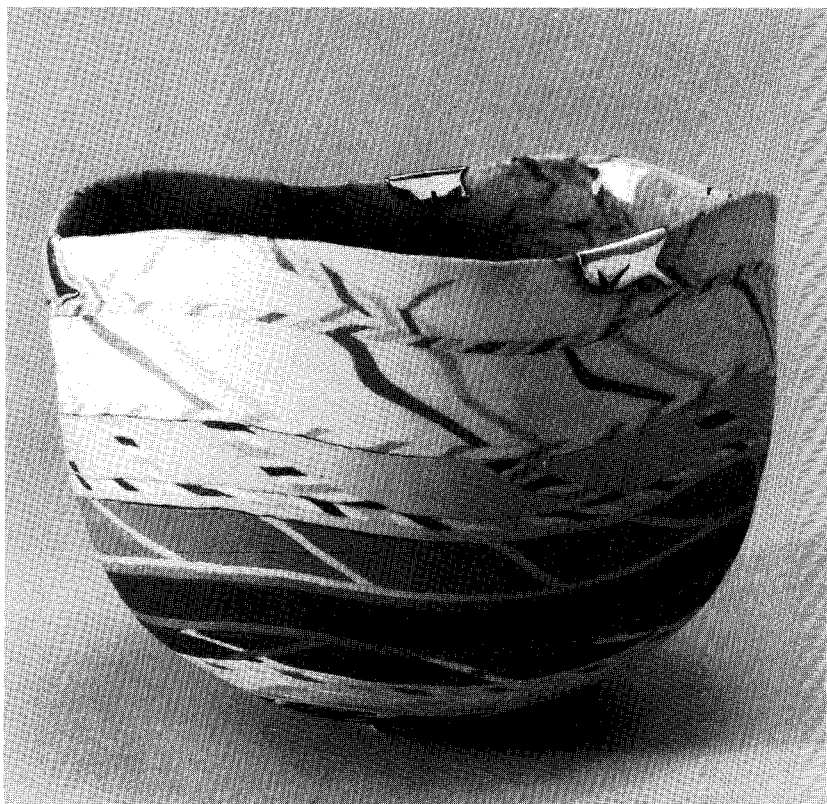

Fig. 7. Hans Munch Andersen. Flerfarvet porcelænsskål med solvpålægning af Mogens Bjørn-Andersen.

inspirerede også Drachmanns anden kunstneriske åre, digtningen. Hans første digtsamling udkom i 1872, hvori bl. a. er et digt om Hammershus, som museet også har erhvervet. Kendt er han også for sin bejlen til den purunge Vilhelmine Erichsen fra Laxegade i Rønne. De blev forlovet i 1869, gift og fik datteren Eva, men ægteskabet varede ikke ret længe.

Et minde om Drachmanns betagelse af Vilhelmine findes formentlig på gæstebogens sidste side, hvor der står: »Søde Ven! Dine Øine De fortryller, ja meget meer end Kjøbenhavnske Krøller«.

Keramik af Hans Munch Andersen

Bornholm er også kendt for sin keramiske produktion. En udløber heraf er de mange selvstændige keramikere, der har slået sig ned rundt om på øen. Museet følger med i deres udvikling og søger at erhverve typiske arbejder af forskellige kunstnere for også at kunne vise denne side af øens kultur og kunsthistorie. En af de yngre keramikere Hans Munch Andersen har blivende taget ophold i Rø. I 1977 blev han indbudt til at deltage i en international udstilling, The Bowl, som skal rundt i det meste af Europa. Her viser hver gæst kun et arbejde. Skålen, som museet erhvervede, inden den kom på turne i Europa, er typisk for Hans Munch Andersens ting. Den er 16 cm høj og 22 cm i diameter, formet af farvede porcelænsstrimler, der i grovere og finere mønstre er flettet sammen og formet til en sluttet helhed. Indersiden er glaseret, og ydersiden står i den rene fløjlsbløde skærv. Som noget helt nyt har keramikeren indledt et samarbejde med sølvmed Mogens Bjørn-Andersen i Olsker, der har suppleret skålen med sølvbelægning på randen og i bunden. Herved er opnået en yderligere forstærkning af skålens urolige struktur. Denne skål er det første resultat af samarbejdet mellem keramik og sølv, og museet var derfor dobbelt interesseret i at sikre dette arbejde for Bornholm. Vi kan glæde os over, at netop denne skål er en af de mest anerkendte ting på udstillingen, og at vi på denne måde har ramt rigtigt i vort valg.

2 gaver

En god ven af museet, elektriker Jens Erik Eimose i Køge, skænkede i 1977 to af sine bedste ting til Bornholms Museum.

Den ene er en fajanceskål lavet på den kendte fajancefabrik Øland i Limfjorden 1826. Det er en tidligere lærling af Johan Spietz på fajancefabrikken i Storegade, som har udført den. Eschild Bech hed han. Efter at have etableret eget værksted i Rønne flyttede han inden 1805 til Gudumlund fajancefabrik ved Ålborg. Fra 1812 til sin død i 1832 var han bestyrer og mester på Ølandsfabrikken. Den fine frugtskål har været ejet af Eschild Bechs familie i Rønne og blev givet til

Fig. 8. Fajanceskål lavet af Eschild Bech på Ølandsfabrikken og sølvbæger af Jacob Caspersen Weitzer med Ulrich Christian Gyldenløves våbenskjold.

Eimoses mormor Marie Bidstrup som tak for aktiv indsats i børnehjælpsarbejdet. Skålen har i mange år været deponeret og udstillet på Nationalmuseet. Men da den har så stærk en tilknytning til Bornholm, har giveren ment, at den burde stå i keramiksamlingen på museet, hvor den nu er udstillet.

Den anden ting er et sølvbæger af københavnermesteren Jacob Caspersen Weitzer, der omtales 1623 til 1668.

På bægeret er indgraveret et våbenskjold med bogstaverne V. C. G. L., der står for Ulrich Christian Gyldenløve. Han var søn af Christian den IV, født 1630, var officer og døde under svenskekrigen i 1658 efter at have anført nogle af de danske tropper på Fyn.

Sølvbægeret er formentlig kommet til Bornholm med amtsfuldmægtig Hammer, efter hvis auktion i 1910 gårdejer Christian Eriksen, Vibegaard i Knudsker, købte bægeret for 40 kr., og senere har det været i familiens eje.

Giveren ønsker, at det kostbare bæger opbevares i boks, indtil museets fine sølvsamling igen kan blive udstillet. Dette kan ske i den tidligere landbrugskælder, som i mange år har været magasin, når genstandene herfra er overflyttet til Valgmenighedskirken, og et tyverisikkert udstillingsrum er indrettet.

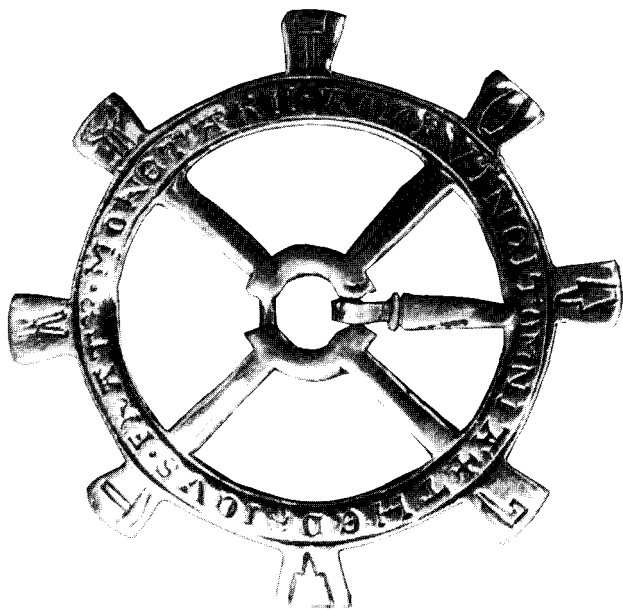

Fig. 9. Kopien af møntmesterspændet fra Bodilsker.

Møntmesterspændet

Et af indslagene i festlighederne omkring Rønnes byjubilæum var møntværkstedet i Sparekassen på Store Torv, som møntsamlersforeningen havde arrangeret. Der blev præget en blykopi af den sjældne klipping fra 1327. En lille mønt, der er slået i kong Christoffer den 2.'s regeringstid. Den blev sammen med andre mønter gemt i muren i Rønne kirke, måske under Valdemar Atterdags erobring af Skåne 1360, og blev genfundet ved kirkens ombygning i 1916.

Klippingen kunne også fås i sølv, og så var der lavet fire stykker i guld, som blev bortauktioneret. Den ene guldmønt blev købt af de bornholmske pengeinstitutter og skænket til museet. En del af overskuddet ved fremstillingen af møntkopierne tilfaldt også museet, så vi blev fint begavet ved denne lejlighed.

Yderligere havde møntsamlerforeningen fremstillet 10 kopier af det sølvspænde, der i begyndelsen af 1800-årene blev fundet ved Bodilsker og i 1823 skænket til Nationalmuseet. Det bærer en latinsk indskrift: »Thedricus frater monetarii. Amor vincit omnia« hvilket betyder »Didrik, møntmesterens broder, kærligheden besejrer alt«. På alle flige er der vist typisk møntværktøj. Glødehage til at tage smeltediglen ud af ovnen med, to understempler, et overstempel, to hamre og to forskellige tænger. Spændet er fra omkring 1300 og har været brugt som bæltespænde. Hvem møntmesteren er, ved vi ikke, men det er sikkert en i Lund.

Den ene kopi af spændet blev også skænket til museet og kan nu ses i middelalderudstillingen.

Runeplade fra Christiansø

En besøgende på Christiansø fandt i klipperne på øen en mærkelig kobberplade med indhuggede runer, årstallene 1761 og 1684 samt bogstaverne H. W. og F. 5. Der er rester af kalkpuds på pladen, så den må have været indmuret et eller andet sted. Teksten er blevet tydet af runologen Erik Moltke på Nationalmuseet, og den lyder:

F. 5. Vor konge rigers far han moille giuet har paa kristiani oie 1761 et sted i oister soie ved femte christian for kongen trede mand bleu fordom fisker moie til en befestet oie 1684 aarsaker at den haun skal uære soiemans gaun at redde skib og gods med folkene derhos anno 1761 den 2. IUNI. H W.

Det er således en hyldest til kong Frederik den 5. for at have opført molen på Christiansø og en hyldest til kong Christian den 5. for at have sikret havnen og befestet øen. Det er sikkert kaptajn Herman Bohn Wolffsen, der har ladet pladen udføre. Han kom selv til Christiansø i 1734, blev garnisonskaptajn i 1750 og øens kommandant i 1779 og forblev på øen til 1783. Han var meget aktiv ved havnebyggerierne i 1740 og 50'erne, og det må være i denne forbindelse, at han har ladet kobberpladen opsætte 1761.

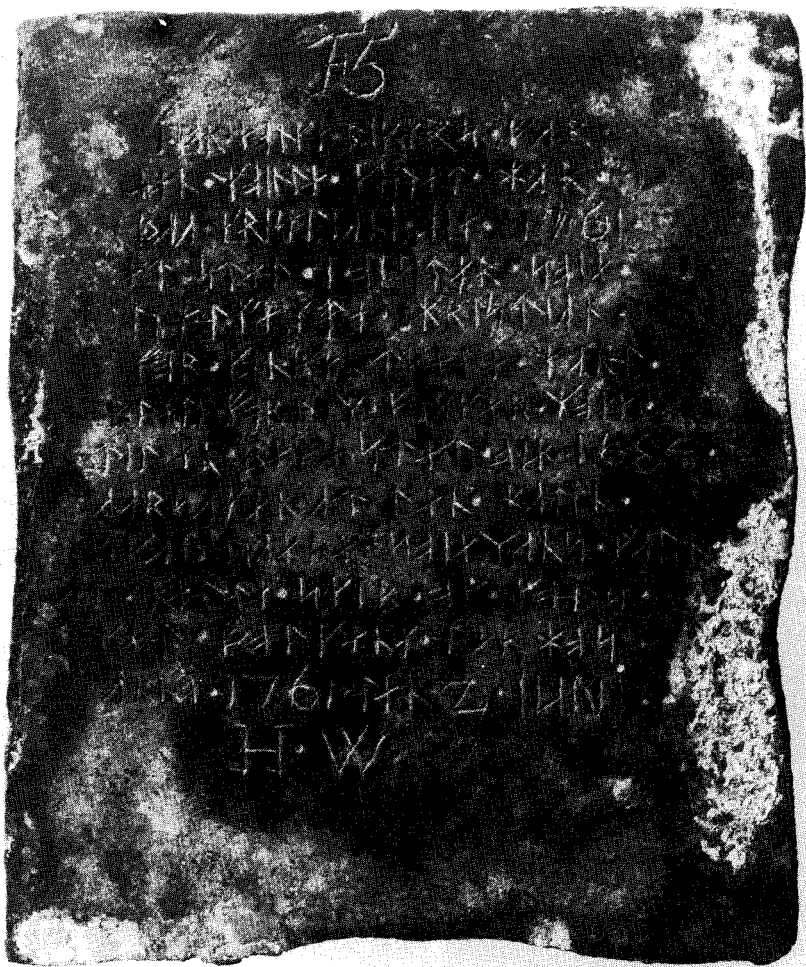

Fig. 10. Runepladen fra Christiansø. En hyldest til Kong Frederik d. 5. forfattet af kapt. Herman Bohn Wolffsen i 1761.

Pladen er som sagt fundet i klipperne på Christiansø blandt noget bygningsaffald og hører derfor til på øen, hvorfor den er tilbage-sendt til museet på Christiansø, hvor den nu kan ses.

Fig. 11. En montre fra Rønne-udstillingen med sølvtøj af Georg Børendt Kolling til venstre.

Et sølvservice

Med støtte fra Statens Museumsnævn kunne museet erhverve et fint sølvservice, af boet efter fru Gurli Christensen, født Kolling, der var datter af guldsmed Georg Børendt Kolling. Servicet, som ses til venstre på billedet i sølvmontren fra Rønne-udstillingen, består af kaffe- og thekande, sukker- og flødesæt samt bakke. Det er lavet af G. B. Kolling mellem 1895 og 1907 og graveret med hans og hans kone Idas initialer.

Det er sjældent, der kommer bornholmsk sølv på markedet, da der ikke har været så mange sølvsmide i Rønne som i andre provinsbyer. Derfor er det med glæde, vi modtager tilbud om slige ting. Et sølvbestik med sommerfuglemotiv, lavet af G. B. Kolling til datteren Gurli, blev også erhvervet ved samme lejlighed. Så på denne måde er vor sølvsamling ført helt op til omkring 1900, hvor de egentlige gammeldags sølvsmide hører op.

BORNHOLMS HISTORISKE SAMFUND

Efter generalforsamlingen d. 28. august 1976, der er refereret i bind 11, havde Samfundet ingen aktivitet før den traditionelle sommer-ekskursion, der dog ikke var blevet til noget i 1976. Men lørdag d. 30. juli 1977 samledes 60 deltagere på Nexø Museum, hvor sommerens to udstillinger »Køkkentøj gennem tiderne« og »Nexø Billeder« blev beset. Særlig køkkenudstillingens gamle åbne skorsten med inventar vakte interesse, ligesom de forskellige interessante udstillede genstande. Otto Rohmann, Nexø ledede gennemgangen på museet. — Fra museet kørtes til Sct. Pouls kirke, hvor man i det grønne nød den medbragte kaffe i det skønneste vejr. Deltagerantallet var nu blevet til ca. 70. Pastor Trihøj, Poulsker fortalte træk af den bornholmske kirkehistorie og om Poulsker sogn. Herfra ind i kirken, hvor pastor Trihøj gennemgik kirkens arkitektur med interessante detaljer i våbenhuset og i koret. Fortalte om kirkens inventar og de restaurerede kalkmalerier (se II. række bind 5, side 9-18). Vort medlem, organist Henry Ipsen, Hasle spillede på kirkens nye orgel og gav os lejlighed til at høre tonerne fra dette dejlige instrument.

Lørdag d. 27. august 1977 var der generalforsamling. Dennegang i Almindingen. Formanden bød velkommen til de ca. 50 deltagere samt til statsskovrider Bent Engberg, der ledede dagens ekskursion, der mod sædvane dennegang var før generalforsamlingen. Og vel også lidt utraditionelt indledte vi med at synge om Alminjsturn: »Vi åga te Alminjs ejn sommardå.«. Med skovrideren gik turen op til Prinsestøtten. Engberg fortalte her om Christianshøj Pavillonen, som statsskovvæsenet har købt for kr. 115.000,- og som nu står foran en gennemgribende restaurering. Engberg havde et håb om, at det hele kan stå færdigt til pinsen 1978. Vi glæder os. — »Kyllingemoderen«, som engang var dødsdømt og skulle nedrives, vil nu opleve en renæssance, idet skovens folk vil gå i gang med at sætte bygningen i stand, således at den igen kan bruges til møder. — Herfra gik man op på »Jomfrubjerget«, hvor det tidligere hotel lå. Statsskovvæ-

senet har lagt det tidligere hotelareal ud til et udflugtsområde med borde og bænke samt grill til afbenyttelse af skovgæsterne. Der kørttes nu til »Rømers Minde«, hvor skovrider Engberg gav en skildring af Almindingsens historie.

Selve generalforsamlingen fandt sted i jagstuen på skovfogedboligen »Koldekildehus« med Leif Henriksen, Rønne, som dirigent. Formanden fortalte i sin beretning, at der i årets løb var kommet over 100 nye medlemmer. Medlemstallet var nu 684. Tilgangen skyldes delvis den kampagne, hvor den fremstillede folder var udsendt til øens skoler og biblioteker. Men også bind 9, Barfods bog om besættelsen på Bornholm, har medvirket til medlemsfremgangen. — Redaktøren, adjunkt Ebbe Gert Rasmussen fortalte om indholdet i det kommende bind 11, der var i tryk og ventedes udsendt i oktober. (Det kom først i januar 1978. Men det er en anden historie!)

Kasseren fremlagde regnskabet, der er trykt i bind 11 side 214. Beretning og regnskab blev godkendt.

Et forslag fra bestyrelsen om en kontingentforhøjelse fra kr. 30,- til kr. 40,- om året blev særdeles positivt modtaget af forsamlingen.

Til bestyrelsen genvalgte Jørn Klindt, Olaf Hansen, H. V. Jørgensen og Henrik Vensild og som revisor Harald Lind med Johs. Thoms som suppleant.

Årets bornholmerpris blev af formanden tildelt skovrider Bent Engberg. Formanden fremhævede Engbergs store indsats for kultur og landskabspleje på Bornholm. »Han plejer det på en ny måde og glemmer ikke det pædagogiske i arbejdet.« — Engberg takkede og sagde, at man må kunne forstå fortiden for at kunne klare nutiden. Han var meget glad for opbakningen omkring landskabsplejen og fortalte, at en russisk general havde sagt, at Bornholm var at ligne ved en blomstrende have, og dette ville han gerne være med til at bevare.

Under eventuelt blev der spurgt, om Samfundet ville udvide antallet af arrangementer. Formanden var noget betænkelige herved, men lovede, at man ville drøfte dette i bestyrelsen.

I bestyrelsen var man positivt indstillet for dette forslag, og onsdag d. 15. februar 1978 holdt museumsinspektør Niels-Knud Liebgott

fra Nationalmuseet foredrag på Centralbiblioteket om »Østersøkeramik«, der er betegnelsen for brugskeramik, som i vikingetiden og middelalderen kom til Danmark sydfra, og i sin oprindelse fra de gamle slaviske områder, det vil sige Mecklenburg og Pommern. I tidligere tid havde man den tilbøjelighed at mene, at Østersøkeramikken kom heroppefra og så derned, men i dag er ingen i tvivl om, at det er lige omvendt. Bevismaterialet er givet af DDR (Østtyskland), der gennem systematiske arkæologiske udgravninger i de gamle byområder har gjort masser af fund af netop den slaviske keramik, som vi betegner som Østersøkeramik. En polsk arkæolog har arbejdet med bl. a. de bornholmske fund og gjort interessante iagttagelser. Den polske arkæolog mener at kunne fastslå, at den Østersøkeramik, der er fundet gennem udgravninger på Lilleborg i Almindingen er importeret keramik og tillige at den kan stamme fra egnen omkring Odermundingen. Man kan dernæst spørge: Har der fundet slavisk bosættelse sted på Bornholm? Man ved det ikke, men der er i de udgravninger, som professor Ole Klindt-Jensen for år tilbage foretog ved Jomfrugård i Poulsker fundet slaviske husrester. Slaverne har søgt Bornholm, men har man blot benyttet Bornholm som station på vejen til andre, nordligere beliggende områder? Man ved det ikke. Foredraget var ledsaget af glimrende lysbilleder, hvoraf flere var fra Bornholm. Foredraget var besøgt af ca. 30 deltagere.

I Centralbibliotekets foredragsrække talte museumsinspektør mag. art. Thorkild Ramskou, Nationalmuseet onsdag den 5. april 1978 om »Østersøhandelen i vikingetiden«. Til stede var kommet ca. 80 deltagere. Arrangementet var ikke Bornholms historiske Samfunds, men vi havde ved annoncering gjort vore medlemmer opmærksom på dette foredrag som værende af interesse for interesserede i Bornholms historie. En stor del af de fremmødte var da også medlemmer fra Bornholms historiske Samfund.

I Naturhistorisk Forening for Bornholm talte den 18. april 1978 cand. mag. Tove Hatting fra Zoologisk Museum om »Jordfundne pattedyr fra forhistorisk tid på Bornholm«. Ved annonce gjorde vi også vore medlemmer opmærksom på dette foredrag, da dette berørte Bornholms historie.

Siden sidste generalforsamling har der været holdt møder i bestyrelsen d. 14/9-77, 11/1 og 12/4-78.

Bestyrelsen har konstitueret sig og en mindre omrokering har fundet sted. Bestyrelsen er nu som følgende:

bogholder Olaf Hansen, Nexø, formand
major H. V. Jørgensen, Knudsker, næstformand og sekretær
pedel Jørn Uffe Hansen, Rutsker, kasserer
lektor C. H. Kibsgaard, Rønne
overlærer Frede Kjøller, Øster-Marie
civilingeniør Jørn Klindt, Rønne
museumsinspektør Henrik Vensild, Rønne
adjunkt Ebbe Gert Rasmussen, Rønne, redaktør.

Forretningsudvalget består af formand, næstformand, kasserer og redaktør.

Olaf Hansen

BORNHOLMS HISTORISKE SAMFUND

Driftsregnskab for tiden 1/4 til 31/12 1977

Indtægter:

Tilskud fra ministeriet for kulturelle anliggender	4.300,00
Kontingent	20.970,00
Bogsalg	<u>3.081,08</u>
	28.351,08
Beholdning pr. 1/4-77	<u>47.330,18</u>
	<u>Kr. 75.681,26</u>

Udgifter:

Annoncer og porto	1.473,65
Moms	2.702,61
Brandforsikring	370,00
Medlemskort (giro)	293,80
Møder	146,10
Dansk historisk Fællesforening	251,92
Kontorartikler m.v.	127,25
Diverse	<u>36,45</u>
	Kr. 5.401,78

Beholdning pr. 31/12-77:

Sparekassen Bornholm	62.747,38
Sparekassen Bornholm	4.349,19
Postgiro	<u>3.182,91</u>
	70.279,48
	<u>Kr. 75.681,26</u>

Da regnskabsåret nu følger kalenderåret, er ovenstående regnskab kun for $\frac{3}{4}$ år, hvilket bevirker at f. ex. tilskud fra Bornholms Amt, renteindtægter samt udgifterne til bind 11 kr. 50.574,80 ikke er med, men først kommer på regnskabet for året 1978.

Olaf Hansen

PRIS PÅ ÆLDRE PUBLIKATIONER
TIL SAMFUNDETS MEDLEMMER

Bornholmske Samlinger:

1. række.

Af denne findes endnu en lille beholdning af følgende bind: 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 30, 32, 34, 35, 36, 37, 39, 40.

Prisen for ovennævnte er *kr. 25,00 pr. bind.*

Bind 39 og 40 er registerbind for 1. række.

2. række.

Bind 1koster kr. 25,00

Bind 2koster kr. 25,00

Bind 3udsolgt, men forventes genoptrykt i 1979.

Øvrige bind: 4 til 9 koster kr. 40,00 pr. bind.

Øvrige publikationer:

Bornholms politiske historie* (5 bind) kr. 35,00

Nexø Bogen, bind 1 kr. 30,00

Bornholmske Gårdnavne* kr. 10,00

Prahls Agerdyrknings Catechismus kr. 25,00

Bornholmerskolen* (malerkunst) kr. 15,00

Bornholms Værns Historie* kr. 15,00

Priserne er excl. moms og porto.

De med * mærkede bøger er særtryk af Bornholmske Samlinger.
Ovenstående bøger kan købes i Will. Dams Boghandel, Snellemark,
Rønne, ved forevisning af medlemskort.

FORFATTERNES ADRESSER

Mag. art. *Margrethe Watt*

Løntofte 23, 3070 Snekkersten

Mag. art. *Ulla Fraes Rasmussen*

Fr. VII.s gade 28 1. tv., 2200 København N

Mag. art. *Jette Arneborg Pedersen*

og *Per Kr. Madsen*

Gullandsgade 12 1. th., 2300 København S

Cand. mag. *Bodil Tornehave*

Tornebakken 45, 2830 Virum

Adjunkt *Ebbe Gert Rasmussen*

Østerled 43, 3700 Rønne

Fhv. kontorchef *Bent Bergsø*

Tværmarksvej 33, 2860 Søborg

Museumsinsp. *Henrik Vensild*

Storegade 29, 3700 Rønne

Bogholder *Olaf Hansen*

Stenbrudsvej 5A, 3730 Nexø

